

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İSLÂM MEDENİYETİNİN DİNAMİKLERİ

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

İSLÂM MEDENİYETİNİN DİNAMİKLERİ

– Hoşgörü, Bilim, Erdem ve İrfan –

AKŞAM GAZETESİ

2014 Yılın En İyi Ödülleri
Yılın İslâm Medeniyeti Kitabı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

insan yayınları : 604
sosyoloji dizisi : 20

copyright©**insan yayınları**

birinci baskı, 2013
ikinci baskı, 2014

yayıncı sertifika no: 12381
isbn 978-975-574-667-8

islâm medeniyetinin dinamikleri
-hoşgörü, bilim, erdem ve irfan-
bayram ali çetinkaya

editör
erhan güngör

içdüzen
mürettibhane

kapak düzeni
zeyd karaaslan

baskı-cilt
aktif matbaa ve reklam hiz. san. tic. ltd. şti.
söğütlüçeşme mah. halkalı caddesi
no: 245/1-A küçükçekmece/istanbul
tel: 212 - 698 93 54 - 55
matbaa sertifika no: 13978

insan yayınları
istiklal caddesi no: 96 beyoğlu/istanbul
tel: 0212-249 55 55 faks: 0212-249 55 56
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

İSLÂM MEDENİYETİNİN DİNAMİKLERİ

– Hoşgörü, Bilim, Erdem ve İrfan –

PROF. DR. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

insan yayınları

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

1967 yılında Konya/Yunak'ta doğdu. 1990 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 1994'te, doktorasını 1999'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Bu arada 1991-1997 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik görevinde bulundu. 1997 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2004 yılında doçent oldu. 2009 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde bir süre çalıştıktan sonra İstanbul Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi görev yapmaktadır. Yayımlanmış kitapları ve çeşitli dergilerde makaleleri bulunmaktadır.

Yayımlanmış Eserleri:

- *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Şemseddin Günaltay*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
- *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, Elis Yayınları, Ankara 2003.
- *Şems-Mevlânâ Dostluğu Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- *Yitik Bilgi ve Hikmet*, Nasihat Yayınları, Ankara 2007.
- *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- *Doğu Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu – İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek* (ed.), Sivas 2009, I-II.
- *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- *İrfan ve Hikmet Peygamberi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- *İzmirli İsmail Haqqi His Life, Works and Views*, Translated by Erdinç Ata-sever, insan publications (yayımlanma aşamasında)
- *Doğu Batı Düşünce Günleri* (ed.), İstanbul 2011.
- *Dinî ve Felsefî Metinler Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama* (ed.), İstanbul 2012, I-II.
- *İslâm Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları (ed.), İstanbul 2012, I-II.
- *Türkiye'de Aydın ve Devlet Adamı Kimliği*, Pınar Yayınları, İstanbul 2013.

İçindekiler

ÖNSÖZ	13
-------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM HOŞGÖRÜ MEDENİYETİ

BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ -ASR-I SAADET ÖRNEĞİ-	21
1. Mescid-i Nebvî'nin İnşa Edildiği Arsanın Sahibi Yetimler	22
2. Kölelerin Kardeşi, Arkadaşı ve Dostu Olan Peygamber.....	23
3. Yahudi Hasta Çocuğu Ziyaret Eden Peygamber	24
4. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Müşrik Misafirleri	26
5. Hizmetçilere Hizmet Eden Peygamber	27
EL-BEŞİR (MÜJDELENEN – MÜJDELEYEN/MÜJDECİ).....	29
1. Müjdelenen.....	29
2. Müjdeleyen/Müjdeleyici.....	31
TENDE CÂN CANDA CÂNÂNSIN EFENDİM.....	47
1. Sevgili'sine Ağlayan Medîne Halkı	48
2. Peygamberinden Sonra Ezan Okuyamayan Bilâl.....	49
3. Batılıları Şaşırtan Peygamber Sevgisi.....	49
4. Halkının Duygularına Değer Veren Yönetici	51

5. Sevgisiyle İtaat Ettiren Devlet Başkanı.....	52
6. Erdemli Medeniyet İnşâcısı	54
IRKLAR VE DİNLER COĞRAFYASI OSMANLI TEVHÎD TOPLUMU.....	57
1. Evliyâ Kabirlerini Ziyaret Eden Hristiyanlar	57
2. Bir Kültür Mozaği: Osmanlı Mutfağı	58
3. Yeniçerilerin Yolu: Bektâşîlik	59
4. Sanat Akademisi Mevlevîlik-Yöneticilere Erdemi Öğreten Nakşibendîlik. 60	
5. Kültürel, Ticarî ve Dinî Zenginlik Kaynağı: Gayr-ı Müslimler.....	60
6. Batı'nın Mazlumlari-Osmanlı'ya Sığınan İspanyol (Sefared) Yahudileri....	61
7. Sadık Millet: Ermeniler.....	63
8. Osmanlı'nın Londra Elçisi Rum Kostaki Musurus Paşa	64
Kaynakça	65
PEYGAMBER SOYUNDAN GELEN EFSANEVÎ KOMUTAN:	
SEYYİD BATTAL GAZİ.....	67
1. Araplar'ın “Abdullah'ı, Türkler'in “Ca'fer'i	67
2. Cengâver Gazi	68
3. Düşman ve Hasımlarının Korkusu.....	69
4. Ehl-i Beyt'ten Bir Gazi-Velî.....	70
5. Kahramanın Şehit Oluşu	71
6. Kahramanlık Kitabı: <i>Battalnâme</i>	72
7. Battalnâme'nin Verdiğı Mücadele Ruhu.....	73
8. Cesaret ve Yiğitliğin Edebiyatı.....	74
Kaynakça	76

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİM MEDENİYETİ

YENİÇAĞ'IN HÜKÜMDARI FATİH VE BİLİMİN ÖZGÜRLÜĞÜ	79
1. Batı'nın “Karanlık Çağı”	79
2. Bilim Adamlarını ve Düşünürleri Yakan Mahkeme: Engizisyon	79
3. Zamanı ve Coğrafyayı Fetheden ‘Bilge’ Hükümdar	80
4. Fatih'in Kütüphanesi.....	80
5. Matematik ve Astronomi Okutulan Medreseler.....	81
6. Fatih ve Felsefe	82

7. Fatih, Kelam ve Hıristiyanlığın Temel İnançları	82
8. Fatih, Sanat ve Şiir	83
9. Enderun ve Sahn-ı Semân.....	83
10. Darüşşifa.....	85
Kaynakça	86
BİLGE HÜKÜMDAR FATİH'İN ÖZGÜR BİLGİNLERİ	87
1. Osmanlı Uleması-Tabîî ve Fizikî İlimler	88
2. Hocaîade ve Tûsî'nin Din ile Felsefe Arasındaki İlişkiyi Tartışması	88
3. Matematik Dâhisi Mûsâ Paşa	89
4. Mutasavvıf, Matematikçi ve Astronom Yûsuf Sinan Paşa	89
5. Kelam, Dil, Matematik ve Astronomi Bilgini Ali Kuşçu	90
6. Hekim Müderrisler	91
7. Yılan Zehrine Karşı Panzehir Geliştiren Hekim: Sabuncuoğlu	92
8. Sonda'yı İlk Kullanan Hekim: Altıncıîade.....	92
9. İdrar Yolu Hastalıkları Uzmanı: Hekim Ahi Çelebi	93
Kaynakça	94
MATBAANIN OSMANLI'YA İLK/GEÇ GİRİŞİ	95
1. Türklerden Matbaayı İlk Kuran Mühtedî: İbrahim Müteferrika	95
2. Türkiye'de Matbaanın Kısa Serüveni.....	96
3. Matbaaya Karşı Yapılan Hareketler Dinî Olmaktan Ziyade Siyasîdir	97
4. Azınlıklar (Yahudi, Ermeni ve Rum) ve Matbaa.....	98
İleri Okumalar İçin Kaynakça	100
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN "SARAY OKULU" ENDERUN.....	101
1. Yeni Bir Kültür Çevresinin Mensubu: Devşirme	101
2. Her Türli Eğitimin Verildiği Mektep.....	103
3. Enderun'da Eğitim.....	103
4. Enderun'daki Hayat.....	105
5. Sistemin En Önemli Özelliği: Disiplin	106
6. Kan ve Irk Bağı Yerine Liyakat.....	107
7. Enderun Öğrencisi	107
8. Mesleklere Vasıflı İnsan Yetiştiren Okul.....	108
9. Enderun'un Bozulması ve Kaldırılması	108
Kaynakça	109

CUMHURİYET KADROLARINI YETİŞTİREN OKUL	
MEKTEB-İ SULTÂNÎ: GALATASARAY	111
1. Bürokrat Yetiştiren Kurumlar.....	112
2. Galatasaray Sultânîsi'nin Kuruluşu-Açılış Amacı.....	113
3. Okulun Açılışı.....	114
4. Eğitimin Dili ve Diploma	114
5. Okula Yöneltilen Tepkiler.....	117
6. Okutulan Dersler	118
7. Okulun Yetiştirdiği Ünlüler	119
BİLİM VE HİKMETİN (SİVAS'IN) ULULARI KADİM MEDRESELER	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERDEM MEDENİYETİ

İMAN OLGUSUNA RASYONEL BİR YAKLAŞIM	127
GİRİŞ	127
I. Akıl Kavramı	128
II. İman Kavramı.....	131
III. Akıl ve İman.....	134
IV. İman ve Bilgi.....	139
V. İman ve Delil.....	143
VI. İman ve Vahiy	144
RUHA AÇILAN KAPI: KALP	149
1. Kutsalı Arayan Mabed.....	150
2. Bedenin Merkezi.....	150
3. Yönetici Organ.....	151
4. Manevî Kalp ve Fizikî Kalp	152
5. Âlim ve Ârif Olan Kalp	153
ERDEM VE TAKVÂNIN KAYNAĞI OLARAK KALP	155
1. Kalp Gözü	155
2. Erdemler ve Kalp	156
3. Takvâ ve Kalp	157
4. Akıl ve Kalp	158

RUHUN VE ERDEMİN DİRİLİŞİ: TEFEKKÜR.....	161
1. Tefekkürün Hammaddesi ve Mayası: İlim.....	162
2. Tefekkürün Menbaı	163
3. Allah'ın Ahlâkıyla Ahlâklanmak	164
4. İrade, Hikmet ve Tefekkür.....	165
5. Tefekkür Erbabı: Nefsi Eğiten, Bedene Şifâ Verendir	165
6. İslâm Mütefekkirinin Görevi: Düşünmek	166
7. Tefekkür Vahiyden Beslenir	167
KENDİNİ BİLMEK, ALLAH'I BİLMEK.....	171
1. Nefs: Gönül ve Düşünce Gücü	171
2. Nefsle Savaşmak	172
3. Nefs: Zarar Veren Düşmana Aracılık Yapar	173
4. Kendini Bilmek: Rahmânî ve Şeytanî Olanı Ayırmaktır	173
5. Nefsini Zilletle Tanıyan Rabbini İzzetle Tanır	174
6. İnsana Düşen Sorumluluk: Nefsini Tanımaktır	175
7. Nefse Karşı Zırh Kuşanmak	175
8. Nefsin Konumunu Gözden Geçirmek	177
9. Nefsten Sakınmak ve Onu Araştırmak.....	177
RAZI OLMAK RAZI OLUNMAK.....	179
RUHA VE GÖNLE HAYAT VEREN İKSİR: ORUÇ.....	185
HZ. İBRAHİM'İN YOLUNDA ALİ ŞERİATÎ'YLE HAC	
-MEKKE'DE AŞKIN YOLCULUK	189
1. Hac sezonu	192
2. Mina.....	193
3. Mikat'te namaz	193
4. Kâ'be	194
5. Tavaf	194
6. Haceru'l-esved ve Biat.....	194
7. Makâm-ı İbrahim.....	195
8. Sa'y	195
9. Arafat	195
10. Mina.....	196
11. Şeytan taşlama	196
12. Ve Savaş, Bayram, Kurtuluş ve Zafer.....	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRFAN MEDENİYETİ

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'DE İNSAN FELSEFESİ	201
GİRİŞ	201
1. Kalbi Olan ve Tefekkür Eden Varlık: İnsan	202
2. Kutsalı Arayan Mabed/İnsanın İçindeki Mabed.....	202
I. ERENLER OCAĞININ VELÎSİ	203
A. Peygamber Neslinden Bir Velî	203
B. Ahilikle Bağlantısı	205
C. Osmanlı'nın Bektâşî Geleneğine Saygısı	205
D. Gönül Sultanı'nın Erdemleri ve Hayat Felsefesi	206
II. ÂDEM'İN RUHU (CAN) VE CİSMÎ (TEN): İNSAN	207
A. Nurların Sentezi: İnsan	208
B. Üç Karanlık ve Üç Aydınlık Evre	209
C. Canı Taşıyan Ten.....	209
D. Akıl: Ay, Marifet: Güneş, İlim: Yıldız	210
E. Âdem'in Yaratılışı: İnsanın Şifresi.....	211
F. İnsanın Kimyası: Su, Ateş, Hava, Toprak.....	211
G. İnsanın Ömür Cetveli: Mevsimlerin Halleri ve Namazın Vakitleri ...	212
H. İnsanda Var Olan Dünyada Var Olandır.....	213
III. TOPLUMDAKİ İNSAN MODELLERİ	214
A. Erdemli/Olumlu İnsan Modelleri	214
1. Âbidler.....	216
2. Zâhidler.....	217
3. Ârifler	217
4. Muhibler	220
5. Şeriat Ehlinin Vasıfları/Makamları	222
6. Tarikat Ehlinin Vasıfları/Makamları.....	222
7. Marifet Ehlinin Vasıfları/Makamları	223
8. Hakikat Ehlinin Vasıfları/Makamları.....	223
9. Rahmânî Sultan ve Şeytanî Sultan	224
10. Cömert Kişi	224
11. İman Askerlerinin Komutanları.....	225

12. Can.....	225
13. Ölüm(lü).....	226
14. Mürid	226
15. Mü'min	226
16. Er Kişi	226
17. Devletli Kişi	227
18. İlim Büyükleri.....	227
19. Gönül insanı	227
20. Dünyadaki Padişahlar	227
21. Şehidler ve Peygamberler	228
22. Âşıklar	228
23. Marifet Erbabı ve Erenlerin Gönlü.....	228
24. Âkil (Akıllı).....	229
25. Kişi	229
26. Her kim	230
B. Erdemsiz/Olumsuz İnsan Modelleri.....	230
1. Mal Biriktirenler	230
2. Kâfir	230
3. Münafık.....	231
4. İblis.....	231
5. Düşman	231
6. Gönülleri Karışık Kibirli İnsanlar	231
SONUÇ	232
MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEN	
KUTSALA VE ESTETİĞE ŞEKİL VEREN TOPRAK.....	235
Kaynakça	240
AŞK ÂLEMİNİ AYDINLATAN ÜÇ ŞEMS	241
1. Ak Şems (Akşemseddîn)	241
2. Kara Şems (Şems-i Sivasî)	242
3. Tebrizli Şems (Şems-i Tebrizî)	243
GÖNÜL MİMAR(I) SİNAN ÜMMÎ'NİN TEFEKKÜR DÜNYASINDA	
AŞK VE DEĞER	247
Kaynakça	281

SİVAS'TAN EYÜPSULTAN'A GİDEN YOL

SİVASÎLERİN GÖNÜL SEYAHATI 283

1. Gönül Cihadından Savaş Meydanına Giden Yolcu: Şems-i Sivasî..... 284

2. IV. Murad'ın Beline Hz. Ömer'in Kılıcını Takan Sivaslı:

Abdülmecid Sivasî 284

3. Ulema ile Halka Birlikte Vaaz Veren Sivaslı: Abdülehad Nûrî Sivasî..... 286

4. Fatih Camii'ini Kendisi Dinlemeye Gelenlerle Dolduran Vaiz 288

Kaynakça 289

AHMED PAŞA'NIN GÖNÜL DÜNYASINDA HİKMET VE AŞK 291

Kaynakça 305

VAKIF İNSAN: HACI VEYİS EFENDİ..... 307

1. Maaş Almadan Elli Yıl Vazife Yapmak..... 308

2. Komşusunun Akibetini Düşünen Gönül İnsanı 309

3. Hikmet ve Himmetin İç içe Geçtiği Hayat..... 310

4. Sürgün Muhacirlerin Dostu..... 311

5. Müslümanlara Adanmış Ömür 312

6. Özgürlük Allah'a Kul Olmaktır 313

7. "Meleklerle Namaz Kıldırın" İmam..... 313

Kaynakça 315

GÖZLERİ VE GÖNÜLLERİYLE/

KALPLERİYLE KUR'ÂN OKUYAN DİLSİZLER 317

YENİ NESLİN ANATOMİSİ: "DEĞER"SİZ KİMLİK 323

1. Gençliğin Yeni Kimliği 323

2. Sosyal ve Kültürel Dokudaki Aşınmalar..... 325

a. Ekonomik sebepler 325

b. Hâkim kültürlerin değerlere baskısı 326

c. Değerlerin korumasız kalması 327

3. İnsanî Kimliğin/Hüviyetin Dejenerasyonu 328

4. Yitirilen Değerlerin Rehabilitesi 329

SONUÇ..... 333

KAYNAKÇA..... 345

DİZİN..... 357

ÖNSÖZ

kadim bir medeniyet olan İslâm medeniyeti, içinde barındırdığı çeşitli ırk, din, renk, mezhep ve inanç gruplarıyla evrensel bir uygarlığın işaretlerini vermiştir ve bu durum el'an devam etmektedir. İslâm medeniyetini oluşturan dinamikler; hoşgörü, bilim, erdem ve irfan gibi alemşumul olgular üzerine dayanmaktadır.

Medeniyetimizi, diğer uygarlıklardan ve toplumlardan ayıran en ayırt edici özellik, birlikte yaşama kültürünün barış ve insanî değerler üzerine bina edilmiş olmasıdır. Gerek kitabî dinler gerekse diğer pagan dinleri ve bunların mensupları, İslâm coğrafyasında özgürlük ve güvenliği en geniş sınırlarına kadar hissetmişlerdir. Bu hürriyet atmosferi, Müslüman medeniyetinin kurucu referansı, Hz. Muhammed'in (s) uygulama ve yaşam felsefesinde aranmalıdır. Zira o, son Müjdelenen ve Müjdeleyen/Müjdecî'dir, el-Beşîr'dir.

Son Müjdecî'nin inşa ettiği medeniyetin ömür halkalarından birisi, Osmanlı Tevhîd Toplumudur. Vahdeti, cemiyetin her katmanında gerçekleştirmiş Osmanlı İmparatorluğu, ırklar ve dinler mozağıdır. Tıpkı kadim mabed ve camilerinde paha biçilmez çinilerin motif ve desenle-

ri gibi, Osmanlı Cemiyeti de benzer ender motif ve desenleri sosyal hayatta eşsiz bir şekilde gerçekleştirmiş ve yaşatmıştır.

İslâm Medeniyeti, aynı zamanda bir şecaat/cesaret medeniyetidir. İnsanlığa değer ve erdemleri taşıma, bu medeniyetin aslî kimliğinin bir parçasıdır. İçinden Hz. Ömer, Hâlid b. Velîd, Târik b. Ziyâd, Selahaddîn Eyyûbî, Alparslan, Fatih, Yavuz ve Kanunî gibi çağlarının kahramanlarını ve askerî dehalarını çıkarmıştır. Bu savaş sanat ustalarından birisi de Peygamber soyundan gelen efsanevî komutan Seyyid Battal Gazi'dir.

Müslümanlar, ilâhî referanslarının kendilerini muhatap tuttuğu ilkelere bilinciyle bilim ve teknolojinin fâilleri olma konusunda aşırı bir cehd içinde olmuşlardır. Bu akılları aşan gayret ve çaba, ilim ve bilim merkezlerinin imarı ve kurumsallaşmasında kendisini göstermektedir. Orta Asya'nın ilim ocakları olan Taşkent, Semerkand ve Buhara gibi İslâm şehirlerinden taşman hikmet ve irfan ışıklarından feyz alan batının Bağdad, Şam, Kahire, Basra, Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula, Gırnata, Konya, Kayseri, Bursa ve İstanbul gibi medîneleri, medeniyetimizin mayalanma ve rafine mekânları olarak tarihsel bir duruş ve varoluşu sergilemişlerdir.

Fatih'den sonra bir İslâm Medeniyet şehri olan İstanbul, Sultan Mehmed'in Yeniçağ'ı başlattığı bilim “medîne”sine dönüşmüştür. Şehir; kütüphane, rasathane ve şifahanelerle medeniyetin temel dinamiklerini insanlığın hizmetine sunmuştur. Fatih Sultan Mehmed, kadîm İslâm geleneginin bilim, fen, felsefe, tasavvuf, kelam, dil, matematik, astronomi ve tıp alanında tüm yönleriyle hayat bulması için, bilim insanlarına her türlü desteğini nihaî sınırlarına kadar vermiştir. İmparatorluğa, dünyanın her yerinden bilim ustalarını davet etmiş, böylece Yeni Çağ'ın yeni medeniyetini ve yeni icatlarının ihyâsını gerçekleştirmiştir.

Yeni icatlardan matbaanın Osmanlı'ya gelişi, bilindiğinin tersine, geç olmamıştır. Üstelik matbaanın gecikmesi hususu araştırıldığında, bunun sebebinin İslâm ve Müslümanlık'la doğrudan bir bağlantısının olmadığı görülmektedir. Zira Osmanlı'nın şeyhülislâmlık makamıyla birlikte sivil ve asker yöneticilerinin, yeni bilgi ve teknolojilerin karşısında olması tarihî gerçeklerle uyuşmamaktadır. Nitekim Osmanlı'nın başta padişah olmak üzere, yüksek bürokratları, çağlarındaki her tür-

lû gelişmeden haberdar olmayı istemişlerdir. Hatta bu gelişmeleri, Osmanlı coğrafyasına getirme gayretlerinde de oldukça ısrarlı hareket etmişlerdir.

Osmanlı yöneticileri, eğitim alanında da gelişmelere kapı aralayarak, modern, nitelikli ilim müesseselerinin kurulmasına fırsat vermiş ve desteklemişlerdir. Onlardan birisi de Osmanlı'nın son dönem devlet adamlarının ve Cumhuriyet'i kuran kadroların yetiştiği Mekteb-i Sultânî, yani Galatasaray Sultanisi'dir.

Bu çırpınış ve gayretlerin maksadı, erdemli medeniyetin devamını istikrarlı bir şekilde sürdürmektir. Erdemli medeniyetin inşası, ancak iman, akıl ve bilgi ile gerçekleşir. Ruha açılan kapı olarak kalp, onlara rehberlik yapar. Zira erdem ve takvânın kaynağı kalptir. Ruhun ve erdemnin dirilişini ise, tefekkür sağlar. Tefekkürün ham maddesi de ilimdir. Tefekkür erbabı, yani mütefekkir, nefsi eğittiği gibi, bedene şifa ve deva veren kimsedir. Bu çerçevede İslâm mütefekkirinin vazifesi düşünmektir. Düşünce ve tefekkür de vahiyden beslenir.

Tefekkür eden öncelikle kendisini/nefsini bilmektedir. Sonra da Hakk'ı/Rabb'i bilmekle karşı karşıya kalmaktadır. Nefs denilince, gönül ve düşünce gücü akla gelir. Ancak terbiye edilmemiş ve güzelleştirilmemiş nefsele, mücadele etmek ve savaşmak gerekir. Çünkü nefis, zarar veren düşmanın misyonuna talip olmaktadır. Dolayısıyla kendini bilmek, hakikatte Rahmânî olanla Şeytanî olanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmaktır. Nitekim nefsin zilletle tanıyan kimse, Hâlık'ını izzetle tanır.

Şu halde nefse düşen sorumluluk, bir taraftan kendini tanımak diğer taraftan ise nefse karşı zırh kuşanmaktır. Bir başka ifadeyle nefsin konumunu yeniden gözden geçirmek, akabinde ondan sakınmak gerekmektedir. Böyle bir hale bürünmek, rıza makamına ulaşmak demektir. Rabb'in razı olduğu mertebe, her şeyden evvel, emri yeri getirmekle mümkündür. Ruha ve gönle hayat veren oruç, Hz. İbrahim'le yapılan hac, razı olunmanın sırlarını içinde barındırır. Bu hallerin nihayetinde bayram, kurtuluş ve zafer tahakkuk edecektir.

Felah ve salah, irfan medeniyetinde var oluşunu gerçekleştirmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin, kalbi olan ve tefekkür eden insanı anlatması da, aynı medeniyetin içinde hayat bulmaktadır. İnsanın içindeki

mabed, Kudret Sahibi ve Hâkimler Hâkimi'ne o kadar yakındır ki; aslında bu, mesafelerin yok ve son bulduğu şah damarından daha yakın bir hâlin tezahürüdür.

Nurların sentezi, insanın canını taşıyan ten ve cisimdir. İnsanların ilk atası Âdem'in yaratılışında insanın şifresi gizlidir. Anâsır-ı erbaa (dört unsur), yani su, ateş, hava ve toprak ise, insanın kimyasını oluşturmaktadır. Mevsimlerin halleri ve namazın vakitleri ise, Velî'nin dilinde, insanın ömür cetvelleri olmaktadır. Her ne ki insanda vardır, o dünyada da mevcuttur. Şu halde insan, hem erdemi ve hem de rezaleti kendisinde taşımaktadır.

En güzel şekilde halk edilen insan, Mevlânâ'nın ve Şems'in gönlünde, kutsala ve estetiğe şekil veren topraktan yaratılmıştır. Toprak gibi mütevazı olan Tebrizli Şems, yalnız değildir. Onun gibi aşk âlemini aydınlatan iki Şems daha vardır. Ak olan Şems (Akşemseddîn), madde ve irfan dünyasına ruh verirken; Kara olan Şems (Şems-i Sivasî), gönül dünyasına feyz vermiştir.

Gönül âleminin diğer bir mimarı ise, Ümmî Sinan'dır. Aşk ve fazilet, onun terennüm ettiği şiir ve beyitlerde dirilmektedir. Gönül dünyası, sınırları olmayan aşkın âlemdir. Kadîm şehir Sivas'ta, ruhlari eğiten Sivasîler, Kutlu Peygamber'i misafir eden Eyüpsultan'a feyz almak ve gönül dağıtmak için ruh yolculuğuna çıktılar. Kara Şems, yani Şems-i Sivasî, daha da ilerilere, gönül cihad'ından diyar-ı cenke cihad seyahatine dahil olmuştur. Cihan padişahına, Hz. Ömer'in kılıcını takan bir başka Sivaslı ise, Abdülmecid Sivasî'dir. Sivas'tan bir başka Hakk dostu ise, Abdülehad Nûrî Sivasî'dir. Fatih Camii'nde, cemaati o kadar kalabalık olurmuş ki, ulema ile halk, birlikte onun vaazlarından nasiplenmek için gelenlerle dolup taşarmış.

Hikmet ve aşk iksirinin sahiplerinden Ahmed Paşa da, Osmanlı İslâm şehri Bursa'da, gönül taliplilerine manâ âleminin sırlarından bahsetmektedir. Selçuklu medeniyet şehri Konya'da ise vakıf insanı Hacı Veyis Efendi de, bir an bile durmadan ilim ve irfan muhiblerini, ruh dünyasının hazinelerinden haberdar etmektedir.

Bir başka Selçuklu medeniyet şehri Sivas ise, yüzyıllara direnerek varlık âleminde kopmadan ilim ve hikmet müesseselerini bu çağa taşımaktadır.

Çağımızın nesline, -muzdariplerin, gözleriyle ve kalpleriyle Kelâm-ı Kadîm okuduğu gibi- Hakk Teâlâ'nın Son Mesaj'ını anlatmak gerekmektedir. Yeni neslin “değer”siz bir kimliğe bürünmemesi için, yeni ilhâm ve ruh kaynaklarına ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kaynaklar ve ocaklar, erdem ve hikmetten “nefes” almadıkları takdirde; yeni nesillerin nefis, şeytan ve şehvetin “köle”leri haline dönüşmeleri riski söz konusu olacaktır.

İslâm medeniyeti, zikri geçen miras ve birikimle, gelecek nesillerin zihin, akıl, gönül, ruh ve ahlâk dünyalarını imâr etme potansiyeline her dâim sahiptir.

Sonuç olarak bu eser, İslâm medeniyetinin kurucu kimlik dinamikleri/referansları olan hoşgörü, bilim, erdem ve irfanı, ayrı ayrı birer medeniyet tecrübesi olarak günümüz insanlarına hatırlatmayı ve geleceğin Müslüman medeniyetini inşa etmede mütevazı bir katkı olmayı amaçlamaktadır. Böyle bir maksat çerçevesinde akademik/entelektüel dergi ve ortamlar için hazırlanmış makale ve çalışmalar, bu kitap kapsamında yeni bir düzen içinde –bazı tasarruflarla- sistematik bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Kitabın oluşumunda, son okumayı yapan Arş. Gör. Adem İrmak ve Arş. Gör. Abdullah Demir’e teşekkür ederim. Ayrıca her zaman olduğu gibi, bu eserin de meydana gelmesinde manevî ve şifaî katkılarından dolayı eşim Şükran Çetinkaya’ya minnettarlığımı sunarım.

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya
Çengelköy-2013

BİRİNCİ BÖLÜM

HOŞGÖRÜ MEDENİYETİ

BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ -ASR-I SAADET ÖRNEĞİ-*

mutluluğun en derin ve içten yaşandığı Asr-ı Saadet, Hz. Peygamber'in (s) varlığıyla bunu gerçekleştirmiştir. Çünkü model, örnek, rehber, bilgin ve hakîm peygamberdi. İnsanların ve toplumların hayâlleri, hedefleri, ufukları, amaçları ve ufukları onun kimliğinde ve şahsında neşv-ü nema buluyordu.

Mutluluk coğrafyasında yaşayan toplum tek bir cemiyet ve cemaatten teşekkül etmiyordu. Zira bu toplumda Yahudi, Hıristiyan, Budist, Zerdüş, müşrik, münafık, kâfir, putperest ve tabii ki Müslüman bulunmaktaydı. Öyle bir toplum inşâ edilmişti ki, bu cemiyette günümüzün tartışılan meselelerinden biri olan “mahalle baskısı” yerine “mahalle kardeşliği (sâkini)” hâkimdi. Birlikte yaşama kültürünün özünü, çekirdeğini ve kökenini oluşturan bu atmosfer, sonraki yüzyıllarda Abbâsî, Endülüs, Selçuklu ve Osmanlı için bir yönetim modeli haline dönüşmüştür.

* “Asr-ı Saadet Coğrafyasında Birlikte Yaşama Kültürü”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 85, Kasım 2007, 56-60.

Birbirlerinin inanç, kültür ve yaşam biçimlerine müdahale etmeyen bu toplumsal dokuya, Hz. Muhammed (s)'in bizzat şahsî uygulama ve yöntemleri kalıcı damgasını vurmuştur. Ortaya çıkan hayat modelinde, aile, sokak, mahalle, şehir ve nihayetinde yeryüzü coğrafyası için mutluluğun anahtarı gizlidir. Yüzyıllar sürecek toplumsal yaşamın ilkeleri ve sınırları, Peygamber'in hayat ve uygulamalarıyla şekillenmiştir. Evrensel ve yöresel hayat ilkeleri içerisinde, Hz. Peygamber (s), takipçilerine “mahalle”nin tüm aktörlerine yönelik icraatları ve eylemlerin mahiyetini göstermiştir.

“Mahalle” içi toplumsal grupları, aile içi ve aile dışı şeklinde ele almak mümkündür. Buradaki “aile”, Müslüman toplumu temsil ederken, aile dışı ise Müslüman olmayan diğer inanç ve kültür topluluklarını ifade etmektedir. Şimdi, Hz. Muhammed (s)'in “aile içi ve aile dışı icraatları, nasıl ve ne şekilde gerçekleşmiştir?” sorusunun cevaplarına geçilebilir.

1. MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN İNŞA EDİLDİĞİ ARSANIN SAHİBİ YETİMLER

Hz. Peygamber, bütün insanlara merhametli davranmış ve yolundan gidenlerden de aynı şeyi istemiştir. Ancak özellikle yetimlere çok merhamet göstermelerini ısrarla hatırlatmıştır. Zira O'nun buyurduğu gibi “Kaderi yalnız dua değiştirir, ömrü yalnız şefkat uzatır ve günah işleyenin rızkı kesilir”. Yetimlere karşı anne şefkati gösteren Allah Sevgilisi, her fırsatta onların hak ve hukuklarının gözetilmesinin mükâfatını müjdelemeyi ihmal etmemiştir. O, “Kim Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa elinin değdiği her saç için sevap alacaktır” dedikten sonra iki parmağını birleştirerek “Ve kim vesayetindeki kız veya erkek yetim çocuğa iyi davranırsa, o ve ben bu iki parmak gibi Cennet'te beraber olacağız” demiştir.¹

Peygamberimiz yetimlerin istismar edilip, mallarına el konulmasının dünya ve ahirette karşılaşılabilecek şiddetli cezalardan olduğunu

1. Ahmed b. Hanbel, V, 250; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev: Komisyon, II. baskı, İstanbul 1996, I, 50.

haber vermiştir. Toplum hizmetinde ve yararına kullanılacak olsa bile asla yetimlerin mallarına müdahale etmemiş ve başkalarının el koymasına da müsaade etmemiştir. Hatta onların, mallarını bu iş için bağışmalarına bile gönlü elvermemiştir. Sözgelisi Mescid-i Nebvî'nin inşa edildiği arsa, Ensar'dan Es'ad b. Zürâre'nin himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetime aitti.² Bu iki yetim, arsayı mescid yapılması için hibe etmek istemişler; ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmemiş ve bedelini ödemiştir.³ Anlatılan olaylar da göstermektedir ki, Hz. Peygamber iyi bir erdemi yaymak için de, kötü bir eylemin yayılmasını engellemek için de, öncelikle uygulamalara kendisinden, ailesinden, akrabalarından ve yakınlarından başlamıştır. İzlediği bu yöntem, O'nun vazgeçilmez peygamberî ve siyasî tatbikatlarından. Doğaldır ki, böyle bir anlayışın toplum psikolojisi üzerindeki etkisi daha güçlü olacaktır.

Yine Uhud Savaşı'ndaki şehit düşen Enes b. Fedâle'nin yetim kalan üç yaşlarındaki oğlu Muhammed, Hz. Peygamber'in yanına getirilir. Peygamberimiz ona satılmamak ve hibe edilmemek koşuluyla bir hurmalık hibe eder.⁴

2. KÖLELERİN KARDEŞİ, ARKADAŞI VE DOSTU OLAN PEYGAMBER

Mutluluk Çağı'nda köleler kendilerine köle denmesinden utanıyor ve üzülüyorlardı. Bunun farkında olan Hz. Muhammed (s.a.v.), ashabına “kölem” veya “cariyem” yerine, “oğlum” veya “kızım” diye çağırmalarını istemiştir. Diğer taraftan kölelere de efendilerine “Rab” dememelerini, çünkü sadece Allah'ın “Rab” olduğunu hatırlatırdı. Ebû Zer,

-
2. Bkz. İbn Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, tah: Mustafa es-Sakka, İbrahim Ebyân, Abdülhaftz Şelbî, Mısır trz, I, 496; krş. Ebû Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, tah: Abdullah Enîs et-Tabbâ', Ömer Enîs et-Tabbâ' Beyrut 1987, 12.
 3. Buhârî, IV, 258; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 351.
 4. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, tak: İhsân Abbas Beyrut trz, II, 37; Sarıçam, age, 355.

bir defasında bir Arap köleye kötü davranmıştı. Köle de Rasûlullah'a şikâyet etti: Rasûlullah, Ebû Zer'i azarlayarak: "Sen hâlâ cahilsin. Köleler senin kardeşlerindir. Allah sana onlardan fazla kuvvet vermiş; onlar senin meşrebine uymuyorlarsa sat o zaman. Allah'ın yarattığına zarar verme. Yediğinden yedir; giydiğinden giydir. Yapabileceklerinden fazla iş yükleme, şayet fazla iş verirsen, sen de onlara yardım et" demiştir.⁵

Kölelerin ve diğer mazlum insanların en büyük dostu ve yardımcısı olan Hz. Peygamber, onları olumsuz şartlardan çıkarıp toplumda daha iyi bir yere taşımak için çok çaba sarf etti ve mücadele etti. Zamanında çok sayıda köle ve cariye özgürlüklerini elde ettiler.⁶

Hz. Peygamber kölelerini özgür bırakmasının yanında, hürriyetlerini kazananlara devlet kademelerinde görevler vermiştir. Örneğin, azatlı kölesi Zeyd b. Hârise ve onun oğlu Üsâme'yi, içinde önde gelen sahâbilerin de bulunduğu orduların başına komutan olarak atamıştır.⁷

Köleler hususundaki uygulamaları, özgürlük âşığı Peygamber'in insanları etnik ve genetik kökenlerine göre tasnif edip derecelendirmedeğini, bilakis yetenek ve erdemlerine göre sınıflandırdığını göstermektedir.

3. YAHUDİ HASTA ÇOCUĞU ZİYARET EDEN PEYGAMBER

Hastalara karşı davranışlarında müşfik olan Allah Rasûlü, onları ziyaret eder, bir terapist gibi konuşur, moral verir, dertlerine ortak olur ve şifa bulsunlar diye Yüce Yaratıcı'ya dua ederdi. Nezaket ve saygısı sadece hasta olanlara yönelik olmayan Sevgi Peygamberi, bir cenaze geçerken, din ve inanç farkı gözetmeksizin asla oturmaz⁸, hemen ayağa kalkardı. Onun için Hz. Peygamber: "Sizden biriniz cenaze arkasından gitmezse, cenaze kendisinden uzaklaşana kadar ayakta dursun" tavsiyesinde bulunmuştur.⁹

5. Ebû Dâvûd, Edeb, 124; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 45.

6. Afzalurrahman, age, III, 263.

7. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 362.

8. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 385.

9. Buhârî, I, 175; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, III, 277.

Adeta bir psikolog edasıyla Hz. Peygamber hastaları özellikle de ölüme yakın olan hastaları ziyareti, bir hastanın beklentilerini fazlasıyla karşılayacak derece bir model oluşturmaktadır. O'nun ziyaretleri genellikle şu şekilde cereyan ederdi: "Bir kimsenin ölümü yaklaşıncı ahab, Hz. Peygamber'e haber verir, Rasûlullah da ölmeden önce hastanın yanma gider, onun bağışlanması için dua eder, son nefesine kadar yanında otururdu. Son nefesini vermesini beklerken o kadar zaman geçerdi ki, beklemekten yorgun düştüğü olurdu. Sahabe, Allah Rasûlü'nün bu şekilde çok eziyet çekip yorulduğunu fark ettiler. Bu yüzden de herhangi biri öldükten sonra ölümünü haber verir oldular. Allah Rasûlü cenaze evine gider, Allah'tan öleni bağışlamasını diler, cenaze namazını kılar, eğer toprağa vermesi gerekiyorsa bekler, aksi halde geri dönerdi."¹⁰

Duygu yüklü Hz. Peygamber, kendisinin haberi olmadan defnedilen bir cenazeden haberdar olduğunda, kendisine haber verilmemesinden dolayı burukluk yaşardı. Böyle durumlarda cenaze evini ziyaret ederdi. Bir defasında; sahabeden biri hasta olmuştu. Hz. Peygamber birkaç kez onu ziyarete gitti. Sahabi bir gece vefat etti. Hz. Peygamber geç vakitte gelirse kendisine zahmet olur düşüncesiyle adamın ölümünü Allah Rasûlü'ne haber vermeyerek cenazeyi defnettiler. Hz. Peygamber sabahleyin haber alınca olanlara üzüldü ve kabrine giderek cenaze namazını kıldı.¹¹

O, sık sık arkadaş, dost ve komşularını ziyaret etmeyi ihmal etmez; onların sıkıntılarına ortak olur ve yardımcı olmaya çalışır; bu âdetinden Müslüman olmayanları dışlamazdı. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, gerçekten de onun, ağır hasta Yahudi bir komşu çocuğunu ziyaret ettiği kaynaklarda bize bildirilmektedir. Şayet herhangi bir yerde otururken, Müslüman olmayan birisinin dahi cenazesinin geçtiğini görse hemen ayağa kalkar, böylece diğer insanların acılarına karşı duyarsız kalmaz, ilgi gösterirdi.¹²

10. Numânî, *Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî)*, II, 525-526.

11. Buhârî, II, 658; Nesâî, Cenâiz, 71; Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî)*, çev: Yusuf Karaca, İstanbul 2005, II, 655.

12. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003, II, 1078-1079.

4. HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN MÜŞRİK MİSAFİRLERİ

Misafirlerine karşı çok yakın bir ilgi gösteren kutlu Peygamber, nübüvvetten önce de misafirperver ve cömert bir kişiliğe sahipti.¹³ Medîne'de zengin-fakir, dost-düşman, gelen herkese kapısı açık, son derece misafirperver, cömert ve ikram sahibi olan Hz. Peygamber'in evini farklı ırk, din ve kabileden çok sayıda insan ziyaret ederdi. Sevgi İnsanı, onları karşılar, bizzat kendisi hizmet eder ve ihtiyaçlarını karşılardı. Ayrıca evine gelen misafirler, mutlaka Allah Rasûlü'nün kendilerine verdiği bir hediyeyle geri dönerlerdi.¹⁴ Bu uygulamaların bir yansıması olarak, belki de Osmanlı'daki yemeğe davet edilen misafire yediklerinden dolayı dişleri yıprandığı için verilen "diş kirası" geleneğinin başlamasına sebep olmuştur.

Peygamberimizin misafirperverliği, Müslümanlarla sınırlı kalmamıştır. Dini, ırkı, sosyal statüsü farklı olan tüm insanlar, O'nun tarafından aynı şekilde karşılanmış ve sıcak bir muamele görmüştür. Müşrikler ve Yahudiler O'nun evine misafir olmuşlar ve hiçbir ayrıma uğramadan konuk edilmişlerdir.¹⁵

Habeşistan'dan gelen bir Hristiyan heyetini Rasûlullah, evinde misafir etmiş ve ayrıca onlara kendisi hizmet etmiştir. Yine bir defasında müşriklerden birisi ona misafir olmuştu. Ona bir keçinin sütünü verdi ve müşrik tamamını içti. İkinci keçininki verildiğinde onu da içti. Rasûlullah adam doyana kadar süt verdi. Bu şekilde, müşrik yedi keçinin sütünü içti.¹⁶

Bazen, misafirlerine evdeki her şeyi ikram etmeleri sonucunda Allah Rasûlü ve ailesine yiyecek hiçbir şey kalmamış ve onlar da aç olarak yatmışlardır.¹⁷ Bu tür haller, Peygamberimizin hayatında sık sık meydana gelen sıradan olaylar olarak devam etmiştir. Evinde misafir bulunduğu, Hz. Peygamber, aralıklı olarak kalkarak misafirlerinin ihtiyaçları olup olmadığını kontrol ederdi.¹⁸

13. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 58.

14. Afzalurrahman, age, I, 58.

15. Afzalurrahman, age, I, 58.

16. Müslim, *Eşribe*, 186; Ahmed b. Hanbel, II, 375; Afzalurrahman, age, I, 58.

17. Bkz. Ahmed b. Hanbel, VI, 397.

18. Buharî, *Edepe*, 85; Afzalurrahman, age, I, 58.

Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber bir yere ziyarete gittiğinde, sonsuz tevazu ve saygıdan dolayı sohbet esnasında kendisine özel ayrı bir yer tahsis edilmesini hoş karşılamaz ve herkesin oturduğu yerin dışında başka bir yeri tercih etmezdi. Kendisi ashabın bulunduğu bir yere geldiğinde, ayağa kalkılmasından hoşlanmaz, neresi boş ise hemen oraya otururdu. Yani O, yaşadığı çağın kabile reisi, devlet başkanı ve krallarının hiçbirisiyle mukayese edilemeyecek kadar tevazu sahibi idi. Onlar gibi insanlardan farklı bir şekilde; lüks ve saltanat içerisinde hayat sürmekten uzak dururdu. Hz. Peygamber, beraber oturduğu dost, arkadaş ve misafirlere karşı saygısızlık olmasın diye ayaklarını dahi uzatmaktan hayâ ederdi. Yanına gelen, onu ziyaret eden herkes O'ndan büyük ikram ve saygı görürdü. Öyle ki, çoğu zaman ziyaretçisini üzerine oturtacak bir şey bulamadığı zaman hırkasını çıkarır, yere serer ve üzerine oturmasını isterdi.¹⁹ Şaşıran okuyucu için söylenmesi gerekir ki, anlatılanlar, sadece sözlerden ibaret kalmış nesilden nesile aktarılan gerçeklik taşımayan olaylar olmadığı gibi, özellikle de insanların kendilerinin ürettiği efsane ve hayâl mahsulü hadiselerden de meydana gelmemiştir; bizzat Hz. Peygamber ve çevresindeki kimselerle birlikte yaşanmış gerçek olaylardan teşekkül etmiştir.

5. HİZMETÇİLERE HİZMET EDEN PEYGAMBER

Hz. Peygamber'in hizmetçilerine karşı olan davranışları onun kemâlâtının bir başka vechesidir ve gelecek nesiller için daima seçkin bir numune olarak kalacaktır. O daima kendisine hizmet edenlere büyük bir şefkat ve nezaketle muamele etmiş; işlerini aksattıklarında bir kere bile onlara bağışmamış, eziyet etmemiştir.²⁰ Yanında uzun süre bulunan Enes'in anlattıkları bunu ispatlamaktadır: Hz. Peygamber'in sabah namazını kıldığında Medîne'deki hizmetçilerin su dolu kapları getirdiklerini ve Peygamber'in elini bu kaplara daldırdığını anlatır. Hiz-

19. Sadık Eraslan, Ekrem Keleş, *Güzel Örnek Hz. Peygamber*, Ankara 2003, 50 (Naklen; A. Kılanî, *Mevridu's-Safâ fî Şemâilî'l-Mustafa*, 2-7).

20. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, III, 268.

metçiler genellikle kapları sabahın soğuşunda getirirler ve Rasûlullah da elini bunlara batırırdı.”²¹

Yine bir gün bir kadın “Ey Allah’ın Rasûlü! Sana danışacak bir sıkıntım (hâcet) var” dedi. Rasûlullah da “Filanın annesi, yollardan hançisini dilersen bak da senin ihtiyacını göreyim” buyurmuşlar ve onunla yollardan birine çekilerek kadın hacetini arz etmiş.²²

Evlatlığı Enes, Rasûlullah’ın asla uygunsuz söz sarfetmediğini, konuşmalarında lanet ve zem olmadığını, birini azarlarken bütün söylediği şeyin “Derdin nedir? Alnın yerde sürtülsün” demekten ibaret olduğunu²³ bildirmiştir. Enes bir başka anlatımında başından geçen bir olayı şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah’a sekiz yaşından itibaren on yıl hizmet ettim ve o beni elimin zarar verdiği şeylerden ötürü hiç azarlamadı. Ailesinden biri azarladığında ise “Onu bırakın, çünkü bir şey takdir edilmişse o şey olur” demiştir.

Rahmet Peygamberi, zayıflara, fakirlere, köle ve hizmetçilere da-ima şefkat ve merhametle muamelede bulunmuştur. Böylelikle onlar içinde yaşadıkları toplumun gerçek bir parçası olduklarına inanmışlardır. Hz. Peygamber onlarla toplumun zengin fertlerine nazaran daha fazla beraber olmuştur.²⁴

Nihayetinde son peygamber Hz. Muhammed’in uygulamaları, kendisinde sonraki takipçileri için en önemli ve bağlayıcı birer ilkeler manzumesidir. Hiçbir Müslüman, Yüce Allah’ın ve O’nun Peygamberi’nin (s.a.v) hak, hukuk ve ödevler çerçevesinde ruhsat vermediği, ilke ve prensipleri toplumuna ve diğer toplumlara dayatma ve zorlama imtiyazına ve gücüne sahip değildir. İslâm; dili, dini, ırkı, rengi, inancı, kültürü ve ideolojisi birbirinden farklı, hatta bazı zamanlarda birbirine zıt toplumsal grupları bir arada, birlikte yüzyıllardır yaşatma ortamı ve fırsatını insanlığa hediye etmiştir.

21. Afzalurrahman, age, III, 268.

22. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 108; Ebû Dâvûd, Edeb, 12.

23. Bkz. Buharî, Edebu’l-Müfred.

24. Davudoğlu, age, X, 88-90; Afzalurrahman, age, III, 268.

EL-BEŞİR (MÜJDELENEN – MÜJDELEYEN/MÜJDECI)*

1. MÜJDELENEN

Yer ve gökler gündoğumunu bekleyen insan gibi bu kutlu doğumun sabahını bekliyordu.

İbrahim'in tevhîd çılgılığı, Yûsuf'un güzelliği, Mûsâ'nın haşmeti, İsâ Mesih'in ruh okşayan yumuşaklığı; hâsılı, var olan her şey bu değeri ölçülemeyen, paha biçilemeyen iki cihan sultanının hizmetinde kullanılmak içindi.

Kutlu doğumun sabahı, işte o cana can katan sabah, işte o mutlu ve kutlu saat, işte o mesut andır. “Bu gece, Kisrâ'nın sarayında on dört sütun devrildi. İran'ın ateş tapınağında yüzlerce yıldır yanan ateş söndü, Sava deresi kurudu”.

Hakikatte, yıkılan Kisra'nın sarayı değil, aksine Acem'in şan ve şöhreti, Bizans'ın ihtişamı, Çin'in göklere yükselen saraylarının kuleleriydi. Sönen İran'ın ateş tapınağı değil, aksine şer cehennemi, küfrün ateş tapınağı, Azer'in dalâlet ve sapıklık mabedleriydi. Puthanelerden toz

* “Beşir Müjdelenen-Müjdeleyen/Müjdecî”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 244, Nisan 2011, 34-37.

duman yükselmeye başlamış, putlar yerle bir olmuştu. Mecûsîlik'in ipi kopmuş, düzeni darmadağın olmuştu. Hıristiyanlık'ın hazan mevsimi gelmiş, yaprakları teker teker dökülüyordu. Tevhîd çılgılığı gökyüzüne yükseldi. İnsan ahlâkının aynası Hz. Muhammed (s.a.v.) kutsal merceğin içinden şimşek gibi parlayarak dışarı çıktı.

O geldi ve bütün kadehler kırıldı; o geldi ve bütün gurur anıtları devrildi; Mecûsî ateşi söndü, Sâsânî sarayı yıkıldı.

Abdullah'ın yetimi, Âmine'nin ciğerparesi, Kâ'be'nin sultanı, âlemin manevî hükümdarı, yeryüzünün imamı, iki cihan sultanı, kutsal âlemden geçici âleme şeref vererek, azamet ve ihtişamla doğup geldi.

“Bir vakit de Meryem oğlu İsâ şöyle demişti: ‘Ey İsrâiloğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim. Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edicisi ve benden sonra gelecek bir peygamberin de müjdeleyicisi olarak geldim ki, Onun ismi Ahmed'dir.’”

Yahudi müjdeliyor: “Vallahi, artık İsrailoğulları'ndan peygamberlik gitti! Elllerinden Kitap da gitti! Bu, İsrâiloğulları'nın öldürüleceklerine ve bilginlerinin de itibarlarının kalmayacağına verilmiş bir hükümdar! Araplar, peygamberlikle, büyük bir izzet ve şerefe erecekler! Ey Kureys! Sevininiz! Vallahi, siz; haberi doğudan batıya kadar ulaşacak bir atılım ve yenme gücüyle güçleneceksiniz!”

Yesrib'de, yani Medîne'de bir Yahudi bağılıyor:

‘Ey Yahudi cemaati! Ahmed'in doğumunda doğacak olan yıldız, bu gece doğdu!’

Suriye yolculuğunda 12 yaşında olan Muhammed'in omuzları arasında “peygamberlik mührünü” gören rahip Bahîra, peygamberliğini müjdeliyordu.

Kadim Kelam, Hz. İsâ'nın dilinden Allah'ın, “en çok övülmeye lâyık” anlamına gelen “Ahmed” isminde bir peygamber göndereceğini muştuluyor.

Son Rasûl, Yuhanna İncili'nde vaad edilen Paraklet, yani “en çok övülmüş olan” ve Hz. İsâ'nın haber verdiği, eserini tamamlayacak olan kutsal ruh olarak müjdeleniyordu.

2. MÜJDELEYEN/MÜJDELEYİCİ

Beşîr ve mübeşşir (müjdeleyici, müjde veren), nezîr ve münzir (uyarıcı) bütün peygamberlerin ortak vasfıdır. Peygamberler, mü'minleri, Allah'ın rızası, cennet ve nimetleriyle müjdelerler. Hz. Muhammed (s.a.v.) de Kur'ân gibi, bütün insanlara müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilmiştir.

Müjdecî olarak Efendimiz, umutsuz olanlara Kur'ân'ın dilinden Allah'ın rahmetini hatırlatır:

*“Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. O bütün kusur ve günahları bağışlar. Allah'ın rahmetinden ancak gerçeği ve hakikati saklayan kâfirler umut keser.”*²⁵ Hz. Peygamber'in gerçekçi ve müjdecî olmakla Kur'ân şunları bildirir:

-Ancak Kur'ân uyan, Allah'tan korkan kimseyi uyurabileceği ve böyle kimseleri mağfîret ve mükâfatla müjdelemesi,

- Bazılarının elindeki varlık ve zenginliğe göz dikmemesi, üzülp karamsar olmaması,

- Peygamber'i dinleyip duyan ve sözün en güzeline uyanları müjdelenmesi,

- Yarınları Allah'ın yardımı ve dilemesiyle daha iyi ve daha doğruya ulaşma umudunu yitirmeden bakması,

- Allah'ın lütfuna, yardım ve fethetmeye mutlakla ereceklerini mü'minlere müjdelenmesi,

- Allah uğruna mallarıyla, canlarıyla mücadele eden, tevbe eden, ibadete devam eden, hamdini eksik etmeyen, orucunu tutan, namazını kılan, iyiliği öven, kötülüğü yeren ve Allah'ın koyduğu kurallara riayet eden mü'minleri müjdelemesi,

- Eşlerine güzel davranışlardan dolayı Allah'ın büyük bir mükâfat hazırladığını bildirmesi,

- Maddî ve manevî değerlere saygılı, Allah'ı hatırlıdan çıkarmayan erkek-kadın herkesin bağışlanacağını ve büyük bir mükâfatın onları beklediğini açıklaması,

25. Yûsuf, 87; Zümer, 53.

- Haddi aşanların da Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiği ve onun bütün kusur ve günahları bağışlayacağını duyurması,

- Ayrıca her şeyin bilinçli bir oluşum olduğu ve hiçbir şeyin tesadüflerin oluşturduğu kaos ortamının korkularından olmadığı, kör tesadüflerin oluşturduğu kaos ortamının korkularından uzak durmak ve düşünmek gerektiği, fizik ve metafizik her şeyin vazedilen ilâhî kuralla uygun bir şekilde oluşmakta olduğunun ilanen dile getirilmesi emir ve tavsiye edilmektedir.²⁶

“Sen ancak Kur’ân’a uyan ve görmeden Rahmân’dan korkan kimseyi uyurabilirsin. İşte böylesini bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele!”²⁷

“Tâgûta kulluk etmekten kaçınıp, Allah’a yönelenlere müjde vardır. Ey Muhammed! Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele! Allah’ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”²⁸

“Allah’ın lütfuna ereceklerini mü’minlere müjdele! Kâfirlere ve mü-nafıklara boyun eğme! Onların eziyetlerine aldırma! Allah’ a güven! Vekîl ve destek olarak Allah yeter.”²⁹

“Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah’tan yardım ve yakın bir fetih. Mü’minlere müjdele!”³⁰

“Allah mü’minlerden, mallarını ve canlarını, Cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. Bu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da, Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde, O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, büyük kazançtır. Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar, o mü’minlere müjdele!”³¹

26. Ali Akyüz, *Yaşayan Kur’ân Hazreti Peygamber*, 27. baskı, İstanbul 2007, 184-186.

27. Yâsîn, 11.

28. Zümer, 17-18.

29. Ahzâb, 47-48.

30. Saf, 13.

31. Tevbe, 111-112.

Son Peygamber insanlara Allah'ın rahmet ve nimetini müjdeler, inanmayanları ise Allah'ın azabıyla korkutur ve uyarır... Nefret ettirmeden ve en güzel hikmetle, yumuşaklık ve nezaketle...

Emir; Âlemlerin Hâkimi'nden: *“Ey örtüye bürünen (Muhammed!) Kalk ve uyar! Rabbini yücelt! Özünü temiz tut! Kötü şeyleri terk et! (Yaptığımı) çok sunarak başa kalkma! Rabbin için katlan!”*

Gönüller birliğini, müjde inşa edecek... Zira hakikî müjde, daimî ve sürekli bir tevhidî gerçekleştirir. Müjdeciye nida edilir; “Korkut ve müjdele, korkutarak bir araya getir; müjdeleyerek, bu birliği, bu beraberliği sürekliliğe çevir, kurumlaştır, temellendir”.

Müjde, ruhu yücelten bir oluşturma, diriliştir; alın terinden karılmış bir yazgı donanımadır.

Toplumu, ya da insanlığı belli bir dönemde diriltecek kahramanlar için, müjde bir kaderdir.

Müjde, umudunu kaybetmiş insanlara, hakikat kapılarını açan bir mucize gibi gelir.

Ruhun derin yaralarına şifa veren müjde, gerçek gözlere görünen fizikötesi beldeden ilâhî yağmur taneleriyle gelen bir haberdur... Aşkın âleminden insanlığa gelen hazineler hazinesidir.

Peygamberlerin getirdiği müjde, insanı zamana mahkûm olmaktan kurtaran kutsal haberler kaynağı ve kurumayan Allah çeşmesidir. “Bütün dünyanın ağaçları kalem, denizleri mürekkep olsa” bu müjde yazmakla bitmez...

Varlık âlemindeki en büyük müjde, Allah'ın varlığıdır. İnsanların birbirlerine taşıyabilecekleri en büyük ve tek mustu budur.

Allah'a inanmanın müjdesini taşımak, bu dünyanın dar ufuklarında boğulan insanlara başka dünyaların da varlığını müjdelemek demektir.

Allah'a inanma, göklere yükselen suların üstüne çıkaran bir müjdedir; yakıcı ateşi soğutan ve insanı yakamaz hale getiren bir müjdedir; denizi yarıran ve orduları içinde geçiren bir müjdedir. Allah'a inanma, örümceğe ve güvercine perdelik ettiren bir müjdedir.

Allah'ın müjdesi firavunları, nemrudları yıkan bir müjdedir. Gizli hakikatleri açığa çıkaran, sırları kalplerden kalplere geçiren, zâlimi

en gururlu anında yerle bir eden, yoksulu en beklenmedik anda umuda ve nimete boğan bir müjdedir.

Allah'ın müjdesini taşıyan elçiler, yani peygamberler, bize gönlün ve ruhun ulaşamayacağı müjdeleri getirdiler. Heybeleri cennet yüklü kutlu atlılardı onlar. Sahabe, okyanuslara kadar at sırtında bu müjdeyi taşıdı. Vefîler, en karanlık çağlarda bile umutsuzluktan kavrulan insanlara Allah'a inanmanın, güvenmenin müjdesini verdiler.

Müslüman olmak bir müjdedir.

İslâm, insanlığa ve çağlara bir müjdedir. İslâm, âdeta çağların karanlığın şerha şerha yaran bir ışık gibi insana müjdelerin en güzellerini sunmuştur.

Amentü bir müjdedir... Hâlık'a inanmak, sağlam bir ip gibi yeter bir müjdedir.

Melekler, gaybdan gelen en güzel müjdelerdir.

İlâhî kitaplar, kutlu ve kutsal anlamları, sözleri ve ruha işleyen diri bağışlarıyla bir şölendir ve insan ruhu için içine girilen düğünlerdir... Ruhun düğünleridir.

İlâhî siteyi kuran mutlu seslerdir, ilâhî kitaplar. Tevrat, ilâhî bir kuruluştur. Zebûr, ilâhî bir nağmedir. İncil, bir müjdedir. Kur'ân kurtuluştur, yani müjdeler müjdesidir.

Peygamberler, insanların en umutsuzluğa ve zulme battığı çağlarda varlıklarıyla müjde olan hakikat kahramanlarıdır.

Ölümden sonra dirilme, bir müjdedir. Diriliş bir müjdedir. Haksızlığa uğrayan için bir müjdedir.

Allah'ın yaratıcılık sırrı ve aşk, varoluşun temel müjdesidir.

Her şey O'ndan geldi ve O'na gidecek. İşte müjdelerin en güzellerinden biri...

Nihayet namaz, oruç, hac, zekât birer müjdedir; ahiretten, öteki dünyadan, erdem ve ülkü dünyasından, ideal siteden...

Müslüman ölüm uykusundan uyanmalı, içine battığı karamsar uyuşukluktan sıyrılmalı ve Allah'ın müjdesiyle dirilmeli; sonra çağın ve insanlığın ruhunu bu müjde ile diriltmeli, yenilemeli ve tazelenmelidir.

Peygamber tüm ışıkları yükleyip gelendir. Allah’a yakın olmaktan gelen bir duyguyla başka dünyaların âb-ı hayat müjdecisidir.

İnancını korumak ve ilan etmek için ateşten geçen ve yanmayan-
dır o. İnananları yükselmiş, coşmuş ölüm sularından kurtarıp gemisi-
ne alandır o.

O, kavmini, denizleri yararak, zulümden, baskıdan ve yoksulluk-
tan kurtaran, karanlıklardan nura çıkarandır.

Ölüleri diriltendir o.

İnsan, toplum ve devlet hayatına Tanrı ışığını taşıyan ve insanın iki
dünya mutluluğunu getirendir o.

Peygamber, Allah’tan kendisine verilen güçle her türlü çileyi kat-
lanır. İnsanların önünde eğilmez. Nefslere hoş gelmeyi söyler, ama
daima da affedicidir.

Peygamberlerde hiç tereddüt yoktur. Onlar ki; zenginlik, mevki,
dünya aşkı gibi hırslardan arınmışlardır...

Peygamber ve insan... Birbirinden uzak gibi sanılan bu ikisinin bir-
birine yaklaşmasından yeni bir mutlu çağ doğacaktır.

Yolunu kaybetmiş insanlığa onu yeniden buldurma görevlisidir pey-
gamber.

O, görevin ahlâkına malik, mükemmel ve üstün insandır.

Peygamber’in getirdiği vahiyle her an yenilenir dünya. Onun için
Peygamber, vahiyle insan arasında bir bağ, köprü kuran ideal insandır.

İnsanı çekip götüren yanıltıcı yolları tıkayan yol göstericidir. Teh-
likeleri haber verendir. Muştular ve sevinçleri taşıyandır insanlığa.

Cenneti ve cehennemi gören ve gösterendir. Kutlu kitabı, ruhuyla
özdeşleştirmiş yücelikler adamıdır.

Peygamber, hayatın anlam ve değerini, zamanın riskini ve değeri-
ni, ölümün götürüp getirdiğini ölçen müjdecidir.

Vahyin iç hikmetlerini bilendir. İlk yorumlayan ve ilk uygula-
yandır.

Peygamber’in gelişi, dünya yaşanılacak bir dünya olma şerefini ka-
zanmıştır.

Peygamber, görünen ve görünmeyen putları, dıştaki, içteki, içimizdeki putları devirendir.

Peygamber, karanlığı dağıtan ışık, gün ışığıdır, ışık mızrağıdır, ilâhî ışıktır.

Hız. İâ çıkacak, Roma'nın sütunlar boyu gaflet ve gururunu kıracaktır.

Peygamberlerin en büyüğü olan Efendimiz çıkacak, cahiliyet karanlığına gömülmüş çölü ve şehirleri, tabiatı ve medeniyeti ışığa, aydınlığa ve nura kavuşturacaktır.

Sönmez sanılan Mecûsî ateşi bir daha yanmamak üzere sönecek, fethedilemez sanılan Bizans'ın ruh kalesi, kıyamete kadar Müslümanların kenti olarak kalmak üzere fethedilecektir.

Her alanda Peygamber'in kutlu soluğu hayat fışkırtacak, dünyayı cennete, insanları da cennet halkına döndürecektir.

Peygamberler, sadece halkları için değil, insan için ve insanlık için gelmiş insanlık rehberleridir.

Hız. Peygamber'in çıkışı da, insanlığın kurtuluşu oldu.

Her peygamber, O'nun bir cephesiydi. Bütün cepheleer O'nda bütünlendi. Bu yüzden "din O'nda tamam oldu."

Bu yüzden, O'nda yeniden yaratılmış oldu insan. O, İnananlar Milletini yeniden Arz'a getirdi. İnananlar Toplumunu ve İnananlar Devletini kurdu. Kuralları bir daha değişmeyecek şekilde ortaya koydu. Putları kırdı ve Allah'ın tekliğini, benzersizliğini ilân etti. Korkuttu ve müjdeledi. Savaştı, yendi ve affetti.

Meyva O'nda olgunlaştı. Ağaç O'nunla kemale erdi.

Mükemmeliyeti O getirdi. O'na vahyedilen kitap da Son Kitap oldu.

İyiye, Güzeli, Doğruyu diriltti. Kötüyü, çirkini, yanlış ve yalanı yerle bir etti.

Dünyayı zapt eden fatihler, titreten cihangirler, O'nun önünde baş eğdiler.

O, diriliş peygamberiydi; Tek Tanrı inancının dirilticisi. Peygamberler yolunun, Hakikat Uygarlığın dirilticisi.

Sanki bütün peygamberler, onun yanında ve beraberindeydi. Ashâbından her biri âdeta bir peygamberi temsil ediyordu.

Miracında bütün peygamberle görüştü Son Peygamber. Sonunda da kimsenin ermediğine erdi: Allah'ı gördü. Ve cenneti ve cehennem-i gördü. Görülmedik her rengi, her çizgiyi gördü. Yine de “gözü asla kaymadı.”

Yalnız insanlar değil, görmediğimiz, idrâk edemediğimiz başka varlıklar, yaratıklar da O'nun ümmetinden oldular.

Hâkimler Hâkimi, O'nun âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ilân etti.

Kendinden öncekileri de kuşattı, kendinden sonrakileri de. Böylece, O'nun varlığı, yaratılış sırrının odak noktası, ağırlık merkezi oldu.

Cebrâil'in durduğu sınırdan ileri geçti. O'nun Allah'la öyle yakınlık anları oldu ki, O anlara ne bir peygamber, ne bir melek aşınâ olabili.

O, tek tek mucizelerin değil, bütün mucizelerin kendisine güç verdiği peygamberdi. Hira'dan başlıyordu bu gerçeklik mucizesi. Kan rengi mercan kayaların üstündeki taş dikenlerle yara bere içinde, ruh ilerleyerek, hiçbir insanın ayak basmadığı bir bölgeye giriyordu. İlâhî kelimelerin tek tek işitildiği, Cebrâil'in ufukları tuttuğu o akıl üstü bölgeye. Ama yine de dış âlem yerli yerindeydi; döşek yerli yerinde; kent ve yorgan yerli yerinde. Yorganın altında da o ses devam ediyordu. “*Ey örtülere bürülü peygamber! Kalk ve korkut.*”

Çöl uzar, hurmalar sallanırken, o ayağa kalkmış, korkutmakta ve müjdelemekteydi.

Umutlar âdeta kayboldu ve zulüm kılıçları O'na doğru uzanırken, Hirâ'dan gelen levha değişecek, yeni bir perde açılacaktı: Hicret perdesi.

Olağanüstü olan, bu kez, yol haline geliyordu. Hira, dağda, özdeğişimini yapmış, sır mağarasına dönüşmüştü. Bir dünya, mağarada kayboluyor, yeni bir dünya öbür ucundan Hicret yoluna çıkıyordu. Bir dünya batıyor, bir dünya doğuyordu.

Daralan göğüs genişliyordu. Medîne, Mekke'nin karşısında yükseliyordu. Antik siteler çürümüş ve kokuşmuştu. Yeni site, İslâm Sitesi, gün ışığında, çiçeklerini açan bir ağaç gibi, bembeyazdı.

Ve sancak, Peygamber Sancağı dikildi. Yeni sitenin tepe noktasına. Şarap küpleri devrildi. Efendi-köle ayrımı kalktı. Beyaz-siyah farkı kalmadı.

Ne zorbaların ezmesi, ne ezilişin öcü, ne bâtil inanışlar saltanatı! Hepsi Peygamber harbesinin bir vuruşuyla devrilmişti.

Hira'dan, o büyük yalnızlıktan sonra, köprü dönem, hicret gelmişti. Ondan sonra da, düzenlerin büyük uyum dönemi geldi; toplum ve devlet dönemi... Medeniyeti doğuran ve yoğuran dönem...

Bütün insanlığın yükünü omuzlamıştı peygamber. Çölden doğdu yeniden hakikat medeniyeti böylece. Bir daha batmamak üzere doğdu. Yitik Cennet, bir kez daha bulundu. Ve bu uygarlık, Yeniden Bulunmuş Cennet oldu.

Hakikatin eylemi erdem, toplumun her bucağını tuttu. Şiir, bilim, tasavvuf, musiki, mimari, savaş, barış ve düzen, yeni ve yüceliğe ayarlı olarak tekrar doğdu bu erdemden.

“Kalk ve korkut!”, *“Kalk ve müjdele”*, çetin çileler sonunda yemişini vermişti.

Medeniyetin ölçüsü ve ilkeleri iyice belirgin kılınmıştı. Odağı ve eksenini tayin edilmişti. Ondan uzaklaşan her kıvrım, kendini nice saklarsa saklasın, barbarlığın, yalanın ve çirkinin rölyefi idi. Ve ona yaklaşan her eğri, düzeliş dümdüz, dosdoğru oluyordu.

İnsanların kendi kendilerini yönetmeleri çağını bütününüyle O açtı. Peygamberleri yadsıyarak değil, onlarla ve onların getirdikleriyle bütünleşerek.

“Selâm”la, “danışma”yla, “uzlaşma ve örgütlenme”yle onlar bundan böyle göksel siteyi yaşatacaklardı.

Kalp, ruh, sır, gizli, gizliden gizli iç varoluş dinamiği bilindi. Bütün engeller aşıp Allah’a varış yolu yordamı bellendi.

Soyut ve somut, fizik ve metafizik, insanoğlunun ruh açılımlarına iklim, konum ve şart sağladı.

Toprağın kanadı, göğün zinciri insanın eline geçti.

Medeniyet böylece bir kez daha yeniden ve bir daha soysuzlaşmazcasına O’nun elleriyle doğruldu.

Uygarlık, erdem ve mükemmellik ilkeleriyle yeniden kendi öz bo-yutlarını aldı.

Savaş başladı. Kötü ile iyinin, doğru ile yanlışın, gerçek ile yalanın, güzel ve çirkinin savaşı. Peygamber, bu savaşın önderi ve öncüsü.

O'nun kutlu elinin uzanışıyla, ne kadar yol açıldı. Ne öğretiler doğ-du, Mutlak Öğreti'den. Birbirine uyumlu, ayarlı öğretiler.

Manevî önderler, devlet adamları, bilginler, şairler... hep o çizgi-lerden doğacaklardı.

Kutlu Rasûl, Cebrâil'in ve Kur'ân'ın manasıdır.

O Allah'ın hikmetinin bekçisidir, Onun hikmeti aklın ustalığından üstündür.

Hiç kimseden güler yüzünü ve güzel huyunu esirgemezdi. Göreme-diğini arar, halkın halini sorardı. İtidal üzerineydi, ihtilafsızdı.

Müslümanları uyarmak için çekinmezdi. Hakkı yerine getirirdi. Herkese ikram ederdi. İhtiyacı olanı reddetmez, verirdi.

Tatlı ve yumuşak dilliydi. Şefkatli bir baba; tevazulu ve alçak gö-nüllü; yumuşak huylu bir Usta'ydı.

Esirgeyici ve bağışlayıcıydı. Katı kalpli değildi. Bağırıp çağırılmazdı.

Umutsuzluk vermezdi. İnsanları çeğiştirmezdi. Çok konuşmaz ve boş işlerle uğraşmazdı. Kimseyi kınamaz ve ayıplamazdı. Ayıp ve ku-surları araştırmazdı.

Başkası hakkında hayırla konuşur, gereksiz övmezdi. Kimsenin sö-zünü kesmez, hiçbir şey kendisini kızdırmazdı.

Bakacağı yöne dönerek bakardı. Karşılaştığına selam verirdi.

Daima düşünceli idi. Susması, konuşması uzun sürerdi. Söze başlar-ken Allah'ın ismini anardı. Kısa ve özlü kelimelerle konuşurdu.

Gönül kırmaz, hor görmezdi. Dünya işleri ve kendisi asla için kız-mazdı. Kızgınlığını belli etmezdi; neşelendiğinde gözlerini yumardı, gülümserdi.

Affeder ve bağışlardı. Nazik, iyi huylu, güleç yüzlü idi. Kimseye el kaldırmaz ve vurmazdı.

İnsanların en güzel ahlâklısı idi. Çirkin söz söylemez, çirkin hare-kete tenezzül etmezdi.

Mert, şerefli ve hilim sahibiydi, el-Emîn'di. İmanı en olgun, ahlâkı en olgun olardı.

Sabırlı ve tahammüllü; kerem, kanat ve şükür sahibi idi. Akıl, mü-rüvvet (insanîyet), hilm, sehâvet ve şecâat sahibiydi.

Lanet etmezdi. Şefkat ve merhamet sahibi idi. Tevazuu sahibi ve alçak gönüllüydü. Haya sahibiydi. Paylaşımçı ve bölüştürücüydü. Doğru sözlüydü.

Peygamber savaşçı ve savaşlar kazanan bir komutan; hakka çağırıcı bir vâiz ve davetçi; davaları çözen bir hâkim; hâsılı, Son Peygamber'di.

Efendimizin hayatı: *“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”* ilkesi üzerine kurulu idi.

Zulme ve haksızlığa uğrayan ona başvururdu. Çünkü o, sevgi ve barış dininin peygamberiydi. Düşmanı dahi olsa beddua etmekten kaçınırdı.

O, insana, insan olduğu için değer verendi; nezaket ve şefkat numunesiydi.

Kendisinin ihtiyacı olduğu halde, muhtaç olduğu şeyi başkasına verebilecek kadar cömert ve yüksek gönüllüydü.

Düşmanlarına karşı dostça davranan Habibullah'tı.

Esirlere karşı, insan onur ve şerefine aykırı bir harekette bulunmaz ve bulunulmasına da izin vermezdi.

İnançlar ve dinler, onun himayesinde varlıklarını sürdürmekteydiler.

Modern hayatın vaat ettiği sanal “cennet” insanların yaşamlarını nasıl cehenneme çevirdiyse, bunun karşısında Rasûlullah, erdemli ve mutlu bir ömrün anahtarlarını insanlara sunmaktadı.

Çocuklarla çocuklaşır; onları mükellef insanlar olarak muhatap alırdı.

Kadınlar, Efendimizden saygı ve şeref görürlerdi.

Yakını olmasa da tüm yetimler, onun kendi öz çocukları gibiydiler.

Köleleri özgürleştirip orduların başına komutan atardı.

İrk ve dinleri önemli olmadan, hastalar, Rasûller Rasûlü'nün rahmet ve şefkatinden her dâim nasiplenirlerdi.

Misafirlerine öyle ikram ve hürmet gösterir ki, ziyaretçiler, kendilerine evlerinde zannederlerdi.

Misafirlerine hizmet ettiği gibi, hizmetçilere hizmet etmekten sakınmaz ve yüksünmezdi.

Çünkü o hem bir peygamber hem de bir insandır. Onun için, bazen güldürür; yokluğuyla da insanları ağlatırdı.

Öfkelerin sınır tanımadığı, kinlerin en fazla alevlendiği anlarda Hz. Peygamber'in birkaç cümlesi bütün anlaşmazlıkları çözer; öfkeleri, kinleri söndürür, anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak ortamı sevgi ve muhabbet denizi haline dönüştürürdü.

Kendi kimlik ve kökenini hiçbir zaman unutmaz *“Ben ne bir kralım, ne de zorbayım; bilakis Kureyş'ten kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum”* derdi.

Hiçbir zaman intikam almaz, bunu da *“Rabbim bana, intikam alacak gücüme rağmen düşmanlarımı affetmemi; benimle ilişkisini kesenle görüşmemi; ve beni mahrum bırakana vermeme emretmiştir”* şeklinde ifade ederdi.

Hediye kabul edip, sadakayı geri çeviren Hz. Peygamber ömrü boyunca isteyene ‘hayır’ dememiştir. Yoksulluğun acısını yudumlar, yokluğun kahrına sabrederdi.

Hoş olmayan, yakışsız, hakaret içerikli veya müstehcen sözler söylemez; dışarıda insanların arasında yüksek sesle bağırarak konuşmaz; kötülüğe kötülükle mukabele etmezdi. Aksine karşıdakini bağışlar, hatasını görmezlikten gelir, affeder ve hoşgörü ile yaklaşırdı.

“Ey Allah'ın Rasûlü! Düşmanlarına lanet et” sözlerine, “Ben lanet etmek için değil, âlemlere rahmet olarak gönderildim” karşılığını verirdi.

Hiç kimsenin sözünü yarıda kesmez, hoşuna gitmeyen söz ve latifeyi duymamazlıktan gelir ve geçiririrdi.

Teşekkür eden biri çıkarsa, teşekkürünü büyük bir memnuniyetle kabul ederdi.

Gülüşmeye de nezaketle dâhil olur, bizzat kendisi de latifeli sözler söylerdi.

Rahmet ve sevgisi, inanç, renk, ırk, makam ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm insanlığı kapsardı.

Çocuklar evde, oyunda, yolda, mescidde nerede karşılaşırlarsa karşılaşırlar, O'nun sevgisinden beslendiler.

Köleler, hürriyet ve insanlık onurlarını O'nun gayretleriyle elde ettiler.

Zafer zamanlarında düşmanlarına karşı yüksek bir ruhla muamele etmiş ve onlara anlatılamaz derecede merhametli ve müşfik davranmıştır.

O, öyle bir şefkat ve rahmet modeli idi ki kızını yaralayanı, amcasının kalbini ve ciğerini sökenleri, kendisine savaş açanları, eziyet ve alay edip taş atanları bile bağışladı.

Eylemlerinde kin, öfke ve zorbalık yerine; af, müsamaha, yumuşaklık, şefkat ve merhameti öne çıkarırdı.

Kutlu Elçi, insanların hata ve eksikliklerini yüzüne vurmaz, mahcup etmez, eleştirilerini isim vermeden yöneltirdi.

Muhataplarının sert karşılık vermelerine ve şiddet uygulamalarına mukabil sürekli azim ve davetini sürdürürdü.

Kimsenin eksikliğini aramaz, sırrını merak etmez, fayda temin edecek sözler söylerdi.

Allah'ın insanlara gönderdiği Son Elçi, güzel haberleri ve müjdeleri ümmetine taşır:

Yaratan'la sınırların ve hudutların kalktığı anlar, yani secde ve kuluk; secdeler çoğaldıkça, mertebeler arş-ı âlâ'ya yükseltecek ve hataların kayıtları su üstüne yazılan yazı gibi silinecek ve yok olacaktır.

Secdenin ve rukûnun, dolayısıyla mü'min miracı namazın; tüm doyulmaz anlarının başlangıcı ve girizgâhı olan abdestin, yıkanan organlar üzerinde bıraktığı sular kirleri ve pasakları alıp götürdüğü gibi günahları ve hataları yok edip götürecektir ve inananları meleklerleştirecektir.

Ceylanın aslandan kaçtığı gibi, büyük günahlardan uzak durmak, namazlar arasında işlenen küçük günahlara karşı bir keffarettir.

Karanlık gecelerde, kulluğun en güzel anlarını yaşamak ve manevî zevkini almak için yollara düşen Hakk sevgilileri için müjdeler olsun ki, onlar kıyamette nurlu sabahlarla müşerref olacaklar...

Her dâim camiye ve cemaate dahil olanlar, saadet halkasının bereket ve nefasetinden tadanlar, cennetin ikramıyla muhatap olacaklar...

Namazın ve niyazın daveti ve nidası olan ezanın ve en önde eda edilen kulluğun sınırsız mükâfatına nail olma arzusu, insanları birbirine imrendirir ve yarıştıır.

Rahim Olan Sonsuz Merhamet Sahibi, sağ tarafta saf tutanlara rahmet kanadını gerer, melekleri de onlar için duaya durur.

Cennet'e götürecek yoldaki amelin ne olduğu sorusu, Müjdeleyen'in dilinden "Allah'a ibadet eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazı kılar, zekâtı verir ve akrabanı görüp gözetirsin!" şeklinde karşılık bulur.

Dostuna karşı düşmanlık yapan Allah'ın kılıcı ve öfkesiyle karşılaşır. Yaklaşmak... Hakk'a yaklaşmak... ancak kesin emirleri yerine getirmekle gerçekleşir... Nafile ibadetler ise, Rahmân'a ulaşmanın ve O'nunla buluşmanın, O'nun sevgisine nâil olmanın, O'nun gözü, kulağı, eli ve ayağı olmanın sırlarını bünyelerinde taşırlarlar... Onlar ne isterlerse, ne arzular ve talep ederlerse, "Cennet ve Kevser şarabı" gibi kendilerine verilecek ve sunulacaktır.

Müjdeler olsun ki, Allah ve Rasûlü'nün sevgisinin aşkın hediyesi; görünen ve görünmeyen iki âlemde ve iki hayatta da insanın sevdikleri ve sevgilileri ile bir ve beraber olmasıdır.

Cennet'in hediyeleri, pehlivanların bile kudret yetiremediğini yapan, yani öfkeli anında öfkesine sahip olanlara sonsuz ve sınırsız bir şekilde takdim edilir.

Tahammül ve sabredilen her türlü imtihan ve sıkıntının karşılığı, cennette sonsuz nimetlerin sırlarıyla buluşmak ve müjdelenmektir.

İnfak eden ve hesaplamadan hesapsız dağıtan, nârın har ve ateşinden emin olur... Nurun şavkıyla da aydınlanır.

Tevhîdin ve teklîğin sembolü, rumuzu ve işareti olan Sûre-i İhlâs'a âşık olanlar, insanları cennete taşıyan amelleri keşfedenlerdir... Onlar için En Kutlu yolun anahtarlarını Beşîr şöyle müjdeler: Allah'a kulluk

et, O'na şerik koşma, namazı dosdoğru kıl, zekâtı tam tamına ver, yakın ve uzak akrabayı unutma...

Cennet'in gerçek sahipleri ve sonsuz sâkinleri olarak müjdelenen şehidler... Kimdir onlar... Beşîr söyler: Bulaşıcı hastalığa yakalanan, ishale tutulan, suda boğulan, göçük altında kalan ve Allah yolunda sa-vaşan.

Dünyadayken müjdelenen on güzel insan... Ne mutlu onlara, ne şeref onlara!.. Birinci âlemde, Sonsuz âlemin müjdeli haberlerini alanlar...

İşte o müjdelerin en güzeline nâil olanlardan İbn Nüfeyl (r.a), sonsuz ve sınırsız güzelliklerin hikmetini muhatap olan şehitleri tarif eder: “Malı uğrunda öldürülen şehiddir; kanı uğrunda öldürülen şehiddir; dini uğrunda öldürülen şehiddir; ailesi uğrunda öldürülen şehiddir.”

Son Peygamber, Ümmetine, bekleneni on beş asır önce müjdeler: “İstemeyenler dışında, ümmetimin tamamı cennete girer”.

O'nu isteyenler ve O'na tâbi olanlar ve son sözü “Allah'tan başka mabud yok, Hz. Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür” ifadesi olanlar, cennetin misafirleridir; eşsiz mekânın kalıcı ev sahipleridir.

En ağır ve büyük günahlar için Sonsuz Bağışlayıcı Olan Ğafûr'un müjdesi açık ve kesindir: “Allah Teâlâ gündüz günah işleyenin tövbesini kabul etmek için gecenin elini açar. Geceleyin günah işleyenin tövbesini kabul etmek için de gündüzün elini açar. Güneş battığı yerden doğuncaya kadar bu böyle devam edip gider.”

Son nefese ve can çekişmeye kadar, tövbe ve mağfiret kapıları ardına kadar açık, bağışlanma duaları kabule şayandır...

Günah ve af... İki sırlı kelime... Günah işlemeyen bir toplum olmasaydı, Hakk Tealâ bağışlanma dileğinde bulunan milletleri getirir, onları affederdi.

Münkirin ve kâfirin iyilik müjdesi, dünyalıktır... Mü'minin en güzel haberleri ahirete saklanır, ertelenir. Ona dünyada kulluğu nispetinde nimet ve rızık sunulur...

Yevm-i kıyamette, mü'minin affı, en küçük ameller karşılığında büyük müjdeler olarak hayat bulur.

Cehennem nârından ve azabından müstağnî olanlar, Müjdeleyen'in ağzından kelimelere dökülür: “Cana yakın olan, herkesle iyi geçinen, yumuşak başlı olup insanlara kolaylık gösteren kimseleri cehennem yakmaz.”

Cennet ehlinde olmanın sırrı da orta yolda ve dosdoğru olma ilkesinde gizlidir. Yine de Hakk'ın kerem ve bağışlanma müjdesi olmasaydı, sadece ameller ve ibadetler beşeriyetin kurtuluşuna kifayet etmezdi.

Gelmeseler de, yakın akrabaları ziyaret eden, kötülük yapsalar da onlara iyilik yapan, kaba davransalar da onlara anlayışlı davrananları, irfan ve hikmet peygamberi Allah'ın yardımıyla müjdeler.

Allah'ın sonsuz ve hadsiz gölgesinde kevser şarabından tadacak olan kutlu ve mutlu “yedi”lerin vasıfları, Müjdecî'nin güzel haberiyle bildirilir: Âdaletli devlet reisi; Rabbine ibadet ederek yetişen genç; gönlü mescidlere bağlı kimse; birbirlerini Allah rızâsı için seven ve buluşmaları da ayrılmaları da bu sevgiye dayalı olan iki şahıs; itibarlı ve güzel bir kadın kendisiyle beraber olmak isteyince ‘Ben Allah’tan korkarım’ diyerek buna yanaşmayan erkek; sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren adam; tenhâda Allah'ı anıp gözleri yaşla dolan kişidir.”

İyilik, hayır ve hasenâta öncülük ve rehberlik edenler, ne mutlu insanlardır ki, onu yapmış gibi ecir ve hüsn-ü kabul görecekler...

Cihadın en yüksek ve üstün olanı, aynı zamanda dünyadaki en çetin işlerden birisi olan, zâlim sultan ve yöneticinin karşından hak, adalet ve hakikati haykırmak ve seslendirmektir.

Kim ki, görünen dünyada bir kardeşinin ve insanın ayıp ve kusurunun üzerini kapatıp küllerse, ayıp ve günahların zâhir olduğu o mahşer gününde Yaratan'ın himayesinde ve setresinde muhafaza olunmakla müjdelenir.

Borcu olanı ferahlatan veya onu borcundan dolayı azâd edene müjdeler olsun ki, Hakk hiçbir gölgenin bulunmadığı günde onu ferahlatacak ve nefes aldırarak olan gölgesinde şereflendirecektir.

Beşîr, Allah'a yemin eder ve müjdelemeye devam eder: “Allah'ın senin aracılığıyla bir tek kişiyi hidayete kavuşturması, senin, en kıymetli dünya nimeti olan kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır.”

Müjdelerin en güzeli ilim tâliplerine verilir: İlim ve hikmet yolu, Cennet'e giden yolu ve istikameti inşa eder, kurar ve kavileştirir...

Müjdeler bitmez; güzel haberleri taşır ve bize bildirir Son Müjdecî: “Kim bana bir defa salâtü selâm getirirse, bu sebeple Allah Teâlâ da ona on misli merhamet eder.” Yine “Her kim günde yüz defa tövbe istiğfar ederse, Allah onun bütün günahlarını bağışlar.”

Efendimiz güzel haberleri bize ulaştırmaya devam eder: “Her namazdan sonra kim otuz üç defa *sübhânallah*, otuz üç defa *elhamdülillâh*, otuz üç defa *Allâhü ekber*... derse günahları deniz köpüğü kadar çok olsa bile affedilir.”

Hız. Fâtıma'nın dışında sağlığında tüm çocuklarını kaybetmiş bir baba olarak Allah'ın Rasûlü, hüznü bir müjdeyi de bizlere taşır: “Henüz ergenlik çağıma ulaşmamış üç çocuğu ölen her müslümanı, Allah, çocuklara olan rahmet ve şefkati sebebiyle cennete koyar.”

Nihayetinde Efendimiz, “En güzel haberleri getiren peygamberdir... Ve En Son Müjdecî'dir.

TENDE CÂN CANDA CÂNÂNSIN EFENDİM*

Sahabeler, Hz. Peygamber’e (s) öyle derin bir sevgi ve aşk duymuşlar ki dünyada da, ahirette de bir an olsun ondan uzak kalmak onlar için en büyük üzüntü ve korku olmuştur. Bu sevgiyi Hz. Âişe’nin ağzından çıkan ifadelerde görmek mümkündür:

“Bir adam –ki bunun Sevbân olduğu tespit edilmiştir- Peygamber (s) Efendimize gelerek dedi ki: ‘Ya Rasûlallah! Şüphesiz ki sen bana hem çoluk çocuğumdan hem de malımdan daha sevgilisin. Doğrusu seni düşündükçe sabrım tükeniyor, gelip görünceye kadar bu halim devam ediyor. Bir de kendi ölümümü ve senin ölmeni düşünüyorum da büsbütün üzülüyorum. Biliyorum ki sen cennete girince peygamberlerle birlikte yüce makamlara yükseleceksin. Ben de cennete girince ayrı bir yerde bulunacağım ve bir daha seni göremeyeceğim!’ Bunun üzerine şu ayet-i kerime indi: ‘*Öyle ya, kim Allah’a ve Peygamber’e itaat ederse, işte onlar Allah’ın kendilerine nimet sunduğu peygamberler, siddikler, şehidler ve salihlerle beraberdirler. Bunlar ise ne güzel arkadaşlardır.*’” (Nisâ, 69)

* “Tende Can, Canda Canansın Efendim”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 108, Nisan 2008, 24-28.

Anlatılan olayda da görüldüğü gibi, ashabın Hz. Peygamber'e olan candan sevgileri öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, kendisinden bahsedilince gözyaşlarına hakim olamıyorlardı. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah ne zaman Hz. Peygamber'in adı geçse, kendisini tutamaz, gözyaşı dökerti.³²

Sahabenin Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbeti, onun vefatından sonra da aynı canlılığını ve tazeliğini sürmüştür. Ümmü Seleme'nin anlattıkları, bize bu yakınlık ve dostluğun katıksız ve açık ipuçlarını vermektedir:

1. SEVGİLİ'SİNE AĞLAYAN MEDİNE HALKI

“Rasûlullah Efendimizin vefatı üzerine toplanıp ağladığımız ve bütün bir gece hiç uyumadığımız, sık sık Rasûlullah'ın na'sına bakıp tesselli bulmaya çalıştığımız bir sırada ansızın hafriyatçıların kazma kürek seslerini duyduk. Seher vaktine Rasûlullah Efendimiz için kabir hazırlıyorlardı. Bu hepimize dokundu; biz de, Medîne halkı da elde olmayarak ağlayan gözyaşlarımız içinde seslerimizi yükselttik. Medîne çalkalandı. Bu sırada Bilâl sabah ezanını okudu; okudu ama boğuk bir sesle. Bu hepimize fazlasıyla dokundu, büsbütün üzüntümüzü artırdı. Medîne halkı kazılmakta olan kabre doğru yürüdü; hazırlayanlar kapıyı içeriden kapamak zorunda kaldılar.”³³

Allah Rasûlü'yle bir arada bulunmanın etkisi, bu görünen âlemden ayrılmasından sonra da Hz. Enes'in üzerinde derin bir sevgi yumağı şeklinde sürmüştür. Onun şu sözleri gerçekten ne kadar büyük bir vefanın tesirinde olduğunun açık göstergesidir:

“Hiçbir gece yok ki çok sevdiğim Rasûlullah Efendimizi rüyamda görmemiş olayım.” Hz. Enes bu sözleri söylerken bir yandan da ağlar, gözleri yaş ile dolardı.³⁴

32. Abdullah Nâsîh Ulvan, *İslâm'da Aile Eğitimi*, çev: Celal Yıldırım, VI. baskı, Ankara II, 479-480.

33. Ulvan, *age*, II, 481.

34. Ulvan, *age*, II, 480.

2. PEYGAMBERİNDEN SONRA EZAN OKUYAMAYAN BİLÂL

Diğer bir Peygamber aşığı Bilâl, vefatından sonra bir daha ezan okumamış ve hatta Allah'ın Habibi'nin ayrılığı onu o kadar etkilemiş ki, Medîne'yi bile terk etmiştir. Nihayetinde Bilâl, Şam yakınında Dâriyya denilen bir bölgeye yerleşmiştir. Bir gece *rüyasında Rasûlullah Efendimiz'i görmüş, Hz. Peygamber ona şöyle hitapta bulunmuş:*

“Bu ne cefa ya Bilâl? Artık beni ziyaret etme vaktin gelmedi mi?” Bu sesleniş üzerine Bilâl hem derin bir üzüntü, hem korku içinde uyanmış ve vakit kaybetmeden devesinin sırtına atladığı gibi Medîne yolunu tutmuştu. Gelip Rasûlullah Efendimizin kabr-i şeriflerini ziyaret etmiş, hem ağlamış, hem yüzünü kabrin misk topraklarına sürmüştü. Bu sırada Hasan ile Hüseyin içeri girmiş ve Bilâl'i görünce sarmaş dolaş olup hasret gidermişlerdi. Peygamber Efendimizin bu iki güzide torunu Bilâl'den, Rasûlullah Efendimiz devrinde okuduğu gibi bir ezan okumasını rica etmişlerdi. Onların bu arzusuna karşı koyamayan Bilâl, Mescid'in damına çıkıp eskiden ezan okuduğu yerde durarak “Allahu ekber, Allahu ekber” diye başlayınca Medîne yerinden oynamış, bir anda ortalık onun o güzel sesiyle çalkalanmıştı. “Eşhedü en lâ ilâhe illallah” deyince ortalık büsbütün çınlamış, sanki yer yerinden oynayıp Medîne başka bir Medîne olmuştu. “Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” cümlesini söyleyince kadınlar boyunlarını örtülerinin altından çıkarıp “Rasûlullah Efendimiz tekrar dünyaya mı döndü?” diye sormaya başlamışlardı. Rasûlullah'ın vefatından sonra hiçbir gün Medîne'de böylesine gözyaşları akıtılmamıştı.

3. BATILILARI ŞAŞIRTAN PEYGAMBER SEVGİSİ

Hız. Peygamber'e yönelik aşırı sevgi ve aşk birçok Batılıyı da şaşırtmış ve etkilemiştir. Bu çerçevede İslâm hakkında müspet ve ön yargısız düşünce ve eserleriyle bilinen nadir Batılı entelektüellerden biri-

35. Ulvan, *age*, II, 480-481.

si olan Karen Armstrong'un Hz. Muhammed (s) hakkındaki şu değerlendirmeleri önemlidir:

“Gerçekten, Hz. Muhammed’in kendisi de davranışlarında bir ‘kardeşlik’ anlayışını benimsiyordu. Düşmanlarının ölesiye korktuğu bu adam, karşı karşıya olduğu tehlikeye rağmen çok mutlu olan Müslüman toplum içinde çok seviliyordu. Hz. Muhammed, kendisiyle diğer Müslümanlar arasına bir resmiyet uçuşurumu koymaya yanaşmamıştı. Abartılı unvanlardan nefret ediyor, genellikle caminin zemininde oturuyor, sık sık toplumun en yoksul üyelerinin arasında yer alıyordu. Özellikle çocuklar ona bayılıyordu. Bir araya geldiklerinde çocukları kucağına alıp kucaklıyor ve öpüyordu. Bir seferden döndüğünde, çocukların onu karşılayıp bir zaffer alayı şeklinde vahaya getirmesi gelenek haline gelmişti. Cuma namazı sırasında camide bir bebeğin ağladığını duyarsa, namazı her seferinde planladığından daha önce bitirirdi; bebeğin annesinin içinde bulunduğu zor duruma dayanamazdı...”

“Bizler Batı’da asırlar boyunca Hz. Muhammed’in asık suratlı, acımasız bir savaşçı ve duyarsız bir politikacı olarak gördük; oysa son derece nazik ve duyarlı bir adamdı...”

Bu sözlerin de teyit ettiği gibi, herkesin dostu olan Hz. Peygamber’in merhameti ve sevgisi evrensel bir nitelik göstermektedir. Sevgisi yeryüzünde yaşayan her varlığı içine alan kutlu Peygamber, Allah’ın bütün yaratıklarına bu dünyada eşine rastlanması mümkün olmayacak kadar büyük şefkat ve merhamet gösteren bir insandır. Rahmet ve sevgisi, Araplara veya Arap olmayanlara yönelik değildi; bilakis inanç, renk, ırk, makam ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm insanlığı kapsamaktadır. Onun sevgi ve merhametinin ilk muhatapları, evde yakınları, ailesi, çocukları ve hizmetçileri olmuştur.

Arkasından fakirler, miskinler, yetimler ve dullar onun şefkat ve merhametinden nasiplenmişlerdir. Hz. Peygamber, çocuklar ve kadınlara özel muamelede bulunmuştur. Sevgi Peygamberi sayesinde kadınların toplumdaki statüleri daha üst bir düzeye ulaşmıştır. Bunun ya-

36. Karen Armstrong, *Hz. Muhammed İslâm Peygamberinin Biyografisi*, çev: S. Yeniçeri, İstanbul 2005, 337-338.

nında Hz. Peygamber onlara karşı yaşadığı toplumda benzeri görülme-
yecek derecede nazik ve şefkatli davranmıştır. Çocuklar evde, oyun-
da, yolda, mescidde nerede karşılaşılırsa karşılaşınlar onun sevgisin-
den beslenmişlerdir. Çocuklarla birlikteyken sevgisi sınırsız olan Hz.
Peygamber'in bu mukabelesinde, onlar özel ve sıcak bir ilişkileri oldu-
ğunu hissederek ve gördüklerinde ana babaları geliyormuş gibi O'na
doğru koşarlardı. Köleler, hürriyet ve insanlık onurlarını O'nun gayret-
leriyle elde etmişlerdir. Bununla beraber zafer zamanlarında düşmanla-
rına karşı yüksek bir ruhla muamele etmiş ve onlara anlatılamaz dere-
cede merhametli ve müşfik davranmıştır. O, öyle bir şefkat ve rahmet
modeli idi ki kızını yaralayamı, amcasının kalbini ve ciğerini sökenleri,
kendisine savaş açanları, eziyet ve alay edip taş atanları bile bağışlamış;
hatta servet ve makam sahibi olacak kadar da himaye etmiştir.³⁷

4. HALKININ DUYGULARINA DEĞER VEREN YÖNETİCİ

Hız. Peygamber muhataplarını tanımaya ve onları anlamaya ehem-
miyet gösterir, onların duygularına ve isteklerine fert olarak değer ve-
rir, yakından ilgilenir ve ortak birleşme noktaları arardı. Eylemlerin-
de kin, öfke ve zorbalık yerine; af, müsamaha, yumuşaklık, şefkat ve
merhameti öne çıkarırdı.³⁸

Hız. Peygamber insanların hata ve eksikliklerini yüzüne vurmaz,
mahcup etmez, eleştirilerini isim vermeden yöneltirdi. Muhatapları-
nın sert karşılık vermelerine ve şiddet uygulamalarına mukabil sürekl-
li azim ve davetini sürdürmüştür. Özellikle Mekke döneminde, dave-
ti kabul etmeyen kabilelerden bazıları kaba, kimisi kibar, kimisi kaç-
mak bir şekilde olumsuz reaksiyon göstermişlerdir. Fakat o, ümitsizli-
ğe kapılmadan, azim ve sebatla gayret göstermiş, her fırsatta mesajını
ulaştırmanın gayreti içinde olmuştur. Ancak Barış ve Şefkat Peygam-
beri, hiçbir kimseye İslâm'ı kabul etmesi için baskı yapmamıştır. Çün-

37. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev: Komisyon, II. baskı, İstanbul 1996, III, 278.

38. İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 264.

kü onun misyonu insanları zorla dine sokmak değil; İslâm'ı anlatmak ve ikaz etmektir.³⁹

Sahabenin Hz. Peygamber'e olan bağlılık ve sadakatının derecesi, Hz. Ali'nin şu sözlerinde gizlidir:

“Ondan, ‘Peygamber’e (s) karşı sevginizin ölçüsü ne idi?’ diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: ‘Şüphesiz ki Rasûlullah Efendimiz bize hem malımızdan, hem evladımızdan, hem de baba ve annemizden daha sevgili ve sevimli idi. Aşırı susuzluk baş gösterdiği zaman soğuk suya olan sevgimizden daha fazla O’nu severdik.”⁴⁰

Hz. Peygamber, diğer insanlara karşı özellikle şu eylemleri yapmaktan şiddetle kaçınmıştır: Hiç kimseye kötü demezdi. Hiç kimsenin ekşiğini aramaz, hiç kimsenin sırrını merak etmez ve kimseye söylemez, İyi sonuçlar alınabilecek ve fayda temin edecek sözler söylerdi.

5. SEVGİSİYLE İTAAT ETTİREN DEVLET BAŞKANI

Başkalarının, özellikle de sahabesinin Son Peygamber'e karşı itaat ve bağlılığı ise, kralların ve diktatörlerin tebaasına ancak zorbalıkla ve cebren yaptıracağı uygulamalardı. Fakat ihtiyaç halinde sürekli kendisine tercih ettiği yakın arkadaşları olan Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı davranışları adeta bir ibadet şuuru ve bilinci içinde cereyan ediyordu:

O konuşurken sahabe sanki başlarına kuş konmuş da ürkütmemek için sessizce duruyorlarmış gibi başlarını öne eğerek hareketsiz dinlerler, ancak O sustuktan sonra aralarında konuşurlardı. Karşısında biri konuşurken, sözünü kesmeden sessizce dinlerdi. İnsanların güldüğü şeye o da tebessüm ederdi. Hayret ettiği şeye de hayretini belli ederdi. Yabancı bir adam pervasızca konuştuğunda, Hz.

39. Sarıçam, *age*, 264.

40. Ulvan, *İslâm'da Aile Eğitimi*, II, 479.

Peygamber tahammül gösterirdi. Başkalarının ağzından kendisinin övülmesini dinlemeyi sevmezdi. Ama eğer biri kendisinin iyilik ve ikramına teşekkür ediyorsa kabul buyururdu. Bu konuda Hz. Peygamber'in şu sözü kayda değerdir: “*Halka teşekkürde bulunmayan Allah’a da şükretmez*”.⁴¹ Konuşan kimse kendiliğinden susmuyorsa, konuşmasının arasına girip sözünü kesmezdi. Son derece cömert, son derece doğru sözlü, son derece yumuşak yapılı ve son derece hoş sohbetli. Eğer biri kendisini ansızın görürse haşmetinden ürperirdi. Ama yakından tanıdıkça kendisine muhabbet duymaya başlar, ısınırdı.”⁴²

Şu halde Hz. Peygamber'in hayatı şu ifadeler etrafında şekillenmiştir:

“Muhammed bir yetim olarak doğmuş ve çocukluğunu fakirlik içinde geçirmiştir. Ancak en büyük servet olan doğru ve çalışkan bir genç şöhretini de kazanmıştır. Onun, sevecen ve müşfik davranışı, dürüst ve Hakk’a uygun hayatı ve güzel ahlâkı tüm Mekke halkının hayranlık, sevgi ve saygısına mazhar olmuştu. Genç bir adam olduğunda, Muhammed (s), dürüst bir tüccar, nazik, müşfik, sadık bir koca olarak biliniyordu. Daha sonra, Medîne Devleti’nin Başkanı ve savaşta müminlerin komutanı olarak, merhametli, affedici, hayırsever ve âdil bir insan olarak ün yapmıştı. Her sahadan kadın-erkek herkesin, onun hayatından gerçek bir örnek alacağına ve bu kahraman önderin, onları gerçek başarı ve mutluluğa ulaştıracığına şüphe yoktur.”⁴³

Kısacası, Kur’ân’ın ifadesiyle “üsve-i hasene” olan *İslâm Peygamberi’nin hayatı ve öğretisi o kadar açıktır ki, bir cümle ile ifade edilebilir; Allah’a iman ve O’nun yarattıklarına karşı sevgi.*”⁴⁴

41. Tirmizî, *Birr*, 35 (h. no: 1955); Ebû Dâvûd, *Edeb*, 12 (h. no. 4811). Ayrıca bkz. Tirmizî, *Birr*, 88 (h. no. 2035).

42. Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü’n-Nebî)*, çev: Yusuf Karaca, İstanbul 2005, II, 57.

43. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 84-85.

44. Afzalurrahman, *age*, V, 367.

Bütün âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s), insanlık için barış ve merhametin örnek uygulamalarını göstermiştir. Batı'da ve Doğu'da onun hakkında aksi söylemler, tarihî ve bilimsel gerçeklerle bağdaşmaz. Peygamber'in icraatları, ırk, renk, dil ve etnik köken farkı gözetmeksizin bütün insanlığın iyiliğini ve faydasına yönelik olmuştur. Peygamber ile diğer insanların hayatı arasında bir fark gösterilecekse, o da Hz. Peygamber'in hayatının bütün Müslümanlara, hatta bütün insanlara model olmasında aranmalıdır.

Düşünen varlıkların dışındaki diğer canlıları da ihmal etmeyen Son Peygamber, hayvanları sevmiş, ashabın da hayvanlara kötü davranmalarını konusunda uyarılarda bulunmuştur. Kısaca, yanlış davranışları daima affedip şefkatle yaklaşarak engelleyen Hz. Peygamber, sevginin nefreti önleyeceği ve saldırganlığın yenileceğine inanmış, bunu takipçilerine uygulamalı bir şekilde göstermiş ve böylece ispatlamıştır.

Modern zamanların yönetim anlayışlarının gerçekleştirmeye çalıştığı, ama tam olarak başaramadığı bir husus olarak yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki, Peygamber'in (s) idaresinde mükemmeldir. Nitekim idare ettiği toplumu herhangi bir hükümdarla karşılaştırılmayacak bir şekilde daha yüksek bir seviyeye çıkaran Hz. Muhammed, siyasî başkan olarak benzerleri arasında tek sayılır.

Önce bir peygamber, sonra da bir insan olarak Yüce Nebî, temenni edilmese de bazen oluşu engellenemeyen savaşın da, düşmanın da hak ve hukukunun olduğunu insanlığa hatırlatmıştır. Yaşadığımız çağda, hiçbir canlının kendi türüne yapmadığını, maalesef Yüce Peygamber'in bu ulvî uygulamalarının aksine, beşeriyet özelliğini yitirmiş insanlık ve onun gelişmiş korkunç silahları gerçekleştirmektedir.

6. ERDEMLİ MEDENİYET İNŞÂCISI

Hz. Muhammed (s), diğer insanlara gösterdiği nezaket ve merhametin aynısını fark gözetmeksizin düşmanlarına da göstermiştir. Bununla birlikte canilik ve vahşet, özellikle de bunun kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve din adamlarına yapılması, Peygamber tarafından mutlak şekilde yasaklanmıştır. Hz. Muhammed'in bu uygulamaları, insan-

lık onuruna duyulan saygının gerçekleşmesine, zulüm ve vahşetin engellenmesine yönelik bir kaygının neticesi olarak dünya barışına büyük bir katkıda bulunmuştur. Bu sevgi ve barış selinin sayesinde ki, O'nun takipçileri Kudüs'te, Bizans'ta, Endülüs'te ve Balkanlar'da farklı din, dil, kültür, ırk ve etnik kökenden gelen halkları bir arada ve birbirlerini yok etmeden yaşatmış ve yönetmiştir.

Yaşadığımız dünyadaki savaşları ve orada esirlere yapılan insanlık onurunun ayaklar altına alan akla hayâle gelmeyen muameleleri göz önünde bulundurduğumuzda, bunların İslâm Peygamberi'nin uygulamalarıyla kıyas kabul etmez oldukları görülmektedir/anlaşılmaktadır.

Hız. Muhammed (s), gerek aile içi şiddeti gerekse toplumsal şiddeti, söz ve davranışlarıyla engellemiş ve aksi davranışlar hususunda insanları sürekli ikaz etmiştir. Bunlar içerisinde bulunan örnekler, modern hayattaki aileler için birçok dersleri ve modelleri içerisinde barındırmaktadır.

Sonuç olarak modern küresel paradigma, insanlara yeryüzünde bir cenneti vaat etmektedir. Ancak bu model bir taraftan savaşlarla, nükleer silahlarla, canlıları ve çevreyi yok ederken; diğer taraftan beşerî değer ve erdemleri de haz ve pragmatizme feda ederek insanların dünyasını cehenneme çevirmektedir. Fakat barış dini İslâm ve O'nun Sevgi Peygamberi insanlara mutluluk ve en iyinin gerçekleşmesinin mutlak olduğu cenneti her iki âlemde de sunmaktadır.

Şu halde, İslâm'ı dinî ve ideolojik kaygı ve şartlanmışlık refleksleriyle algılamaya çalışanların iddia ettiklerinin aksine; Hız. Muhammed (s) yeryüzüne sevgiyi, barışı, huzuru, hoşgörüyü, toleransı ve farklılıklarına rağmen bir arada kan dökmeden, zulmetmeden yaşamının ilke ve modellerini sunmuş ve bunu öncelikle kendi hayatında, ailesinde ve yakınlarında uygulamıştır. Dolayısıyla milâdın üçüncü bin yılında, insanlığın aradığı yeni evrensel paradigma O'nun ortaya koyduğu hayat felsefesinde gizlidir.

Son Peygamber'in (s) sözleri ve uygulamaları, insanlık onuruna duyulan saygının gerçekleşmesine, zulüm ve vahşetin engellenmesine yönelik bir kaygının neticesi olarak dünya barışına büyük katkıda bulunmuştur.

Hız. Peygamber'in (s) uygulamalarının kalıcılığı ise, ondan sonra gelen Abbâsî, Endülüs ve Osmanlılarca âdil ve eşit bir şekilde en geniş hatlarıyla devam ettirilmiştir. İslâm dünyasının maddî ve manevî zenginliği de bu yönetim felsefesinde saklıdır. Bu anlamda Kutsala ve insana saygı gösterenler, erdem ve değerleri beşeriyete öğreten toplumlar ve ülkeler olacaktır. Kadîm, onların olduğu gibi, gelecek te onların olacaktır.

IRKLAR VE DİNLER COĞRAFYASI OSMANLI TEVHÎD TOPLUMU*

Son İmparatorluk Osmanlı, bünyesinde onlarca ırkı, rengi, etnik kökeni, dili, dini, inancı ve kültürü harmanlamış erdemli bir medeniyeti inşâ etmiştir. Bu uygarlık projesi, tevhîd medeniyeti olan İslâm'ın bir neticesi olarak neşvünema bulmuştur. Dünya kültür ve medeniyet birikiminin son halkası olan Osmanlı, bir anlamda Abbâsî, Endülüslü ve Selçuklu birikiminin orijinal bir sentezidir. O halde Osmanlı'yı, tevhîdi merkeze almayan diğer uygarlıklardan farklı kılan vasıflar nelerdir? Osmanlı bu kadar farklı ırk, din ve kültürü uyumlu bir şekilde nasıl bir arada tevhîd içinde tutabilme ve yaşatabilme zeminini hazırlamıştır? Yaşadığımız zamanların erdemsiz sömürgeci uygarlıklarının da bu sorunun cevabını aradıkları bir gerçektir.

1. EVLİYÂ KABİRLERİNİ ZİYARET EDEN HİRİSTİYANLAR

Sorulan sorunun cevabını, öncelikle Osmanlı'nın insana ve topluma karşı tutum ve tavrında aramak yerinde olacaktır. Nitekim bu toplum-

* “İrklar ve Dinler Coğrafyası Osmanlı'nın Tevhid Toplumu”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 88, Şubat 2008, 46-51.

da, tarih boyunca Türklerin yanında başka milletler her daim var olmuş ve cemiyeti zenginleştirmişlerdir. Osmanlı kültür dokusu, tevhîd toplu-
munu şekillendirmiştir. Ortaya çıkan mahsulün vasıf ve kalitesi, öyle bir
hal almıştır ki, bazı zamanlarda Hristiyan, Yahudi ve Müslüman gelenek-
lerinin birbirleriyle karışması sonucunda eşsiz bir numûne hâsıl olmuş-
tur. Bu numûne içerisinde Hristiyan tebaaya mensup bir kısım fertlerin
Müslüman velî kabirlerini ziyaretleri garip karşılanmaz. Bu hal, toplum
hayatında gerçekleştiği gibi, devlet hayatında da kendine yer bulur.

Osmanlı'nın ortaya koyduğu bu bütünleştirici hayat tarzı, ana un-
sur Türklerin eseridir; dolayısıyla Türk devletinin tarihidir. Ancak ana
unsurla birlikte şekillenen medeniyet, bugün için Osmanlı vârisi yir-
miyi aşkın devlette yaşayan onu aşan milletin, çok dinli, çok dilli top-
lumların müşterek geçmişidir.

Etnik kökeni birbirinden farklı unsurların oluşturduğu İmparator-
luk, kan ve kabile anlayışıyla teşekkül etmemiş; 19. Yüzyıl'ın ırkçı ve
milliyetçi fanatizmine dâhil olmamıştır. Klasik imparatorluklar gibi Os-
manlı toplumu da, milletlerin iç içe olduğu bir toplum düzenini ger-
çekleştirmiştir.

Din ve inanç alanında, başka imparatorluklarla karşılaştırılama-
yacak kadar hoşgörülü olan Osmanlı, bünyesinde barındırdığı bütün
dinlerin din adamı ve dinî kurumlarına büyük saygı göstermiş ve onla-
rı muhafaza etmiştir. Devlet, ayin ve ibadet özgürlüğünü, vatandaşla-
rının faydası yönünde en uç alanlara kadar genişletmiştir.

2. BİR KÜLTÜR MOZAIĞI: OSMANLI MUTFAĞI

Din ve inanç alanındaki hoşgörü ve özgürlük, Osmanlı'da kültü-
rün her alanında yankı bulur. Nitekim yemek kültürü de buna dâhildir.
Örneğin; bir Anadolu yemek çeşidi olan turşu, sebzenin bulunmadı-
ğı mevsimlerin nâdîde yiyeceğidir. Ancak turşu, Anadolu'nun her böl-
gesinde kendine özgü şekilleriyle tat bulur. Yine tahıla dayalı bir çeşit
tatlı olan baklava, Osmanlı mutfağının kendine has orijinal bir damak
lezzeti örneğidir. Ancak o da İmparatorluğun her bölgesinde yapılma-
sına rağmen, Halep ve Şam'ın baklavasının enfesliği tüm Osmanlı top-

lumunca kabul edilir. Hâsılı bir miras olarak Osmanlı mutfağı, kültürler mozaïği olarak ayrıcalığını korumaktadır.

Bugün dahi, bu mutfak kültürünün önemli ürünleri olan Türk kahvesi, lokum ve baklavaya Osmanlı mirasçısı Balkan ülkelerinin sahip çıkma gayretlerinin altındaki zihniyeti başka hangi gerekçelerle izah edebiliriz?

3. YENİÇERİLERİN YOLU: BEKTÂŞİLİK

Osmanlı'da köklü ve tarihî geçmişleri bulunan sûfî akımlar, tevhîd toplumun zenginlik kaynağı sivil örgütlenmelerdir. Bunlar içerisinde Bektâşîlik'in ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Bektâşîlik, Osmanlı'da sadece belirli mezheplere açık olan bir tasavvufî yol değildir. Sünnîler de bu tarikatın mensubu olabiliyorlardı. Aynı zamanda Bektâşî babalarının Yeniçeri ocağında önemli bir konumları vardı. İlk olarak Türkmen aşiretleri arasında yaygınlık kazanan Bektâşîlik, Yeniçeri ocağının tarikatı durumuna gelmişti. Sivil hayata dâhil olduklarında Yeniçeriler, kahvehane açarlar ve bu kahvehanelerde Bektâşî babanın bir postu mutlaka bulunurdu.

Bektâşîler, İmparatorluğun Rumeli sınırlarında 14. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkarak zamanla Osmanlı gazilerinin pîri olan Sarı Saltuk'a bağlanmışlardır. "15. yüzyılda Bektâşîlik Yeniçeriler tarafından benimsenmiştir... 16. yüzyıldan itibaren Hacı Bektâş'ın Yeniçerilerin pîri olduğu resmî olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede bir Bektâşî babası sürekli ocakta kalmıştır. Bektâşî tarikatıyla Yeniçeri ocağı o denli birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir ki, bir yerde tarikat başkanı seçildiğinde İstanbul'daki yeniçeri kışlasına gelir, tacını kendisine Yeniçeri Ağası giydirdi."

"Hacı Bektâş-ı Velî'nin Köçeği" olarak adlandırılan Yeniçeri askerleri Bektâşî babaları eliyle terbiye edilirdi. Hatta tarikatın şeyhi, 99. Alay'ın miralayını kabul edilir; dervişlerinden sekizi kışlarında bulunarak, devletin saadet ve bekası, arkadaşlarının muzafferiyeti için gece gündüz dua ederlerdi.

İslâm'ın Rumeli'de, Osmanlı Hıristiyan nüfusu içerisinde yayılmasında, Bektâşîlik'in hayatî bir rolü ve katkısı bulunmaktadır. Diğerleri

yanında bu tasavvufî anlayış da, İslâmiyet'in, Balkan köylerinde canlılık kazanmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı kültüründe, Bektâşîlik'in cemiyetin soysal hayatında derin tesirleri görülür. Özgürlükçü ve millî vasfıyla bu sûfî hareket, toplum katmanları arasında birlik ve kardeşliğin gelişmesinde etkili olan toplum hareketlerinden birisidir. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, İmparatorluk coğrafyasında yedi yüz Bektâşî tekkesi bulunmaktadır. Yine onun belirttiğine göre, İstanbul nüfusunun beşte biri Bektâşî ve şehirde on dört tekke vardır.

4. SANAT AKADEMİSİ MEVLEVÎLİK-YÖNETİCİLERE ERDEMİ ÖĞRETEN NAKŞİBENDÎLİK

Bir diğer Anadolu sûfî yolu olan Mevlevîlik, büyük kentlerde bir sanat akademisi gibi kültürel bir zenginlik kaynağıdır. Elbette bu haliyle Mevlevî tekkeleri, hakikate ulaşmaya çalışan insanlarımızın akıl ve zihinleri terbiye eden; yaşayışlarını edeb ve hayâyla süsleyen merkezler oldular. Mevlevîlik, ekseriyetle yönetici sınıf arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu açıdan 18. yüzyıl Osmanlı müzisyen ve şairlerinin başında Mevlevîler gelir. Klâsik Osmanlı sanatı üzerindeki derin etkilerinin yanı sıra Mevlevîler, Bektâşîler gibi, bütünüyle kendi Mevlevî geleneklerine dayalı bir müzik ve edebiyat yaratmışlardır.

Yine erdemli bir toplumun inşâsını gerçekleştirmeye çalışan Nakşibendîlik, Osmanlı yönetiminin erdemli yöneticilerini yetiştiren bir dergâh olarak tarihe damgasını vurmuştur. Nakşî tekkelerinin bir kısmının, Osmanlı yönetim merkezi Bâb-ı Âlî'nin karşısında mekân bulması da bu hali ispatlamaktadır.

5. KÜLTÜREL, TİCARÎ VE DİNÎ ZENGİNLİK KAYNAĞI: GAYR-I MÜSLİMLER

Tevhîd toplumunun önemli temsilcileri, sadece Müslümanlarla sınırlı değildir. Bu toplumun kayırılmış ve muhafaza edilmiş gayr-ı müs-

limleri, yüzyıllarca farklı bölgelerde barış ve hoşgörünün en geniş hal-lerini yaşamışlardır.

Kültürel açıdan zengin bir imparatorluk olan Osmanlı'nın son döneminde hiçbir devlette bulunmayacak özellikler bulunmaktadır. Zira bu erdemli medeniyetin yönetiminde bakan, vali olmuş; her dilden insanın bulunduğu Hâriciye Nezâreti'nde (Dışişleri Bakanlığı) büyükelçi olarak bulunmuş çok sayıda gayr-ı müslimin varlığı bir hakikattir.

Yönetiminde farklı dinlerin temsilcileri bulunan Osmanlı'da mevcut okullara üçte bir oranında Müslüman olmayan öğrenci alınmaktadır. Aynı şekilde Tıbbiye'nin (Tıp Fakültesi) ve Mülkiye'nin (Siyasal Bilgiler Fakültesi) üçte bir öğrencisini gayr-ı müslimler teşkil etmektedir. Tevhîd toplumu olan Osmanlı içinde, üç önemli gayr-ı müslim topluluğu bulunmaktadır: Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar.

6. BATI'NIN MAZLUMLARI-OSMANLI'YA SİĞINAN İSPANYOL (SEFARED) YAHUDİLERİ

İspanya'dan ayrılmakla karşı karşıya kalan Yahudiler, önce Hollanda ve İtalya gibi Avrupa ülkelerine göç ettiler. Ancak orada dinî ve insanî kimliklerine yapılan baskılar neticesinde Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in İmparatorluğun kapısını açmasıyla barış ve özgürlük topraklarına sığındılar. Bu sığınmalar çerçevesinde Katolik ülkelerde Engizisyon'un baskılarına uğrayan Marrano Yahudileri de Osmanlı topraklarına göç ettiler. İspanyol Yahudileri mesleklerini ve ticaretlerini de beraberlerinde taşıdılar. Zira bunların bir kısmı cerrahlıkta, diplomatlıkta, tüccarlıkta ve diğer meslek sınıflarında işlerinin uzmanı kişilerdi.

Nihayetinde Osmanlı'ya sığınan her kişi ve toplum, kendisi için bir mekân ve toprak parçası bulmuştur. Nitekim İstanbul'da birden 50 sinagogun açılması, bunun en açık işaretidir. Avrupa'nın zulüm ve işken-cesine maruz kalan Mûsevîlerin gelişiyle birlikte Rumeli'nin belli bölgelerinde nüfus artmıştır.

Osmanlı'nın millet sistemiyle Müslüman olmayanların dinî ve kültürel hakları teminat altına alınmıştır. Azınlıklar, bu sistem içerisinde Osmanlı bilim, kültür, sanat ve ticaretine önemli katkılarda bulunmuş-

lardır. 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı coğrafyasına göç eden Yahudiler içerisinde sonradan Müslüman olan Abdüsselam el-Mühtedî (İlyâ el-Yahudî), II. Bayezid zamanında astronomi ve tıpla ilgili çok önemli eserler telif etmiştir. Yine Mûsâ Calinus el-İsrâîlî adında, önemli eserler vermiş Mûsevî bir hekim bulunmaktadır. Ayrıca Kanunî'nin saray hekimliğini yapan Mozes Hamon, Mûsevî bir ana babadan doğduğu ve dinini koruduğu halde, Türkçede dış hekimliğine ait ilk eseri kaleme alan kişidir.

Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'nın Yunanlılara karşı savunulması esnasında ölen Mûsevîler bulunmaktadır. Onlar Birinci Dünya Savaşı'nda askere alındılar, Çanakkale Savaşı'nda da mücadeleye katıldılar. Mûsevîler, askerliğin dışında orduda eczacı ve tabip olarak da vazife ifa ettiler. Ayrıca Osmanlı Yahudileri, 16. yüzyılda, banker ve mültezim olarak Osmanlı malîyesi ve uzak mesafe ticaretinde önemli ayrıcalıklar elde ettiler. Onlar her alanda etkin oldular, hatta Saray'da da önemli görevlerde bulundular. Yahudi tüccarlar (Levantenler), aynı zamanda Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlardan da yararlandılar. İmparatorlukta yaşayan Yahudiler, kendi hahambaşılarını kendileri seçiyorlardı. Bu çerçevede Devletin başşehirinde bulunan İstanbul Hahambaşısı'nın diğer hahamlara göre farklı statüsü bulunuyordu. Onların özel hayatlarında kendi dinî hukuklarını uygulamalarına izin veriliyordu. Hahamlar, Bet-Din adı verilen mahkemelerde, Yahudilerin aralarındaki davalarda hüküm veriyorlardı.

Görüldüğü üzere Osmanlı idaresi, ırkçılık ve milliyetçilik hareketlerinin en yoğun olduğu dönemlerde bile Yahudi tebaanın arasından bürokrasiye memurlar tayin etmiştir. Bununla yetinmeyip Rumlardan büyükelçi ve valiler atamış; Ermeni vatandaşlarını nâzırlık (bakan) ve müsteşarlık makamlarında görevlendirmiştir. Hatta Osmanlı ordusunda hem muharip hem de meslek sınıflarında bulunan gayr-i Müslimler için, donanma gemileri, Paskalya ve Noel bayramlarında limanlara yansırırlar; neferlerin, çavuşların yortu dolayısıyla evlerine gitmelerine müsaade edilirdi.

Bu medeniyetin halkı içinde bulunan gayr-i Müslimlerin bir kısmı Türkçe'den başka dil bilmezler, buna rağmen onların hakları, İslâm hukukunun yürürlükte olduğu mahkemelerde titizlikle korunurdu.

7. SADIK MİLLET: ERMENİLER

Müslüman olmayan topluluklar içerisinde Ermeniler'in ayrı bir statüsü bulunmaktadır. Sömürgecilerin çıkarları için ortaya atılan Ermenilere soykırım yapıldığı iddia ve iftiraları bir yana, onlar Osmanlı toplumunun sâdik milleti olarak kabul edilmiştir. Ermenilerin aile içi ilişkileri, akrabalık-sülâle ilişkileri, ırz-namus telakkileri Müslüman toplum gibidir. O kadar ki dinî ayrımın dışında, Müslümanlarla aynı ve tek bir toplum gibi görülmektedir. Sosyal hayatları gibi, Ermenilerle Türklerin mutfak kültürleri de birbiriyle ayrıışmayacak kadar yakın ve benzerdir.

Osmanlı coğrafyasında, 19. yüzyılda, mimarbaşılık, Ermeni usta ve mimarların kontrolündedir. Onlar mimarlıktaki ustalıklarını kuyumculuk sanatında da göstermişlerdir. Ayrıca maliye işleri, barutçuluk, sikke darbı, yani darphane işleri Ermenilerin elinde bulunan mesleklerdir.

Ermenilere, Osmanlı'da "amira" sınıfı denilir. Nitekim bunların içerisinde II. Abdülhamid'in en itibarlı nazırı olan Artin Dadyan Paşa, Hariciye Müsteşarı ve Maliye Bakanı olmuştur.

Mutfak kültürü açısından Osmanlı sofrasında, reçel ve diğer sebzelerle yapılan yemeklerin yer edinmesinde Anadolu'da yaşayan farklı milletlerin katkıları önemlidir. Müslüman halk, bu milletlere birçok şey öğrettiği gibi, onlardan da çok kapsamlı mutfak zenginliği almış ve devşirmiştir. Şu bir gerçektir ki, bugün Türk mutfağı, bu farklı milletlerin ortak bir ürünüdür.

Tevhîd toplumunun zenginliği ve güçlülüğü, belli bölgelere baktığında görülecektir. Örneğin Diyarbakır'da, Şâfiî müftüsü, Hanefî müftüsü, Süryânî kadim, Süryânî Katolik metropolitleri, Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan üç din grubunun rûhânî lideri hepsi bir arada bulunabiliyor.

'Öteki', Osmanlı devlet nizamımızda adı konmuş bir sistemi ifade eder, yani millet. Bir milletin mensubu olmak için kıstas konuşulan dil değil, dindir. Yani Ermeni, Ermenice konuşur. Ama bağlı olduğu kilise itibarıyla Ortodoks Gregoryen Ermeni milleti denir. Onlar kiliseye bağlıdır, inananlardır. Katolik dendiği zaman Ermeni Katolikle-

ri anlaşılır. Bu Katolikler geçen asırlardaki diğer Katolikler gibi Latince kullanmazlar. İbadetlerinde Ermenice kullanırlar. Dinî liderlerini, rahiplerini kendileri seçer. Roma onları usûlen tasdik eder; fakat bunlar Katolik'tir.

Zorunlu göç (tehcir) sırasında bir kısım Ermenilerle Müslüman toplum arasında bir çatışma yoktur. Hatta Kayseri gibi şehirlerde "Siz dininizi değiştirmiş olun, sizi kurtaralım." sözlerine muhatap olurlar. Müslüman olmaları da önemsenmeden, sadece onların göç etmekten kurtarmak amacıyla böyle söylenir. Komşuluk örneği olarak Müslüman halk, Ermenileri, kimi yerde saklıyor, kimi yerde de, en kolayını yapıp, kız çocuklarını nikâhına alıyor.

8. OSMANLI'NIN LONDRA ELÇİSİ RUM KOSTAKİ MUSURUS PAŞA

Osmanlı toplumundaki bir diğer azınlık, Rumlardır. Kostaki Musurus Paşa, kırk yıl Londra'da Osmanlı büyükelçiliği görevinde bulunmuş, büyük iltifatlara nail olmuş bir Rum'dur. Düzenlediği toplantılara Kraliçe Victoria, Osmanlı nişanlarını takıp katılmış. Aşırı Osmanlıcı olmasından dolayı, Yunan milliyetçilerinin saldırısına uğramış ve sol kolu sakat kalmıştır.

Yine Fenerliler denilen azınlıklar, bürokraside kendilerine vazife verilen kimselerdir ki, işleri tercüme yapmaktır. Dolayısıyla onlar devletin dış işlerini şekillendirirler. Türkçeyi iyi bildikleri gibi, Rumca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca'yı iyi derece konuşurlar. Ancak onlar her şeyin üzerinde, tevhit toplumunun felsefesine sahip Osmanlı tebaasıdır ve Osmanlılık düşüncesini benimserler.

Sonuç olarak Osmanlı medeniyeti, çok kültürlü ve çok dinli tevhit toplumunu ortaya çıkarmıştır. Ne zamanki bu anlayış ve ona ait uygulamalar terk edilmiş, o vakit sarsıntılar, kırılmalar ve krizler İmparatorluğu örselemiş ve kemirmeye başlamıştır. Ancak onun varisleri, kadim mirası devam ettirme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- Taha Akyol, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'si'ne İlber Ortaylı ile Konuşmalar*, IV. baskı, İstanbul 2002.
- Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev: A. Atasoy, Yay. Haz: R.N. Bali, II. baskı, İstanbul 2003.
- Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, II. baskı, İstanbul 2003.
- Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Türkçe'ye çev: Halil Berktaş, II. baskı, İstanbul 2004, I-II.
- Halil İnalcık, *Osmanlı Klâsik Çağ (1300-1600)*, Türkçe'ye çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.
- M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, VI. baskı, İstanbul 2005.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
- İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, II. baskı, İstanbul 2006.

PEYGAMBER SOYUNDAN GELEN EFSANEVÎ KOMUTAN: SEYYİD BATTAL GAZİ*

Cesaret, yiğitlik, şecaat ve kahramanlığı varlığında şekillendiren Seyyid Battal Gazi, Arapların, Acemlerin ve Türklerin arasında ruhu ve cismiyle yaşayan bir cengâverdir. Şehitlerin ve gazilerin ulusu ve şahıdır, Battal Gazi. Kabri ve külliyesi, cenge ve harbe katılanların uğrağı ve dua merkezi ve mekânıdır. İslâm diyarlarında yaşayanların gönüllerinde Battal Gazi, tıpkı Hz. Ali gibi “Allah’ın Aslanı” ve şehidlerin pîridir. Hayatını ve ömrünü yüce değer ve maksatlara, kısaca kutsala adayan ve vakfeden Seyyid Gazi, cenk ustalarının da sultanıdır.

1. ARAPLAR’IN “ABDULLAH’I, TÜRKLER’İN “CA’FER”İ

Malatya’da doğduğu söylenen Battal Gazi, kahramanlığının çok bilinmesine rağmen, hakkında malûmâtın çok kıt olduğu efsanevî bir şahsiyettir. Onunla ilgili bilgiler, maalesef menkıbelerden yoğrularak

* “Peygamber Soyundan Gelen Efsanevî Komutan Seyyid Battal Gazi”, *Eski-yeni Eskişehir Aylık Şehir Kültürü Dergisi*, sayı: 7, Eylül 2009, 15-20.

ve damıtılarak rafine edilmiş malûmâtın öteye geçememektedir. Tam adının Ebû Muhammed Ca'fer b. Sultan Hüseyin b. Rebi b. Abbâs el-Hâşimî olduğu bilinmektedir. Battal Gazi, Orta Asya'dan Endülüs'e kadar olan geniş coğrafyada bütün İslâm topluluklarının ortak kahramanıdır. Onun gerçek kimliği ile efsanelerle anlatılan kimliği birbirine o kadar karışmaktadır ki, kâmil bir Battal Gazi portresi çizmek güçleşmektedir.

Ancak kaynakların ortak kanaatine göre, "Battal" ismi onun gerçek ismi değil, kahramanlığının ilan eden bir lakaptır. Gerçek ismi Araplar arasında Abdullah, Türk arasında Ca'fer olan Battal Gazi'nin künyesi için, Ebû Yahya, Ebû Hüseyin veya Ebû Muhammed gibi çeşitli isimler kaynaklarda yer bulmaktadır. Kendisi hakkında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde kapsamlı bilginin bulunmaktadır. Bu malûmâtın tartışılan taraflarını da hatırlatmak gerekir.

2. CENGÂVER GAZİ

Anadolu savaşçısı Seyyid Gazi, Emevîler döneminde Anadolu'dan Bizans'a karşı yönelik savaşlarda ismi şöhret kazanmıştır. Müslümanlar ve özellikle Türkler arasında büyük bir gazi-velî kimliği, onun şahsında cisimlenmiştir/bedenlenmiştir.

Bazı kaynaklar onun Emevîlerin azatlı bir kölesi olduğunu ve Arap olmadığını bildirmektedirler. Battal'ın ismini ve namını, yaşadığı dönemde gerçekleşen Rum seferleri hakkındaki eserlerden haberdar olmaktadır.

Mevcut kaynaklar içerisinde Evliya Çelebi, Battal Gazi'yi Abbâsî dönemine taşıyarak onun halife Hârûn Reşîd'in döneminde gösterir. Hârûn Reşîd döneminde İstanbul'un iki defa kuşatıldığını nakleder. Bu malûmâtın doğruluğunun gözden geçirilmesi gerekmeyle birlikte, Evliya Çelebi'nin aktardığını göre, Halife Reşid, İstanbul kuşatmasında "Üsküdar yakasında bulunmuş; Hârûn'un Silivrikapı'da yaptırdığı kalenin Müslüman muhafızlarını kralın öldürtmesi üzerine, Battal da Anadolu yakasını yağma etmiştir. Bunun üzerine, Hârûn İstanbul'u ikinci defa kuşatmış ve bu savaşlar esnasında Battal birçok esirler ve ganimetler al-

mış. Evliya Çelebi, Kız Kulesi'nin yapılışını da Battal'ın maceraları olarak izah eder. Bu kuleyi, Battal'dan kızını korumak için, Kral Kanatur yaptırmış. Battal, Şam'dan dönünce, kuleyi basıp, kızı kaçırmıştır.”

Aktarılan bilgiler, Battal Gazi'nin IX. yüzyılda, Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd zamanında (786-809) Malatya civarında bulunduğunu iddia etse de bu bilginin sıhhatli bir malûmât olmadığı söylenebilir. Bu nakil, *Battalnâme*'de kendisi hakkında anlatılan menkıbeden çıkarılmıştır.

İslâm tarih geleneğinin önemli temsilcisi Taberî ve diğer kaynakların kahir ekseriyeti göz önüne alındığında, Battal Gazi'nin VIII. yüzyılda Emevîler zamanında yaşadığını kabul etmek, daha gerçekçi ve bilimsel gözükmektedir. Bizanslı ve Süryanî gibi klasik Hıristiyan müelliflerin eserleri de bu tezi kuvvetlendirmektedir. Buna göre, Battal Gazi'yi 717-740 tarihleri civarında, Emevî ordusunun Bizans'a yönelik önemli mücadelelerde bulunduğunu ve Müslüman ve Hıristiyan tarihçilerin referanslarında bildirilen efsanevî şöretini bu dönemde elde ettiğini söylemek mümkündür.

Battal Gazi'nin savaş coğrafyasındaki bölge, şehir ve kasabalar incelendiğinde, Eskişehir, Kayseri, Afyon ve yöresi olmak üzere, el-Cezîre (Güneydoğu Anadolu dahil) ve Suriye bölgelerinde önemli muharebeler katıldığı görülebilir. “Battalnâme başta olmak üzere Evliya Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali ve Münecimbaşı gibi Türk kaynakları ise onu daha ziyade Malatya yöresinde savaşmış gösterirler ki bu tamamıyla Abbâsîler dönemi Bizans mücadelelerinin menkıbeleşmiş şekillerinin Battal Gazi'nin şahsiyeti etrafında toplanmasından ileri gelmiştir.” Osmanlı tarih kaynakları, bunların tamamını gerçekleştirmiş tarihî vakıalar olarak benimsemişlerdir.

3. DÜŞMAN VE HASIMLARININ KORKUSU

Efsane ve menkıbe dilinde anlatılan Battal Gazi ise, daha çok Arap vekâyinâmelerinin tasvir ettiği Battal Gazi portresinin, büyük ölçüde Türk kaynaklarının naklettiği portreye benzediği dikkati çeker. Arap vekâyinâmelerine göre, o Hıristiyanların en çok ürktüğü bir savaşçıdır.

“Anneler yaramazlık yapan çocuklarını onunla korkuturlar, çocuklarına onun kim olduğunu öğretmek için kiliselerinde portresini bulundurlar. Battal Gazi sık sık kilise ve manastırlara saldırır, rahiplerle temas halindedir. Ele geçirmek istediği kale ve şehirleri bazen kılıç kuvvetiyle, bazen zekâsını kullanarak kendisine bağlar.” Anlatılan sıfatlar, Türkçe *Battalnâme*’yle uyumludur.

Anadolu Türkleri içerisinde efsanevî halk kahramanı olarak Battal Gazi, Müslüman bir Arap komutanı olmasına karşın, onun bu özelliği, Türk kültürü içerisinde “alperen” haline dönüşmüştür. Nitekim *Battalnâme* de, muhtemelen XI. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başları arasında telif edilmiştir.

4. EHL-İ BEYT’TEN BİR GAZİ-VELÎ

Anadolu insanı arasında gazi-velî olarak tanınan ve sevilen Battal Gazi’nin şehid düştüğü yerde eski bir Bizans manastırı bulunmaktadır. Manastırın yanındaki mezarı, I. Alâeddîn Keykubad’ın (1220-1237) annesinin gördüğü bir rüya sonucu keşfedildiği nakledilir. Sonraları I. Gıyâseddîn Keyhusrev, hanımın isteği üzerine bu mekâna türbe ve mescid inşa ettirmiştir. Osmanlı dönemine gelindiğinde, mevcut duruma ilâvelerle birlikte külliye haline alan bölge bir ziyaret merkezi haline alarak Seyitgazi ilçesi teşekkül etmiştir.

Mezhep ve tasavvuf ekolü farkı gözetilmeksizin bütün insanlarımızın gönlünde Battal Gazi’ye yönelik büyük bir teveccüh olmuştur. Sünnîler, Kalenderîler, Bektâşîler ve Alevîler onu yüce gönüllü bir cenk ustası olarak kabul ederler. İlginçtir, Hz. Ali ve onun soyuyla siyasî mücadele içerisinde olan Emevîlere mensup olduğu söylenen bir kişilik, bu özelliği görülmeyle bir velî mertebesine yükseltilmiştir. Emevî komutan Battal Gazi, Türk coğrafyasında Hz. Ali’nin/Ehl-i Beyt’in pâk neslinden Seyyid Battal Gazi ismiyle şöhret bulmuştur. Nihayetinde Battal Gazi, İslâm coğrafyasının ve özellikle de bizim coğrafyamızın birleştirici sembollerinden biri olmuştur.

Alperen bir savaşçı ve evliyâ kişiliğiyle sevgi merkezi olan Battal Gazi, XIII. yüzyılda Anadolu’da kalabalık cemaatler şeklinde görülen

Kalenderîler arasında pîr olarak kabul görür. Türbe civarındaki antik Bizans manastırı, zaman içerisinde Kalenderîlerin merkezi tekkesi olur. Kalenderîlerin bünyesinden neş'et eden ve müstakil bir gönül hareketi haline gelen Bektâşîlik içinde de Battal Gazi kültürü gelişme gösterir. Bektâşî ozanları, XVI. yüzyıldan başlayarak Battal Gazi ve babası Hüseyin Gazi'yi konu edinen nefesleri seslendirdiler. Alevî kültürü tarafından da büyük bir eren olarak kabul gören Battal Gazi ve babasının kahramanlıkları, nefeslerde ve manzum destanlarda geniş yer buldu. Sünnî halk ozanları da XV. yüzyıldan itibaren, büyük komutanın gazilik, kahramanlık ve evliyâlık vasıflarını edebî eserlerinde yaşattılar.

Osmanlı döneminde ordu mensuplarının ve gazilerin sohbetlerinde Battal Gazi, erdemli bir bilge savaşçı olarak saygı ve hürmet görür. Savaşa katılan gaziler, onu "gazilerin ulusu" olarak kabul ederek türbesini ziyaret eder ve ruhaniyetine dua gönderirler.

Yaşadığımız zamanlarda yiğitlik timsali bir velî olarak kabul gören Battal Gazi, Eskişehir Seyitgazi ve eski Malatya'da Aspuza Bağları içindeki ulu bir alperenin türbesi olarak ziyaretgâh olarak önemini sürdürmektedir.

5. KAHRAMANIN ŞEHİT OLUŞU

Seyyid Battal Gazi'nin şahadeti, gerek halk gerekse de kültür çevreleri arasında menkıbevî ve efsanevî bir hâl almıştır. Onun şehid düşüşüyle ilgili anlatılanlara göre; Rum Kayseri Leon'un ordusu ile Mâlik b. Şabib komutasındaki Arap ordusu, Battal'ın Harran kalesine sığınarak Süleyman b. Hişam'ın kuvvetlerini bekleme teklifine rağmen savaşı kabul eder ve çok şiddetli çarpışma meydana gelir. Seyyid Gazi'nin bilinip tanınmaması için silah arkadaşları onu ismiyle çağırmama konusunda dikkatli davranırlar. Ancak bu hususta hassas hareket etmeyen bir askerin Battal'a ismiyle hitap etmesi sonucunda, Rumlar cesur savaşçıya hep birlikte saldırırlar ve ağır yaralarlar. Müslüman ordunun şehre sığınmasının ertesi günü Kayser savaş alanına geldiğinde ağır yaralı olan Battal Gazi son saatlerini yaşamaktadır. Leon, ondan son arzusunu sorduğunda isteği yerine getirilir. Akabinde Müslümanlar onun

şehid olan bedenini defnederler. Günümüze kadar ulaşan bir rivayete göre, Kayser, Battal Gazi'nin yaralarını tedavi ettirmeyi arzular, ancak tabipler tedavi konusunda çaresiz kalırlar.

Tarih kaynakları Battal Gazi'nin ölüm tarihi konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Genel kabul ölüm tarihinin 740 olduğudur. Buna göre Arap komutanı Abdullah el-Battal, Emevî askerlerinin 717-740 yılları arasında gerçekleştirdiği Rum seferlerine katılmış ve 740 tarihinde Eskişehir'in güneybatısında konumlanan Seyitgazi ilçesinde bulunan eski Akroinon mevkiinde yapılan büyük savaşta şehid olmuş ve oraya defnedilmiştir. Bugün türbenin yanında bir Bektâşî tekkesi, bir cami ve bir de imaret bulunmaktadır.

6. KAHRAMANLIK KİTABI: BATTALNÂME

Emevîler'in VIII. yüzyılda Bizans'a yaptıkları savaşlarda efsanevî kişiliğiyle öne çıkan Battal Gazi, halk arasında yaygın olan kitaplara konu olmuştur. Nitekim "el-Battal" kelimesi "kahraman" anlamına gelmektedir. Bu isimden hareketle Müslüman Seyyid Gazi'nin kahramanlığını anlatan halk hikâyelerine *Battalnâme* denilmiştir. Battalnâmelerin yazma nüshaları; *Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gazi*, *Hikâyet-i Seyyid Battal Gazi* gibi adlarla bilinmektedir. Hikâyelerin yazılış tarihleri şimdilik tam olarak bilinmemekle beraber, XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir.

Ortaçağ edebiyat ürünlerinde karşılaşıldığı gibi, Battal Gazi'nin macera ve kahramanlıkları birbirinden ayırt edilemeyecek bir şekilde karışmıştır. Bu kitaplardaki geçen hadiselerin çoğunluğu, tarih kitaplarında bulunan vakaların biraz menkıbeleşmiş şekinden ibarettir. Kaynaklardaki menkıbelerin, tarihî olay olarak kabul edildiği de bir gerçektir.

Battal Gazi menkıbesi, Selçukluların ilk dönemlerinden beri, şiir ve nesir şekillerinde çok sayıda Battalnâme olarak telif edilmiştir. Battalnâmeler, ortak duygu ve hisleri yansıttıkları için halk arasında büyük bir şöhret kazanmış, Doğu Türkistan'a kadar yaygınlık kazanmıştır. Battalnâme, Büyük Gazi'nin Anadolu'da Hristiyan Rumlar, Ermeniler ve diğer milletlerle karşı yaptığı gazalardan bahsetmekle birlikte,

eski Türk inançları ve İran peri masallarından katılan motifler ve sahnelerle zenginleştirilmiştir.

Battalnâme, Seyyid Gazi'nin efsanevîleşmiş hayatını, Anadolu'da yaşayan insanların gözüyle yansıtır. Bu eserlere göre Battal Gazi, Hz. Ali neslinden Hüseyin Gazi'nin oğludur. O, "fevkalâde güçlü ve zekidir. Daha çocukken dinî ilimleri çok kısa bir zamanda öğrenmiştir. Cenk usûllerini aynı derecede iyi bilir. Abdülvehhâb Gazi tarafından kendisine ulaştırılan Hz. Peygamber'in tükürüğü sayesinde bütün dilleri konuşur. Keşiş kılığında manastırlara girip İncil'den vaazlar verir. Rahiplerle tartışarak onları mağlup ve ihtidaya mecbur eder. Hızır'la yoldaştır; sıkışık zamanlarında ondan yardım görür. Aynı şekilde perilerle de dosttur. Devler ve cadılarla savaşı; okuduğu dualarla büyülerini bozarak onları yener. Ateşte yanmaz. Vahşi hayvanlar emrine âmâdedir. Tabiat kuvvetlerine hâkimdir. Göz açıp kapayınca kadar uzun mesafeler aşar. Kullandığı silahlar, Dahhâk, Rüstem ve Hamza gibi eski ünlü cengâverlerin silahları, bindiği atlar onların atlarının soyundan gelen atlardır. Bunlarla kâfirlere (Hıristiyanlara) karşı savaşı. Onları İslâm'a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür."

Evliyâ karakterini simgeleyen Battal Gazi kahramanlıkları, diğer Türk destanlarında bulunan evliyâ-kahraman şahsiyetlerle benzerlikler taşır. Melik Dânişmend Gazi ve Sarı Saltuk'un, Battal Gazi'nin isim değiştirmiş şekilleri olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla Battalnâme, Türk-İslâm kültür ve geleneğinin ortaya çıkardığı destanımsı bir halk hikâyesidir.

Osmanlı döneminde Battalnâmeler, vakâyinâmelere kaynak malzeme olarak yardımcı olmuştur. Örneğin Müneccimbaşı, Gelibolulu Mustafa Âli ve Fındıklı Süleyman Efendi gibi tarihçilerle Evliya Çelebi, kitaplarında Seyyid Battal Gazi menkıbelerini tarihî hadiseler şeklinde ele almışlardır.

7. BATTALNÂME'NİN VERDİĞİ MÜCADELE RUHU

Müslüman-Türk gazi tipini gerçekçi bir sûrette yansıtan Battalnâmeler, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar'ın Rumeli topraklarına yaptığı seferler devrinde de gaziler arasında en çok oku-

nan eserlerden olmuştur. Dolayısıyla Battalnâme, Anadolu'nun dışındaki Türk toplulukları arasında da yaygınlık kazanmış, sevilmiş ve yazılıp okunmuştur. Özellikle Rus hükümrânlığı altında kalmış Orta Asya Türkleri, Battalnâme menkıbelerinin verdiği ruhla mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Seyyid Battal Gazi hikâyeleri, Hz. Ali ve oğulları ve diğer Müslüman kahraman destanları Türkiye dışındaki bağımsızlıkları için mücadele eden Türklerin arasında çok yayılmış ve onlar bu kahramanlık öykülerinden teselli bulmuşlardır. “Bu nevi hikâyeler kısmen yazıldıkları şivelerde ve kısmen mahallî şiveleri uydurularak sık sık neşredildiği ve halk tarafından büyük bir alaka ile okunduğu gibi, kahramanların kendileri de bu muhitlerin evladı gibi olmuşlardır.”

XIX. yüzyılda, Battalnâme birçok araştırma ve incelemeye konu olmuştur. Onun hakkında edebiyat tarihi ve tarih bakımından nitelikli çalışmalar yapılmıştı. Edebiyat açısından bakıldığında Battalnâme, gerçek tarihî karakterini Abdullah el-Battal tarafından alırken, diğer tarihî cesaret sahibi karaktere de ilhâm kaynağı olmuştur.

8. CESARET VE YİĞİTLİĞİN EDEBİYATI

Edebî çalışmalar içerisinde Battal Gazi'yi ve kahramanlıklarını anlatan iki tür eser bulunur: Arapça *Zâtü'l-himme* (Delhemma, Zelhimme, Zât el-himme'nin halk arasındaki telaffuzu) romanı ve Türkçe *Battal* romanı.

Türkçe *Battal* romanı, yukarıda ifade edilen Battalnâme olup, bunlar tarihî-menkıbevî roman tarzının örnekleridir. Şu andaki bilgilere göre, mensur teliften daha eski bir manzum eser bulunmamaktadır. Nersir şeklinde yazılan romanın, yani *Battalnâme*'nin yazarının kimliği ve yazılış tarihleri belirsizliğini korumaktadır.

Battalnâme, orijinal bir Türk destanı telifi olmadığı gibi, Arap Battal romanı olan *Zâtü'l-himme*'nin tercümesi de değildir. Karşılaştırıldığında bu iki eserin farklı oldukları görülmektedir. Küçük bir ihtimale göre, Türkçe *Battalnâme*'nin bugün nüshası bulunmayan bir Arapça aslının bulunmasıdır. Ancak *Battalnâme*'nin üslûp, yazım tekniği ve

hikâye tarzı, Anadolu'nun erken dönem fetihlerinden itibaren ortaya çıkan *Dede Korkut* kitabındaki yarı nazım yarı nesir tarzına da benze-memektedir. Battalnâme, daha çok Arapçadan Türkçeye tercüme edil-miş ya da Arapçadaki bu tür hikâye eserlerini model edinmiş ürünle-rin özelliklerini taşımaktadır.

Battalnâme'nin yazıldığı döneme ait nüshası, bilindiği kadarıyla bulunmamaktadır. Bütün nüshaların Türkiye'de ve Türkiye dışında-ki nüshalardan oluşmadığını, özellikle Anadolu'da bazı hususî zevatta tam veya eksik nüshalarının varlığı bir gerçektir.

Bugün şiir şeklinde olan *Battalnâme*'nin tek nüshası, şair Darende-li Kâtibzâde Bekâyi'nin (ö.1785) nazma çektiği nüshadır. 1769-70'te yazılmış bu eser yedi bin beyitten meydana gelmiştir. Yine Battalnâme, Menâkıb-ı Gazavât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi (1870: yaz. haz. M. F. Gürtunca, 1966) adıyla yayımlanmıştır.

Bu eserden bazı bölümler çıkarılmak sûretiyle çeşitli zamanlarda taş basma neşirler de yapılmıştır. Bu nüshaların bir kısmı, halk ressam-ları tarafından dikkat çekici resimlerle süslenmiştir.

Doğu Anadolu başta olmak üzere Anadolu'nun bir kısım bölgele-rinde bir gelenek olarak, *Battalnâme* halk ağzıyla nesilden nesile nak-ledilmektedir. Battalnâme nüshalarının bazı köylerde halen bulunma-sı, eserin Anadolu Müslüman kültürü ile bütünleşmesini en iyi şekilde göstermektedir. Osmanlı'dan sonra, Cumhuriyet döneminde bazı ya-zarlar, *Battalnâme*'den esinlenerek, halk için kahramanlık romanları kaleme almışlardır: (A. Ziya Kozanoğlu, *Battal Gazi*, İstanbul 1937; Ziya Şakir, *Battal Gazi*, İstanbul 1943; Murat Sertoğlu, *Battal Gazi*, İstanbul 1967). Yine Battal Gazi hakkında günümüzde de hâlâ roman-lar yazılmakta, sinema filmleri çekilmektedir.

Şu halde, Seyyid Battal Gazi denilince, genelde İslâm coğrafyasının özelde de Anadolu coğrafyasının tarihi, kültürü, hayatta kalma müca-delesi, özgürlük aşkı, kahramanlığı ve cesareti akla gelmektedir. Onun cesaret ve şecaati, yaşadığımız topraklardaki birlik ve dirliğin teminatı ve tapu senedir. Battal Gazi'nin ruhu, onun nefes aldığı ve cenk ettiği topraklarda Peygamber neslinin bir mirası olarak dolaşmaktadır. Bu mi-ras, insanlarımızın ve gelecek nesillerimizin zihin ve gönüllerine; erde-mi, yiğitliği, cesareti, kahramanlığı, sadakati ve sulhu nakşedecektir.

KAYNAKÇA

- Pertev N. Boratav, “Battal” mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1986, II.
- Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. Baskı, Ankara 1991.
- Ahmet Yaşar Ocak, “Battal Gazi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V.
- Ahmet Yaşar Ocak, “Battalnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V.
- Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Battal Gazi” mad., İstanbul 1987, III.
- Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Battalnâme” mad., İstanbul 1987, III.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİM MEDENİYETİ

YENİÇAĞ'IN HÜKÜMDARI FATİH VE BİLİMİN ÖZGÜRLÜĞÜ*

1. BATT'NIN "KARANLIK ÇAĞI"

Orta Çağ, Batı (Avrupa) için, gerçekten karanlık bir zaman aralığıdır. Zira Katolik Kilisesi, daha doğrusu onu temsilen hareket ettiklerini söyleyenler, büyücü ve cadılarla mücadele adı altında, insanlık dışı katliam ve cinayetlere başvurmuşlardır. Zihinleri donduran bu acımasız eylemler, Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'ın başlarında çok güçlü olan Papalığa bağlı bir yargı kurumu Engizisyon eliyle gerçekleştirilmiştir.

2. BİLİM ADAMLARINI VE DÜŞÜNÜRLERİ YAKAN MAHKEME: ENGİZİSYON

Katoliklerin ruhanî lideri olan Papa IX. Gregorius 1231 yılında Engizisyon'u Papalığa bağlı bir şekilde müesseseseleştirdi. Bu dönemde çok sayıda insanın direğe bağlanarak yakıldığı bilinmektedir. İspanya'da, 1483 tarihinde ilk baş engizitörün atanmasıyla, 2.000 ki-

* "Yeniçağ'ın Hükümdarı ve Bilimin Özgürlüğü", *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı:79, Mayıs 2007, 50-54.

şi direğe bağlanarak yakılmıştır. Bununla yetinilmeyerek birçok bilim adamı cezalandırılmıştır.

17. yüzyılda Engizisyon'un verdiği kararlar içerisinde belki en önemlisi ve tarihi değiştirecek olanı, 1616'da Kopernik'in ve 1632'de Galile'nin mahkûm edilmesine yönelik olan kararlardır.

3. ZAMANI VE COĞRAFYAYI FETHEDEN 'BİLGE' HÜKÜMDAR

Bilim ve düşüncenin Batı'da yok edilmeye çalışıldığı bir çağda, Doğu'da yeni bir çağı tefekkür ve özgürlükle başlatan bir hükümdar çıkar. Bu hükümdar, hem coğrafyayı hem de zamanı fetheden, Fatih Sultan Mehmed'dir.

Fatih'in çocukluk çağında okuma ve yazmaya fazla bir eğilimi olmadığı bilinmektedir. Hocası Molla Gürânî, bu ilgisizlikten dolayı kendisini azarlamış ve tehdit etmiştir. Ancak o, Orta Çağ'ın en önemli bilim ve hikmet koruyucusu hükümdarı olmuştur.

Önde gelen bilginlerle tartışmayı seven Fatih, ilim ve felsefeyle ilgisini sürekli muhafaza etmiştir. Bizanslı tarihçilerin haber verdiğine göre o, Arapça, Farsça, İbranice, Keldanîce, Yunanca, Slavca ve Latince'yi bilmektedir.

4. FATİH'İN KÜTÜPHANESİ

İstanbul'un fethinden sonra Topkapı Sarayı'nda, Fatih, bir kütüphane oluşturmıştır. Fatih'in Kütüphanesi denilen bu kütüphanede, İslâm dillerinin dışında yazma eserler mevcuttur. Sayısı 587'yi bulan bu yazmaların, Bizans'tan kalma eserler olduğu bilinmektedir. Yazmaların yüzde 75'i, 9. ve 10. yüzyıllardan kalmıştır.

Fatih, Doğu Roma İmparatorluğu'na son verdikten sonra, bu eserleri toplatmış, kendi ismiyle anılan kütüphanede muhafaza ettirmiştir. Kütüphanedeki yazma eserlerin tamamına yakınının, matematik ve fizik bilimleri sahasına ait olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, kütüphanedeki coğrafyaya ait bir eser dikkat çekicidir. Batlamyus'un coğrafyasının İtalyanca bir çevirisi olan bu kitabın önemi, yazarının eseri Fatih'e ithaf etmesiyle ortaya çıkmaktadır. 1480 yılının sonlarında yayımlanan eserin ikinci yaprağında, Fatih'e hitaben yazılmış ithaf yazısı mevcuttur.

Bu da gösteriyor ki, Fatih'in müsbet bilimlere olan ilgisi ve ilmin koruyucusu olma özelliği İtalya'da bilinmektedir. İşte yazarın, eserini kendi yöneticilerden önce Fatih'e göndermesinin sebebi de bu noktada düğümlenmektedir.

5. MATEMATİK VE ASTRONOMİ OKUTULAN MEDRESELER

Osmanlı medreseleri, Sünnî İslâm anlayışının en özgür fikirli geleneklerini takip etmiştir. Mantık, matematik ve astronomi gibi aklî ilimleri dine aykırı bulan, bağnaz ulema az da olsa her dönemde var olmuştur. Ancak Osmanlı müderrisleri, çoğunlukla Gâzzâlî'nin, bütün ilimlerin temel öğelerini içeren mantıkla matematiğe karşı çıkışın yararsız olduğu düşüncesini taşımışlardır. Nitekim Osmanlı medreselerinde, aklî ilimler okutulacak dersler arasında yer almıştır.

Fatih'in korumasında olan Osmanlı bilginleri, İslâm dünyası içinde matematik ve astronomi sahasında önemli mesafeler katederek belirgin bir fark yaratmışlardır. Örneğin fikrî ilimlerde uzmanlaşan Mehmed Fenârî'nin mantıkla ilgili eseri, İmparatorluğun son zamanlarına kadar medrese derslerinin temel kitapları arasında bulunmuştur.

İstanbul'un Müslümanlarca fethedilmesinin arkasından Fatih, Ayasofya'yı camiye çevirdikten sonra burada bulunan papaz odaları medreseye dönüştürülmüştür. Yine Osmanlı'nın büyük hükümdarı, 1466'da arka kısmı tek katlı bir medrese yaptırmış; sonraki sultanlar, yeni ilavelerle medreseyi geliştirmişlerdir.

Medrese ve onların profesyonel yöneticilerine çok iyi ve cömert davranan Fatih, bazı zamanlar dersleri takip etmiş ve orada zeki olarak gördüğü öğrencileri bir deftere kaydederek, medreseyi bitirdikten sonra boş bulunan kadılıklara tayin etmiştir. Ayrıca o, bazı yüksek dereceli

ulemâ çocuklarına ve torunlarına ayrıcalıklar tanımış; bunları müderris olduklarında, kırk akçe ile görevlerine atamıştır.

Matematik ve ilahiyat çalışmalarının koruyucusu ve teşvik edicisi olarak Fatih, bu konuların medrese içinde önemli bir konuma sahip olmasına sürekli destek vermiştir. Bu açıdan özgür düşünceli bilginlerin aklî ilimlerde uzmanlaşanlar arasından çıkması şaşırtıcı değildir.

Bu çağda, müsbet ilimlere yönelişte bir artış söz konusudur. Bununla birlikte, felsefî ve bilimsel düşünüş yükselişe geçmiştir. Aynı zamanda çok sayıda Latince eser, Türkçe'ye tercüme edildiği gibi, tıp, matematik ve astronomi alanlarında yeni eserler telif edilmiştir.

6. FATİH VE FELSEFE

Sarayında Rumca kâtibi olarak yaşayan İmroz adalı Kritovulos'un Fatih'in hayatı üzerine yazdığı ve Karolidi Efendi'nin Türkçe'ye tercüme ettiği eserdeki şu cümleler, onun bilime ve bilim adamına verdiği değeri en güzel şekilde açıklar niteliktedir:

“(Fatih), Arap ve Acem edebiyatındaki tam bilgisinden başka, Yunan filozoflarının Arap ve Acem dillerine çevrilmiş eserlerinden felsefe öğretilerini inceler; öğrenmek ve bilgisini genişletmek için bu konuları iyice bilenleri ve uzmanlarını öğretmen olarak yanına alırdı”.

7. FATİH, KELAM VE HİRİSTİYANLIĞIN TEMEL İNANÇLARI

İlahiyat (metafizik) meselelerine karşı aşırı merakı bilinen Fatih, bu konuların tartışılmasından da büyük bir zevk alır. Nitekim çağındaki önemli bilgin Hocazâde Muslihiddîn Mustafa'yla Molla Mehmed Zeyrek arasında gerçekleşen ve altı gün süren uzun tartışma, bizzat onun huzurunda gerçekleşmiştir.

Yine Bizanslı ve Avrupalı tarihçilerin bildiklerine göre, Fatih fetihten sonra, Hıristiyan dini ve inanç sistemiyle ilgilenmiştir. Bu çerçevede

o dönemde İstanbul Patriği olan Gennadius Scholarius'la Pamma Karistos Manastırı'nda (Fethiye Camii), Hristiyan inancı üzerinde tartışma yapmıştır. Hatta bir tercüman aracılığıyla, Patrik'ten Hristiyanlık'ın temel akîdelerini açık ve özgürce anlatmasını istemiştir. Bu izahların da yazıyla kaydedilmesini emretmiştir; sonraları mevcut yazı, Mahmud Çelebi'nin babası Karaferiye Kadısı Molla Ahmed tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

8. FATİH, SANAT VE ŞİİR

Fatih'in yabancı bir ressama portresini yaptırdığı üzerine yapılan tartışmalar, günümüze kadar varlığını korumuş bir meseledir. Gerçekten çağının büyük hükümdarı, Gentile Bellini isimli Venedikli ressama resmini yaptırmıştır. Ressam Bellini, 1479-1480 yılları arasında İstanbul'a gelerek, sarayda Fatih'in resimleriyle birlikte başka resimler de yapmıştır.

Osmanlı padişahlarının birçoğu gibi Fatih de, şiir ve şaire büyük bir alaka göstermiştir. Öyle ki, aynı zamanda kendisi de bir şair olan hükümdar, Avnî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Hatta o, çoğu zaman yanında Türk ve İranlı şairlerin bulunmasından büyük bir zevk almıştır. Bununla birlikte Fatih'in güzel sanatlara olan düşkünlüğünü de, Topkapı Sarayı'ndaki İran ve Çin minyatürleri ispat etmektedir.

9. ENDERUN VE SAHN-I SEMÂN

Fatih Sultan Mehmed'in döneminde kayda değer bir ilerleme ve gelişme gösteren bir kuruluş da Enderun Mektebi olmuştur. Bu eğitim kurumunun okul vasfındaki bir müessese içinde askerlik ve idarecilikten güzel sanatlara kadar çok çeşitli sahalarda bölümleri bulunmaktadır. Enderun'da mevcut bölümlere ek olarak bir hastane de mevcuttur.

Fetihten sonra Fatih, kendi ismiyle anılan bir medreseyi (dönemin üniversitesi) Fatih semtinde inşa ettirmiştir. Külliye'nin yapımına 1463

yılında başlanmış ve tamamlanması sekiz yıl sürmüştür. Külliye içinde iki minareli ve bir şerefeli cami ile iki tarafında sekiz medrese inşa edilmiştir. Bu medreselere, Sahn-ı Semân veya Semâniye Medreseleri adı verilmiştir. Zikredilenlerle birlikte Külliye içinde talebe yetiştirmek için de arkasında ‘Tetimme’ ismi verilen sekiz medrese daha ilave edilmiştir. Ayrıca külliyyede, misafirlerin hayvanları için ahırlar, bir imaret, aşhane, dârüşşifa (hastane), bir muallimhane, bir kütüphane, ders okutmaya mahsus dârüttâ‘lim ve iki hamam mevcuttur.

Fatih, Peygamberimizin akrabası ve Medîne’ye hicret ettiğinde evinde misafir kaldığı Eyyûb el-Ensârî için de bir türbe inşa ettirmiştir. Sahn medreselerinin dördü caminin doğusunda, dördü ise batı tarafında bulunmaktaydı. Medreselerin her birinin on dokuz odası bulunurken her medreseye de bir müderris (profesör) tayin edilir. Medreselerin vakfiyesine göre, dört köşede bulunan müderrislere, maaş olarak (günlük) Ellişer akçe; ortada bulunan müderrislere, 40’ar akçe verilir. Ayrıca bunlara ek olarak da kendilerine beşer akçe günlük ile birer muîd (asistan) tayin edilir. Muidler, ilk bilgileri öğrenciye okutur ve müzakere ederler ve kendilerine 5 akçe verilir.

Medreseler, bilimsel açıdan yüksek bir eğitim sunmaktadır. Nitekim medreselere girişler ciddi sınavlarla gerçekleşir. Rivayetlere göre, medresede çalışmak için kendisine bir oda tahsis edilmesini isteyen Fatih bile, bu sınava tabi tutulur. Dolayısıyla medreseye alınacak öğrenci sayısı da sınırlıdır. Her medreseye ancak 15 öğrenci alınabilir. Medreselerde okuyan öğrencilerin barınmaları için yurt imkânları da hazırlanmıştır. Bu çerçevede, her medrese odası, ikişer dânişmendînin (öğrenci) hizmetine sunulmuştur. Ayrıca bu kimselere, vakıftan ödenmek üzere ikişer akçe yevmiye ile imareten ekmek ve çorba tahsis edilir.

Vakfiyenin “Darüşşifaya ait satırlar(ın)da ‘cüz’iyât ve külliyyâtı ve tıbbın ilmî ve pratik kısımlarını bilen, kavrayışlı, belirtilerden sonuç çıkarabilen, hastalıkların nedenlerini kestirebilen ve bulabilen, onları tedavi edebilen, çok esirgeyici ve merhametli, tecrübesi çok’ bir hekimin günde 20 akçe maaşla ve bir de cerrahlık sanatını bilen bir cerrahın günde 5 akçeyle tayini şart kılınmış olması gösteriyor ki, ilk zamanda müderrislere daha az maaş tahsis edilmiş ve darüşşifaya yalnız bir hekim tayin olunmuştur.”

Külliyenin vakfiyesi, kütüphane için birtakım kuralları da tespit eder. Bu çerçevede vakfiyede dikkat çekici nokta, kütüphane uzmanının görevlerinin açık bir şekilde belirtilmesidir:

“Kitaplar, ‘yararlı ve kitapların adlarını bilen’ hâfız-ı kütüb tarafından müderrislerle öğrencilere nöbetleşe olarak ödünç verilecek ve maiyetinde bulunan bir kâtib de bütün kitapların adlarını bir deftere kaydettikten sonra, onları muhafaza ve hatta bir kitabın yapraklarından birinin kaybolmamasına dikkat eyleyecektir.”

10. DARÜŞŞİFA

Külliyenin yakın kısmında müderris ve öğrenciler için, bir darüşşifa – ki, burada bütün hastalıkların tedavisi yapılır ve ilaçları verilirdi- ile gurbetten gelen ulema ve yolcuların barınması ve beslenmesi için bir misafirhane (tâbhane) kurulmuştur.

Darüşşifa, Fatih’in yazdırdığı vakfiyesinin kuralları çerçevesinde hizmet vermiştir. Vakfiyenin bildirilen ilke ve kurallar şöyledir:

“Darüşşifa için ilmî ve pratik alanlarda hâzık (usta) ve becerikli, feragat sahibi, hangi taifeden (kavimden) olursa olsun, iki hekim, bir göz hekimi, bir cerrah, eczacı, hademe ve kapıcı tayin ve hekimlerin, her gün iki defa, hastaları ziyaret etmesi şart kılınmıştır.”

Vakfiyenin tespit ettiği düzenlemeler, bunlarla sınırlı değildir. Düzenlemelerde hastalara verilecek yiyeceklere sarf edilecek paranın miktarı da dahil olmak üzere her şey düşünülmüştür.

Darüşşifaya ait vakfiyenin son kısmında, aşçının hastalara faydalı olacak her türlü yemekler pişirmesini bilmesi yazılıdır. Bununla birlikte sağlık hizmetlilerinin hastalarla olan ilişkisi ve görevleri de ihmal edilmemiştir. Bu çerçevede hasta hizmetçilerinin, hastalarla sohbet etmesi ve onlara iyi muamele edecek insanlardan seçilmesinin gerekliliği hususunda hassasiyet gösterilmesi belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, V. baskı, İstanbul 1991.
- Aykut Kazancıgil, “Osmanlılarda Bilim ve teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, İstanbul 1996.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, “Engizyon” mad., İstanbul 1998, VIII.
- Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
- Yûsuf Halacaoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul 1993.

BİLGE HÜKÜMDAR FATİH'İN ÖZGÜR BİLGİNLERİ*

k elamî ve felsefî tartışmalara büyük ilgi gösteren bilge hükümdar Fatih, dönemindeki bilginlerin ilmî çalışmalar yapmasına ve özgür düşünmesine mani olacak her türlü engeli kaldırmıştır.

Fatih'in inşa ettiği (Ocak 1471) Sahn-ı Seman ile birlikte, medreseler yeniden teşkilatlanmışlar ve aşağıdan yukarıya doğru şöyle bir derecelenmeye tabi tutulmuşlardır:

Hâşiye Tecrid Medreseleri (20'li medreseler), Miftâh Medreseleri (30'lu medreseler), Kırklı Medreseler, Hâric-i Ellili Medreseler, Dâhil-i Ellili Medreseler, Sahn-ı Seman Medreseleri, Altmışlı Medreseler.

Kırklı ve Hâric-i Ellili Medreseler, Osmanlılar'dan önceki Anadolu Selçukluları ve Anadolu Selçuklu Beylikleri hükümdarlarının yaptırdığı medreselerdir. Ayrıca bu tür medreselerin ilim yuvalarına dönüştürülmelerine, hükümdar aileleri, vezir ve sancak beyleri de katkıda bulunmuşlardır. Dâhil-i Ellili Medreselerin yapımına, Osmanlı padişahlarının yanı sıra onların hanımları ve çocukları da destek vermişlerdir.

* “Bilge Hükümdar Fatih'in Özgür Bilginleri”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 80, Haziran 2007, 50-54.

1. OSMANLI ULEMASI-TABİÎ VE FİZİKÎ İLİMLER

Osmanlı uleması, Gazâlî çizgisinden hareket ederek, aklî delillerle İslâmî prensipleri pekiştirmek maksadıyla felsefenin öğretilmesini uygun görmüştür. Osmanlı yönetimi de bilginlerin düşünce ve fikirlerini özgürce ifade edebilmeleri için her türlü kolaylığı sağlamıştır.

Fatih döneminde fıkıh ve kelâm bilginleri, tabîî ve fizikî ilimlerle ilgilenmişlerdir. Bu çerçevede Hocazâde'nin, Üsküdar'dan İstanbul'a kayıkla geçtikleri bir sırada Ali Kuşçu ile "gelgit (medcezir)" hususunda tartıştıkları kayıtlarda geçmektedir. Yine bir başka olayı da hatırlatacak olursak, o da şudur:

"Muslihüddîn Kastelânî, -Medâris-i Semâniye'den birinde müderisti- Sinan Paşa'nın evinde bir sohbet sırasında Molla Lütî'nin 'bir zamanlar vücudumdan ter yerine kan gelirdi' demesi üzerine, herkes gülmüş; fakat Kastelânî böyle bir hastalığın baştan aşağı okuduğu İbn Sînâ'nın Kanun'una geçtiğini söylemiştir." Demek ki, Osmanlı bilginleri dinî ilimlerin yanında aklî ilimlerle de meşgul olmayı, toplum ve insanlık için bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.

2. HOCAZÂDE VE TÛSÎ'NİN DİN İLE FELSEFE ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TARTIŞMASI

İlahiyat ilimleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk iki yüzyılında önemli bir mesafe kaydetmiştir. Özgür düşünceli Fatih, din ve felsefe arasındaki ilişkiyle ilgili olarak, Gazâlî ile İbn Rüşd arasındaki tartışmanın yeniden değerlendirilmesinin yapılması için, zamanın iki önemli bilginine görev vermiştir. Bu iki ilahiyat âlimi, Alâeddîn Tûsî ile Bursalı Hocazâde'den başkası değildir. Fatih, bu iki bilginden bahsi geçen konu hakkında birer risâle kaleme almalarını arzu etmiştir.

Olayın geçtiği zamanın uleması, ortaya çıkan iki risâleden Gazâlî'nin haklılığını savunan Hocazâde'nin eserini üstün bulur. Alâeddîn Tûsî ise, ortaya çıkan durumdan dolayı, küçümsendiği hissine kapılarak ülkesi İran'a geri döner. Hocazâde'nin beğenilen eseri, İslâm dünyasında Gazâlî ve İbn Rüşd'ün eserleriyle birlikte 1303'te Kahire'de basılmış

ve günümüze kadar ulaşmış olup, İran'da ve Arabistan'da meşhur olmuştur.

Hocazâde, Fatih döneminin önemli bilgini olarak, filozof, matematikçi ve astronom olan Esirüddîn Mufaddal b. Ömer Ebherî'nin eski fizik üzerine yazılmış Hidâyetü'l-Hikme'sine bir şerh yazmıştır.

“Hocazâde, bu eserde eski fiziğin, tabiî cisimlerdeki hareket, sükûn ve meyil gibi özelliklerini açıkladıktan, nokta ve çizgi üzerine bazı bilgiler verdikten sonra, ışık ışınlarının ve gökkuşağını ve başka gök olaylarını anlatır.”

Fatih döneminde, vezir Mahmud Paşa'nın kıskançlığına maruz kalan Hocazâde, II. Bayezid devrinde tekrar Bursa'daki Sultaniye Medresesi müderrisliğine ve aynı zamanda Bursa Kadılığına tayin edilmiştir.

3. MATEMATİK DÂHİSİ MÛSÂ PAŞA

Kadızâde lakabıyla bilinen Mûsâ Paşa, bir matematik dâhisidir. Bu alanda, onun Öklid ve Çağmini üzerine kaleme aldığı şerhler, son döneme kadar medreselerde okutulmuştur. Kadızâde, Timur'un torunu Uluğ Bey'in sarayına giderek Semerkand Rasathanesi'nin idareciliğinde bulunmuş ve orada İslâm astronomisinde otorite kabul edilen Uluğ Bey'in Zic'i üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

4. MUTASAVVIF, MATEMATİKÇİ VE ASTRONOM YÛSUF SİNAN PAŞA

Fatih dönemi matematikçilerinden Hızır Beyoğlu Yûsuf Sinan Paşa, aynı zamanda tasavvuf ve astronomiyle ilgilenmiş bir bilgidir. En önemli eserleri tasavvufa ait *Tazarru'ât* ve astronomi hakkındaki *Çağmini Risâlesi* için yazdığı şerhtir. Bununla birlikte o, İstanbul'un ilk kadısıdır.

Tazarru'ât ile tanınan Yûsuf Sinan Paşa, gençlik döneminde, şüpheci bir kimliğe sahiptir. Onun felsefî düşüncelerle ilgisi ve düşünce krizleri geçirmesi, ailesi tarafından kendisine deli olarak bakılmasına

sebepe olmuştur. Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelişiyle birlikte onun derslerini takip etmiştir. Öğrencisi Molla Lütü kanalıyla, Ali Kuşçu'yla irtibat kurmuştur. Zira öğrencisi Molla Lütü, Ali Kuşçu'nun derslerini takip ettiği için, onun öğrendikleri dolaylı olarak Yûsuf Sinan Paşa'ya ulaşmıştır. Hatta Yûsuf Sinan Paşa, öğrencisinin Ali Kuşçu'dan aktardığı bilgilerle, meşhur Çağmini astronomi risâlesine bir şerh yazmıştır.

5. KELAM, DİL, MATEMATİK VE ASTRONOMİ BİLGİNİ ALİ KUŞÇU

Ali Kuşçu'nun babası, Semarkand'da Timur'un meşhur astronomu Uluğ Bey'in doğancısı olmuştur. Bu sebeple Kuşçu lakabıyla anılan bilgin, Doğu'da müsbet ilimlerin gerilediği bir dönemde doğmuştur.

Büyük astronomi bilgini Uluğ Bey'in Zic'ini tamamlayan Alâeddin Ali b. Muhammed Kuşçu, Fatih'in özel davetiyle İstanbul'a gelmiştir. Onunla birlikte Osmanlı matematiği, altın çağını yaşamıştır. Ali Kuşçu, matematik, astronomi, kelim ve dille ilgili eserlerini İstanbul'da kaleme almıştır. O, aynı zamanda Molla Lütü ve Mirim Çelebi gibi matematik ustalarının yetişmesine vesile olmuştur.

Hem kendisi hem de medreselerin istifade etmesi için, Doğu ve Batı'nın bilginlerini sarayına davet etmeyi seven bilge padişah Fatih, İstanbul'a gelen Ali Kuşçu'yu günde 200 akçeyle Ayasofya Medresesi'ne tayin etmiştir.

Hakikatte Ali Kuşçu, diplomatik bir elçilik göreviyle İstanbul'a geldiğinde, Fatih onun payitahta kalması için ısrar etmiştir. Bunun üzerine o, vazifesini bitirdikten sonra, ailesi ve yanındaki adamlarıyla İstanbul'a geri dönmüştür. Bu geri dönüş seyahati için, yolluk olarak kendisine 1000 akçe takdim edilmiştir.

Bilginlere karşı çok cömert olduğu bilinen Fatih'in bu özelliğini, Ali Kuşçu için sağladığı imkânlar ispatlamaktadır. İstanbul'a geldiğinde, Ali Kuşçu, devrin önemli bilgini Hocazâde ve diğer ulema tarafından Anadolu yakasında Üsküdar'da karşılanmıştır. Hatta o sırada gelgit dalgaları üzerine bir tartışma da yaşanmıştır.

Ali Kuşçu'nun bilimsel çalışmaları iki kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan bir kısmı, kelim ve dil üzerine aittir. Diğer kısmını da, onun matematik ve astronomi ile ilgili eserleri oluşturmaktadır.

Bunların en önemlilerinin biri, Farsça kaleme alınan *Risâle fi'l-Hey'e*'dir. Astronomiyle ilgili bu eser, Uzun Hasan seferi sırasında Arapçaya tercüme edilmiş ve son kısmına gök cisimlerinin dünyadan uzaklıklarına dair bir bölüm eklenmiştir. Zafer günü tamamlandığı için, Ali Kuşçu, bu eserine *Fethiye* ismini vererek Fatih'e sunmuştur.

Ayrıca Ali Kuşçu, 1473 yılında, Fatih Camii için bir güneş saati hazırlamıştır. Dikey bir güneş saati olan bu alet, sağdaki minarenin alt kısmındadır. 16 Aralık 1474'te İstanbul'da vefat eden Ali Kuşçu, Eyüp türbesinin yakınlarına defnedilmiştir.

6. HEKİM MÜDERRİSLER

Fatih'in yaşadığı dönemde, Ahmed Kutbeddîn-i Acemî, Hekim Mehmed Şükrullâh-i Şirvânî, Hoca Ataullâh-i Acemî, Yakub Hekim, Hekim Lârî-i Acemî, Hekim Arab ve Altunî (Altıncızade) adlarındaki hekimler, medreselerde hem dersler verip öğrenci yetiştirmişler, hem hastaları tedavi etmişler, hem de hastalıklara karşı çareler keşfetmişlerdir.

Bunlar içerisinde bulunan Yakub Hekim, başlangıçta Yahudi iken sonradan Müslüman olmuş, defterdarlık mertebesine kadar yükselmiş, hatta vezir olmuştur. Fatih'in özel doktoru da olan bu bilginin, insanın rengini esmerleten *behk-i şâmil* isimli bir hastalığı tedavi ettiği bildirilir. Tıp tarih yazarları, bu hastalığın *Addison* hastalığı olduğunu ifade ederler.

İsmi geçen hekimlerden bir diğeri de Hekim Lârî-i Acemî'dir. Bu hekim, Fatih'in son hastalığında onu tedavi etmiştir. Kudüslü olan Hekim Arap ise, memleketinde tıp tahsilini tamandıktan sonra, Üsküp'e yerleşmiştir. İlminden ve tıp alanındaki uzmanlığından haberdar olan Fatih, onu İstanbul'a davet etmiştir.

Fatih dönemi hekimlerinin, o devirde bir tıp şurası düzenledikleri de bilinmektedir.

Beden ve Gönül Hekimi Akşemseddîn ve Fatih'in Hocası Molla Gürânî'nin tıp sahasındaki çalışmaları, Fatih döneminin önemli bilimsel araştırmaları olarak tıp tarihinde yerini almıştır. Yine bu dönem tıp bilginleri arasında Kitâbu't-Tıb ve Maddetü'l-Hayat adlı eserlerin müellifi olan ve dönemin en önemli şeyhlerinden biri Akşemseddîn'dir.

Dönemin bilginleri arasında Fatih'in hocalığını yapan ve *Gâyetü'l-Emânî Tefsîrû's-Seb'a'l-Mesânî* isimli tefsirin yazarı Molla Gürânî de bulunmaktadır. Amasya Dârüşşifası başhekimisi ve *Cerrahnâme-i İlhanî* yazarı Sabuncuoğlu Şerafeddin Ali b. Elhac İlyas da Fatih döneminin önemli hekimlerindendir. Ayrıca idrar yolları hastalıkları uzmanı Altıncızâde ismi de tıp alanındaki yetkin bir bilgin olarak kabul edilmektedir.

7. YILAN ZEHRİNE KARŞI PANZEHİR GELİŞTİREN HEKİM: SABUNCUOĞLU

Hekim Sabuncuoğlu, *Mücerrebnâme* isimli eseriyle bilinmektedir. O, eserin önsözünde, kitabı, hekim dostlarının arzusuyla kendi tecrübelerinden derleyerek telif ettiğini bildirir.

Eserde bazı tıp deneyleriyle birlikte yılan zehrine karşı bir ilaç bulunduğunu ve bunu hem kendi üzerinde hem de horoz üzerinde tecrübe ettiğini anlatır.

8. SONDA'YI İLK KULLANAN HEKİM: ALTINCIZÂDE

İdrar yolu hastalıkları uzmanı olan Altıncızâde, idrar tutulmasına karşı bir çare bulmuştur. Kendisinin aktardığına göre, o, İbn Sînâ'nın eserinde okuduğu bir yöntemle, bu hastalığı bir sonda ile tedavi etmiştir.

Tıp tarihi açısından onun diğer buluşu da, idrar yolunda ortaya çıkan bir et parçasını, yine sonda ile olumlu yönde çözüme kavuşturması olmuştur.

9. İDRAR YOLU HASTALIKLARI UZMANI: HEKİM AHI ÇELEBİ

Fatih'ten başlayıp Kanuni'ye kadar dört padişah döneminde çalışmış usta bir hekim olan Ahi Çelebi, Osmanlı tıbbında ender olan özel bir alanda eser vermiştir.

Aynı zamanda dönemin iyi bilinen hekim ve cerrahı olan Ali Çelebi, babası Hekim Kemal Şirvânî ile birlikte Anadolu topraklarına gelerek İstanbul'da Fatih'in hizmetinde bulunmuştur.

İstanbul'da Mahmutpaşa'da babasının açtığı muayenehanede çalışan Ahi Çelebi, burada pratik tıbbı giriş yapmıştır. Babasının hayatını kaybetmesinden sonra, zamanın usta hekimlerinden ileri düzeyde tıp bilgisi olarak kendisini geliştirmiştir.

Nihayetinde Ahi Çelebi, bir muayenehane açarak başarılı hekimler arasına katılmıştır. Bu başarısıyla Fatih devrinde Edirne Sarayı'na hassa hekimliğine, akabinde Fatih Darüşşifası'na tayin edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluk tarihinde, Ahi Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in vefatına sebep olan şirpençeyi (anthrax) tedavi etmeye çalışan bir hekim olarak şöhret kazanmıştır.

Bununla beraber Ahi Çelebi, böbrek ve mesane taşları hakkında araştırmalarda bulunmuş ve çok önemli bir risâle yazmıştır. Eserinde taş hastalıklarının genellikle zenginlerde ortaya çıktığını söyleyen Ahi Çelebi, taşların vücuttaki yerini, belirti ve işaretlerini anlatır. Akabinde o, taşın idrar yolunu tahrip ve tahrişinde uygulanacak tedavi yöntemlerinden bahseder. Hastalığın tedavisi için Ahi Çelebi, bitkisel ilaçları ve ilaçlı sularla banyoları önerir.

Görüldüğü üzere Fatih, yaşadığı zaman içerisinde bilim ve bilim adamlarına çalışma ve araştırma yapmak için her türlü imkânı sunmuştur. O, bilim adamlarını, insanlara ve topluma hizmet etmeleri için sarayına çağırarak ve onları büyük bir saygı ve şerefle karşılamıştır. Bunu yaparken Fatih, dinî ilimlerle aklî ilimler arasında bir ayırım yapmamış, her iki sahanın insanlarına maddî ve manevî geniş fırsatlar vermiş ve ortamlar hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, V. baskı, İstanbul 1991.

Yûsuf Halacaoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul 1993.

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.

Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I-II.

Aykut Kazancıgil, “Osmanlılarda Bilim ve teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, İstanbul 1996.

MATBAANIN OSMANLI'YA İLK/GEÇ GİRİŞİ*

O smanlı İmparatorluğu'nun duraklaması, gerilemesi ve arkasından dünya siyasî tarihinden ayrılmasıyla ilgili çok çeşitli sebepler ile-ri süregelmiştir. Ancak bu sebeplerden en çok seslendirilenlerden biri-si, matbaanın İmparatorluğa girişinin yaklaşık üç asırlık bir gecikmeyle gerçekleşmiş olmasıdır. Bu yargı, tarihî ve ilmî araştırmalara dayalı bir hakikati ifade etmekte midir? Kaleme alınan makale, bu hususu ayrın-tılarına girmeden ana hatlarıyla ele almayı amaçlamaktadır.

1. TÜRKLERDEN MATBAAYI İLK KURAN MÜHTEDÎ: İBRAHİM MÜTEFERRİKA

Matbaanın en çabuk geliştiği yer, Orta Avrupa'da Macaristan ol-muştur. Zikri geçen coğrafyada doğan İbrahim Müteferrika (1674-1745), başlangıçta basım sanatıyla olmasa da basımeviyle uğraşan bir

* “Matbaanın Osmanlı'ya İlk/Geç Girişi”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 92, Haziran 2008, 88-91.

mühtedîdir. Nitekim İstanbul'da basımevinin açılmasında kendisini yardımcı olup kolaylık gösteren Sadrazam İbrahim Paşa ve Yirmi Sekiz Mehmed Efendi'ye basımevi açılması düşüncesini getiren de o olmuştur.

Macaristan'ın Kolozsvar şehrinde (bugünkü Romanya'da Cluj adını taşıyan) 1674'te doğan Müteferrika, Hristiyan Calvinist mezhebine bağlı fakir bir aileye mensuptur. Calvinist okulunda rahip olmak için 1672 yılında Thököly İmre'nin, şehri ele geçiren Habsburglara karşı isyanı sırasında Osmanlı ordusunca esir alınmış, akabinde İstanbul'da esir olarak satılmıştır. Bir müddet sonra, asıl adı bilinmeyen Müteferrika, Müslüman olmuş ve İbrahim ismini almıştır.

İslâmî ilimleri kısa zamanda öğrenen İbrahim, ilmiye ve kalemiye-de hızla yükselmiştir. Hatta Müslümanlığı savunmak amacıyla *Risâle-i İslâmiye* ismiyle bir eser telif etmiştir. Sonunda müteferrikalığa (padişah, sadrazam ve vezirlerin emirlerini götüren kimse) ve hâcegân (yüzbaşı rütbesinin karşılığı olan sivil bir rütbe) rütbelerine kadar yükselmeyi başarmıştır.

Müteferrika'nın 1719 yılından itibaren matbaa alanında bazı denemeler yaptığı ve bu çerçevede Yahudi harf dökümcüleri, basımcı ve dizgicilerle birtakım görüşmelerde bulunduğu ihtimal dâhilindedir.

2. TÜRKİYE'DE MATBAANIN KISA SERÜVENİ

İbrahim Müteferrika, basma sanatının gerekliliği ile ilgili hazırladığı raporunda, bu sanatın Osmanlı'da çok eskiden beri var olduğunu bildirir. Arap harfleriyle eserlerin basıldığını ve bunlarda birtakım yanlışlıkların bulunduğundan da bahseder. O, basma sanatının Osmanlı coğrafyasında yaygınlık kazanmasının ve gecikmesinin sebeplerini bilmektedir. Zira bu sanatla sayesinde, Müteferrika'dan çok önce (en aşağı 234 yıl kadar önce) Osmanlıca'dan başka bir dille, 218 yıl önce Arap harfleriyle Avrupa'da; 130 yıl önce de İstanbul'da Osmanlıca olarak eserler basılmıştır. İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra matbaacılık, Yahudiler tarafından başlatılmıştır. Nitekim ilk matbaanın teşkili, II. Bayezid döneminde Yahudiler tarafından gerçekleştirilmiştir.

İtalya'da İbranî harflerini 1480 yılında döken Yahudiler, 1493 yılında İstanbul'da kurdukları matbaalarda eserler basmışlardır. Bu eserlerden örnekler, günümüzde Yahudilere ait olan 500. Yıl Müzesi'nde sergilenmektedir. Yine, birkaç yıl sonra 1500 veya 1515 yılında Selanik'te İbranî basımevi açılmış, arkasından 1579 yılında İstanbul'da başka basımevleri faaliyete geçirilmiştir. Bununla birlikte, Sivaslı Apkar isminde bir Ermeni de, Venedik'te matbaa sanatını öğrendikten sonra 1567 yılında İstanbul'da bir basımevini kurmuştur. 1627 yılında ise, Nicodimus Metaxaas ismini taşıyan bir Rum papaz da bir matbaaya işler hale getirmiştir. Bu zatın ilk bastığı eser *Yahudiler Aleyhinde Küçük Risâle* adını taşıyan bir kitap olması, matbaanın neden Osmanlı coğrafyasında yeterince gelişmediğinin de işaretlerini verir.

3. MATBAAYA KARŞI YAPILAN HAREKETLER DİNİ OLMAKTAN ZİYADE SİYASİDİR

Osmanlı'da matbaaya karşı yapılan eylemlerin merkezinde hiçbir zaman din mensupları ve kurumlarının varlığı söz konusu olmamıştır. Bu cenahtan matbaaların kapatılmasına veya yaktırılmasına yönelik bir talep vaki değildir.

Matbaaların açılması için gerekli olan bürokratik iki işlem hiçbir sıkıntı yaşanmadan hayata geçirilmiştir. Bunlar şeyhülislâmın fetvası ile padişahın fermanıdır. Matbaanın kurulması padişah ve sadrazamın desteği ve himayesinde gerçekleştiği için fetvanın ve fermanın çıkmasında herhangi bir sorun çıkmamıştır. Bununla birlikte ulemeden gelen bir direnç de vaki olmamıştır.

Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin fetvası gecikmeden çıkmış ve ulema çevresinden on bir kişi de ilk eserin başına takrizler yazmışlardır. Hatta Şeyhülislâm, İbrahim Müteferrika'ya basılmasını arzu ettiği iki eserin de isimlerini vermiştir. Yani matbaalarda kitap basılmasının İslâm'la veya İslâm hukukuyla bir aykırılığının bulunduğu dair kimse bir söz söylememiş ve eylemde bulunmamıştır.

Matbanın tashih/düzeltilme (muhtemelen Arapça çevirilerin kontrolü) işlerini yürütmek amacıyla ulemeden üçü kadı ve biri de Mevlevî

şeyhi olmak üzere dört kişi vazifelendirilmiştir. Matbaanın açılma ve faaliyete geçme aşamalarında ulemâdan veya seyfiyeden (ordudan) bir baskı ve tazyik gelmemiştir. Ancak fetva ve fermanda, matbaalarda sadece din ilimlerinin dışındaki ilimlerin, yani fen ya da pozitif ilimlerin üzerinde kaleme alınmış eserlerin basılması zikredilmektedir.

Matbaaların Osmanlı'ya geç gelmesinin sebepleri içerisinde sıkça geçen bir hususta, ülkedeki sayısı 80.000 bulan (6.000'ni İstanbul'da) hattatların işlerinin kaybedeceği ile ilgili kaygıdır. Bu endişenin temellerini ve köklerini Fransa'da aramak mümkündür. Zira Paris'te 6.000 müstensih ve kitap ressamı işlerini kaybetme kaygısıyla matbaayı "şeytanî bir sanat" olarak niteliyerek karşı çıkmışlardır.

Osmanlı'da ise böyle bir endişeyi gerektirecek bir ortam yoktur. Çünkü matbaalarda basılacak eserlerin şer'î ilimlerle alakalı olmaması gerekmektedir. Yani basımevlerinde basılacak olan kitaplar Kur'ân, hadis, tefsir, kelâm ve fıkıh ile ilgili alanların dışındaki eserler olmak zorundaydı. Dolayısıyla hattatların işsiz kalması gibi bir mesele söz konusu değildi.

O halde matbaanın Osmanlı'ya geç gelmesi ve yeterince gelişmesinin sebebi nedir? Bu sorunun cevabı, dinî bir mesele olmaktan ziyade siyasî bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. AZINLIKLAR (YAHUDİ, ERMENİ VE RUM) VE MATBAA

Matbaacılığa karşı getirilen sınırlamalar, dinî olmaktan ziyade, azınlıklar (Yahudi, Ermeni, Rum) ve bunların mensup olduğu dinlerin arasındaki rekabetten kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla matbaa, azınlıkların birbirlerine karşı kullandıkları siyasî bir propaganda aleti/enstrümanı haline dönüşmekteydi.

"İbranice kitap basımının, İspanya'da zorla Hristiyanlaştırılan ve 'Marrano' denilen Yahudilerin Portekiz'den yeniden eski dinlerine dönenlerinden birçoğunun Türkiye'ye, bir kısmının Portekiz'den Amsterdam'a, bazılarının İtalya yoluyla İstanbul'a ve Selanik'e geldiği biliniyor. Yeniden eski dinlerine dönen Marranolar arasında Hristiyanlıklarından

kalma inançların kaldırılması, gerçek Yahudilik'in canlandırılması gibi düşüncelerin İbranî matbaacılığı üzerine etkisi olmuştur. İbranî matbaacılığı, henüz daha matbaacılığı almamış olan Ortodoks Hristiyanlara değil, 17. yüzyılda Osmanlı topraklarında yoğun bir din propagandası başlatmış olan Katoliklere karşı direşin de etkisi altında kalmıştır. Matbaanın, 1655'ten önceki yıllarda başlayan Yahudi Mesihçiliğinin çıkışında da bir rol oynamış olduğu" (Berkes, 59) söylenebilir.

Diğer taraftan matbaanın Ortodoks Hristiyanlar arasında meydana getirdiği din tartışmalarının siyasî neticeleri söz konusudur. Bununla birlikte matbaa, Ermeni cemaati arasında da benzer anlaşmazlıklar ve çatışmalara sebebiyet vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Yahudi ve Hristiyan azınlıkların din işlerinde ortaya çıkan sarsıntılar, yöneticileri siyasal meseleler olarak meşgul etmiştir. Osmanlı devlet adamlarının matbaaya yönelik girişimlerini bu tür siyasal sebeplerle izah etmek daha makuldür. Dolayısıyla matbaaya karşı sınırlamaların, *İslâmlılıktan ziyade Osmanlılık* sebebiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Benzer siyasî sonuçlar vaki olmadığı müddetçe, Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaalara ve buralarda basılmış eserlere karşı olumsuz hiçbir girişimde bulunulmamıştır.

Şu halde, Osmanlı'da matbaa, dinî bir sorun değildir. Bu meseleyi teknik, ekonomik ve siyasal bir problem olarak görmek daha gerçekçidir. Ulema veya Müslüman dinî çevrelerden matbaaya karşı herhangi bir hareket olmamıştır. Bununla birlikte ilk olarak 31 Ocak 1729'da basılmış kitapların muhtevalarına bakıldığında bu eserlerin; dil, tarih, coğrafya, müsbet bilimler, askerlik sahalarında kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Matbaada basılan ilk on kitabın, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri bir yandan İran'la, öte yandan Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyen eserler olması da dikkat çekicidir.

Ayrıca Osmanlı'da matbaanın girişinin gecikmesinin sonra da yeterince gelişme göstermemesinin de birtakım teknik ve toplumsal sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, basım sahasında yeterince teknik ilerlemelerin bulunmamasıdır. Diğer yandan İmparatorlukta yeterli kâğıt üretiminin olmaması da bir handikaptır. Bu ikisiyle birlikte diğer hayatî bir husus da, basım sanatının gelişmesi ve ilerlemesi için yeterli sayıda bir okuyucu kitlesinin bulunmamasıdır.

Son olarak bahsi geçen problem, bugün de yaşadığımız toplumun ve zamanın en önemli sorunudur. İnsanımızın kitap okumaya olan merakı ve ilgisi gün geçtikçe daha da azalmaktadır. Bu durum eser müelliflerinin azmini zayıflattığı gibi, yayınevlerinin ekonomik olarak güçlerini kaybetmesine yol açmaktadır.

İLERİ OKUMALAR İÇİN KAYNAKÇA

- Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz: Ahmet Kuyaş, II. baskı, İstanbul 2002.
- A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, V. baskı, İstanbul 1991.
- Beydilli, “Matbaa” mad, TDVİA, Ankara 2003, XXVIII, 105-110.
- Jale Baysal, *Müteferrika’dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968.
- O. Ersoy, *Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959.
- Avram Galanti, *Türkler, Yahudiler*, İstanbul.
- Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939.
- T. Halası Kun, “İbrahim Müteferrika” mad, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, V/2, 896-900.
- Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, yay. haz: A. S. Güneyçal, XIII. baskı, İstanbul 1996.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN “SARAY OKULU” ENDERUN*

evrensel ve küresel bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu, bu özelliğini donanımlı devlet adamı ve ordu mensuplarıyla elde etmiştir. Yetkin mülkiye, kalemiye, askeriye/seyfiye ve ilmiye için en önemli şart, ancak vasıflı bir eğitim ve öğretim ortamının teşekkülüyle mümkündür. Yükselme ve gelişme dönemi Osmanlısı, tüm sektörlerde olduğu gibi bilgi ve bilim seviyesinde en üst sınırlara ulaşmış bir yapıya sahiptir. Cihan devleti olmayı hazırlayan niteliklerin başında; ilim, bilgi, yetenek, liyakat ve disiplinin mükemmel bir şekilde harmanlandığı İmparatorluk “Saray Okulu” Enderun gelmektedir.

1.YENİ BİR KÜLTÜR ÇEVRESİNİN MENSUBU: DEVŞİRME

Osmanlı devlet geleneğinin oluşmasındaki en köklü kurum, şüphesiz Enderun’dur. Farsça bir kelime olan Enderun, “iç kısım” anlamı-

* “Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘Saray Okulu’ Enderun”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 82, Ağustos 2007, 60-65.

na gelmektedir. Enderun'un kadınlara yönelik olan muadil eğitim alanı ise Harem'dir.

Slav dillerinden başlayıp da Yunanca ve Arnavutça konuşulan bölgelerden gelen insanların, bir sarayın dili, üslûbu ve icraatı çevresinde kenetlendiği ve bir araya geldiği merkez Enderun'dur. Burada yetişen kişinin, eski dili, dini ve kabilesi ile olan bağlantısı zamanla mesafelenir. Çünkü o, artık yeni bir kültür çevresinin mensubu olma yolundadır.

Enderun'a alınan çocuklar, Osmanlı'ya özgü bir sistem olan "devşirme" denilen bir yöntem ile seçilir ve istihdam edilir. Ancak bu ergenlik dönemindeki gençler, Enderun'a kabul edilmeden önce alt bir eğitim safhasından geçmeleri gerekirdi.

Hristiyan aile çocukları içinden seçilen bu çocuklar, saray okuluna girmeden önce, Müslüman Türk ailelerinin himayesinde Türkçeyi, İslâm inanç ilkeleriyle âdâb ve muâşerete yönelik uygulamaları öğrenirler. Akabinde Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa saraylarında bedenî ve ruhî yeteneklerini ilerletecek dersler ve usulleri ikmal ederlerdi. Acemi oğlanları, eğitim ve öğretim sonucunda "çıkma" ismiyle ayrılarak değişik yerlerdeki askerî birliklere gönderilirler; üstün kabiliyetli gençler ise yüksek derecede bir eğitimi alması amacıyla Enderun'a kabul edilirdi.

Osmanlı yönetim anlayışında, devşirme denilen usûl, sistemli bir geleneğin işaretlerini verir. Devşirmeyi gerçekleştiren en önemli şahıs devşirme emini, bu seçimi yaparken, tek çocuklu ailelerin ve tek oğlan çocuğu olan ailelerin mensuplarını devşirmez. Hatta devşirme için, köy ahalisinin rızasının alınması toplumsal bir sözleşmenin dumura uğramaması için bir zorunluluktur.

Devşirmenin gerçekleştirildiği bazı bölgeler, son derece fakir ve gelecekleri için çok iyi fırsatların gözükmediği köyler olabiliyordu. Kafkasya, Arnavutluk veya İşkodra'nın dağlık coğrafyasından gelen çocukların yeterli beslenme, eğitim ve iş bulma imkânları çok güç bir durumdu. Böyle bölgelerde yaşayan aileler, çocuklarının istikbalinin kurtulması için devşirme eminiyi beklerlerdi.

Gönüllülük esasına dayanan devşirme, ailelerin onayı ve rızasıyla gerçekleşir. Asla çocukların ailelerinden zorla kopartılma yoluna gidilmezdi. Devşirilen çocukların bir kısmı yeniçeri neferi olabildiği gibi,

bazıları da Sokollu Mehmed Paşa ve Mahmud Paşa gibi devletin yönetiminde söz sahibi olan baş vezir olabilmekteydi.

Ulema ve özellikle çok yetenekli olan devşirme eminleri, devşirme için izin istedikleri aileleri "Çocuğunuzu verin. Müslüman olsun; bu sizin için de iyidir, bizim için de iyidir." diyerek ikna ederler. Meselâ devşirilmeden önce, Sokollu Mehmed Paşa, çok meşhur ve bilgili Hıristiyan bir ruhbanın çocuğudur; ancak sonraları çok iyi bir Müslüman olmuştur. Sistemin en dikkat çeken yönü de buradadır.

2. HER TÜRLÜ EĞİTİMİN VERİLDİĞİ MEKTEP

İçinde sınıf bulunan bir mektep gibi olmayan Enderun'da çocuklar, bir tür hizmet içi eğitim alırlar, koğuştan koğuşa konumlarından terfi ederek merteye kaydederler. Vasıf ve kabiliyetleri geliştikçe, padişaha daha yakın hizmetlere yükselirler. Sözlü ve yüz yüze bir eğitim alınan Enderun'da, spor, resim, hüsn-i hat ve edebiyat gibi yetenek geliştirici sahalarda nitelikli dersler verilirdi.

Bir hayat tarzı olan devşirme usûlü sayesinde, alınan çocuklar Türkçe öğrenirler. Enderun'a kabul edilmeyenler bile, İstanbul civarındaki köylerdeki köylülerin yanına geçici bir süre için verilirlerdi. Balkan dil ve kültürüyle belirli yaşlara gelen çocuklar, bir müddet sonra, Osmanlı lisanına ve yaşam biçimine aşina bir hale gelirlerdi. Yeniçeri adayı da olan bu çocuklar için, Türkçe öğrenmek ve din bilgisi almak önemlidir.

Devşirildikten sonra beden ve zekâ bakımından kabiliyet ve yeteneklerinde gelişme olan çocuklar, yüksek derecedeki bir eğitim için Enderun'a gönderilirler. Diğerleri ise, çeşitli askerî sahalara dağıtılırdı. Enderun'a alınan devşirme çocuklar, çetin bir hayatın yaşandığı bu saray okulu'nda, Osmanlı kültürü ve İslâmiyet konusunda yetkin ve donanımlı hocalar tarafından yetiştirilirlerdi.

3. ENDERUN'DA EĞİTİM

Enderun, 15. yüzyılda Osmanlı'da medrese dışındaki en ciddi resmî eğitim müessesesidir. Mülkî ve askerî yöneticilerin yetiştirildiği bu okul,

Osmanlı bürokrasi için bir kaynaktır. Bu özelliğiyle Enderun, Osmanlı ideoloji ve zihniyetinin öğretilip geliştirildiği bir merkez niteliğini taşımaktadır.

I. Murad'ın Edirne'yi almasından hemen sonra 1363'te kurduğu, I. Murad, Fatih ve II. Bayezid'in geliştirip mükemmel bir saray üniversitesi haline getirdiği Enderun, 1833'te II. Mahmud tarafından kapatılmıştır. Enderun'da, I. Murad zamanındaki din derslerine, II. Murad şiir, musiki, hukuk, mantık, felsefe, coğrafya ve astronomi; Fatih, hat, tezhib ve resim; II. Bayezid de silahşörlük ve okçuluk gibi askerî spor derslerini ilave ettiler.

Bu saray mektebinin teşekkülündeki ana gaye: "Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlerle mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir."

Yüksek seviyede idareci yetiştiren Enderun'a katılmak için, ırk ve ya kan bağı önemli değildir. Buranın en önemli vasfı olan kültür ve disiplin, temel ilkeler olarak kabul edilmiş ve kadrolar bu anlayış çerçevesinde oluşturulmuştur.

Enderun'daki eğitim sistemi, Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Oda olmak üzere yedi kademeli bir usûl üzerine bina edilmiştir.

Enderun'un ilk iki kademesindeki Küçük ve Büyük Odalara, Acemi oğlanları mektebinden başarı gösterenler alınırdı. Bu gençlere İslâm dini ile kültürü, Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri verilir; güreş, atlama, koşu, ok çekme gibi sporlar öğretilirdi. Bu odalarda okuyan on beş yaşlarındaki gençler, "dolama" denilen bir çeşit cübbe giydikleri için "dolanmalı" ismiyle anılırlardı. Disiplin içerisinde gençleri yetiştirmek için lalalar bulunurdu. 1675 yılında, bu odalar kaldırılmıştır.

Enderun'un üçüncü kademesi olan Doğancı Koğuşu, kırk kadar gencin talim ve eğitiminin yapıldığı bir koğuş olup, IV. Mehmed döneminde varlığı sona ermiştir.

Enderun'daki Seferli Koğuşu, 1635'te IV. Murad tarafından oluşturulmuştur. Önceleri Enderun mensuplarının çamaşırlarının yıkanıp düzenlenmesi vazifelerini yerine getirirken, daha sonraları bu koğuş-takilerin çalışmaları, sanat alanına yönlendirilmiştir. Buradaki gençle-

re, musikişinas hanende, kemankeş, pehlivan ve berber gibi yetenekler kazandırılmıştır. Seferli Koğuşu'nda yüz civarında genç eğitim görürdü. Fatih döneminde teşkil edilen Kilerci Koğuşu'nun görevi, padişaha yemek servisi yapmaktır. Yine saray odaları ve mescitlerinin mumlarıyla meşgul olan kimseler, bu koğuşun mensuplarıydı.

Fatih'in kurduğu diğer bir koğuş ise, Hazine Koğuşu'ydu. Buranın idarecisi olan hazinedar başı ve hazine kethüdası, sarayın en itibarlı görevlilerinin başında gelmekteydi. Barış ve savaş zamanlarında padişahın yanında bulunan bu saray bürokrati, yaklaşık iki bin civarındaki saray sanatkârlarının başı, hazine ve padişaha ait mücevherat ve değerli eşyanın muhafazasından mesuldü. Bu koğuşun sayısı, 150 kişiye kadar ulaşmaktadır.

Aynı dönemlere ait bir başka koğuş da, Has Oda'dır. Enderun kademelerinin son halkası olan Has Oda'nın dört meşhur zabiti; has oda başı, silahtar, çuhadar ve rikabdar idi.

Padişahın huzuruna, yalnızca has odabaşı çıkabilmekteydi. Sayıları kırkı bulan Has Oda mensupları arasında Hırka-i Saadet Dairesi'ni temizlemek, eşyasının bakımını yapmak, kandil gecelerinde öd ağacı yakmak, gülsuyu dökmek ve mukaddes emanetleri korumak gibi vazifeler mevcuttu. Hünkâr müezzini, sır kâtibi, sarıkçı başı, kahveci başı, başçavuş gibi padişah hizmetinde olanlar, Has Oda'daki kimselerden tercih edilirdi. Enderun'da öğrenci olmak, İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinden gelenler için büyük bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte saraya yakın çevrelerden de küçük yaşta kabiliyet ve yetenekleri belirginleşmiş çocuklardan Enderun'a kabul edilmiş büyük Osmanlı bestekârları bulunmaktadır. Enderun'da önemli müzik adamlarıyla birlikte, minyatür, nakş, cilt ve hat sanatlarında üstat şahsiyetler de yetişmiştir.

4. ENDERUN'DAKİ HAYAT

Saray okulunda, gerekli bilgiler vermenin ve maharetler kazandırmanın yanında, padişah hizmetinde bulunmanın anlamı çerçevesinde mutlak bağlılık duyguları öğrencilerde geliştirilmekteydi. Odalardaki

disiplin, yatma, kalkma, yemek ve istirahat saatlerinin düzenli uygulanmasıyla kendisini hissettirirdi. Bununla birlikte öğrenciler, boş konuşmalar içerisinde bulunmazlar; aynı zamanda onların dışarı ve aileleriyle ilişkileri sınırlı kalmazdı. Saraydan ayrılıncaya kadar Enderunlular, deyim yerindeyse bir tekke hayatı yaşarlar, kadın yüzü görmezlerdi. Onların yanında gece gündüz hâl-hareketlerini gözetleyen ve disiplini sağlayan hadımlar bulunurdu.

Odalardaki erkek çocuklar onar kişilik gruplara ayrılmış olup, her grup yetişkin bir oğlan lala unvanıyla orada bulunanların disiplinini sağlamakla mesuldü. Nitekim oğlanlar, birbirlerine laladaş olarak hitap ederlerdi.

Enderun'daki hayat sabah ezanıyla başlar, gerekiyorsa hamama gidilir. Sabah namazı mutlaka kılınırdı. Yemek sofrasındaki aşırı davranışlar, tekdir veya ele kepçe vurmak şeklinde karşılık bulurdu. Kaba ve kötü konuşmalar, edepsiz hareketler ve sıkı giyim kurallarına aykırı tutum ve davranışlar cezalandırılırdı.

Edeb, terbiye ve disiplinin öne çıktığı Enderun'da, bu unsurlar belirli ve önemli amaçları gerçekleştirmeye yönelik olarak belirginleşmiştir. Bununla dindar, kibar ve düzgün konuşan, edebiyata aşına, namuslu, nefsine hâkim, şeref ve onurlu centilmen Osmanlı devlet adamı yetiştirmek hedeflenmiştir.

5. SİSTEMİN EN ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ: DİSİPLİN

Medreselerdeki eğitimle farklı yöntemler uygulanmasına karşın Enderun'daki eğitim, belirlenen hedeflere ulaşma bakımından daha başarılı kabul edilir. Zira son dönemlerde medreselere alınan öğrencilerde, ilim erbabının çocuklarına yönelik olarak ortaya çıkan ayrıcalıklı hususlar, Enderun'daki disiplini, başarı ve yeteneği yücelten hususlara mağlup olmaktadır. Nitekim bu vasfıyla Enderun, imparatorluğun en başarılı kadim bir kurumu olarak varlığını yüzyıllarca sürdürmüştür. Yüksek seviyede verilen eğitimiyle Enderun, çok sayıda Batılı gözlemci ve elçi için büyük takdir ve övgüye konu olmuştur. Enderunlular kendi aralarındaki sosyal ilişkilerde, asla saygı, edeb ve

disiplinli olma hallerinden uzak tavır içerisinde bulunmazlar. İkili ilişkilerde öğrenciler birbiriyle "siz" hitabıyla konuşurlar; koğuş zabıtlarıyla, koğuşun başlarıyla büyük bir saygı ve nezaket içerisinde bulunurlardı.

Disiplin, Enderun için, sistemin en önemli parçasından birisidir. Öğrencinin okula devam ettiği müddetçe her hareketini kontrol etmesi, yani ölçülü olması gerekir. Kusur ve suçlar karşısında falaka, uykusuz bırakma, yemeği kesme gibi sert cezalar bulunurdu. Böyle bir eğitim sonucunda, oğlanlara sabırlı, meşakkatlere dayanıklı, saygılı, alçak gönüllü gibi erdemler kazandırılırdı. Gençlerin yeteneklerine göre her türlü makama ulaşabileceklerini bilmeleri, onların kurallara olan bağlılıklarını ve çalışma azimlerini güçlendirirdi. Pirinç ve etin en temel gıda maddeleri olduğu Enderun'da, öğrencilerin aşırı yemek yemelerine fırsat verilmediği gibi, gıdasız kalmamaları için her türlü itina gösterilirdi.

6. KAN VE IRK BAĞI YERİNE LİYAKAT

Enderunlu bir öğrenci olmanın imtiyazına, ırkî ve irsî bağlar gölge düşürmez. Buradaki her genç bilir ki, eğitimde liyakat esastır; başka türlü hiçbir ayrıcalık terfilerde söz konusu değildir. İmparatorluğun dışındaki yabancılar için hep bir merak ve araştırma konusu olan Enderun, Osmanlı yönetim felsefesinin temellerini kavramak açısından bunu hak etmektedir. Nitekim bu özelliği, eğitim tarihinde Enderun'un özgün bir eğitim müessesesi olduğunu göstermektedir.

7. ENDERUN ÖĞRENCİSİ

İmparatorluğun en uzak ve mahrumiyet içindeki bölgelerinden gelip de Enderun'da ciddi bir eğitim sonucunda üstün bir sınıf mensubu olan öğrenciler, çevrelerine tesir eden bir devlet imajı haline dönüşmüşlerdir. Resmi törenlerdeki katılımcıları, heybetli fizikleri ve kıyafetleri ile hayran bırakan Enderunlular, kılıç alayı ve cuma selamlığı gibi merasimlerde hazır bulunurlardı.

Osmanlı sarayının yapısı, Enderun (iç) ve Bîrun (taşra) olarak iki kısımda teşekkül etmiştir. Sarayda Enderunlular, birtakım imtiyazlara sahip idiler. Örneğin sefer zamanlarında, Enderun mensupları, padişahla beraber olurlar; kendilerine at ve silah verilirdi. Ayrıca Enderun'da, padişahın şahsî hizmetlerine de yer verilmiştir. Bu anlamda Enderun, hem padişahın özel hayatının geçtiği bir mekân, hem de bir okuldur.

8. MESLEKLERE VASIFLI İNSAN YETİŞTİREN OKUL

Yöneticilik ve askerlikten güzel sanatlara kadar çeşitli eğitimlerin yüksek bir düzeyde verildiği Enderun'da bir de hastane bulunmaktadır.

Bununla birlikte Ali Ufkî Bey gibi önemli müzisyenlerin çıktığı Enderun, rekorlarıyla tarihe geçen sporcuları, edebiyat ve felsefe sahasında önemli düşünürleri ve Osmanlı'nın en az üç asrında etkili olan marşalleri bünyesinden çıkarmıştır.

Enderun'da yetişen gençlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî, siyasî ve diplomatik faaliyetlerine şahit olmaları, onların bilgi, görgü ve tecrübelerini arttırıcı bir unsur olarak kabul ediliyordu. Zira Topkapı Sarayı, yüzyıllarca bu icraatların merkezi olmuştur.

Hâsılı Enderun, imparatorluğun yönetici elit kadrolarını yetiştiren ve hayata hazırlayan bir mektep görevini üstlenmiştir.

9. ENDERUN'UN BOZULMASI VE KALDIRILMASI

17. yüzyılda, Enderun'dan yıllar önce icazet alan devletin idarî mensuplarının, kendi çocuklarını saray okuluna dâhil etmeye çalışmaları, liyakat ve disipline dayalı sistemde boşlukların oluşmasına sebep oldu. Ayrıca bu hususa, eğitim sisteminin kendini zamanın ihtiyaçlarına ve gerçeklerine karşı yenileyememesi de eklenince, Enderun'un eğitim kalitesi iyice geriledi. Devlet kurumlarının zayıflamasına paralel olarak Enderun da güç kaybetmesine rağmen, 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Sonraları, Batı tarzındaki eğitim okullarıyla birlikte Enderun, nitelikli bir Osmanlı müessesesi olarak zamanını tamamladı.

Şu halde, Enderun, tarihimizde erdemi ve yüksek değerleri bilen, uygulayan ve uygulatan ideal bir yönetici modelini inşâ etmiştir. Zamanımızın erdemli, birikimli, tecrübeli, ufku geniş, toplumuyla barışık vasıflı idarecilerini yetiştirmek için yeni Enderun'lara olan ihtiyaç, her daim hissedilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, V. baskı, İstanbul 1991,
İ. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 1953.
- Ekmeleddîn İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, I.
- Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.
- Mehmet İpşirli, "Enderun" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
- Cinuçen Tanrıkorur, "Osmanlı Mûsikîsi", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, II.

CUMHURİYET KADROLARINI YETİŞTİREN OKUL MEKTEB-İ SULTÂNÎ: GALATASARAY*

eğitim kurumları, ülkelerin gelecekleri/kaderleri üzerinde belirleyici ve etkin bir role ve güce sahiptirler. Ancak bunun gerçekleşmesi için o kurumların, donanımlı ve yetkin olması gereklidir. Tarihimizde Fâtımîlerin Şîî öğretiyi yaymak amacıyla kurduğu el-Ezher (972)¹ ve sonraları Sünnî öğretiyi savunmak amacıyla ona alternatif olarak kurulan Nizâmiye Medreseleri (1066)² gibi devlet eli ve inisiyatifıyla teşekkül ettirilmiş nitelikli “resmî” eğitim ve öğretim kurumları bunun bir kanıtıdır.

* Cumhuriyet Kadrolarını Yetiştiren Okul Mekteb-i Sultânî: Galatasaray”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 94, Ağustos 2008, 30-33; “Cumhuriyet Kadrolarını Yetiştiren Okul Mekteb-i Sultânî: Galatasaray II”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 95, Eylül 2008, 58-61.

1. Geniş bilgi için Bkz. K. Voller, “Ezher” mad., *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IV, 433-442.
2. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Nizâm-ül-Mülk” mad., *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IX, 332.

Yakın tarihimizde, yani Islahat Fermanı'ndan (1856) sonra zayıflama ve gerileme döneminde kurulmuş bir eğitim kurumu da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'(lisesi)dir. Bu eğitim müessesesi, Osmanlı'nın son yüzyılına ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne çok farklı alanlarda bürokrat ve memur yetiştirmiş en önemli kurumlardan biridir.

1. BÜROKRAT YETİŞTİREN KURUMLAR

Klasik Osmanlı çağında bürokrat yetiştiren kurum olarak Enderun ön plana çıkmaktadır. Bu "saray okulu", Osmanlı'da, devlet adamı yetiştirme geleneğindeki özgünlüğünün bir ifadesidir. 19. yüzyılda Enderun, yerini Galatasaray ve Mülkiye gibi yönetici yetiştiren kurumlarla birlikte Tıbbiye Mektebi, Baytar Mektebi ve Mühendis Mektebi gibi yatılı ve burslu kurumlara bırakmıştır.³

II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, Fransız Devrimi'ni hazırlayan düşünürlerin fikirlerinden etkilenmelerine sebep olmuştur. Yurt dışına öğrenci gönderme teşebbüsü, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerileme ve çökme problemini önlemek ve tedavi etmek için bir çare olarak görülmüştür. Aydınların ve yönetici elit kadronun sorusu hep aynıydı: "Biz neden geri kaldık? Devlet nasıl kurtulur?" Avrupa'nın bilim ve teknolojiye hızlı gelişme kaydetmesi Osmanlı münevverlerinin yönünü Batı'ya çevirmesine sebep olmuş; 1826'da Tıp Mektebi'nin, 1868'de Galatasaray Lisesi'nin ve Robert Koleji'nin eğitime başlaması, Batı tarzı eğitim anlayışını, dolayısıyla Garb düşüncesinin Türkiye'deki etkinliğini artırmasını hızlandırmıştır. Bu düşünceler, o dönemde Avrupa'da revaçta olan materyalist ve pozitivist fikirlerden oluşmaktaydı. Özellikle Tıp Mektebi, pozitivist, Darwinci ve Freudçu fikirlerin odağı haline gelmişti.⁴

3. İlber Ortaylı, "Enderun", *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006, 180.

4. Ramazan Altıntaş, "Biyolojik Materyalistlerin Temel Yanılgıları", *İlim ve Sanat*, sayı: 43, İstanbul 1997, 74; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler: 4)*, 15-16.

2.GALATASARAY SULTÂNÎSİ'NİN KURULUŞU-AÇILIŞ AMACI

Galatasaray Sultânîsi'nin açılışına şeyhülislâm ve diğer dinlerin temsilcileri birlikte katılmışlardır. Okul, Fransız liseleri model alınarak, dersleri Fransızca verilen, müdürü ve öğretim kadrosunun çoğu Fransız olan ve Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi öğrencileri Fransız dili ve kültürü içinde birbirine yakınlatacak, Osmanlılaştıracak bir yapı içerisinde teşekkül ettirildi. Batılılaşma yanlısı devlet adamları için bu okul, Batı medeniyetini ve diğer dinlere mensup olan “millet”ler arasında Fransa uydusu bir Osmanlılık birliğini besleme amacına hizmet edebilecek bir müessese idi.⁵

Galatasaray Sultânîsi'nin açılmasının iki önemli temel amacı vardı. Bunlardan ilki, liyakatli ve donanımlı memur yetiştirmek ve Tanzimat'ın esaslarını uygulayacak seçkin zümreyi teşkil etmektir. Hedeflenen bu amaçlar gerçekleşerek, bu okuldan mezun olan çok sayıdaki kimse devlet kadrolarında görev aldılar. Özellikle de dış işlerinde (hâriciyede) ve devletin diğer kademelerinde Galatasaraylılar kayda değer bir yekûn oluşturmaktaydı. İstanbul'un zengin Müslüman ailelerinin bu okula gönderdikleri çocukları sayesinde Fransız kültürüyle birlikte futbol, tiyatro, folklor vb. faaliyetler Türkiye'ye girdi. Nihayetinde modernleşmenin bir vasıtası olarak Galatasaray, Türkiye'deki değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesinde çok hayati bir güç işlevine sahip oldu. Okulun yönetimi Türk hükümetlerinin elinde olmasına rağmen, Fransa'nın kontrolü sürekli varlığını hissettirdi. Öyle ki okulun 100. yılı kutlamalarına katılmak üzere Fransa cumhurbaşkanlarından Charles de Gaulle 1968'de ve Galatasaray Üniversitesi kuruluşu için yapılan imza töreninde bulunmak üzere François Mitterand 1992'de Türkiye'ye gelerek okula ziyarette bulundular.⁶

-
5. Adnan Şişman, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 323-324.
 6. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. haz: Ahmet Kuyaş, II. baskı, İstanbul 2002, 242; Şişman, a.g.m., 326.

3. OKULUN AÇILIŞI

Zamanın padişahı Sultan Abdülaziz'in 1867'deki Fransa ziyareti sonrasında oluşan havanın etkisiyle okul açılmasına izin verilmiş ve Fransa bu hususta hiçbir yardımdan çekinmemiştir.⁷ Nitekim Galatasaray Sultânîsi, çoğunlukla Fransızca ve Fransız hocaların gözetiminde eğitime devam edecekti. Bununla birlikte Fransız hükümeti, nitelikli yönetici ve öğretmenler göndermiş; kütüphane, laboratuvar ve müzelerin teşekkülüne imkân hazırlamıştır.⁸ Tanzimat'ın ilk devlet adamları, Galatasaray ve diğer eğitim kurumlarında her türlü kolaylığı sağlamışlardır.⁹

"Sultânî" kavramı, Galatasaray'la birlikte kurulmuş olan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultânî adı ile kültürümüze girmiştir. Batı ilim ve irfanıyla vasıflı aydınları yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan bu okul, Fransa'nın Hıristiyan öğrencilerin gidebilecekleri orta öğretim kurumunun (lise) açılması yönündeki ısrarı sonucu olarak doğmuştur. Sonunda Mekteb-i Sultânî, 1 Eylül 1868'de resmî olarak açılmıştır.¹⁰ Okulun açılması, Osmanlı devlet adamları ile Fransız Elçiliği'nin ortak mutâbakatları sonucunda gerçekleşmiştir.

Mekteb-i Sultânî'nin programı, 18-20 yaş arasındaki öğrencilere yönelikti. Bu sayede hem bu okula girebilecekler, hem de dönemin üniversitesi olan Darülfünûn şubelerinin derslerini takip edebileceklerdir.¹¹

4. EĞİTİMİN DİLİ VE DİPLOMA

Galatasaray Sultânîsi'nin derslerinde ağırlıklı olarak Fransızca okutulması karşısında, Türkçe derslerine de gerekli önem verilmiş, öğren-

7. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I-II, 481.

8. Ergin, a. g. e., 483.

9. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, red. ve yay. haz: Ömer Laçiner, II. baskı, İstanbul 1998, 311.

10. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, X. baskı, Ankara 2006, 167.

11. Koçer, a. g. e., 80. (Naklen; Edouard-Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahâtı*, 1826-1882, müt: Reşat, İstanbul 1328, 496).

cilerin Osmanlı kültür ve irfanından uzaklaşmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹² Türkçe bilmedikleri için, Fransız öğretmenlerin yanlarında bir tercüman bulundurmaları gerekmektedir.¹³ Okul öğrencilerinin yarı yarıya Müslüman olması kararı da alınan¹⁴ Galatasaray Sultânîsi, ilk ve yüksek eğitim arasında dinler arası bir orta öğretim kurumu olarak eğitimine 1 Eylül 1868 tarihi itibarıyla resmen başladı.¹⁵ İlk mezunlarını 1870-1871 öğretim yılı sonunda veren okul, öğrencilerine hak ettiği diplomaları eğitimlerinin sonunda verdi. Bu diplomanın, Fransız liseleri diplomalarına denkliği kabul edildi.¹⁶ 1890 yılında okul mezunlarının bazılarına sadece Türkçeden, bazılarına da sadece Fransızcadan verilen diploma usûlü kaldırılarak tek tip bir diploma verilmesi uygulamasına geçildi.¹⁷

Mekteb-i Sultânî öğretim kadrosu bakımından, Osmanlı'da en iyi seviyede olan okullardan birisidir. Başlangıçta (1877'ye kadar) öğretmenlerin çoğunluğu Fransız iken, sonraları okul programına Arapça, Farsça, Belâgat-ı Osmâniyye, ulûm-ı dîniyye gibi derslerin girmesiyle Türk öğretmenlerin sayılarında önemli artışlar olmuştur. Osmanlı tarihi, coğrafyası, kültür dersleri, şark dilleri Türk öğretmenlerce verilirken, fen, tabii ilimler, yabancı dil derslerine Fransız veya gayr-i Müslim hocalar girmiştir. Önceleri 30-40 öğretmen bulunan okulda, 1901 yılında öğretmen sayısı 70-75'e ulaşmıştır.¹⁸ Galatasaray Sultânîsi'ne ilk defa Türk müdür olarak, 13 Şubat 1877 yılında, Ali Suavi Efendi atanmıştır.¹⁹

Okul, Osmanlılık fikrini benimseyen bir nesli yetiştirmek amacıyla açılmışken, gayri Müslim olan Bulgar, Rum ve Ermeni öğrencilerin millî duygularının şekillendiği bir mekân haline dönüşmüştür. Bunun

12. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, 141 (naklen; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*, İstanbul 1338/1922).

13. Koçer, a. g. e., 80.

14. Koçer, a. g. e., 80.

15. Berkeş a. g. e., 242.

16. Şişman, a.g.m., 325.

17. Kodaman, a. g. e., 138-139.

18. Kodaman, a. g. e., 140-141 (Naklen; 1316 *Maârif Salnâmesi*, Maârif Nezâreti, İstanbul, 603).

19. Şişman, a.g.m., 325.

karşısında Osmanlı toplumundan uzak, Fransız kültürünün tesirinde Batı'ya hayran bir aydınlar topluluğu oluşmuştur.²⁰

Galatasaray ile yaklaşık aynı tarihlerde ve Amerika zenginlerinden Mr. Robert'in bağışlarıyla kurulan Robert Koleji, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okulları da bu dönemde açılarak Osmanlı'nın eğitim alanında hakkıyla dolduramadığı boşluğu doldurdular.

“Bu okullar özellikle Hristiyan Osmanlılar arasında Avrupa dili, tarihi, edebiyatı gibi konulardan başka, sanat ve ticaret hayatı için yararlı, pratik usulleri öğretmede etkili olmuşlardır. Bundan başka, bu yabancı okullar yüksek gelirli Müslüman Osmanlılar arasında, yalnız batılılaşmaya değil, aynı zamanda mensup oldukları toplumun câhil ve avam halkından ayrılan bir seçkin zümresinin doğmasında etkili oldular. Bulgar, Rum, Ermeni öğrenciler arasında ise, bunun tersine, bunların kendi ‘milliyet’ duygularını kavramalarında rol oynamışlardır. Zamanla benzerleri İstanbul dışında Edirne’de, İzmir’de, Beyrut’ta, Şam’da, Tarsus’ta, Kayseri’de, Selanik’te ve daha başka yerlerde açıldı. Osmanlılık ideolojisine aykırı olacağı ve Hristiyan öğrencileri inciteceği için Türklük kültürüyle ilgili eğitim ve eylemlere yer vermemekle birlikte, Ermeni, Bulgar ve Rum milliyetçilik duygularının beslenmesinde bu okulların önemli rolleri olmuştur.”²¹

Dersler dışında Müslüman öğrencilerin, okuldaki mescide, Hristiyan ve Yahudi öğrencilerin ise çevredeki kilise ve havralara gitmelerine fırsat verilecekti. Okula ücretli olarak her millettten talebe alınmakla birlikte, Osmanlı yönetimi hesabına 150 Müslüman, 150 gayri Müslüm öğrenciye burs verilecekti.²²

Müslüman öğrencilerin sayılarının zaman içerisinde azalması karşısında, II. Abdülhamid devrinde yapılan ıslahat ve şuurlu önlemlerle, Mekteb-i Sultânî millî veya Osmanlı hüviyetine büründüğünden gayri Müslimler için daha az çekici olmuştur. Yine Darülfünûn’a (üniversi-

20. Kodaman, a. g. e., 136.

21. Berkeş a. g. e., 243-244.

22. Berkeş a. g. e., 242.

teye) gidecek öğrencilerin bu okuldan alınması teklif edildiyse de bu öneri uygulama imkânı bulamamıştır.²³

5. OKULA YÖNELTİLEN TEPKİLER

“Rusya, Türkiye’de Fransız nüfuzunun yayılması endişesiyle, bir yandan Fransa’nın yönetiminde böyle bir okulun açılışına karşı çıkarken, öte yandan kendisi de Rusça eğitim yapacak bir okul için Bâbîâli nezdinde girişimde bulunduydu da sonuç alamadı. Bu arada Grekçe’nin okul programından çıkarılması Rumları memnun etmedi. Programda öğrencilere kendi dinlerinde ibadet yapma imkânının verilmesi eleştirilere sebep oldu. Dinî ibadetin milliyetçilik sayıldığı bir ülkede karma lise kurma fikrinin yürümeyeceği ileri sürüldü. Müsevîler de Hıristiyan müdürün yönetimindeki bir okula çocuklarını göndermekte tereddüt ettiler. Katoliklerin tutumu ise daha sert oldu. Papa, çeşitli milletlere mensup öğrencilerin bir arada bulunmasının Katolik çocuklarının ahlâkını bozacağı gerekçesiyle Mekteb-i Sultânî’ye Katolik öğrencilerin girmesini yasakladı. Ancak Fransa’nın girişiminden sonra papalık bu yasağı kaldırdı.”²⁴

Bu okula çocuklarını veren Yahudi anne ve babalar da yemek sırasında Müsevî dininin hükümlerine uyulmasını talep ediyorlardı.²⁵ Diğer taraftan Müslüman çocukların durumları ile ilgili bir itiraz ve tepkinin ulema arasında gösterilmediği de bir gerçektir. Ancak bazı aileler, başlangıçta birtakım tereddütler yaşadılar.²⁶ “Türk basını okul lehine yazılar yazarak geleceğin mühendislerinin, öğretmenlerinin, iktisatçılarının, Avrupa dillerini öğreten bu okuldan yetişeceğini temin ediyorlardı. Müslüman çocukların Avrupa’ya gönderilmesine lüzum kalmayacağını, Hıristiyanlarla temaslarının Müslüman inançları üzerine zararlı etkisi olmayacağını da belirtiyorlardı”²⁷

23. Kodaman, a. g. e., 140 (Naklen; Başbakanlık Arşivi, Yıldız, kısım 31, no. 1937/m, zarf 45, karton 85)

24. Şişman, a.g.m., 324-325.

25. Koçer, a. g. e., 80-81; Ergin, a. g. e., 483; Berkes, a. g. e., 242.

26. Berkes, a. g. e., 242.

27. Berkeş a. g. e., 243 (Naklen; İhsan Sungu, “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, *Belleten*, VII, 28, 1943, 328-329).

Nihayetinde Darülfünûn tecrübesinin aksine, Galatasaray gelişti ve başarılı bir eğitim kurumu oldu. Hukuk, ekonomi ve mühendislik bölümleriyle adeta bir üniversite hüviyetine büründü. Hukuk dersleri, ilk defa sistematik ve modern anlamda Galatasaray'da okutulmuştur.²⁸

6. OKUTULAN DERSLER

Yeni bürokratları yetiştirmek için kurulan eğitim kurumlarından biri olan Galatasaray Sultanîsi'nde Arapça, sonraları Mülkiye'de olduğu gibi yardımcı dil olarak konulmuştur.²⁹

Başlangıçta bir Fransız-Türk işbirliği olan Galatasaray Sultanîsi, II. Abdülhamid döneminde daha Türkleşmiş bir nitelik almıştır. Latince ders programlarından çıkarılmış, Türk öğrencilerinin oranı artırılmış ve okul, egemen sınıfların, başkentin toprak sahibi, asker ve memur çocukları için gittikçe gözde hale gelen bir eğitim yeri olmuştur. Öğretmenleri arasında Türk bilim ve edebiyat önderlerinin bazıları bulunmuştur. Öğrencileri de, yerlerini almak için hazırladıkları idareci eliti çocuklarından meydana gelmiştir.³⁰

Fransız liselerini model alan Galatasaray Lisesi'nde matematik, fizik, kimya, cebir, makine, mantık ve felsefe gibi pozitif ilimlerin yanında Kur'ân-ı Kerim, kırâat, tecvîd, hat, ilmihâl, ahlâk ve İslâm tarihi gibi dinî ilimler okutulmuştur.³¹ Yedi sınıftan oluşan Tâlî kısmında; Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca bütün talebe için mecbûrî; musikî, Rumca, Ermenice, Bulgarca, İngilizce, Almanca, İtalyanca dersleri seçmeliydi.³²

Şu halde ana ve babaların Galatasaray Lisesi için önemli zahmet ve külfetlere katlanmaları, çocuklarına yabancı dil öğretmek ve onları iyi ye-

28. Berkes, a. g. e., 243.

29. İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Osmanlı Yönetimi ve Arap Dili", *Osmanlı Barışı*, VI. baskı, İstanbul 2005, 150-151.

30. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 180-181.

31. Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, 194-197.

32. Yücel, a. g. e., 197-198.

tiştirmek arzusuyla açıklanabilir.³³ Diğer taraftan zengin aileler, çocuklarının kabiliyetlerine bakmadan sırf gösteriş için veya itibar sağlamak gayesiyle bu okulu tercih ediyorlardı. Dönemin şartlarında Fransızca'nın moda olması ve biraz da üstünlük sağlaması, onların yaşayış tarzlarıyla örtüşüyordu. Nitekim kısa zamanda halktan ayrılan bir zümrenin doğmasında bu tutumun büyük tesiri olmuştur.³⁴ Cumhuriyet dönemine geldiğinde, 1930'da okulun öğrenci sayısı 1600'e ulaşmıştır.³⁵

Galatasaray Lisesi mezunları, devlet yönetiminden ticarî hayata kadar geniş bir sahada kendilerini göstermişler, sadece Osmanlı döneminde değil, aynı zamanda Cumhuriyet döneminde de devletin ve toplumun batılılaşması ve laikleşmesinde etkin bir rol üstlendiler.³⁶

7. OKULUN YETİŞTİRDİĞİ ÜNLÜLER

Galatasaray Lisesi'nde Nihat Sâmî Banarlı, Hâlit Fahri Ozansoy, Orhan Şaik Gökyay, Ahmet Kutsi Tecer gibi hocalar ders vermiştir. Farklı dünya görüşlerinde olan insanların bu okuldan mezun olduğu görülmektedir: Mehmet Ali Aybar, Bülent Tanör, Mehmet Kılıçbay, Kenan Rifâî, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziyâd Ebüzziyâ, Mehmet Şevket Eygi, Erol Özbilgen, Nezih Uzel, Niyâzi Öktem.

Müzik alanında önemli şahsiyetlerin bu okulda eğitimlerini tamamladıkları bir gerçektir: Barış Manço, Timur Selçuk, Candan Erçetin, Refik Fersan, Ekrem ve Cemâl Reşit Rey kardeşler, Ulvi Cemal Erkin. Önde gelen edebiyatçılar da bu okulun ürünüdür: Nâzım Hikmet Ran, Bilge Karasu, Nedim Gürsel, Tevfik Fikret, Ahmet Hâşim, Abdülhak Şinâsi Hisar, Refik Hâlit Karay, Hâlit Fahri Ozansoy, Âsaf Hâlet Çelebi, Câhit Sıtkı Tarancı, Haldun Taner.

Çok sayıdaki devlet adamı da Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur: Hasan Esat Işık (Dışişleri Bakanı), Coşkun Kırca (Büyükelçi), Mümtaz Soysal (Dışişleri Bakanı), Fikri Sağlar (Kültür Bakanı), Râşid

33. Yücel, a. g. e., 202.

34. Kodaman, a. g. e., 140.

35. Şişman, a. g. m., 326.

36. Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul 1997, 60.

Erer (Osmanlı İmparatorluğu İâşe ve Maarif Nâziri), Fatin Rüştü Zorlu (Dışişleri Bakanı), Suat Hayri Ürgüplü (Başbakan), Nihat Erim (Başbakan), Turhan Güneş (Dışişleri Bakanı), İlter Türkmen (Dışişleri Bakanı), Turhan Feyzioğlu (Başbakan) ve Necmettin Cevherî (Bakan).

İsmet Ay, Korhan Abay, Aydemir Akbaş, Ferhan Şensoy, Erol Günaydın, Necdet Mahfi Ayral, Ömer Lütfi Akad, Ergun Köknar, Genco Erkal, Şevket Altuğ gibi sanatçılar; Vâlâ Nureddîn, Nâdir Nâdi Abalıoğlu, Çetin Altan, Orhan Koloğlu, Abdi İpekçi, Çetin Emeç, Fâtih Altaylı, Yûnus Nâdi Abalıoğlu, Sedat Simâvî, Necmeddîn Sadak, Engin Ardıç³⁷ gibi gazeteciler bu okulun mezunları arasındadırlar.

Şu halde, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi, Cumhuriyet dönemine kadar eğitim program ve ders içerikleri açısından İmam-Hatip Lisesi eğitimini çağrıştırmaktadır. İmam-hatip liselerinde olduğu gibi, Galatasaray Sultânîsi'nde de hem pozitif hem de dinî ilimlerin tedrisatı yapılmıştır. Ayrıca öğretilen mecburi (4 lisan) ve seçme (7 lisan) dillerin zenginliği, okulun evrenselliğini ve uluslararası bir kimliğe büründüğünü göstermektedir.

37. Ahmet Yüksel Özemre, "Galatasaray Lisesi'nin Verdiği Eğitime Övgü", (13 Ocak 2005) http://www.ozemre.com/index2.php?option=com_contentdo_pdf=1 id=41,

BİLİM VE HİKMETİN (SİVAS'IN) ULULARI KADİM MEDRESELER*

Yoğun ve hızlı bir hayatın yaşandığı şehirlerin verdiği huzursuzluk karşısında, kadım “medîne” Sivas’ın verdiği sessizlik ve sükûnet, adeta ironik bir halin tasvirlerini sunmaktadır.

Şehirlerin gürültü üreten kirliliği, Sivas için geçerli değildir. Yedi sekiz asırlık ilim ve irfan uluları/şaheserleri, şehrin sükûnetine katkıda bulunmaktadır.

İnsan her ne zaman tarihî eserlerin yanından geçse ve karşılaşsa veya mahrem alanlarında bulunsa kendisini, tarihin bir parçası/biblosu/objesi olarak o dönemde yaşar ve hayâl eder.

Medreselerin bir arada, hâlâ dimdik ve vakûrla sırt sırta vermele-ri, bir orkestranın en önemli enstrümanlarını çağrıştırmaktadır. Şifaiye, Buruciye ve Çifte Minareli Medreseler, bilimin sacayaklarının 12.-13. yüzyıldaki temsilcileridir.

Ancak en meşhuru olan Gök Medrese, onlardan ayrı bir yalnızlık ve sürgünü yaşamaktadır. Bugün yapılan çalışmalar, Gök Medrese’nin

* “Sivas’ta Yaşamak Tarihle Tarihi Yaşamak”, *Sultan Şehir*, sayı:8, Eylül-Kasım 2008, 6-7.

sürgününü sona erdirmeye yöneliktir. Etrafındaki tonlarca toprak, meğerse onun zarafetine ve estetiğine gölge düşürmekteymiş.

Rivayet edilir ki, küçük bir aşiret iken, dünyayı hâkimiyeti altına almaya ramak kalmış olan Cengiz Han'ın neslinden gelen diğer bir zalim hükümdar Timur(lenk), Sivas nüfusundan daha fazla bir güçle şehri kuşatır. Şehir on sekiz gün mukavemet gösterir. Kan dökülmemek kaydıyla savaşçılar teslim olurlar. Tabii ki, bu teslimiyet, onları diri diri toprak altında bırakılmalarıyla sonuçlanır. Bir Moğol hükümdarına yakışan da bu olsa gerektir. Üç gün yağmalanan şehir, arkasından "Sana öyle bir kötülük edeyim ki, Timur Sivas'a etmemiş ola." sözlerini ahalinin hafızasına kaydeder.

Sivas öyle bir nadide şehirdir ki, Sivas sevdalıları bile bunun farkında değillerdir. Zira sekiz yüz yıllık bozulmadan günümüze ulaşmış eserlere sahip kaç dünya şehri vardır. Elbette bunların sayıları sınırlıdır. Bu eserler, şehirdeki bilimin de geldiği noktanın habercileri olmaktadır.

Ulu Camii'de kılınan bir namaz, modern zamanların mabedlerinde eda edilecek bir namazla kıyaslanabilir mi? Zira mekânlar, ruh, şuur ve gönlün aynalarıdır.

Bu ulu mabedden yaklaşık dört asır sonra inşa edilen Meydan Camii, şehir telaş ve hareketliliğinin sükûnete erdiği bir sığınma/melce konumundadır. Onun kesme taşları, madde ve ruh arasındaki görünmeyen duvarlar gibi, görünen dünya ile görünmeyen dünyayı ayıran bir setre/perde halini almıştır.

Aynı dönemin diğer bir namazgâhı Kale Camii de kalabalıklar arasında münzevî bir adam gibi, şehrin merkezinde yüzyıllardır vazifesini ifa etmektedir.

Din mensuplarının inançlarının vucûbiyetini icra ettikleri mabedler, dinler değişse de insanlığa hizmet etmektedir. İşte eski bir kilisenin temelleri üzerine inşâ edilen Osman Paşa Camii (Kilise Camii), bunun Sivas'taki örneğidir.

Kaleme aldığımız bu yazının girizgâh safhasında bir nebze temas ettiğimiz medreselerden gönlüm ve zikrim ayrılamamaktadır. Bence Sivas'ı kadîm bir şehir yapan, bu medreselerdir. Şifaiye Medreseleri'nin çinileri, Orta Asya'daki muhteşem eserleri hatırlatmaktadır. Burada çi-

niler ve taş süslemelerinin estetik ve simetrik şekilleri, matematik ve geometrik bilginin mevcudiyetini hatırlatmaktadır.

Şifaiye Medresesi, bir taraftan o çağdaki tıp ilimleri tedris edilmekteyken, diğer taraftan hastane olarak insanlığın sıhhatine hizmet etmekteydi.

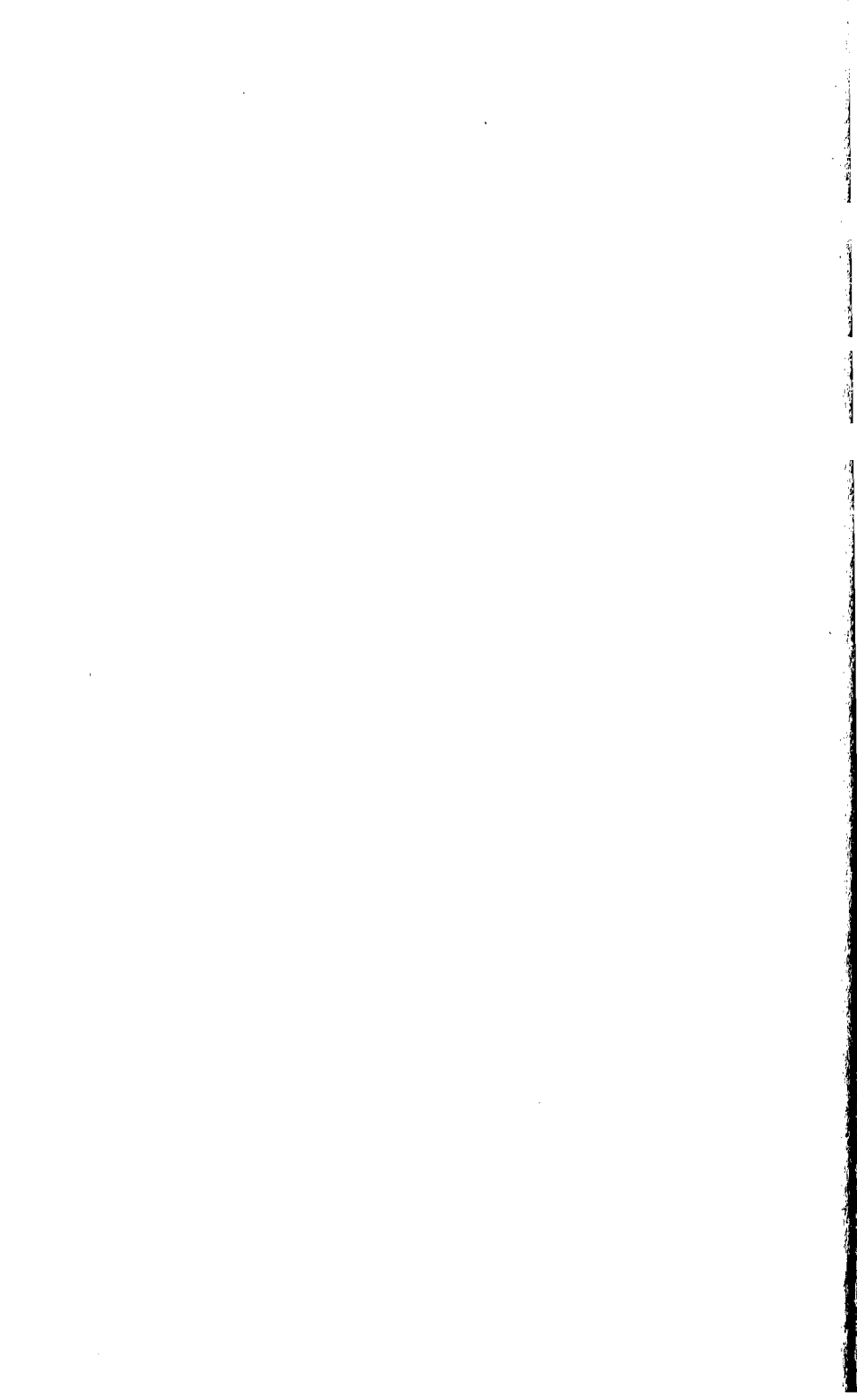
Münzevî bir mistik gibi duran diğer mekân, Gök Medrese'dir. Gök Medrese; bir mescid, bir kütüphane ve dâr-ı ziyafetten oluşmaktadır.

Bir müderris, iki muid ve yirmi öğrencinin varlığıyla şenlenen Gök Medrese'nin iki müezzini olduğu söylenir. Müezzinlerden birisi, minareden fakirlere ekmek bırakmakla vazifelymiş. Medresede pişen yemekten otuz muhtaç da nasiplenirmiş.

Sivas'ın kendisiyle simgelendiği Çifte Minareli Medrese, kapı medeniyetinin şaheser bir örneğiyle iki minaresini hiç yorulmadan yüzyıllardır taşımaktadır. Hak ve hukuk dağıtanların yetiştirildiği bir hikmet mekânı olan bu medrese, adaletin ayarını öncelikle onun simgesi olan minarelerin dengede durmasıyla ispatlamaktadır.

Çağın pozitif ilimlerinin öğretildiği Buruciye Medresesi, kapısı, çinileri ve ana eyvanıyla, insanı hayran bırakan sekiz asırlık ender bir eserdir.

İşte Sivas'ta tarihle ve tarihi yaşamak isterseniz, şehri dolaşmanız kifayet edecektir. Bir deste yılı, Sivas'ta geçirmeme rağmen, bahsedilen tarihî hazineler, benim için hâlâ sıradanlaşmadı. Her ne zaman yolum çakışsa ve buluşsa, tarihte tarihi yaşadığım hissine kapılırım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERDEM MEDENİYETİ

İMAN OLGUSUNA RASYONEL BİR YAKLAŞIM*

GİRİŞ

a kıl, sadece bilgi ile ilgili yönümüzü değil, bir o kadar da sorumlulukla ilgili olan yönümüzü de ifade eder. Bu açıdan akıl-iman ilişkisi ile ilgili sorular önemli ve hayatîdir. Sonsuz bir varlık ve sonsuz bir öte alemin varlığı gibi dinî hususlara inanmada¹, sonlu, sınırlı ve aynı zamanda sorumluluğumuzun nedeni olan aklın konumu ne olmalıdır?² Akıl bir temele dayanmayan bir iman mümkün müdür? Akıl ve imanın uzlaşma zorunluluğu var mıdır? Akıl ve iman ilişkisinde biri diğeri için feda edilmeli midir? Bu sorular çoğaltılabilir.

Akıl ve iman münasebetinde ortaya çıkan meseleler İslâm düşüncesinden ziyade Batı Hıristiyan teolojisinin en ehemmiyetli ve tartışmalı problematiklerindendir. Bu açıdan mesele görmezlikten gelinemeyecek kadar basit ve geçiştirilecek kadar da önemsiz değildir.

* “İman Olgusuna Rasyonel Bir Yaklaşım”, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay *Armağan Kitabı*, Ankara 2005, 305-319.

1. Bu çalışmada iman ile inanç (iman etme ve inanma) kavramları birbirlerinin yerine kullanılacaktır. Batı düşüncesinde var olan iman (*faith*) ve inanç (*belief*) arasındaki ayrım dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmayacaktır.
2. Cafer Sadık Yaran, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliliği*, Samsun 2000, 34-35.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, akıl ile iman sorununun görünüşte objektif bir zemini bulunmamaktadır. Zira bu meselede belirleyici ve sabit olan “akıl” mı yoksa “iman” mı olacağı meselesi cevapları aranan sorulardır. Bununla birlikte aklın kavramıyla imanı tanımlamak veya imanın kavramıyla akılı tasvir etmekle bir senteze ulaşmak mümkün olacağı gibi, bu durum bir zihinsel karışıklığa da sebep teşkil edebilir.³

Bu noktada aklın dindeki yeri ve rolü sorgulanmalıdır. Doğaldır ki akıl gibi bir yetenekten yararlanmayan dinî topluluklar yok gibidir. Dinî cemaatlerin çoğunluğu gerçekte akıldan istifade ederler. Yine bu topluluklar, çocuklara ve dine yeni girenlere dinin temel inanç sisteminin benimsenmesi sürecinde ve inananların imanlarının ne hakkında olduğunu anlamalarını kolaylaştırmada aklın işletilmesine engel olamadıkları gibi, hatta tavsiye ederler. Burada yanıtı beklenen soru şudur: Dinî inanç sistemlerinin tasdik edilip edilmemesinde akıl hangi rolü oynamalıdır? Mademki imanı anlayıp benimsemeye akıldan yararlanıldığına göre, mü'minin, doğru olduğuna inanmak için makul ve masum gerekçeleri olduğu doğru mudur? Bu soru iman ve akıl ilişkisindeki önemli bir aşamanın yansımaları göstermektedir.⁴ Ayrıntılara girmeden önce problemin temeli olarak akıl kavramının üzerinde durulması yerinde olacaktır.

I. AKIL KAVRAMI

Akıl kelimesi, Kur'ân'da isim olarak değil, fiil olarak yer almaktadır. Akıl kavramının sözlük anlamlarından biri “bağlanmak”tır. *A-k-l* fiili zihni bir faaliyet olarak ele alındığında “bağlamak”, “kavramak”, “idrâk etmek”, “gerçeklerle bağlantı kurmak”, “gerçekleri kavramak”, “düşünmek” manalarına karşılık gelebilir.⁵ Nitekim bu anlamlar göz

3. Recep Alpyağıl, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, İstanbul 2002, 26-27.

4. Micheal Peterson, “İman ve Akıl”, (*Din ve Bilim: Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinden Seçme Felsefesi Yazılar*, haz. Cafer Sadık Yaran), Samsun 1997, 14.

5. Bkz. Ebu Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu'l-Lügah*, II. baskı, Beyrut 1982, III, 617-618; Râgıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, tah:

önünde bulundurulduğunda, “akıl” kelimesinin geçtiği ayetlerle de uyumlu ve tutarlı gözükmemektedir. “Akıl” kavramının Kur’ân’daki karşılığı olarak yer alan “kalb”, “zikr”, “fikir”, “nazar”, “fuad”, “sadr” ve “elbâb” gibi zihinsel bir eylemi ifade eden kelimelerin açıklığa kavuşturulup üzerinde durulması gerekmektedir.⁶ Ancak bu hususa, çalışmanın kapsamı ve sınırlarını zorlamamak için girilmeyecektir.

Yukarda zikredilen kavramların karşılığı olarak düşünüldüğünde, Kur’ân, düşünme, akıllı kullanma, akıl etme ve akıllı harekete geçirme gibi hususlarda akıl kelimesini, eylem ve aktif halinde 51 (bu rakam değişiklik gösterse de) yerde kullanmakla akıllı çalıştırmanın önem ve farkını ortaya koymaktadır.⁷

“Akıl” kavramının Kur’ân’da isim olarak değil de, fiil olarak kullanılması dikkat çekici bir husus olup üzerinde düşünülmelidir. İlk bakışta ayetlerde bu kelimenin fiil olarak geçmesi, onun statik değil de dinamik bir uygulama alanına sahip olduğunun işaretlerini verir. Yine Kur’ân’da “akıl” fiili, insanlar tarafından yapılabilen, yapılması gereken ve ihmal edilmesi hoş karşılaşılmayan zihinsel bir eylemi de hatırlatır. Bu açıdan akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve ona özgü bir niteliktir.⁸ Şu halde “akıl” kelimesinin fiil halinde yer aldığı bütün ayetlerde öne çıkan husus, bu kelimenin erdemli bir faaliyeti simgelemiş olmasıdır.⁹

Ayırt edici bir nitelik olarak insana özgü bir yeti olan aklın farklı ve benzer birçok tanımı yapılmaktadır. Aklın şöyle bir tanımını yapmak mümkündür: Akıl, insanın yaratılıştan getirdiği, onunla varlığın hakikatini kavradığı, iyi ve kötünün arasını ayırdığı güçtür.¹⁰

Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut 1992, 578; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III. baskı, Beyrut 1994, XI, 458-461; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, VII. baskı, Ankara 1997, 7; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, II. baskı, Ankara 1997, 27.

6. Şakir Kocabaş, *İslâm’da Bilginin Temelleri*, İstanbul 1997, 123.

7. *İslâm Gerçeği*, (Komisyon), Ankara 1995, 18.

8. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 459.

9. Kocabaş, *İslâm’da Bilginin Temelleri*, 123-124.

10. Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul 1994, 57; Ali b. Muhammed Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, tah: Abdu’l-Muîm el-Hanefî, Kahire 1991, 173; Musa Kazım Efendi, *Külliyât (Dinî ve İctimâî Makeleler)*, haz. Ferhat Koca, Ankara 2002, 156-157; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Aka-*

Bununla beraber akıl, nesneleri tespit eden ve kendisiyle kavranamayacakları ortaya koyan büyük bir genişleticidir. Akıl açıklığı, sınırların açıklığını mümkün kılar, düşünme ve faaliyetin sahalarını genişletir.¹¹

Bu çerçevede akıl olgusuna farklı bir açıdan bakan Leibniz'in (1646-1716) dediği gibi:

“Sahip olduğumuz bu akıl parçası, Tanrı'nın bir hediyesi olup dört yanımızı saran bilgisizlik içinde bize doğru yolu gösteren tabîi nurdan ibaret olduğuna göre, aklımız Tanrı'daki küllî akla uygundur. İkisi arasındaki fark, bir damla su ile okyanus yahut daha doğrusu sonlu ile sonsuz arasındaki farka benzetebilir. Bu sebeple sırlar insan aklını aşabilirler, fakat ona zıt olamazlar. Çünkü parçaya zıt olan ister istemez bütüne de zıt olacaktır.”¹²

Bu anlamda insanı inancıyla sorumlu tutan Allah, aynı zamanda doğal aklın da yaratıcısıdır. Dolayısıyla onların birbiriyle çatışma halinde olmaları düşünülemez. İnancın akla aykırı olan bir hususu zorlaması pek mümkün değildir.¹³

Bazen iddia edildiği gibi iman ile akıl arasında yabancılaşma problemi, özellikle İslâm dini için söz konusu değildir. Bununla birlikte onların doğaları ile ilişkileri gerçek hayat içerisinde kurulmalıdır. İçerisinde bunun gerçekleşeceği tecrübe, vahyî bir tecrübedir. Vahiy, genel olarak “Cebrâil tarafından bizce mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir yöntemle peygamberlere verilmiş ilâhî mesajlar ve bilgiler” olarak anlaşılmaktadır. Bu mesajların kabulüne de iman denilmektedir. Böylesi bir tecrübenin gerçekleştiği zeminde, iman da akıl da yenilenir. İçsel ve karşılıklı mümkün olacak çatışmaların üstesinden gelinir ve yabancılaşma yerini uzlaş-

idi, çev. Bekir Topaloğlu, VII. baskı, Ankara 2000, 180. Çeşitli akıl tanımları için bkz. Hasan Şahin, *İslâm Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara 2000, 41-48; Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul 2004, 33-36.

11. Karl Jaspers, *Felsefeye Giriş*, çev. Mehmet Akalın, II. baskı, İstanbul 1981, 132.

12. Leibniz, *Theodicee Denemeleri İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batu, İstanbul 1946, 81.

13. Wilhelm Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, çev. Sedat Umran, İstanbul 1997, 116-117.

maya terkeder. Nitekim yukarda belirtildiği üzere, böyle bir tecrübede, iman ve akıl arasında bir çatışma olma ihtimali ve riski ortadan kalkar.¹⁴

Vahyin muhatabı olan akıl ve akletme olmadan ve bunun sonucunda da aklın insanda sağlıklı işler görmesi olmaksızın kutsal bilgi elde edilemez. İnsan, aklı kendinde gerçekleştirecek ve onun mükemmel şekilde iş görmesini sağlayacak olan vahye daima ihtiyaç duymuştur. Vahiy de akıllı ve zeki olan peygamberlerin elçiliğiyle insanlara ulaşmıştır. Ancak insanın aynı zamanda peygamber olduğu ve aklın insanda “doğal” bir şekilde fonksiyoner olduğu, böylece her şeyi ilâhîlik içinde müşahede ettiği ve doğrudan kutsal bilgiyi edinebildiği zamanlar geçmişte kalmıştır. Geleneksel anlayışlar, insanın yeniden “kalp gözü” (aklın gözü) ile görebilmesine olanak sağlayan şeyin sadece vahiy olduğuna inanmışlardır.¹⁵

Şu halde akıl ile vahiy uyumlu olduğuna göre, akıl ile iman arasında da bir çelişki söz konusu olmamaktadır. Peki, iman nedir?

II. İMAN KAVRAMI

İnanmanın kelime olarak anlamı tasdik, doğrulamak, itimat, güven ve kanaattir. İman, bir şeyin doğruluğu, varlığı hakkında zihninin güven içinde olması, emniyette bulunması; doğru (gerçek) olduğuna inanılan bir inançlar sistemini kabul etmesi; şüphenin, yerini ikna olmanın kesinliğine bırakmasıdır. Dolayısıyla iman yalanlamanın ve inkârın zıddı olmaktadır.¹⁶

14. Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Tarkan, Salih Özer, Ankara 2002, 74-75.

15. Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar, İstanbul 1999, 162 (Naklen; Frithjof Schoun, *Under Standing Islam: Light on the Ancient Worlds; In the Tracks of Buddhism*, çev. M. Pallis, Londra 1968, 83).

16. Bkz. Ebu Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya, *Mucmeu'l-Lügah*, I, 102; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Lügah*, tah: Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut 1991, I, 133-135; Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtı'l-Funûn ve'l-Ulûm*, tah, Ali Dehrûc, Lübnan 1996, I, 297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 23; Râgıb İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzı'l-Kur'ân*, 91; Peter A. Angeles, *A. Dictionary of Philosophy*, London 1981, 94; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, VI. Baskı, İstanbul

İnsanın ve insan olmanın bir “varlık koşulu” olan inanma, kültür ve bilgi düzeyiyle kayıtlı olmaksızın, insanın olduğu her yerde vardır.

Yaşamak için bir ihtiyaç ve gereksinim olan inanmanın en yaygın şekli, bir dine inanma ve ona bağlanmak şeklinde tezahür etmektedir. Birbirinden çok farklı olsa da dinlerin birleştikleri bir nokta var ki, o da inanmanın insanla, insanı ve dünyayı aşan (aşkın) Varlık arasındaki bir bağ olarak görülmesidir.¹⁷

İnanma ister dar anlamda, isterse geniş anlamda anlaşılın, insanın varlık temeline kök salmıştır. İnsana inanmadan soyutlanması için baskı yapılmaz, yapılırsa da kalıcı olamaz. Dolayısıyla inanma yok edilemez. Zira inanmayı yok etmek veya ciddiye almamak bir anlamda, insanın varlığını ve varlık alanını yok saymaktır.¹⁸

Bazı Hıristiyan teologların iddia ettiği gibi, bilim dışı, saçma ve boş sayılamayacak kadar öneme haiz olan iman, bir bilgiye ve bilgi veren, haber veren önermeye dayanmaktadır. Ancak bu önermenin bilgi derecesi, kaynağıyla paralellik arz eder. Dolayısıyla “imanın onaylamasına bakmadan, onayladığı önermenin dayandığı öğelerini, (yani) kaynağı kontrol etmek lazımdır. Ondan sonra ona inanılıp inanılmaması gereği üzerinde durulabilir.”¹⁹

Bununla birlikte insan, tasdik (onaylama) hususunda birbirinden farklı üç tür tavır sergiler: Bir kısmı Allah’ı ve Allah’tan gelen hususları kalp ve dil ile tasdik eder. Bir başka kısmı dil ile tasdik eder, kalp ile yalanlar. Bir kısmı da kalp ile tasdik eder, dil ile yalanlar. Ancak burada göz önünde bulundurulacak olanlar sadece birinci kısma girenlerdir.²⁰ Bu üç tutumun sonunda anlaşılmaktadır ki, “hem nakil hem akıl yoluyla sabit olduğu üzere imanın oluşmasına en layık olan yetenek kalptir.”²¹

bul trz, 104; Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 215; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 371-372; İlhami Güler, *İman-Ahlâk İlişkisi*, Ankara 2003, 19.

17. Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, VII. baskı, İstanbul 2000, 291.

18. Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, İstanbul 1988, 202-203.

19. Hüseyin Atay, *Kur’ân’a Göre Araştırmalar V*, Ankara 1995, 71.

20. Ebu Hanife, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri* içinde, çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, 17; Gazâlî, *İhyâu Ulûmî’l-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroglu, İstanbul 1975, I, 300.

21. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2002, 487.

Bir anlamda Allah'ın sözüne bağlanma ve otoritesine itaat olan iman; Allah'ın varlığını, birliğini, peygamberin Allah'ın elçisi olduğunu; bu elçilerin getirdiği kitapların Allah'ın kelamı olduğunu; Allah'ın, melek adı verilen bir kısmı ruhanî varlıkların olduğunu; öldükten sonra dirilmenin yani öte dünyanın var olduğunu kabul edip bu prensiplere şüphe etmeyerek kesin olarak inanmaktır. Ancak, imanın temel ve genel anlamı aşkın bir varlık olarak Allah'a inanmak olup, diğer inanç esasları iman hususunda detayı ve mükemmelliği ifade etmektedir. Zaten, Allah'a inanmanın dışındaki iman ilkeleri, Allah'a inanmanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle iman, yaratıcı, yapıp edici, tüm varlığa anlam ve yön veren, yüce bir kudrete, insanın özgür iradesi ile koşulsuz bağlanmasıdır.²²

Özgür tercihiyle iman sahasına giren kimse, hayatın kutsal bölgesine dâhil olmuş demektir. Bireyin kutsal ve mahrem alanı olan imanın sonucunda, Allah'ı bilme (ma'rifetullah) ve onunda sonucu Allah'ın sevgisi (muhabbetullah) aşamasına ulaşılır. Nihayetinde Allah inancı, kişinin sosyal hayatında önemli bir yer işgal edecektir. Böylece Allah'a iman, insanda öyle bir ruhsal ve zihinsel varlık alanı oluşturur ki, bunun akabinde inanan kişide şevk ve haz hali ortaya çıkar. Aksi takdirde, insana mutluluk getirmeyen bir iman ve insanı huzursuz kılan Allah inancı, yaşamdaki gerçek konumunu yitirir.²³

Bunun karşısında imanı içselleştiren fert, inanç esaslarını bütün benliğiyle özümser ve başka korkuların zorlanmasına maruz kalmaz. Gerçekte kişi, ya inanma, ya inkâr etme veya şüphe etme durumlarından biriyle karşı karşıyadır. Analogik olarak bakıldığında tabiat için kendi kurallarının gerçekleşmesi ne kadar doğalsa, insan için de inkâr etmek, inanmak veya şüphe etmek bir o kadar gerçektir. Fakat her iman sonucu meydana gelen tasdik güveni içerir ve her güven, içinde tasdiği barındırır.²⁴

Bu anlamda tasdik ve güven çemberindeki insan, inanmayı gündelik hayata yabancı bir husus olarak değerlendirmez. Zira insanın var olduğu yerde inanma vardır. O, vahyedilmiş hakikatin hakemliğine, sa-

22. *İslâm Gerçeği*, (Komisyon), 48-49.

23. Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 1992, 233-234.

24. Blaise Pascal, *Düşünceler*, çev. Metin Karabaşoğlu, III. baskı, İstanbul 2000, 140-141.

dece ihtilaf durumunda başvurma lüksüne sahip değildir. Çünkü imanda düşüncelerimizin kavramlaştırdıklarımı ve somutlaştırdıkları aşan bir boyut bulunmaktadır.²⁵

Nitekim Kur'ân'da "kalbî imanla tatmin olan" ifadesi son derece öneme haiz bir ifadedir (bkz. Nahl, 106). Yine Kur'ân'da bu iman hazzını ve huzurunu yaşayan ve hisseden kişiye hitap şöyledir: "*Ey huzura kavuşan kişi! Sen Rabbinden razı, Rabbin de senden razı olarak O'na dön*" (Fecr, 27-28).

Burada Kur'ân'ın tanıttığı Allah, böyle iman düzeylerini gerçekleştirdiği halde; insanın yalnızca aklına dayanarak geliştirdiği Allah kavramı, benzeri yüce duyguları tam olarak yaşatamadığı için ne fert açısından, ne de toplum açısından işlevsel bir değer taşıyabilir. İnsanda zihinsel ve ruhsal bir rahatlama ve dirilik hali gerçekleştiren bir Allah inancı, o insanı cemiyet içinde de erdemli bir fert haline dönüştürecektir.²⁶

Kısacası iman; insanın niyetlerine, düşünce ve eylemlerine yön veren içsel manevî bir otoritedir. Bu otoritenin kaynağı vahiydir. Akıl bize onun gerçekliği hususunda fikir verir. Sezgilerimiz ise, bu fikir konusundaki kanaatlerimizi imana dönüştürür. Öyleyse imanın akıl ile diyalogu nasıl ve hangi düzeyde gerçekleşecektir?

III. AKIL VE İMAN

Şüphesiz ki aklı yok eden veya onu yok sayan iman, öncelikle kendisini sonra da insanın beşerîlik vasfını yok eder.²⁷ Dolayısıyla akıl, imanın ön koşuludur. İman, içerisinde aklın kendisinin ötesine ulaştığı eylemdir. Bu, onların birbirlerinde var oluşlarının farklı bir yönünün ortaya çıkmasıdır. İnsanın şekillendirdiği bütün kültürel eylemler, bu sınırlılık kapsamındadır. Akıl ise, kendi sınırlılığıyla bağımlı değildir. Bunun bilincinde olan akıl, onun üzerine yükselebilir.²⁸

25. Zeki Özcan, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Bursa 1999, 140 (Naklen; Saint Augustinus, *De l'ordre*, Paris 1870, II, IX, 26.

26. Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, 235.

27. Tillich, *İmanın Dinamikleri*, 71-72.

28. Tillich, *age*, 72-73.

Diğer taraftan akıl, iman gibi “Tanrı’nın bir hediyesi” olduğuna göre, akılla imanın çatışma içinde bulunduğunu ileri sürmek, Tanrı’yı kendi kendisiyle savaştırmak anlamına gelir.²⁹

Şüphesiz imanın farkında olan akıl, aynı zamanda iman için bir zorluluktur. Bir başka cepheden bakıldığında iman, aklın aksiyona dönüştürülmüş halini sembolize eder. Bu çerçevede imanın doğası ile aklın doğası arasında bir çatışma söz konusu değildir; üstelik var oluşlarıyla birbirini tamamlarlar.³⁰

Nitekim işletilen akıl veya aklın işletilmesi, Kur’ân nezdinde insan onurunun ve iman gerçeğinin özüdür. İşletilmeyen akıl, yani dondurulan akıl, imanı ipotek altına koyar. Bu durumda din, insanın aldatılmasına ve bozulmasına ortam hazırlayan bir baskı aracı haline dönüşür. Buna fırsat vermemek için Kur’ân; din ile ilim, iman ile akıl arasındaki yakın ilişkiyi sık sık hatırlatır.³¹

Diğer taraftan imanın hazzını tadamamış ve huzurundan nasiplenmemiş ata kültürü ile aklın kullanılması arasındaki ilişki de, Kur’ân’ın geçmiş, an ve gelecek ile ilgili olaylara bakışında göze çarpmaktadır: “Onlara (müşriklere): Allah’ın indirdiğine uyun denildiği zaman, ‘Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ dediler. Ya ataları bir şeye akıl erdirmemiş doğruyu da bulamamış idiyseleler.” (Bakara, 170)³².

Bir de inanç sahibi olup da dini savunmak amacıyla aklın işletilmesine ve dolayısıyla onun ortaya koyduğu ürünlerin karşısına çıkıp şüpheyle bakanların durumları problem oluşturmaktadır. Zaten din olarak İslâm’ın kendisi, aklî zemine oturduğunu, hüküm ve ilkelerinin akla yatkın olduğunu kendisi haber vermektedir. Bunun aksini iddia edenlerin, tehdit ve ithamları boşta kalmaktadır. Bu çerçevede bir kimse şu tutarsızlığı sergileyemez: “Ben akıl gücüne dayanarak inancımın doğruluğunu ortaya koymak için birtakım delil-

29. Leibniz, *Theodicee Denemeleri İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 56-57.

30. Tillich, *İmanın Dinamikleri*, 72-73.

31. *İslâm Gerçeği*, (Komisyon), 96-97.

32. Kocabaş, *İslâm’da Bilginin Temelleri*, 132-133.

ler öne sürerim. Eğer bu deliller fikrimi desteklerse, akla güvenirim, aksi takdirde aklın inanç alanında bir rolü olmadığını söyler ve işin içinden çıkarım”.³³

Şu bir gerçek ki, akla, yani *tefek্কür*, *teemmül*, *tedebbür*, *taakkul* ve *tafakkuha* (bunlar aynı zamanda Kur’ânî kavramlardır) başvurarak Allah’ın varlığına iman etmenin makul, inanmamanın ise hastalıklı (marazî) bir durum olduğunu bizzat Kur’ân bildirmektedir. Bunun içindir ki, daha sonraki dönemlerde kelamî ve felsefî yollarla Allah’ın varlığını kanıtlamaya çalışanların, Kur’ân’a dayanmaları doğal karşılanmıştır.³⁴

Zira kültürümüzün düşünce boyutunda ortaya çıkan en önemli meselelerden biri akıl ile imanı, felsefe ile dini, hikmet ile şeriatı uzlaştırma çabasıydı.³⁵ Ancak imanda akıl üzerine bina edilmeyecek bir durum söz konusu olmadığı gibi, akılda da imana ters düşecek bir husus bulunmamaktadır. Eğer bir düşünür iman ile akıl arasında bir çelişki olduğu fikrine kapılırsa, ona bunun görünüşte bir çelişki olduğu, nihayetinde bu sorun akılla zıtlasmaya girmeden imanın teviliyle sıhhatli bir şekilde çözümlenebilir denilmelidir. Bu anlamda, “akıl, imanın esası; felsefe, dinin mikyası; hikmet ise şeriatın mi’yarıdır.” Bunların uzlaşımı, sadece gayede gerçekleşmeyecektir; aynı zamanda vesilede de gerçekleşecektir. Bu vesile ise akıldır. Çünkü hakikatin hakikate karşıt olması düşünülemez, bilakis ona muvafık olur.³⁶

Öyleyse, Allah inancını akli bulmayan bir tutumun da kendisinin akli olduğunu ileri sürmesi dayanaksız olmaktadır. Çünkü akla uygun kabul edilmeyen bir husus hakkındaki yargıların bütünü de, makul olamamanın sıkıntısını yaşayacaktır.³⁷

33. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, II. baskı, İzmir 1990, 8.

34. Aydın, *Din Felsefesi*, 15.

35. İbn Rüşd, bu konuda müstakil bir eser kaleme almıştır. Bkz. İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl fî mâ beyne'l-Hikmeti ve's-Şer'ati mine'l-İttisâl*, tah: Abdülkerîm el-Merrâk, Tunus 1985.

36. Bkz. İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl fî mâ beyne'l-Hikmeti ve's-Şer'ati mine'l-İttisâl*, 52; Hasan Hanefi, *İslâmî Araştırmalar*, çev. İbrahim Aydın, Ali Durusoy, İstanbul 1994, 32.

37. Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, II. baskı, Ankara 2000, 61.

Bu durumda şu hususu yüksek sesle ifade etmenin bir sakınca- sı olmasa gerektir: Allah inancı da dâhil her konuda rasyonel olmak mümkündür. Sonucun olumlu veya olumsuzlukla neticelenmesi çok sorun çıkarmayacaktır. Allah’a inanan bir kişi inancını aklî çıkarımlarla tartışıp savunabiliyorsa, bu tavrında tutarlı, mantıklı, objektif ve sistematik ise onun rasyonelliğinde şüphe edilecek bir durum yoktur. Tabii ki, bir insanın aynı şekilde inançsızlığa sürüklenmesi de imkân dâhilindedir.³⁸

Bununla birlikte insanların farklı psikolojik ve zihinsel kapasitele- ri ve ayrı sosyal çevrelerde yaşadıkları akla getirildiği zaman, her in- sanın imanını aynı derecede aklî temellere dayandırması beklenemez. Her şeye rağmen, yine de iman, insanların gücü nispetinde sağlam te- mellerle inşa edilmelidir.³⁹

Doğaldır ki, delillerle temellendirilmiş bir rasyonellik, hem doğru- lanmaya hem de yanlışlanmaya uygun bir durum arz eder. Nitekim bir düşüncenin mantıkî ve ilmî verilerle yanlışlanması mümkün değilse, o düşünce inanılabilirlerin kapsamına dâhil olur. Sözelimi, dinî hassa- siyeti yüksek bir kişi, dinin öngördüğü ama kendisinin izah edemedi- ği bazı fiil ve davranışları açıklayamıyorsa, “Bu işte benim bilmediğim hikmetler vardır” veya “Benim şer olarak bildiğim hayır, hayır olarak bildiğim şer olabilir” demesini normal karşılamak lazımdır. Ancak dik- kat etmek gerekir ki, aynı sözler bazı zamanlarda gerçekleri görmezlik- ten gelmeye sebep olabilir ve sonuçta rasyonel olmayan bir tavrın ge- rekçeleri haline dönüşebilir.⁴⁰

İslâm’ın rasyonellik konusuna Kur’ân’ın penceresinden bakıldığın- da, imanın değil, küfrün rasyonel olmadığı sonucuna ulaşılır. Mesela iman yokluğunu kalpteki hastalık olarak nitelendiren bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “*İnsanlardan bazıları vardır ki, inanmadıkları halde, ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler. Onlar güya kendilerini alda- tırlar ve bunun farkında değillerdir. Onların kalplerinde bir hastalık var- dır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır...*” (Bakara, 8-10).

38. Topaloğlu, *age*, 61.

39. Yaran, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliliği*, 51.

40. Aydın, *Din Felsefesi*, 19.

Buradaki “kalplerdeki hastalık” ifadesi, insanın bilme, idrâk etme ve böylece karar verme yeteneğindeki bir sakatlık ve eksikliği anlatmaktadır ki, bu da aklı yeterince ve gerektiği yerde işletmemektir. Bu, bir tür rasyonel olmayan tavidir. “Göğsün açılması” ve imanla dolması için Kur’ân, insanı zihninde ve dış dünyada müşahade ettiği her şey üzerinde düşünmeye ve yaşamsal önemi olan iman hususunda nihaî kararını bu doğrultuda vermeye yönlendirmektedir. Şurası unutulmamalıdır ki, “Aklıma yatmıyor, ama inanıyorum” tutumu Kur’ân’ın genel ruhuyla hiçbir zaman uyusmamaktadır. Bunun için Kur’ân *göklerin ve yerin, gece ile gündüzün yaratılışında aklı olanları ibret almaya* (Âl-i İmran, 190) çağırılmaktadır.⁴¹

Nitekim bu çerçevede Kur’ân, düşünmeyip akıl yeteneğini kullanmayanları, *kalpleri olduğu halde anlamayanlar, gözleri olduğu halde görmeyenler, kulakları olduğu halde işitmeyenler* olarak tasvir etmektedir. Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak bu insanlar, ya arzu ve ihtirasları ilah edinirler, ya geçmişi sürekli kutsallaştırıp yenilenme ve değişime kapalırlar ya da çıkarılarının kölesi haline dönüşürler; dolayısıyla akıllarını işletemezler, rasyonellik dışı tavırlar gösterirler. Daha da içler acısı olan, bu insanlar rasyonel fiil ve davranışlarını bile rasyonel olmadığını düşünmeye başlarlar.⁴² Şu halde Kur’ân perspektifinden bakıldığında imanın rasyonelliği beşerî tecrübeyle paralellik gösterir. Bu anlamda “aklı” ve “naklî” ayrımı da bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Nitekim naklî olan her husus, aynı zamanda ve en geniş anlamda aklıdır. Aklı bir konunun, nakilde yer alması, o konuya yeni boyutlar ve açılımlar sunabilir; bunun sonucunda rasyonellik hususu açıklık kazanabilir.⁴³

Anlaşılan odur ki, imanla arasında hiçbir rekabetin olmadığı⁴⁴ akıl, imanın bir gereğidir. Bu anlamda iman, aklın fiiliyata geçirilmesini ve insanî tecrübe ve birikime akseden yüzünü ifade etmektedir. Akıl ve iman birbirinin dışında veya karşısında değil, birbiriyle iç içedir.⁴⁵

41. Mehmet Aydın, “Allah’ın Varlığına İnanmanın Aklılığı”, *İslâmî Araştırmalar*, sayı: 2, Ankara 1986, 17-18.

42. Aydın, *agm*, 19-20.

43. Aydın, *agm*, 20.

44. Papa II. Jean Paul, *Akl ve İman*, çev. İsmail Taşpınar, İstanbul 2001, 46-47.

45. Temel Yeşilyurt, “İmanın Rasyonel Temelleri”, *Dinî Bilginin İmkânı*, İstanbul 2003, 31-32.

Hülâsa, ne iman akıl için, ne de akıl iman için feda edilebilir. Zira her iki olgu da varlıklarını birbirlerine borçludur; dolayısıyla birbirlerinin içinde ve birbirleri içindir.

IV. İMAN VE BİLGİ

İnanma ve bilmenin ayrı olduğu, bunun için de Allah'ın bilineme-yeceği problemi düşünce tarihinde tartışılan bir meseledir. Eğer Allah'ı tanımayı, bilmeyi ve bu bilgiyi gözler önüne sermenin gerektiğini ileri sürerseniz, insanlar arasında birtakım tepkiler alabilirsiniz. Ancak inanma ile bilme arasında bu ayırım gerçekte boşuna yapılmış bir teşebbüsten ileri gitmez. Çünkü inandığım şeyi, aynı zamanda biliyorumdur da, ondan şüphe etmemi gerektirecek bir sebep yoktur. Şüphesiz dinde Allah'a ve onun tabiatı ile ilgili bilgileri ileten vahye inanılır; ancak insan her türlü şüphenin ötesinde, aynı zamanda bilir de. Bilmek bir şeyi bilincinin karşısına konu olarak koymak, bundan asla şüphe etmemektir. Zaten inanma da bundan ibaret değil midir?⁴⁶

İman, mutlak olma iddiasıyla birlikte, bağımsız bir bilgiye veya bağımsız bir eyleme bağlanan, bir bilgi veya davranış biçimi olarak nitelendirilemez. Ancak bilgi ve anlamlı davranış için iman zorunlu olarak gereklidir. İman olmadan bilgi ve davranış anlamsızdır ve gerçeklikten de yoksundur.⁴⁷

Bu çerçevede iman, akıl ve bilgi üçlemesinin birbiriyle etkileşimine Frithjof Schoun'un getirdiği yaklaşım dikkate değerdir:

“İman, akıl ve iradenin vahyedilmiş hakikatlere uygunluğudur. Bu uygunluk ya sadece formeldir, ya da öze mütealliktir; şöyle ki imanın nesnesi dogmatik bir form olup onun ötesinde bir Hakikat özü mevcuttur. İrade akla egemen olursa, iman inanca⁴⁸ dönü-

46. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, III. baskı, İstanbul 1995, 49-50.

47. Tillich, *Din Felsefesi*, 88.

48. İman ile inanç arasında bir ayırım yapılmayacağı ilk dipnotta söylenmesine rağmen, burada alıntının insicamını bozmamak için bir müdahale yapılmamıştır.

şür; eğer akıl iradeye hakim olursa iman bilgiye yahut irfana tebdil eder. Fakat öte yandan kesinlik ve iştîyak unsurları da vardır; iştîyak iradeye, kesinlik de akla aittir; iştîyak inanca manevî niteliğini verirken kesinlik, irfanın aslî bir niteliğidir. İman salt inanç, yahut iştîyak ya da bilgi ve kesinlik değildir; imanın inançtan ibaret olduğu söylenemeyeceği gibi, bilginin imanla bir alakası olmadığını söylemek de mümkün değildir. Başka bir deyişle, herhangi bir düzeyde iman biri birleştirici diğeri ayırıcı olmak üzere iki vecheye sahiptir; birleştirir, çünkü onun konusu Hakikat'e 'dikey olarak' iştirâk eden akıldır; ayırır, zira akıl, onu ilâhî Akıl'dan ayıran varoluş düzeyiyle 'yatay olarak' sınırlandırılmıştır. Birinci halde iman, 'kesinliktir', bu kesinlik ya maddî veyahut rasyonel ispatların ya da saf Aklın bir neticesidir. İkinci halde iman, 'muğlaklık' demektir, çünkü inanan özne esas itibarıyla inanç nesnesinden ayırdır. Ne kaba us (*reason*) –yani düşüşün bir sonucu olarak us-üstü iştirâkten mahrum olan us- ne de a fortiori⁴⁹ beden, semâvî sırları anlayabilir”.⁵⁰

Diğer taraftan bilgi ve idrâkin birtakım derecelerden oluştuğunu ileri süren İslâm düşünürleri, çoğunlukla “bilgi” ile “iman” arasında bir ayırıma gitmemişlerdir. Bir varlığı eksiksiz bir şekilde akletmemek ve o varlığı tasavvur edememek, onun hiçbir aşamada tasavvur edilemeyeceği anlamına gelmez. Bununla birlikte düşünürlerimiz, Allah'ın varlığı ile ilgili kanıtların her problemi çözemeyeceğinin şuurundaydılar. Her şeye rağmen delillerin yetersizliği ve eksikliği Müslüman düşünürleri, hiçbir zaman “iman konusunda aklın hiçbir rolü yoktur” çözümsüzlüğüne sürüklememiştir. Bunun yanında yine onlar asla, Kant (1724-1804) gibi, “inanca yer açabilmek için bilmeyi (bilgiyi) bir yana itme (inkâr etme).”⁵¹ yolunu tercih etmemişlerdir.⁵²

49. A fortiori: Tikel olanın doğruluğunu kanıtlamak için, tümelin doğruluğunu göstermekten oluşan akıl yürütmeye verilen ad. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 16.

50. Frithjof Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Şehabeddin Yalçın, İstanbul 1997, 145-146.

51. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, II. baskı, İstanbul 1997, 29.

52. Aydın, “Allah'ın Varlığına İnanmanın Aklılığı”, 19.

Zira bilgi her türlü insanî tecrübenin ve birikimin (ilmî, ahlâkî ve dinî) temelinde varlığını göstermiştir. Bunun içindir ki Kur'ân, ilim sahibi, her şeye hükmeden, her şeye gücü yeten bir Yaratıcı'nın eylemleri üzerinde tefekkür etme ve bilgi sahibi olmayı, imana giden yolun ilk evresi olarak kabul etmiştir. Benzer şekilde fikrî gayret, iman yolunda derinleşmenin de bir aracı konumundadır. Diğer bir deyişle, düşünme ve bilginin vazifesi, iman tecrübesini elde etmekle nihayete ermez. Bilakis, bu tecrübe, derinlik ve zenginlik kazanmak için daha ileri boyutta düşünce ve bilgiyi zorunlu hale getirir.⁵³

Allah'ın varlığını belirli kanıtlanmış önermeler üzerine temellendirmek gerektiği savunulursa, iman ve dolayısıyla insanın özgürlüğü de sıkıntıya girer. İmanın “doğru inanca”, bilginin ise “doğrulanmış doğru inanca” bağlı olduğu kabul edilirse, bilgi ile iman arasındaki zıtlık ve birbirini dışarıda bırakma durumu söz konusu olmaz. Bununla birlikte bu iki alan birbirini tamamlamakta, hatta birbirinin içinde varlıklarını belirginleştirmektedir.⁵⁴

Ancak Kur'ân, Allah'ın varlığı hususundaki ayetlerde mantıktaki gibi bir ispat yöntemi sunmaz. O, Allah-insan ilişkisini ele alırken “bilgiyi” değil, “gayba imanı” (Bakara, 3) gündeme getirir.⁵⁵

Bu anlamda iman, Allah hakkındaki hakikî tecrübenin bir boyutu ve bilgisidir. Bu iman ve nesnesi hakkında düşünmek, gizli olanın bir dereceye kadar açık hale getirilmesidir. Allah hakkındaki bilgi ve ifadelerimiz “tanımaya” yönelik bir çaba olarak alınabildiği gibi, Allah'ı kavramaya yönelik gayretlerimiz de dinî gelenek ve kültürümüzün mirası olan işaret ve sembollerle kuşatılmış hal almaktadır.⁵⁶

“İnanma”nın, dinî bağlamlar söz konusu edildiğinde, farklı bir kullanışı vardır. Bu bakımdan “dinî ifadeler sırf hakkında söylendikleri şey açısından farklı olmazlar. Farklı bağlantılar onları dinî inanç kapsamına alır.” Örneğin, eğer bir kimse, “Kıyamet gününe inanıyorum.” derse, böyle bir çerçevede inanma, “sanma”, “kanaat veya fikrine sahip olma”, “farz etme” veya “deliline sahip olma”nın değil, imanın yaptığı iş-

53. Aydın, *agm*, 19.

54. Turan Koç, *Din Dili*, Kayseri 1995, 155.

55. Aydın, *Din Felsefesi*, 96.

56. Koç, *Din Dili*, 209-210.

levi yerine getirir. Yine bu kapsamda “inanmayı”, genel olarak “bilme” kavramı çerçevesinde kullanamayız. İman denilince, bir varsayım veya ihtimalden söz ettiğimiz gibi bilgiden de bahsetmeyiz. Dinî içerikli ifadelerimizde “şunların vuku bulacağına inanınız” gibi sözleri kullanırız. Ancak bunlar bilimde kullanıldığı şekliyle kullanılmaz.⁵⁷

Demek ki iman konusu olan bir alanda sözü edilen bilgi, hakikî bir bilgi olmayıp, aslında onun öyle olabileceği yolunda verilmiş, bir tür gıyabî bir yargıdır. Yani bu bilgi, nihayetinde bir iman kimliği taşımaktadır.⁵⁸

Bir anlamda iman, anlayarak bilmek demektir. Ancak imanı belli bir bilgi türü olarak tanımlamamız birtakım sıkıntılara yol açabilir. Zira bu ifadelerden bilgili olan herkesin imanlı olması anlaşılır ki, bunun hakikatte böyle olmadığı bir gerçektir.

Anlaşılan o dur ki, Kur’ân’ın genelinden elde edilen sonuçlar, bilgisiz imanı gerçek bir iman olarak değerlendirmez. Bunun için “gaybın bilgisinin” Kur’ân açısından nasıl elde edildiğini birkaç örnekle ortaya koymak gerekir:

“İnanmayanlara gelince onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve bu Kur’ân onlara kapalıdır. (Sanki) Onlara çok uzak bir yerden bağırlıyor da Kur’ân’da ne söylediğini anlamıyorlar.” (Fussilet, 44)

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri (ulü’l-elbâb) için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): ‘Rabbimiz! Sen bunu boşu boşuna yaratmadın. Seni tespih ederiz. Bizi cehennem azabından koru.’ ” (Âl-i İmran, 190-191)⁵⁹

O halde aşkın alana bakan yönü ile iman, elde edilebilen bir bilgi olduğu halde, gayb âlemine bakan yönü ile sadece vahiyle verilen bir bilgidir.⁶⁰

57. Koç, *age*, 240 (Naklen; L. Wittgenstein, *Lectures And Conversations: On Aesthetics, Psychology anda Religious Belief*, Basil Blackwell Oxford 1978, 57-60.)

58. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993, 149.

59. Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 1992, 175-177.

60. Açıkgenç, *age*, 223-226.

V. İMAN VE DELİL

Diğer taraftan İslâm fikir geleneğinde çeşitli sûfî yaklaşımlar, iman konusunda nazarî aklın gücüne güvenmedikleri için felsefî delillere yönelmemişlerdir. Yine onlar derin düşünme (teemmül) ve tefekkür hayatı içerisinde olmalarına rağmen, düşünceyi delil ile anlama (istidlâlî) yöntemini faydasız görmüşlerdir. Elbette böyle bir anlayışın sebepleri üzerinde düşünülmesi gereklidir. Zira inanç, çoğunlukla aklî delillerle yerleşmediği gibi, devamı da mutlak şekilde delillerle kayıtlı değildir. Nitekim, bir insan delil getirmediği ve onlara bağlı olmadığı halde, hatta o deliller çok güçlü olmadığı halde yine de huzurlu ve tatminkâr bir inanç hayatına sahip olabilir.⁶¹

İnanma olayı psikolojik olarak ele alındığında onun düşünen bir varlık olarak insanın bir eylemi olması ve dolayısıyla sebepsiz meydana gelmesi de mümkün gözükmemektedir. Sözelimi insan saçma bir şeye de inanabilir; bu inancın bir başkası tarafından saçma olarak algılanması, ona iman eden için büyük bir anlam taşımaz. Yine de bir kısım insanlara göre, o kişi inancı için sağlam deliller bulma arayışı içinde olmalıdır. Bu zaviyeden bakıldığında, psikolojik olarak inanç ile kesin bilginin sınırlarını kalın çizgilerle ayırmayı kolay bir eylem olarak görmemek gerekir. Çünkü bu anlamda kesin bilgi de inancın özel bir halidir, dolayısıyla o da bir çeşit inançtır.⁶²

Bir kısım insanlar Allah'ın varlığına ilişkin tam olarak doğrulanabilir deliller bulma ve talep etme çabası içindedir. Oysaki böyle bir tutum, inanmanın özüyle uyuşmaz. Eğer Allah'ın varlığı somut bir nesnenin varlığı gibi kanıtlanabilseydi, dindeki ifadesiyle inanma yok olurdu. Bu açıdan inanma, içinde özgürlüğü barındırmaktadır. İnanmadan başka alternatifin bulunmaması, yani zorunlu olarak inanma hali, gerçek imanla örtüşmez. Zira burada akıl ve irade hürriyeti sonlanmaktadır. Zaten inanma, bilerek düşünerek bir özgürlük, bir tercih ve karar verme eylemidir. Nitekim “görünmeyene inanma”nın, “gayba inanma”nın önemi ve değeri de bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁶³

61. Aydın, *Din Felsefesi*, 17-18.

62. Necip Taylan, *İlim-Din (İlişkileri, Sahaları, Sınırları)*, İstanbul 1979, 22.

63. Aydın, *Din Felsefesi*, 182.

Bu çerçevede inanan bir kimse, inancını destekleyecek bir kanıt ulaşamadığı zaman, inancını terk etmez. Yine inançsız bir kimse de teizmin delillerini zihninde kabul edilebilir görse de inanmayabilir.⁶⁴

Özetle kişi, inancını pekiştirecek bir kanıt bulmaması halinde, inancıyla kendisi arasına bir sınır koymaz. Benzer şekilde bir inanmayan bir kişi de inancın sunduğu sağlam delilleri göz ardı ederek inançsızlığına devam edebilir. Bunun için İslâm filozoflarının inanç üzerinde yaptıkları aklî tartışmalarda, hiçbir Müslüman düşünür “Delilim yok da onun için inanmıyorum” gerekçesini sunarak rasyonel olmayan bir tavır içinde sürüklenmemiştir. Zira o, çaresizlik içerisinde kalmasının sonucu olarak değil, bilakis makul gördüğü için iman etmektedir.⁶⁵ İmanı telkinleriyle harekete geçiren ise vahiydir. Bu anlamda iman, vahye verilen bir cevap niteliği taşımakta mıdır?

VI. İMAN VE VAHİY

Kendisine koşulsuz ve aynı zamanda kesin olarak inanılan Allah, din alanında, insana bahsettiği akla uygun ilkeleri bildirmiştir. Çünkü sahip olduğu aklı sayesinde insan, vahyin bildirdiklerini, sadece kendi başına elde edemezdi. Nitekim bu açıdan vahiy, aklın üstündedir; ama akla uygundur (makul). O, “doğal aklî bilgi”nin zorunlu bir tamamlayıcısıdır; aklın kendiliğinden bulamayacağı, ama kendisine uygun diye anlayabileceği şey vahyedilmiştir.⁶⁶

Eğer imanı zorunlu kılan akıl olsaydı, Yaratıcı, peygamber göndermeden önce de imanı zorunlu tutardı. Çünkü aklın konumu, peygamber gönderilmeden önceki bir zamanla ilgili bir safhadır. Eğer iman, peygamberin gelişinden önce zorunlu olsaydı, peygamberin gelmesinden önce Allah’ı tanıma ve bilme konusunda ihmalkâr davrananlar ilâhî cezayı hak ederlerdi. Ancak Allah’ın bildirdiği vahiy, bu sonucun çı-

64. Aydın, *age*, 182.

65. Aydın, *age*, 244-245 (Naklen; I. R. el-Faruqi, *Tawhid: Its Implications for Thought and Life*, Kuala Lumpur 1982, 226).

66. Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, 147.

karılmasına fırsat vermemektedir: “Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.” (İsrâ, 15)⁶⁷

Zaten hidayet ve hakikat kapısını aralaması için kendisine peygamber gönderilen insan, inanmaya muhtaç bir psikolojik yapı içerisinde var edilmiştir. Bu psikolojik yapı, vahyin telkinleri sonucunda harekete geçer. Nihayetinde insana, iç huzur ve gönül rahatlığını, en emin bir şekilde Allah’a iman sağlayabilir. Bunu Kur’ân şöyle ifade eder: “*Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.*” (Rad, 28)⁶⁸

Kısaca, vahye verilen en uygun, en müsbet ve en mükemmel cevap imandır. Vahiy, ancak imanla kabul edilir ve bu açıdan iman vahyin özüne aittir. Dolayısıyla iman, insana Allah ile kendisi hakkında yeni bir anlama fırsatı sunmaktadır.⁶⁹

Bu kapsamda imanın bilgiyle desteklenmesini ve ona dayanmasını öneren Kur’ân, bununla insanın akıl ve bilim dışı yaklaşımlarla arasına bir mesafe koymasını amaçlamaktadır. Kur’ân’ın imanı, ilim ve akılla desteklemesinin bir hedefi de batıl itikad ve inançların ıslâh edilmesidir. Bu çerçevede pozitivistlerin iman ile ilim (bilim) arasına kalın duvarlar örmesi ve bu ikisinin hiçbir zaman bir noktada buluşup bir araya gelemeyeceklerini iddia etmeleri subjektif bir kanaatin ötesine geçmemektedir. Zira imanın saçma ve boş olduğunu ileri sürmek de, kalıpsal olarak bir inançtır ve öznel bir yargıya dayanmaktadır. Benzer itham ve iddiaların bu düşünce için de geçerli olamayacağını kimse savunamaz. O halde inanç, inançla reddedilemediği gibi tasdik de edilemez. İnancın yanlışlığı veya saçmalığı, ilimle ortaya konulabilir. Bunun sonunda ilme dayananan iman, ilme dayanmayan imanı gözden geçirme ve düzeltme hakkını elde eder.⁷⁰

Sonuç olarak gerçek dindar, hayatı olgu, ahlâk ve inanç boyutlarıyla birlikte gören ve yaşayan insandır. İnanç boyutu, onun bütün kişiliğine sinmiş olmakla birlikte, en az diğer boyutlar kadar önemli ve ger-

67. Toshihiko İzotsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, II, baskı, İstanbul 2000, 136-137.

68. Açıkgeng, *Bilgi Felsefesi*, 233-234.

69. Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara 2002, 98.

70. Atay, *Kur’ân’a Göre Araştırmalar V*, 72.

çektir. Sözü edilen boyut, onu öyle bir noktaya taşır ki, orada o başkalarının sadece “ahlâkî” dedikleri hususu, iman hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak görür, takdir eder, içselleştirir ve yaşar. Dolayısıyla onun ahlâk hayatı, aynı zamanda onun ibadet hayatının ana omurgasını oluşturur.⁷¹

Nihaî olarak anlaşılmaktadır ki, bu karşılıklı ilişkilerden akılla inanç arasında hiçbir çatışmanın söz konusu edilmesi mümkün değildir. Zira “Allah, inancın hem sebebidir, hem de aklın var edicisidir. Dolayısıyla her ikisi arasında bir çelişkinin bulunduğu iddiası temelsiz kalmaktadır ve gerçekçi değildir. Buna göre akla, ilâhî nesnelere yöneldiğinde tam bir ‘itimad (güven) duyulmalıdır.’”⁷²

Bu durumda “itimad” olgusunun merkezindeki mü'min için, Allah hakkında “hikmetinden sual olunmaz” denilmesi de belirli bir aşamada doğal karşılanabilir. Ama acı ve felâketlerin, Allah'ın varlığı aleyhine sorgulanması ve yorumlanması, onlar açısından bakıldığında, delilin gücünü değil imanın zaafına işaret eder. Hiçbir kötülük, bela ve felâket imanın anlamsız ve aklî olmadığının gerekçesi olarak kullanılmaz. Kısacası, iman aklî olan ve aklî olmayan ayrışmasına tabi tutulamaz. Olumsuz gibi algılanan hususlar, nihayetinde Allah'ın hikmeti ve rahmeti göz önünde bulundurularak yorumlanır.⁷³

O halde dinî inanç, son aşamada bir karar verme ve tercih etme meselesidir. Fakat bir kimsenin inanmasına sebep teşkil eden kişisel sebepler, bir başka kimse için de inançsızlığa götüren sebepler olarak değerlendirilebilir. Her ne sebepten olursa olsun o gerekçelerin tartışılması gerekir. Sonunda inanmamızı sağlayan gerekçe sağlam ve güçlü de olmayabilir. Eğer bu tür gerekçeleri ortaya çıkarmak ve onların yerine daha sağlam ve güçlü olanı koymayı arzuluyorsak, susmayı değil, araştırmayı, düşünmeyi, konuşmayı ve tartışmayı tercih etmeliyiz. Zira Allah'ın varlığına iman etmemiz, sadece bizim şahsımızla ilgili bir mesele değildir; aynı zamanda iman, toplum hayatında, dolayısıyla tarih sahnesinde de ifadeye kavuşma imkânı aramaktadır.⁷⁴

71. Aydın, *Din Felsefesi*, 256-257.

72. Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, 107-108.

73. Koç, *Din Dili*, 186.

74. Aydın, “Allah'ın Varlığına İnanmanın Aklîliği”, 16.

Şu halde inanç, Malebranche'ın (1638-1715) güzel bir ifadeyle sendirdiği gibi, *ruhumuzun gidişini idare etmelidir; fakat onu dehâ ile dolduran yalnız en yüksek akıldır*.⁷⁵ Ne iman akla, ne de akıl imana feda edilebilir. Her ikisi de, vazgeçilmez ve hayatî öneme sahip olup, bir bakıma dünya ve öte dünya mutluluğunun şifrelerini barındırmaktadırlar. Bilim ve teknolojinin nefes aldırmayan cenderesindeki insan için bir oksijen ve enerji merkezi konumundadır.

75. N. Malebranche, *Metafizik ve Din Üzerine Görüşler*, çev. Bedia Akarsu, III. baskı, Ankara 1997, 142.

RUHA AÇILAN KAPI: KALP*

“Bedende bir et parçası vardır. O parça iyi ve sağlam olursa bütün beden sağlam olur. Bu parça bozuk olursa beden bozuk olur. Bili-
niz ki, o et parçası kalptir.” (Hakîm Tirmizi,
Nevâdiru'l-Usûl, II, 94)

insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl ve ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal ve ilâhî latife gibi birçok anlama gelen kalp, başka dillerde tam olarak karşılıkları olmayan “gönül ve can” gibi kelimeleri de ifade eder.⁷⁶

Kelime anlamı “dönmek, çevirmek” olan kalp, sürekli dönen ve tayan bir radar gibidir. O hiçbir şeye sabitlenemez ve bağlanamaz; dolayısıyla sürekli kutsalı arar ve araştırır. “La ilâhe illallah turnusol testi ile” kalp, var edilenlere tapılmayacağını ve kulluk edilmeyeceğini hatırlatarak tevhîde işaret eder.⁷⁷

* “Ruha Açılan Kapı: Kalp”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 118, Şubat 2009, 24-27.

76. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, Beyrut trz, I, 687; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, 422-423; Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, XIII. baskı, yay. haz: A. S. Güneýçal, Ankara 1996, 483.

77. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İstanbul 2003, 48.

Derin zekâ ve irfanı içinde barındıran kalp, aynı zamanda marifetin de mekânı ve merkezidir. Sûfîler için varılmak istenen maksat; yumuşak, duyan, hisseden ve şefkat dolu bir kalp geliştirmek ve kalbin derin kavrayışını tekâmüle erdirmektir. Kalbin bu derin kavrayışı, aklın soyut zekâsından daha sağlam köklere dayanan bir kavrayışı haber verir. Kalp gözü açıldığında, görünmeyen âlemin kapıları açılacak ve ötelerin ötesi temaşa edilecektir. Kalp kulağı açıldığında ise, sözlerin ötesinde gizlenen hakikatin derin sessizliği tüm varlığıyla hissedilecek ve duyulacaktır.⁷⁸

1. KUTSALI ARAYAN MABED

İlahî kıvılcım, ruh ve aşk kalpte mekân bulur. Nitekim kalp, kutsal arayan kutsal bir mabed ve tapınaktır. Bunun için sûfîler, bu muhteşem mabedin mihmandarları olduklarından bütün insanlığa saygı, hürmet ve nezaketle muamele ederler ve karşılık verirler. Nitekim bu mukabele ile hâsıl olan ve aynı zamanda tasavvufun da özü olan sevginin mekânı da kalptir.⁷⁹

Hakk'ın var ettiklerinin merkezini yerleştirdiği tapmak da kalptir. Kutsal kıvılcımın mekânı olarak insanın içinde halkedilen mabed için kutsî bir hadiste Azîm olan Allah şöyle buyurur: "Bütün göklere ve yerlere sığmayan Ben, ihlâslı mü'minin kalbine sığarım."⁸⁰ İnsanın içindeki mabed yani kalp, yerkürenin en kutsal tapınak ve ibadetgâhlarından daha değerlidir. Bir insanın kalbini ve gönlünü kırmak ve incitmek, en büyük ibadet mahallerine zarar vermekten daha büyük hakkı ve sorumluluğu içinde barındırır.⁸¹

2. BEDENİN MERKEZİ

İnsanın içindeki mabed olan kalp, aynı zamanda tüm duyguların sığınağı, merkezi ve *makarrıdır*. Tüm duyular ve algılanan şeyler önce

78. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 28.

79. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 28.

80. Hadisçiler, bu hadisi sıhhatini tasdik etmemişlerdir.

81. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 48.

kalbe ulaştırılır. Kalp de bunları anlaşılması için beyne iletir. Eğer kalbin duyu gücü olmasaydı bu duyular hükümsüz olur, boşa giderdi. Bu, doğuştan kör olan birisinin nesneleri tasavvur etmesinin mümkün olmaması gibi bir hali hatırlatır. Nitekim “*Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur*”⁸² ayeti de buna işaret eder.⁸³ Bu bağlamda filozoflar kriter olarak akli öne çıkarırken, sûfiler daha çok keşf ve ilhâma daha fazla önem vermişlerdir. Ancak bunu yaparken akla alternatif olarak keşfi öne çıkarmazlar. Onlar, akılda derinleşmekle akıl nurunun ötesine vararak elde edilen keşfi idrâk ederler.

İnsanın şekle büründüğü bedeni, doğumundan sonra gelişme kaydettiğinde, beyin tıpkı bir krallık gibi diğer azâların itaat ettiği bir yönetici veya bir şehir gibi faaliyetlerini sürdürür.⁸⁴ Ancak insanın en soylu organı kalp, vücudun merkezidir.⁸⁵ Kalp sadece ruhî idrâk sürecinde bir merkez değildir; aynı zamanda fizyolojik nefes alma süresinde de en büyük rolü oynar. Hava boğazdan, temizlenmek için akciğere girer; daha sonra ısınıp gidermek için kalbe girer. Oradan atar damarlara ve vücudun bütün parçalarına ulaşır. Hava, dönüşünde tekrar kalbe, oradan akciğerlere girer. Oradan da vücudun ısınıp taşıyarak boğazdan dışarı çıkar. Çoğu Müslüman yazara göre kalp, sadece yaşam veren nefes alma etkinliğinde değil, aynı zamanda zekâ gibi o da vasıtasız ve merkezîdir. Böylece kalp ile idrâk ve yaşam ritimleri arasında, akli meleke ile beyin arasındaki dolaylı ilişkiden daha yakın bir ilişki vardır.⁸⁶

3. YÖNETİCİ ORGAN

İslâm filozoflarında kalbin donanımı için selim bir akıl, derin tefekkür temel ölçüt iken, sûfilerde tefekkürün yanında bir o kadar murâkabe, mücâhede ve riyazet de önemlidir.⁸⁷

82. 22 Hac, 46.

83. İhvân-ı Safâ, *Resâil-u İhvânî's-Safâ*, I, 105-106; İhvân-ı Safâ, *Risâletü Câmiati'l-Câmia*, 358.

84. Resâil, I, 29; *er-Risâletü'l-Câmia*, 124, 129-130.

85. Resâil, III, 394.

86. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 116.

87. Bayram Ali Çetinkaya, *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri –İhvân-ı Safâ Modeli-*, İstanbul 2008, 133.

Tefekkür, murâkabe ve riyazetle kemâlâta erişen kalp, yönetici organ olarak diğer bütün organların kendisine boyun eğdiği ve hizmet ettiği merkezî bir fonksiyon icra eder. Mesane böbreğe, böbrek karaciğere, karaciğer de kalbe hizmet eder. Diğer organların durumu da benzer özellikler taşır.⁸⁸

Bütün uzuvların kendisine itaat ettiği kalbin çok sayıda askeri olduğu gibi, bir o kadar düşmanı da çoktur. Bu şuna benzer: İnsanoğlunun bedeni bir şehir gibi düzenlenmiştir. Onun organları, parmakları, o şehrin sanat erbabıdır. Şehvet ve ihtirası, maliye müdürü; gazap ise emniyet müdürüdür. Şehrin padişahı kalp, veziri ise akıldır. Ülkenin koruması ve inkişafı için padişahın tebaasına ihtiyacı olduğu şekliyle gönül padişahının da benzer ihtiyaçları söz konusudur. Ancak bu sayede beden ülkesi imar olur ve ordusu galip gelir.⁸⁹

Beden ülkesinin hükümdarı olan kalp, meleklerin sahip olduğu cevher türünden bir özelliğe maliktir. Ona bahşedilmiş güçler vardır. Maddî dünyadan bazı şeyler, onun emri altındadır. Nitekim herkesin özel âlemi, kendi vücududur. Beden ise, kalbin (ruhun) buyruğuyla hareket eder. Kalp emir verince, parmaklar harekete geçer. Kalpte kızgınlık belirince, bedende terleme ortaya çıkar. “Bu da meleklerin tasarrufu ile yağmurun yağmasına benzer. Kalpte şehvet belirince, bir yel hâsıl olup şehvet âletine yönelir ve ona kuvvet verir. Yemek yeme düşüncesi meydana gelince, dilin altındaki kuvvet hizmet için ayağa kalkar ve tükürük çıkarmaya başlar, yemeğin boğazdan kolay geçmesi için ıslatır. Çünkü kuru yemeğin boğazdan geçmesi zor olur.”⁹⁰

4. MANEVÎ KALP VE FİZİKÎ KALP

Manevî kalp, fizikî kalp gibi bir vazifeye sahiptir. Fizikî kalp, insan bedeninde merkezî bir konumdadır. Manevî kalp ise nefs/alt benlik ile ruh arasında bir yerde mekân bulur. Fizikî kalp, bedeni düzenler ve

88. Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 76.

89. Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev: Ali Arslan, İstanbul 2004, 36.

90. Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev: Ali Arslan, İstanbul 2004, 48.

yönetir; manevî kalp ise ruhu idare eder. Fizikî kalp, taze oksijenli kanı vücuttaki her bir organ ve her bir hücreye göndermekle bedeni besler. Bununla birlikte damarlar kanalıyla kirli kanı toplar. Manevî kalpte hikmet ve nur saçarak ruhu beslerken kişiliği de reziletlerden arındırır ve erdemlerle bezer. Kalbin bir cephesi manevîyât âlemine, diğer cephesi ise nefsin/alt benlik ve menfi vasıflarımıza yöneliktir.

Fizikî kalp yaralandığında, hastalık kaçınılmazdır; eğer ileri derecede hasar görmüşse ölümden başka seçenek hali ortada kalmaz. Kalp, nefsin/alt benliğin olumsuz özellikleriyle boyanırsa, ruhen marazlı hale düşer. Şayet kalp, nefsin hakimiyeti altına rıza gösterirse, manevî hayat son bulur.⁹¹

Her organın idarî merkezi kalptir. Her organın hissedeceği şeyleri vardır, ondan başkasını hissedemez. Mesela görme duyusu göz bakmayla ilişkilidir; işitme duyusu kulak duymayla ilişkilidir; koklama duyusu burun koklamayla ilişkilidir. Tatma duyusu ağız tatmayla ilişkilidir. Bütün bu organlar hissettiklerini kalbe ulaştırır. Buradan da kalp duyusu ortaya çıkar. Kalp duyusunun gücü, diğer organlardan aldığı idrâk etmesi için akla iletmesinde görülür. Eğer kalp duyusunun gücü bulunmasaydı, diğer organlar işlevsiz hale gelirdi. Kör olarak dünyaya gelen insan, gökyüzünü ve onun hangi yönde olduğunu tasavvur etmekten yoksundur. Nitekim Her Şeyi Gören/Basar, şöyle buyurmaktadır: ‘...*Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.*’⁹²

5. ÂLİM VE ÂRİF OLAN KALP

Vücuttaki kalp, insan şeklinde şekillenmiş, sûretlenmiş ve yaratılmıştır. Onun için var edilenlerin bedeninde en şerefli organ olmuştur. Zirâ kalbin görme duyusu göremeyeceği şeyleri gören bir basireti; sesleri idrâk edip idrâk ettiklerini işitme duyusuna ileten kulakları/alıcıları; âşığın maşukunu sorma ve onun yanında bulunmayı arzu-

91. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İstanbul 2003, 46-47.

92. *Resâil*, III, 105-106.

laması gibi kaybettiği mahsusata bir özlem duyan dokunma duygusu bulunmaktadır.⁹³

Şu halde ruhanî latif bir varlık olarak kalbin, cismânî kalble ilişkisi söz konusudur. Ancak insanın hakikati ruhânî kalptir. İnsanda anlayan, âlim ve ârif olan bu kalptir. Hitap edilen, cezalandırılan, azarlanan ve aranan kalp yine bu kalptir.⁹⁴

Batılı insan için “kalp sahibi”, derinden hisseden ve kavrayan kişidir. Sûfilikte ise kalp, çok daha zengin ve karmaşıktır. Çünkü kalp, insanın sadrında mekân bulmuş ilâhî bir mabeddir. Kalp, Rahmân tarafından içimizdeki “kıvılcımın” menbâi olarak tasarlanmıştır. Bundan dolayı kalbi temizlemek ve onu açmak, Allah’ın huzuru için onu bir tapınak olmaya hak eder hale getirmekle mümkündür.⁹⁵

93. *Resâil*, III, 106.

94. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, III, 9.

95. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İstanbul 2003, 63.

ERDEM VE TAKVÂNIN KAYNAĞI OLARAK KALP*

1. KALP GÖZÜ

manevî güçlerin merkezi olan kalp, duyuların gönderdikleriyle beslenir. Yani organlarca algılanan her şey, beyne ulaşmadan önce kalbe intikal eder. Kalp, adeta onların bir sığınağı ve melcei gibidir. Kalbin “dışarıdan görme menzilinin dışında olanı görmeye imkân veren” yetenekleri vardır. Ayrıca onun nesneleri/var olanları tam anlamıyla idrâk etme ve kavrama arzu ve iştiyakı vardır. Aynı zamanda burada “aklın ışığını” idrâk eden kalp gözleri ve kalp ile bilgiyi açıklayan bir duyarlık ve bir sezgi de bulunmaktadır. Yani vahiy ve ilhâmı anlatan sûfî bir sezgi bulunmaktadır. Onun için kalp, azâların en soy-lusu olmaktadır.⁹⁶

İslâm filozofları, saf bir kalbin oluşmasının nefsin (ruhun) temizlenmesiyle olacağını, mistik bir sezgiye erişmenin “gaflet ve cehalet uykusundan uyanma” anlamına geldiğini söylerler. Ruhu temizlenmiş kişi bu

* “Erdem ve Takvanın Kaynağı Olarak Kalp”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 123, Temmuz 2009, 18-21.

96. Bkz. İhvânü's-Safâ, *Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Dâru Sâdır, Beyrut, trz, III, 105-106 343, 394, 407; İsmail Yakıt, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Bilgi Problemi*, İstanbul 1985, 51-52.

mertebede “akıl ışığı” ve “kalp gözü” ile öte âlemin hakîkâtini görebilir. Hatta kalp gözüyle Rabbini dahi görebilir. Bu merteye de bir nevi mistik bir sezgidir. Melek mertebesine ulaşılır ve ilhâma (peygamberler için vahye) layık olunur. Meleklerle benzeyerek Rahmân’a yakın olurlar.⁹⁷

Kalp gözü, baş gözü ve basîret gözü gibi kavramlara bakıldığında, asıl körlüğün *baş gözünün* değil, *kalp gözünün* körlüğü olduğu bilinecektir. Zira *baş gözüyle* görülenlerin ötesinde, *kalp gözüyle* müşahade edilen şeyler vardır.⁹⁸

Kalp gözleri açılan kişi için, görünen dünyanın arkasında ve ötesinde olan gizli hakikatler tecellî edecektir. Kalp kulakları açılan için ise, sözlerin ve kelimelerin ardındaki gizlenen hakikatler duyulacaktır. Hakikatlere açık ve yönelik olan kalp sayesinde, sinir ve zihin sistemimiz öyle dengeli bir hale ulaşır ki, diğer insanların ne düşündüğünü ve nasıl eylemlerde bulanaklarını sezebilir ve hissedebiliriz.⁹⁹

2. ERDEMLER VE KALP

Gönül sözü etkili bir hükümdar olan kalbe karşı, bedeninin diğer organlarının itaat etmekten başka seçenekleri bulunmamaktadır. Kalbin ıslâhı ve felâhı, onu kötü ve çirkin hareketlerden ve ortamlardan uzak tutmakla ve güzel erdemlerle süslemekle gerçekleşir.¹⁰⁰

Kalbin en mahrem alanlarına tecellî eden Hak Teâlâ, güzel karakter, cömertlik, sabır ve manevî faziletlerin bâtinî ilmini dilediği kimseye nasip eder. Bununla birlikte Allah’ın güzel sıfat ve isimleri hakkında belâgatlı konuşma ve hitap edebilme mahareti verilir. Bir kısım insanlar da derin tefekkür ve tezekkür hallerinin sonucunda Allah’tan gayrısını görmez olurlar.¹⁰¹

97. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, I, 450; III, 343, 371.

98. İhvânü’s-Safâ, *Resâil*, II, 416; III, 13, 485, 537; IV, 19, 81, 168.

99. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İstanbul 2003, 65.

100. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Osmanlıca’dan sad: Faruk Meyan, İstanbul 1981, 456.

101. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 55.

Bazı düşünürler nezdinde *kalp*, göğüsteki et parçası değil, nefstir. Câhillerin kalpleri âlimlere kıyasla ölüdür; vesvese ve vehimlerle doludur, kararmış ve hakîkate kapanmıştır. Âlimlerin kalpleri ise hidayet nuruyla doludur, ilimlerin berraklığı ile hakîkate açılmıştır. Cehalet, kötü fiil ve davranışlardan dolayı nefsin zatında meydana gelen paslanma ve kirlenmedir. Nefsin şaşılığı, bozuk ve yanlış fikirler sebebiyledir. Taassub, ihtiras ve cehalet hakîkatı görmeye perdedir. İlâhî hakîkatlere ve bâtinî sırlara ancak ilim, irfan ve basiret ehli, aklî ilimlerle güçlenmiş, Rabbânî ilhâmlarla teyid edilmiş, ilâhî kitaplarla desteklenmiş seçkin kişiler ulaşabilirler.¹⁰²

3. TAKVÂ VE KALP

“Kalbim Rabbimi gördü. Zira takvâ sayesinde Rabbim ile kalbim arasında perde kalmamıştır.” diyen Hz. Ömer, kalp gözünün bereket ve hikmetini anlatmak istemektedir. Yaratan’ı ile kendisi arasında perde ve setre kalkan insanın kalbi sayısız ve sınırsız nimet ve lütuflara muhatap olur. Bunun sonucunda ötelere ötesini ve hakikat âleminin en mahrem güzelliklerini temaşa eder.¹⁰³

Nihayetinde Cemâl’e yakın olan beden/cisim değil, kalptir. O, Latîf’in sırlarından bir sır ve ilâhî bir letafettir.¹⁰⁴ Kalbe nüfûz eden fikirler, orada takvâ, hidayet ve hayrın vücut bulmasına vesile olurlar ve ilâhî rahmete ulaşmaya vasıta olurlar. Aynı zamanda bu tür düşünceler, kişinin kalbinde bir nur ve güzel bir duygu tesiri meydana getirirler. Yine kalbe vâsıl olan fikirler, isyan ve kötülük duyguları da oluşturabilirler. Bunlar şer kaynağı ve dünyevî bağışlılıkların işaretlerini verirler. Sonunda kalpte zulmet ve kötü koku tezâhür eder.¹⁰⁵

102. R, II, 416; III, 302, 452-453, 532; IV, 6-7, 171; Koç, *İhvân-ı Safâ’nın Eğitimi Felsefesi*, 72-74.

103. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, III, 34.

104. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, I, 138.

105. Ebû Talib el-Mekkî, *Kâtûl’-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev: Yakup Çiçek, Di-laver Selvi, İstanbul 2004, I, 487-488.

Kalp, takvânın mekânıdır. Takvâ ise, Allah’a olan sevgimizi, yakınlık duygumuzu ve aşkımızı kaybetme korkusundan başka bir şey değildir.¹⁰⁶

4. AKIL VE KALP

“Işığın gözle ve aynanın kendine bakanla ilişkisi neyse, aklın nefsle ilişkisi odur. Nasıl ki göz, eşyayı ancak ışıqla ve nasıl ki insan yüzünü aynayla ve ona bakmakla görür, aynı şekilde nefs de kendini aklın ışıqlıyla görür. Ve varlıkların hakikatlerini, ancak akla bakarak görebilir.

Nefs, eğer açıksa, ancak basiret gözüyle akla bakabilir. Nefsin basiret gözü, ancak gaflet ve cehalet uykusundan uyanıp baş gözüyle bir mahsusâta bakıp, anlamlarını düşünüp hakkıyla tanımak için onun hallerini itibara almasıyla açılır.”

Kalpte, üç durum bir arada bulunur ki, yakîn onlardan kesinlikle uzaklaşmaz ve ayrılmaz. Ancak onların zayıflaması ve güçsüzleşmesi ile yakîn de zayıflar ve güç kaybeder. Bunun karşısında onların kuvvetlenip ortaya çıkmasıyla da kuvvetlenir. Bu üç özelliğin ilki imandır ki, yakîn için çakmak taşı ölçüsündedir. İkincisi ilimdir ki, yakîn için çakmak taşını tutuşturmak için çakmağı yakmak gibidir. Üçüncüsü ise akıldır ki, çakmak taşından tutuşturulup elde edilen taş mesabesindedir. Bu üç sebep nitelik bir araya geldiğinde kalpte yakîn nuru parlar ve varlığını hissettirir.

Kalp, bu manevî sebeplerle kuvvet bulması ve tasfiye olması konusunda bir lamba gibidir. Kandil durumunda bulunan aklı, zeytinyağı ko-numunda olan ilim yakar, canlandırır ve harekete geçirir. Bu zeytinyağı, lambanın ruhu ve ışık kaynağı durumundadır. Şu halde ilmin kuvvet ve desteği yakîni ortaya çıkarır. Lambanın fitili ölçüsündeki iman, ışığın ortaya çıkması ve kesintiye uğramaması için temel bir ihtiyaç ve nimettir. Yakıtı güzel, fitili sağlam olan lambanın güzel ışık yaydığı gi-

106. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 55.

107. Resâil, II, 416.

bi, imam güzel, ilmi düzgün, akli kuvvetli olan kalbin de yakîni o derece kuvvetli ve parlak olur. Vera, takvâ, ilâhî korku ve zühd ile iman ve dolayısıyla kalp güçlenir ve yenilenir; yakînin nuru ziyade bulur. Bu halde ilim, tevhîd için bir mekân olur. Tevhîd ehlinin ilmi arttıkça, yakîni ve tevhîd nuru artar.¹⁰⁸

Basiret gözünün vasıtası olan kalbe yönelen ve inen fikirler, ruh-tan ve melekten gelir ki, bunlar Allah'ın hazinelerden neş'et etmektedir. Akıl, nefs ve şeytandan gelen fikirler ise, yerin hazinelerinden gelmektedir. "Aklın kalpteki misali, görme hassesinin gözdeki fonksiyonuna benzer. Onun, göz bebeğinde sağladığı parlaklık gibi, akıl da kalbin kendine mahsus bir yerinde kalbe parlaklık sağlamaktadır."¹⁰⁹

Aklı aşırı derecede öne çıkarıp da kalbi görmezlikten gelen anlayışlar da bulunmaktadır. Okuma, yazma ve matematik gibi temel eğitim alanları, aklın öğrenmesini kapsamaktadır. Bunun karşısında müzik, sanat ve sosyal yetenekler gibi kalbi geliştiren alanlar genellikle önemsiz olarak görülmektedir. Bu tür bir eğitim ise, çok zeki ancak yeterince atik olmayan yüksek eğitim almış insan tiplerini ortaya çıkarmaktadır. İrfan ve hikmet sahasında ise; kalbin beslenmesi, geliştirilmesi ve kemâle erdirilmesinin anlamı büyüktür. Kalbi açık olan ile kalbi kapalı olan karşılaştırıldığında, birincisinin daha ârif ve daha şefkatli ve daha anlayışlı olduğu görülmektedir.

Nihayetinde kalpler, bâtını ışığın, ilhâmın, üretmenin ve tutkunun kaynağıdır. Gerçek ârif ve âbidin kalbi, canlı, uyanık ve nurla doludur. Dolayısıyla "eğer sözler kalpten geliyorsa, kalbe girerler; ancak eğer dilden geliyorsa, kulakların ilerisine geçemezler."¹¹⁰

108. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev: Yakup Çiçek, Dîlaver Selvi, İstanbul 2004, I, 465.

109. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, I, 487.

110. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 45-46.

RUHUN VE ERDEMİN DİRİLİŞİ: TEFEKKÜR*

kadim Kelâm, akleden bir varlık olarak tasvir ettiği insanın mertebesini, tefekkür imâlatçısı haliyle sunar ve şerefleendirir. İslâm’ın Kutlu Peygamberi (sav) de, tefekkürü nafîle ibadetlerin zirvesine uygun bulur: “Bir saat düşünmek altmış yıl boyunca yapılan nafîle ibadetten daha hayırlıdır.”

Tevhîd toplumunda mü’min örneği, düşünce, fikir, ilim, bilgi ve tefekkürle harmanlanmış erdemli bir portreyle şekillenir. “*Allah’ın kulları içerisinde O’ndan en çok korkanlar ancak bilginlerdir*” (Fâtır, 28) yan-kısı, bilim merkezlerinin kapılarının anahtarıdır. İslâm’ın bilgini, muhalif ve muarızlarını Kur’ân’ın kelâmıyla tartışma şölenine davet eder. “*Eğer doğru sözlülerden iseniz açık delillerinizi getirin*” (Neml, 64). O, kesinlik ve tatmin olmuşluğun verdiği güç ve kudretle şüphe ve endişe krizindekileri ikaz eder: “*Onların çoğu zanna uyarlar; gerçekte ise zan, hakikat karşısında hiçbir şey ifade etmez*” (Yûnus, 36).

Akabinde hakîkate ulaşmanın işaretlerini gösterir ve tarif eder: “*(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?*” (Fecr, 17-20)

* “Ruhun ve Erdemin Dirilişi Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 241, Ocak 2011, 17-20.

“Oku!” (Alak, 1) nidası, fikir ve tefekkür insanının rehberidir. İrfan ve hikmet sahiplerinin hazine anahtarları ve hayat veren iksiri, şu enfes hitapların verdiği mânâ deryasında gizlidir: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9), “Rabbim ilmimi artır de.” (Tâhâ, 114) “Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar ve düşünür.” (Bakara, 269).

Hayrın ve hikmetin bütün katkı ve zenginliklerinden nasiplenene tefekkür erbabı, sınırsız ve hadsiz bir coşkunluk ve neşve içinde varlığın ve hakîkatın manevî hazzına sahip olur.

1. TEFEKKÜRÜN HAMMADDESİ VE MAYASI: İLİM

Tefekkürün hammaddesi ve mayası olan ilim, hikmet ve irfanla tek bir gönül hâlesi oluşturur; “yitik cenneti” arayan ârif gibi, cehalet ve karanlığın iz ve emarelerini yerküreden siler, yok eder. Mü’min için malumdur ki, “en makbul sadaka, bir kimsenin ilim öğrenmesi, sonra diğer bir Müslüman kardeşine öğretmesidir”. Çünkü “ilim rütbesi rütbelerin en büyüğüdür”. Sevgili Efendimizin dediği gibi, “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz. Bu yola giren seyyâh için üç güzergâh vardır: Ya ilim sahibi ol, ya ilmi öğrenen ol, veyahut dinleyen ol, dördüncü olma...” Dördüncü yolu tercih etmeyen tâlibe/öğrenciye nasihat olunur ki; “Âlimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır”. Yolda olanın aradığı “ilim ve hikmet, mü’minin yitiğidir. Her nerede bulursa alır.”

Âlîm’in (Her Şeyi Bilen) bahsettiği ilimle nurlanan insan, varlık ve yokluk âleminin şifrelerini çözme gayretine düşecektir. Bu hâl, onu imanın nurlu halkasıyla sarmalayacak görünmeyen âlemin yolcularına arasına katacaktır.

Bilmek... En Yüce Olan’ı, yani Yaratan’ı bilmek O’nun hareket etmeyen (değişikliğe uğramayan) “Bir” olduğunu, her şeyin etkin sebebinin O olduğunu; O’nun, kendi cömertliği, hikmet ve adaleti ile bu âleme düzen veren olduğunu bilmektir. Mütefekkir ve bilgenin de yapması gereken şey, insanın gücü ölçüsünde Yaratıcı’ya benzemesidir.¹¹¹

111. (Fârâbî, *Risâle fî mâ Yenbağî en Yukaddeme Kalbe Ta’allümi’l-Felsefe*, Mısır 1325/1907, 57-64; Kaya, *İslâm Filozoflarının Felsefe Metinleri*, 113-114).

Tefekkür erbabı, var olanların hakikatini bilme ve onları kendi yararına kullanma imkânına sahip olmakla insana ait erdemleri elde etmiş olur. O, Hakîm'in yarattığı varlık türlerindeki hikmeti çok iyi kavrar; onların sebep ve sonuçlarını araştırır ve varlıktaki hayranlık uyandıran düzeni anlar.¹¹²

Rafine olmuş ve saflaşmış olan tefekkür, küllî bir ilimdir; varlığın hakikatini, sebep ve sebeplilerini, her varlık türünün yapısal özelliğini ve niçin yaratıldığını bilmek, bütün bunları insanın gücü ölçüsünde küllî bir bilgiyle kuşatmaktır. İşte küllî erdem bu sayede elde edilir.¹¹³

2. TEFEKKÜRÜN MENBAI

Tefekkürün menbaı olan hikmet, *sözde ve fülde isabet etmektir*. Bu anlamda *hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklenmiş ve uygulanabilir özellikler taşıyan ilimdir. Hikmetli hareket de bilimsel temellere dayalı olan ve bir ilmin ölçüsüne vurulduğu zaman doğru olduğu kesinleşen ameldir... Hikmet ilimle sanatın birleşmesidir*.

Bir anlamda *ilim ve fıkıh demek olan hikmet varlıkların özündeki manaları anlamaktır. Yani varlıklar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip, varlıkların özünü ve amaçlarını kavramak demektir*.

Kur'an'ın birçok yerinde hikmet, peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır ve çoğu zaman onun yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla hikmet, Allah'ın emrini anlamaktır.

İcat etmek anlamına da gelen hikmet, varlık düzeninde her şeyi yeri yerince koymak demektir ki, bu tarif de görünüşte bütün varlığı açıklamaya yönelik olduğundan, bir bakıma ilâhî hikmeti, ilâhî sıfatları topluca tarif sayılır.

Uygulama açısından hikmet adalet demektir. Amelî hikmet denilen ahlâk ilmi; ahlâkı, ifrat ve tefrit arasında adalet temeline dayadığından bu manayı almıştır.

112. Âmirî, *Kitâbü'l-İ'lâm bi-Menâkıbî'l-İslâm*, nşr. A. Gurâb, Kahire 1967; Kaya, *İslâm Filozoflarının Felsefe Metinleri*, 199.

113. İhvân-ı Safâ, *er-Risâletü'l-Câmia*, nşr: M. Galip, Beyrut 1974, 60; Kaya, *İslâm Filozoflarının Felsefe Metinleri*, 222.

İnsanı, güzel ve doğru işlere yöneltten *hikmet*, *siyasette*, *insanın gücü yettiği kadarıyla yüce Yaratıcı'ya benzemeye çalışmasıdır ki, bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırmak ile mümkün olur.*

3. ALLAH'IN AHLÂKIYLA AHLÂKLANMAK

Yaratıcı'ya benzeme gayreti içindeki kul, hikmet sayesinde *Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktadır.*

Bir bilgiye hikmet denebilmesi için üzerinde faydalı bir işin eserinin görülmesi gerekir. Herhangi bir faaliyete hikmet adı verilmesi de hem ilmi temellere dayanması ve ilmin gereklerine uygun olarak ortaya konması, hem de kötülüğü ve zararı amaçlanmamış olması gerekir.

Bu çerçevede hikmet, *Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır ki, nihayetinde bunu gerçekleştiren kimse, mutlak şekilde Allah'a itâat edecektir.*

Kulluk bilinciyle yoğunlaşmış olan kimseye Allah'ın lütfettiği *hikmet* öyle bir *nurdur ki, akli karışıklıklar içerisindeki insan, vesvese ile gerçek makâm arasındaki farkı onunla ayırabilir. Bundan dolayıdır ki, hikmeti elde eden isabetli, doğru ve hızlı karar verebilmekte ve gerçeğe ulaşmaktadır.*

Ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağı olan hikmet, bütün haller hakkı tanık tutmaktır. Dolayısıyla hikmet, sebepsiz işarettir. Yani öncesinde herhangi bir illet ve sebebe bağlı olmadan, Hak Teâlâ'dan kayıtsız şartsız vârid olan, içinde şek ve şüphe, zaaf ve fesat ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye sormaya hacet bırakmayan işarettir.

Şüphe ve kaosun kıskırtıcılığından ve karmaşasından insanı arındıran hikmet, hem *din ve dünya düzeni* hem de *ledünnî ilimdir*. Nihayetinde hikmet, *ilhâmın gerçekleşmesi için sırrı saklamaktır.*¹¹⁴

Ancak kendisine hikmet verilen Hakîm Elçi (sav) için, *“hikmetin başı Allah korkusudur.”*

114. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İ. Karaçam, E. Işık, N. Boelli, A. Yücel, İstanbul trz, II, 204-205; ayrıca bkz. Kindî, *Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha*, 71.

4. İRADE, HİKMET VE TEFEKKÜR

Hikmeti elde etmenin başlangıcı tefekkürdür. Bu hale kavuşmak da, ancak temiz akıl ve kalple mümkündür. Yaratıcı'nın bahsettiği akıllı, ihtiras ve şeytanın vesveselerine köle edenler, ne iç dünyalarındaki ilhâmlarını ne de dış dünyadaki ibret manzaralarını kavrayıp idrâk edemezler. Zihinleri, var olan hârikulâdelikleri seçemez ve sezemez. Bunlar düşünmezler veya düşünseler bile geçmişe ait olanlara baktıklarında, hayır ve hakkın, hakikat ve irfanın nerede olduğunu bilemezler. O halde ilâhî bir hediye olan hikmet, ancak selim akıl ve temiz kalp sahiplerine bahşedilir ("O, *hikmeti dilediğine verir...*" Bakara, 269). Dolayısıyla gerçeği yakalamış akıl ve hayrı talep eden irade, hikmetin şartı; tefekkür de onun girizgâhıdır.¹¹⁵

En geniş anlamıyla fayda ve sağlamlık anlamlarına gelen hikmet, her güzel bilginin, erdemli ve yararlı işin adı olmuştur. Bu bağlamda hikmet, bir işi bağnazca yapmayıp sebep-sonuçlarını ve arka planını göz önüne alarak, meydana gelebilecek sıkıntı ve problemleri oluşmadan önlemek ve ona göre tedbir almaktır. Demek ki hikmetin gerçekleşmesi için, ilimle meşgul olmak ve eyleme geçip iş yapmak hayatî derecede öneme sahip iki husustur.¹¹⁶

5. TEFEKKÜR ERBABI: NEFSİ EĞİTEN, BEDENE ŞİFÂ VERENDİR

Hülasa, hakikî tefekkür erbabı, bedenleri tedavi edip şifa bulmalarına vesile olduğu gibi, öncelikle kendi nefsini eğitmek amacıyla yeri geldiğinde mübah olan hazların birçoğunu terk edebilendir.¹¹⁷ Sonra da hayat ve servetin girdabında boğulan erdemleri ve ilâhî ilkeleri unutan ve kaybedenlere her iki âlemin kapılarını açan ebedî formülleri veren ve doyumsuz iksiri sunabilendir. Bir anlamda peygamberlerin halefleri olan hakîm ve filozoflardan mahrum olan toplumların, adalet,

115. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 204.

116. Yazır, *age*, 205.

117. Ebû Bekir er-Râzî, *Kitâbu's-Sîretü'l-Felsefiyye*, 102.

cömertlik, onur, cesaret ve yiğitlik vasıflarını yitirmiş egemen kültür ve güçlerin hâkimiyetine razı olmaktan başka seçenekleri kalmayacaktır. Yaşadığımız çağ bunun tanıklığını yapmaktadır. Bugün İslâm dünyasının ve Müslüman toplumların karşı karşıya kaldıkları krizler ve kırılmalar bunun en açık göstergeleridir. Her türlü olumsuz koşullara ve imkânsızlıklara rağmen, Müslüman coğrafya, üçüncü dönem yükseliş medeniyetini gerçekleştirecek hakîm ve filozoflarını beklemektedir.

Tarifi ve tasviri bir nebze de olsa ortaya konan hakîm, arif ve âlim, yani İslâm kültür ve medeniyetinin öncüleri, insana ve topluma faydalı olan bir ilim ve ahlâk anlayışına tâliptirler. Dolayısıyla bundan var olan hiçbir canlı (insan, hayvan ve bitki) zarar görmeyecektir. Kültürümüzde ilim, âlim, bilgi ve bilgin nebevî kutsal bir ruh taşır. Sevgili Peygamberimizin (sav) “Bilginler peygamberlerin varisleridir” şeklindeki ifadesi konunun önemine özgü bir haldir.

Şu halde İslâm Medeniyeti’nin (zirve dönemini geniş boyutlarıyla düşünecek olursak 8. yüzyıldan başlayan) bilim ve kültür havzası, 17. yüzyıla kadar bazı kısa molalar dışında yükselişinden büyük bir şey kaybetmemiştir. Ancak ne zaman ki, bilim ve tefekkürden uzaklaşmış; bu büyük coğrafyanın insanları, o zaman duraklama, gerileme, üretememe ve dolayısıyla sömürülme ile karşı karşıya kalmışlardır.

Düşünce köklerimiz ve kaynaklarımız kireç bağlamış gibi, hiçbir değişim ve dönüşümü kabullenemiyoruz. Nihayetinde düşünmeye ve eleştiriye karşı yasalar ve kuşatılmalar oluşturuluyor. Düşünme yasaklarını kendilerine rehber edinenler; alışılmışın dışına çıkanı aforoz etmeler, totemler ve tabular inşa ediyorlar.¹¹⁸

6. İSLÂM MÜTEFEKKİRİNİN GÖREVİ: DÜŞÜNMEK

Tefekkür erbabı için en büyük tehlikenin başında özgünlükten uzak, taklitçi ve aktarmacılık, bir ruh ve kafa köleliği olarak benimse-nirse, doğurgan fikir kaynağı zâil olup yitikleşir.¹¹⁹

118. Sezai Karakoç, *İslâm’ın Dirilişi*, IX. baskı, İstanbul 2005, 25.

119. Karakoç, *İslâm’ın Dirilişi*, 26.

Düşünmek... Bu, insanoğlunun en değerli özelliklerinden biri olan kabiliyetini geliştirmek... İşte, İslâm mütefekkirine düşen büyük ödev! İslâm, düşünmeyi, insana sürekli olarak bir vazife olarak kabul etmiştir. Kur'ân ayetleri, bu vazife üzerinde durur; düşünme ve tefekküre çağırır. "Işığa koşan bir kelebeğin o telaşlı halinden, geceyi, bir dalgayı yarırcasına aşan yarasadaki o radarlı yürüyüşten, baharda gülün birdenbire açılışından, sonbaharda bütün bir tabiatın ölüşünden, evrensel bir kefen gibi varlığı bürüyen kıştan, peygamberleri dinlemediği için zamanın kılıcıyla toza ve küle çevrilen medeniyetlerden, ölümden ve ölüm ötesinden, mezardan, doğumdan ve çocuktan, yer altından, ayın üstündeki altın tozlara kadar düşünmek, insana, Yaratıcı tarafından bağışlanan en soylu bir özellik değil midir? İslâm, düşünmenin yolunu kesmemiştir. Asıl biz, düşünmeyi durdurduğumuzdan İslâm'la olan ilişkimizi gevşettik, hatta yer yer kopardık. İslâm'a olan aşkımızı yitirdik. Düşünme bağımsızlığımızı yitirdik. Zekâmızı kör bir ezbercilik batağına sapladık. Değer hükümlerimizi bir misyoner mantığının ağma taktık. Klasik kültürümüzü müsteşriklerin yorumuna ısmarladık. Hâfıza, ancak tarihin mirasını canlı tutmak için gerekli iken, batı kültürünün deşeleriyle doldu." ¹²⁰

Yönlerin ve cenahların sınırlarını zorlayan tefekkür, cezbe, duygu ve sezginin mahrem alanlarını aşar, aşkın âlemin sırlarına vâkıf olmaya namzet olur. Tefekkür, bütün melekeleri birbirine bağlayan ve ketnetleyen ana terminal ve kumanda merkezidir. Onun da merkezinde bilim çekirdeği hayat bulur. Tefekkür ve düşünce, bilimi imâl eden ve onun ekseninde bir hâle gibi ürün veren "zihin yemişi"dir.

7. TEFEKKÜR VAHİYDEN BESLENİR

Tefekkür de vahyin hakikat kandilinden şavklanır, doğar, beslenir ve varlık âlemine düşer. Tefekkürün gıdası ve nefesi Kelâmullah'tur. Onun içindir ki, Sözlerin En Güzeli her dâim düşünceye ve tefekkür davet ediyor.

120. Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, 33.

Hayatın derecesini ve kıymetini/kratını arttıran tefekkür, hakîkatte ruhî ve cismânî tüm yeti ve kabileyetlerin makâm ve mertebe kat etmesi için aşkın âlemlerden gelen bir nidâdır.

Ruh ve vecdi kavileştiren düşüncedir. Nitekim medeniyetlerin şahı olan İslâm da, nihayetinde bir tefekkür ve teemmül (derin düşünme) medeniyeti değil midir?

Kadîm medeniyetimizin diriliş ve hayat bulması, tefekkürü şahlandırmakla ve ona ruh katmakla gerçekleşecektir.

Olay ve olguları düşünmek, tarihi düşünmek, sanatı düşünmek, hayatı düşünmek, erdemi düşünmek, ölümü düşünmek, hâsılı varlığı, Var Eden'i ve var olanları düşünmek zamanın ve âtinin çocuklarına kalan en kutlu mirastır.

Sapkınlık ve saplantıları mabud edinen insanlığın felâhı ve salâhı, tefekkürün coşkunluğuyla gerçekleşecektir.¹²¹

Ancak akli ve zihni kutsal bir nesneye dönüştürmek, ruhtan, vecden ve gönülden mahrum bir hayatla neticelenir. Bunun sonucunda faydacı, çıkarıcı, başkasına acı veren ve bu acıyla nemalanan bir nesil ortaya çıkar. Hulâsa, erdemin ve ihlâsın buharlaştığı, onun yerine hazzın ve nefsin hâkim olduğu bir zemin hâsıl olur.¹²²

Sözün özü, fikir ve tefekkür icat etmek ve imâl etmektir; onun ilhâm ve referans kaynağı, görünen ve görünmeyen âlemin Hâlık'ıdır. *Kendisine çok hayır verilen* bu sonsuz ve sınırsız Menbâ'dan nasiplenecektir. Beslenmenin ve faydalanmanın kesilmesi, fikir ve düşüncenin kısırlaşmasıyla neticelenir.

Erdemli olanlar ve yeryüzünde cenneti inşa etmeye çalışanlar, tefekkürün tükenmeyen nimetlerinden doya doya, kana kana beslenenlerdir. Bundan nasipleri kesilenler, büzülürler ve yok olurlar.¹²³

Din ile bilim, akıl ile inanç, tefekkür âleminde savaştan kurtulurlar; zira çatışmaları ve çelişkileri çözen düşüncedir. Ancak düşünce; kalıplaşma, kutsallaştırma ve ikonlaştırmayı bertaraf eder. Tefekkürdür ki, cemiyeti kuklaların ve modellerin taklidinden kurtarır.

121. Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, 21-22.

122. Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, 83.

123. Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, 263.

Fikir ve düşünce, insan ruhunun ve benliğinin cismânîleşmesidir. Onun nefesiyle, beşeriyetin yarını nurlanır ve şavklanır. Eğer tefekkür bir diyarda ölürse, başka bir diyara yolculuğa çıkar. Onun terk ettiği coğrafyalar, cılızlaşır ve kuraklaşır, nihayetinde çölleşir.

Her şeye, her olumsuzluğa rağmen, insanı ve cemiyeti canlandıran en önemli enstrüman ve vasıta tefekkürdür. Onun sayesinde Müslüman dünya ve insanlık, ruh ve gönül âlemini yerküre üzerinde gerçekleştirecektir. Uyku ve ataletin cenderesindeki tevhîd coğrafyasını ayağa kaldırarak yegâne unsur, tefekkürdür.¹²⁴

124. Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, 264.

KENDİNİ BİLMEK, ALLAH'I BİLMEK*

Ruh ve akıl anlamına da gelen nefis, mânâ zenginliği olan bir kavramdır. İnsanın bedeni, ceset, kan, azamet, görüş, kötü söz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu ve murad, nefsin karşılık geldiği diğer anlamlar dünyasıdır. Nefs, kötülüğü emreden şeklinde algılandığı gibi, Allah tarafından insana üflenen Rahmânî ruh olarak da kabul edilmektedir.¹²⁵

1. NEFS: GÖNÜL VE DÜŞÜNCE GÜCÜ

Bir başka açıdan nefis, insan varlığının bedenî veya biyolojik ihtiyaçlarının tamamına verilen bir isimdir. İslâm tasavvufunda ise nefis; insanı dünyadaki geçici varlıklara, gösterişe, maddeye ve tutkulara meylettiren, bundan dolayı her daim iradenin kontrolünde olması gerek-

* “Kendini Bilmek, Allah’ı Bilmek”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 109, Mayıs 2008, 28-31.

125. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, 545.

li olan bir iç eğilimdir. Yine sûfiler için nefis, insanın Allah ile birleştiği yer, gönül ve düşünce gücüdür.¹²⁶

Nefs öyle bir alandır ki, kişi onu kendi hâkimiyeti altında tuttuğu sürece iki âlemde de kurtuluşa erecektir. Onu kontrol altına almak da, ancak reddetmek ve başkaldırmakla başlar. Nefsin sınır tanımayan arzu ve ihtirasları yerine getirildiği zaman insanî kimlik ve erdemler insanlardan uzaklaşır. Ancak ölçülü ve dengeli bir şekilde nefsin muhâsebesi ve murâkabesi yapıldığı sürece de erdemler ve faziletler insanda tecesüm eder ve onun özü olur.¹²⁷

2. NEFSLE SAVAŞMAK

Nefsle mücahede ve mücadele esnasındaki zaafiyetler karşısında iki yol bulunmaktadır: Birincisi, hata ve zarar girdabına sokacak hallerden uzak olmaktır. Ancak unutulmamalıdır ki, sorumlulukları ifa etmek ve Hâlık'a itaat etmek, bunun dışındadır.

İkincisi ise, yanlış ve günahı ısrarcı olmamaktır. Eğer yapılmaması gereken bir hâl işlenmişse çok beklemeden, -yani nefis masiyete bağışıklık kazanmadan-, meşrû olmayan arzu ve zevkleri kalpte mekân bulmadan atmak gerekmektedir.¹²⁸

Nefs insana, asabî ve gergin olduğu anlar, yumuşak ve ölçülü olacağını, bunun sonunda cenneti hak edeceğini; cehennem korkusuyla Rabbinin razı olmadığı şekilde kızmaktan seni koruyacağını vaad eder. Ne gariptir ki, aynı nefis ona ihtiyacın olduğu an, seni azabına sebebiyet verecek hallerle karşı karşıya bırakır. Hatta salih olmayan fiilleri işlemen konusunda sana yardım eder, daha ötesi seni teşvik eder ve zorlar. Aynı zaman da nefis, insana umutsuzluk telkin ederek içinde bulunan durumdan kurtuluşu imkânsız gösterir. Şu halde bunu insana yapandan daha büyük bir düşman ve fâcir var mıdır?!¹²⁹

126. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, II. baskı, Ankara 1997, 498.

127. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, çev: Ş. Filiz, H. Küçük, İstanbul 1998, 406.

128. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 406.

129. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 425.

3. NEFS:

ZARAR VEREN DÜŞMANA ARACILIK YAPAR

“Nefsini bilen Rabbini bilir” sözü, İslâm sûflerinin çokça başvurdukları, içinde nice hikmetleri barındıran bir ifadedir. Hz. Peygamber’in sözü olduğu hususu ise tartışmalıdır. Bununla birlikte insanın kendisi üzerinde düşünüp tefekkür etmesini bildiren ayetlerin varlığı da bir gerçektir. Bu ilâhî hikmetle yoğrulmuş âyetler, âfâk denilen dışımızdaki dünyayı tefekkür ederek Hakk’a ulaşmanın şifrelerini ve işaretlerini bize bildirdiği gibi; enfüs denilen içimizdeki dünyayı da düşünerek Hakk’a varabilmenin imkân dâhilinde olduğunu bize hatırlatır. Nitekim Abdülbaki Gölpınarlı bu ifadeyi, şu şekilde açıklar: “Nefsini bilen, yani kendisini acz ile noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, Rabbisini bilir; yani Rabbisini kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle varlığıyla bilir.”¹³⁰

Nefs ki, tatmin olmayan istek ve ihtirasları uğruna insana zarar veren her düşmana aracılık yapar. Ona muhalefet ettikçe, Allah’a olan taât, samimiyet ve ihlâs katlanır. Sonunda Vedûd (Çok Çok Seven), bütün sevgilerin üstünde sevgi merkezi haline gelir.

İnsan nefsine dürüst davranmadıkça Yaratan’a karşı dürüst ve samimi bir ruh hâlini elde edemez. Nefsini bilmedikçe ve bazen onu ölüme sunmadıkça, ölümü düşündürmedikçe onu tanıyamaz. Ölümü tanıyan ve ona sunulan nefis, Allah’a sunulmuş olur. O vakit onun hâllerini, sınırlarını ve kapasitesini muhâkeme edebilme imkânı doğar. İyi olduğu zannedilen hususlarda onu tecrübe etmedikçe, ortaya koyduğu zulüm ve kötülüklerde karşısında bulunmadıkça, nefis tanınmaz, bilinmez. Eğer bu yapılırsa o kontrol altına alınabilir; murakabe ettikçe de sun’iliğini, hile ve oyunlarını tedavi ve rehabilite edebilir.¹³¹

4. KENDİNİ BİLMEK:

RAHMÂNÎ VE ŞEYTANÎ OLANI AYIRMAKTIR

İnsanın kendisini bilmesinin gerektiğini belirtmenin birtakım sebepleri vardır. Zira insan, Rahmânî ile şeytanî olanı birbirinden ayır-

130. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 546.

131. el-Muhâsibî, er-Riâye, 424-425.

mayı bilmeyince kendini bilmez. Bir insan kendini bilmeyince Hakk ve hakikate vâsıl olamaz. Nitekim Rahmânî ile şeytanî olanı birbirinden ayırmasını bilen kimse, kendisini bilmiş ve tanımış olur. Bununla birlikte kişi ne zaman kendini bilirse aşk galip gelir ve o, kişiyi Hakk'tan yana davet eder. Talihi ne kadar ise, kişi o derece mertebe ve mesafe kateder.

Rahmânî ile şeytanî olanı birbirinden ay(rış)tıramayan kimse, kendini de bilmez. Dolayısıyla el-Hâdî'nin (Dosdoğru Yola Ulaştıran, Hidayet Eden) lütuf ve nimetlerine nâil olamaz, katında yer bulamaz. Böylece insan sûretinde olduğu halde, insanî vasıflardan nasipsiz olur. En-dişe ve veballer deryasında boğulur.¹³²

5. NEFSİNİ ZİLLETLE TANIYAN RABBİNİ İZZETLE TANIR

Nefsi hakkında câhil olan kimse, başkası hakkında da hiçbir şey bilemez. Zâhiri (Varlığını Apaçık Olan) tanımakla ve bilmekle yükümlü olan kulun, nefsini de tanıması lazımdır. Böylece, kendisinin fânî, Hakk'ın ise bâkî olduğunu bilir. Burada Kur'ân'ın, “*Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?..*” (Bakara, 2/130) âyetini hatırlamak gerekir. Demek ki, “nefsi hakkında cahil olan, başkası hakkında çok daha fazla câhil olur”.

Nefsinin fânî ve gelip geçici olduğunun farkında ve şuurunda olan, Rabbinin bâkî olduğunu bilir. Nefsini zilletle tanıyan ve bilen, Rabbinizi izzetle tanır ve bilir. Nefsini ubûdiyetle (kullukla) tanıyan, Rabbinizi rubûbiyetle (Rabblikle) tanımış olur. Şu halde kendini bilmeyen kimse, var olan tüm varlıkları bilme ve tanıma imkân ve fırsatından yoksun olur (İlim kendini bilmektir). Nihaî maksat ve amaç, insaniyet ve halkın bu konudaki ihtilâfları hakkında marifet sahibi olabilmektir.

Muhammed b. Ali Tirmizî, “Nefsin sende mevcut ve bâkî olmakla beraber, Hakk'ı tanımak istiyorsun. Hâlbuki senin nefsin daha kendisini

132. Esad Çoşan, *Hacı Bektaş Velî Makâlât*, sad: H.Özbay, III. baskı, Ankara 1996, 30.

dahi tanımış değildir, başkasını nasıl tanıyacak?” demiştir. Nefs, varoluş itibarıyla kendisinden perdeli ve kapalıdır. Nefs kendisinden kendisi ile perdelenmiş bir halde bulununca, Hakk’a nasıl vâsıl olacak ve onu temâşâ edecektir. “Ey kendisinin ne olduğunu bilmekten âciz olan insan! Yaratanını nasıl bileceksin? O halde nefsini bırak da onu öyle tanı.”¹³³

Nefsini iyi tanı ki, herhangi bir hayrı istediğin zaman, o seni bunun zıddı eylemde bulunmaya yönlendirmesin. Aksi takdirde bir kötülükle karşılaştığın zaman, nefs, o çirkin fiili işlemeyi sana güzel gösterir. “Yapmadığın bir hayrı, yapmamana sebep de odur; yaptığın kötülüğü yapmana sebep de o...”

6. İNSANA DÜŞEN SORUMLULUK: NEFSİNİ TANIMAKTIR

Düşünen bir varlık olarak insana düşen, nefsin tanımadığıdır. Çünkü o, ne dünya nimet ve rahatlığından bıkar, ne de ahiret gafletinden... Ahiret gafletinden uyandırılmaya çalışılan nefs, sürekli dünyayı hatırlatır; sınırsız ve sonu gelmeyen şehvet ve isteklerle insanı kendisine kul ve köle yapar. İbadet ve kulluk vazifelerinin ifası, azgın ve dizginlenmemiş nefsin engellerine maruz kalır. Dünyanın zevk ve süsleri, nefsin kullandığı en önemli vasıtalar. Nefs arzulanlarıyla, insan akıl ve zihnini yönetir ve alt eder. Akıl uyur, ancak terbiye ve tezkiye edilmemiş nefs uyanık ve canlıdır. Aklını uyardığında, o devreye girer, bunu yapmaman için her türlü aracı kullanır. Nefsi öldürmek sana helâl olmadığı gibi, ondan ayrılman da mümkün değildir.¹³⁴

7. NEFSE KARŞI ZİRH KUŞANMAK

Gafil ve azgın nefs, her haliyle ve her zaman için düşman konumundadır. Kişi onu iyi tanımalı ve maruz kalacağı tehlike ve hilelere karşı

133. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz: Süleyman Uludağ, II. baskı İstanbul 1996, 310, 312.

134. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 428-429.

zırhını kuşanmalıdır. Ondan sakınmak ve korunmak, ancak tanımakla gerçekleşir. Bu ise Rabb'e dayanmak, güvenmek ve inanmakla mümkündür. Nefse karşı nefret ve öfke içinde bulunmak gerekirken, diğer taraftan/aynı anda Rabb'e karşı havf (korku) ve reca (umut) içinde bulunulmalıdır. Bunun için Rabbinin nimet, ihsan, lütuf ve emanetlerinin farkında olmak, bunları itiraf ve ikrar içinde bulunmak, her dâim şükür halinde olmak gerekir.

Nefsin, Allah'a uzak olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü senin nefsin şu iki arkadaşın hali gibidir:

“Birisi, anne ve baban gibi öldürmesi sana helâl olmayan biri... Tek arzusu, zevklerine kavuşmak, bedenini rahatlatmak. Bu hususta onu azarlasan, bir dalgınlık anında kafanı ezmek için bir taş getirir. Diğer arkadaşın seni içinde bulunduğun dalgınlıktan uyandırır ve (bu taş atanın) elini tutar, sen de kalkar elinden taşı alır atarsın.”¹³⁵

Rabb, istenmeyen ve meşru olmayan eylemler konusunda uyarır ve emrettikleri hususunda da müjdeler iken, nefs seni kötülükler ve rezâletler girdabında yok etmeyi arzular. Allah ikaz ettikçe, erdemli kul, kötülüklerle arasına kalın duvarlar örer. Yaptığı zaman pişman olur, tövbe eder. Nefs ise erdem ve fazilet yolunun düşmanıdır.

“Nefsini (bu yönleriyle) tanırsan, Allah'a olan sevgin ve muhabbetin, nefesine olan nefret ve kinin; Allah'a tevekkül ve güvenin, nefsinden ümitsizliğin; Allah'a inancın; nefesine karşı teyakkuz ve korkun artar da yaptığın şeylerle ucba (kibre) kapılmazsın, bunların nefsinden olmadığını kabul edersin.” Nefsin sevdiği fiiller, yapılan iyilikler değil, terk edilen kötülüklerdir. Nefsin arzularına karşı uyarıcı ve yardım edici olan, nefsin kendisi değildir. Uyaran ve yardım eden yalnız, Allah'tır. O halde Allah'ı da nefsi de iyi tanımak ve bilmek gerekir.

Nefs tanınırsa, ona karşı kişi dürüst davranır, dürüst davranıp onu kandırmadığı zaman, arzularına yönelmez. Böylece Allah'a da dürüst davranmış olur, O'ndan korktuğunu göstermiş, O'na meyletmiş, O'na güvenmiş olur.¹³⁶

135. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 429.

136. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 429-430.

8. NEFSİN KONUMUNU GÖZDEN GEÇİRMEK

Ümit var olmaktan ayrılmadan ve umutsuzluğa saplanmadan, nefsin durumunu gözden geçirmek gerekir. İyiliklerin az veya çok olmasını, nefsin hal ve makamı belirler. Allah'ı hatırlatmayacak diye, nefse karşı sürekli korku ve teyakkuz içinde bulunmak erdemin şartıdır. Yaratan'ın her türlü hayır ve iyiliğe, kesintisiz bir şekilde çok çok karşılık vereceğini unutmamak da faziletin gereğidir.

Hakk'ın hoşlanmadığı fiilleri yapan kimse, O'nun merhamet ve bağışlamasına muhtaçtır. Kim bunu umar ve bunu beklerse Rahîm, onu affedecektir.¹³⁷

9. NEFSTEN SAKINMAK VE ONU ARAŞTIRMAK

Şu halde nefsten sakınmak ve onu devamlı araştırmak elzemdir. Onunla, zalim, hain ve aldatan, delilinde belîğ ve güzel konuşmasıyla bâtil sözü süsleyen düşmanın seninle yaptığı savaş ve mücadeleye benzer bir savaş ve mücadele sürdür.

Nefsle mücadele ve mücahededede, âdil delillerini ona yönelten insan, deliller nefsin aleyhine oluncaya kadar araştırmalı ve onu suçüstü yakalayıp, Hakk'a tâbi kılmalı, boyun eğdirmelidir. Aksi takdirde insan, nefsin hüküm verici makam ve mevkiine itaat etme gaflet ve aşâğılığına maruz kalır.

Nefse karşı, Kitap ve sünnete uygun bir yöntemle savaşmak gereklidir. Ona deliller getirerek, ayıplarını, yalan ve pisliklerini hatırlatmak bir mesuliyettir. İnsan, nefsin Hakk'ı kabule ve itirafa mecbur bırakırsa onun mazeret, aldatma ve sahte delillerinin sonu gelir. İtaat etmeyen nefse, Celâl'in (Allah'ın Kahır) azabını hatırlatmak bir zorunluluktur. Bunu akıl gözüyle ve baş gözüyle görmüş gibi kesin bir şekilde görür ve korkusu ayaklanırsa boyun eğme, pişmanlık ve (bunları bir daha yapmamaya) azmetme hususunda artık kendine malik olamaz. Ulaştığından fazlasını kaybettiğini görünce, Hakk'a boyun eğmekten başka çaresi kalmaz.

137. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 430.

İnsan, sürekli nefsini tanıyıp ondan sakınmayı sürdürmelidir ki, vazgeçtiği kötülüklere onu döndürüp ahdini bozan konuma düşürmesin. Bunun için nefse karşı Nâsır'ın (Çokça Yardım Eden) yardımını talep etmek salih kul olmanın gereğidir. Aynı zamanda salih kul, Vekil'e (Koruyan, Himaye Eden, Kefil Olan) tevekkül etmeli, kendisini nefsiyle baş başa bırakmaması için O'na güvenmeli ve O'na dayanmalıdır.

Nihayetinde erdemli kişi, nefsinden ümit ve beklentilerini sona erdiren insandır.¹³⁸

138. el-Muhâsibî, *er-Riâye*, 430-431.

RAZI OLMAK RAZI OLUNMAK*

“İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî”

(Ey Allahım! Aradığım Sen’sin,
tüm isteğim senin rızanı kazanmaktır.)

tahammüllü olmanın ve birbirini bağışlamanın; sıkıntı, belâ ve musibetlere dayanmanın sabrını/sınırlarını tüketen modern hayat, kendisinin dışındakileri “öteki”leştiren bir insan modelini sunmaktadır. Bu model insan ki, gerçekte kendisinin “yabancı”laştığının farkında ve bilincinde değildir. Marazlı bir konuma sürüklenen çağdaş insan, bireysel ve aynı zamanda bencil ve her şeyde kendini merkeze koyma hastalıklarıyla da karşı karşıyadır. Böyle bir hal onun Yaratan’ı ile olan bağını da ya tamamen koparmakta ya da zayıflatmaktadır.

Hâsılı ilâhî/aşkın kabullen(iş)me olarak tasvif ettiğimiz rıza, hâl ve makamı, insanlarımızdan uzaklaşmaktadır. Şu halde bu kaybolmaya ve yok olmaya yüz tutan vasıf=rıza ne demektir? Rıza hâli, erdemli ve mutlu bir toplumda neyi ifade etmektedir? Rıza, ideal insana neleri kazandırmakta ve yokluğunda ise neleri kaybettirmektedir?

* “Razı Olmak Razi Olunmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 201, Eylül 2007, 8-10.

Murâkebe; işi kolaylıkla kabullenme, hoşnut ve memnun olmak, kabul etmek, muvafakat, lütuf, kerem ve teveccüh gibi anlamlara gelen rıza, terim bakımından şu anlamlara gelebilecek kadar zengin bir kavramdır: “Tabiattaki ilâhî kanunlar hükmünü icra ederken, itiraz etmemek ve sızlanmamak”, “Tevekkülün nihaî mertebesi”, “Rabb’in takdiri karşısında kalbin neşe içinde olması”, “İradeyi terk etmek”, “Kâinatta her şeyin en mükemmel şekilde vücuda geldiğini düşünmek.”

Bununla birlikte rıza, hakikat erbabını, Yaratan’dan ve Kur’ân’dan başlayıp ötelerin ötesi âlemlere kadar uzanan tefekkür yüklü manalar deryasına götürür ve benliğini ilâhî “ben”de yok eder. Allah’ın kulundan razı olması ve kulun da Allah’tan razı olması, rızanın tek boyutlu olmadığını anlatır.¹³⁹ Aşkın Varlık’tan, sonradan yaratılan (hâdis) varlığa gidiş, mahlûktan ilâhî âlemlere yükseliş... Rıza, yüceler yücesi ile onun fitratında “kan dökücü” olma özelliği olan “unutan/unutkan” olarak halkettiği varlık arasındaki mukaveledir.

Diğer taraftan rıza, nefsin, Allah’ın ezeli bilgisiyle hakkında takdir ettiklerini isyan ve muhalefet girdabına batmaksızın gönül hoşluğuyla kabul etmesidir. Nitekim Yüce Allah, Vedûd (Çok Çok Seven) isminin bir tezâhürü olarak şöyle buyurmaktadır: “*Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.*” (Beyyine, 8) İnsanı cennet nimetleriyle karşılaştıracak olan rıza, kulun çalışmasıyla elde edilir. Kulun rıza mertebesine ulaştığının zorunlu şartı, onun Yaratan’dan razı olması ve takdirine teslim olmasıdır. Ancak belânın acısını hissetmemek derecesindeki kayıtsızlık, rızanın ruhuna uygun değildir.

Rıza, yalnızca Allah’ın hükmüne ve kazasına isyan ve itiraz etmektir. Bu noktada kula gereken, rıza göstermekle sorumlu olduğu kazaya razı olmaktır. Allah’ın en büyük nimet kapılarından birisi olarak rıza, her kula nasip olan bir erdem değildir. Zira kendisine rıza bahşedilen kimse, en mükemmel rahatlığa kavuşmuş ve en yüce dereceden Allah’ın en yakın olanların makamına kavuşmuş demektir. Bu anlamda rıza, Allah’ın en muazzam kapısı ve dünyanın cennetidir. Ancak Allah,

139. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, III. baskı, İstanbul 1999, 275, 73 nolu dipnot.

kulundan razı olmadığı müddetçe, kulun da O'ndan razı olması mümkün değildir.¹⁴⁰ Kulun Rahmân'dan razı olması ne demektir? Bu ifade kulun, nefsanî arzularından ve ihtiraslarından sıyrılması, Rabb'inden razı olması anlamına gelir.

Bu çerçevede rıza iki kısımda gerçekleşir: Allah ile rıza, Allah'tan rıza. Allah ile rıza, onun tasarruflarına razı olmaktır. Allah'tan rıza ise, hükmetmekte (kaza) olduğu her şeye razı olmaktır.

Nihayetinde rıza, kalpte ve gönülde neşe ve sevinçten başka bir şey kalmayacak şekilde hoşnutsuzluk marazını çıkarıp uzaklaştırmaktır. Bunun için insan, tüm gayretini göstererek sürekli bir şekilde rızayı kullanmalı, rızanın onu kullanmasına fırsat vermemeli ve zemin hazırlamalıdır. Aksi takdirde rızadan haz alma ve rızaya değer verme sebebi ile insan, tecellî eden hakikatlerden mahrum kalır ve bunun sonucunda mahcup duruma düşer. Ancak kul, Allah'ın rızasından haz alıp rahatını kalbinde hissetti mi, bu yaşadığı hal, Hakk'ı temâşâ (şuhûd) etmesine veya daha yüksek makamlara çıkmasına perde ve engel olur.

Dolayısıyla esas gaye, rızadan haz alıp tatmin olmakla kalmamalıdır. Zira rıza, kalbin, Rabb'in hükümleri ile sükûn bulması, kulun Allah'ın kendisi için razı olduğuna ve tercih ettiğine muvafakat etmesidir. Bir başka deyişle, tabiatta meydana gelen hadiselerden şikâyetçi olup da isyan etmemesi, hakkındaki ilâhî tercihi gönül hoşluğu ile karşılamasıdır.

“Kul ne zaman rıza mertebesine ulaşır?” diye Râbiatu'l-Adeviyye'ye sorulunca, o şu cevabı verir: “Allah'ın nimeti kadar, musibeti de kendisini memnun edince.” (Kahrın da hoş, lütfun da hoş.)¹⁴¹ Allah'ın kulundan razı olması ve kulun da Rahmân'dan razı olması şeklinde tezâhür eden rıza, içinde sayısız nimet ve ikramları barındırır. Nitekim Hakk'ın rızasının hakikati, en güzel şekilde yarattığı kulu için sevap, nimet, keramet ve ikram bahşetmesidir. Bu anlamda, Allah'ın rızası, O'nun iradesinin tahakkuk etmesidir. Kulun rızasının hakikati ise, Allah'a koşulsuz bir şekilde teslim olması, emirlerine hakkıyla yerine getirmesi ve kendisi hakkındaki hükümlerine itaat etmesidir. Dolayısıyla Allah'ın rıza-

140. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, 276.

141. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, 277.

şı, kulun rızasından önce gelmektedir. Çünkü kulun rızası, Yaratan'ın rızasına bağlıdır; O rıza ile mukayyedir.¹⁴²

Bu çerçevede kulun rızası, Allah'ın onun hakkında takdir ettiği kazasının iki türlü tecellîsi (vermesi ve vermemesi) karşısında kalbinin eşit durumda bulunmasıdır. Yani, kulun “kahrın da hoş lütfun da hoş” diyebilme mertebesine ulaşmasıdır. Nihayetinde Cemâl ve Celâl'in takdir ve yaratmasında, kulun istikametten çıkmaması esastır. Bunun devamı olarak hal ve ruh değişime uğramayıp, kahır ve ihsân karşısında şaşkınlık krizine ve bataklığına sürüklenmemelidir. Bu hali yaşayan insan için, ister Cemâl ve lütfun nuru ile aydınlansın, ister Celâl nârı ile aydınlansın her iki hal bir olur; nâr ile nûr aynîleşir/özdeşleşir. Elde edilen semere/hâsılât, Hakk'ın zuhûru ve tecellîsi ve Hakk'tan gelen her şeyin hayır ile kemâlata ulaşmasıdır.¹⁴³

Hakikî rıza, bazı irfan erbabınca, Rahîm'den cenneti istememek ve cehennemden O'na sığınmamaktır. Yani rıza, hangi hüküm vâki olursa olsun (ikbâl veya bedbahtlık hali) sızlanma hâlinin ortadan kalkmasıdır. Dünyayı tek hayat olarak zannedenlerin aksine, rıza, bazı âriflere göre, kazanın acı olmasından kalbin sevinç duymasıştır. Belki de bunun için Hak Teâlâ, hakkında azına razı olup kanaat edene, gaye olarak gördüğünden daha fazlasını bahşeder.¹⁴⁴

Rıza, İslâm sufîlerinin gözünde, farklı anlamlara bürünür. İşte onlardan bazıları: “Rıza, kulun iradesini terk etmesidir.” “Rıza, ilâhî irade hükmünü yerine getirirken kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır.” “Rıza, kaderin tecellîleri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır.”

İnsanı cennet nimetleriyle karşılaştıracak olan rıza, kulun çalışmasıyla elde edilir. Kulun rıza mertebesine ulaştığının zorunlu şartı, onun Yaratan'dan razı olması ve takdirine teslim olmasıdır.

“Rıza, Allah'ın takdirini sevinçle karşılamaktır.” “Rıza, Allah'ın kulu için ezelde yaptığı tercihe kalbin nazar etmesidir. Zira Allah kulu için en hayırlı olan şeyi takdir etmiştir.”

142. Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, haz: Süleyman Uludağ, II. baskı, İstanbul 1996, 284.

143. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 284-285.

144. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, 278.

Süfîyân Sevrî: “Allahım! Benden razı ol”, diye dua edince orada bulunan Râbia, “Kendisinden razı olmadığın zattan senden razı olmasını istemekten utanmıyor musun?” dedi. Şu şiir, rıza ve kanaatı ne güzel resmetmektedir: “Rıza acı şeydir. Acı şey tatlı görüldüğü za-man kanaat kadehinden yudum yudum içilir.”

Şu halde rıza evresine ulaşan kişiyi, ulaştığı makam ve mertebe; dert ve sıkıntıdan kurtarır, gafflet girdabından çekip çıkarır, Hakk’tan ve hakikatten gayrısı ile alâkalı olan düşünce ve tasavvurları kalpten siler, meşakkat zincirinden azad eder. Zira, kurtarmak ve hakikî özgürlüğe kavuşturmak, rızanın sıfatıdır.

Rıza ile ilgili muamelelerin hakikati ise, kulun her şeyi bilen (Alîm) ilmine razı olması ve kabullenmesi, bunun sonucunda bütün hallerinde her şeyi görenin (Basîr) kendisini temaşâ ettiğinin bilinç ve şuurunda olmasıdır.¹⁴⁵

Hakikat erbabınca, rıza muhabbetin sonucudur. Çünkü seven, sevgilisinin yaptığı şeye razı olur. Seven kişi azap içinde dahi olsa, gönlü sevgi ile şad olur. Nimet içinde bulunsa dahi, bu lütuf onunla sevgisi arasına setre engel olmaz. Nihayetinde Hâlık’ın ihtiyar ve iradesi karşısında kendi ihtiyar ve iradesi erir, tükenir ve yok olur.¹⁴⁶ Bu hâl tıpkı, âşık olanın, aşkının tesiriyle, sevgilisinin karşısında tüm melekelerini yitirmesi gibidir. Ulaşılan mertebede, takdir edilen hükümler, kalp tarafından sükûnetle mukabele görür ve kaderin acılığı sevinçle karşılanır:

“Rab olarak Allah’a razı olan kişi imanın lezzetini tatmıştır.”¹⁴⁷ “Allah Teâlâ, hikmeti gereği sevinç ve neşeyi rıza ve yakînde; üzüntü ve kaderi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır.”¹⁴⁸

Hülâsa, rıza, kalplere ulaşan ilmin sağlam ve sahih olmasıdır. Kalp, ilmin hakikati ile karşı karşıya kaldığında, ilim onu rızaya doğru kanalize eder. Rıza ve muhabbet, korku/havf ve ümit/recâ gibi haller değildir. Zira bunlar dünyada ve ahirette de kuldan ayrılmayan iki hâldir.

145. Hucvirî, *Keşfu'l-Mah-cûb, Hakikat Bilgisi*, 285.

146. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, 288.

147. Müslim, *İmân*, 56; İbn Hanbel, I, 208.

148. el-Câmiu's-Sağîr, I, 86.

Çünkü cennette de rıza ve muhabbetten uzak (müstağnî) kalmak mümkün değildir.¹⁴⁹

Nihayetinde yapıp ettiklerimiz, şu iki esasa dayanmaktadır. O'nun senin için yaptığın, senin de O'nun için yaptığındır. Bunun sonucunda O'ndan gelene razı olmak, kendi yaptığında da ihlâslı olmak gibi iki bereketli lütuf ve ihsan ortaya çıkar. Şu soru ve cevabı, tüm söylenenleri özetler mahiyettedir: Yahyâ b. Muâz'a, "Kul, rıza makamına ne zaman ulaşır?" sorulduğunda muamelelerinde kendisini şu dört esasa bağladığı ve "Verirsen kabul eder, vermezsен razı olurum. Beni terk edersen ibadet, davet edersen icabet ederim, dediği zaman" cevabını vermiştir.¹⁵⁰

Sonuç olarak; modernizm ve onun iki vasıtası bilim ve teknoloji inanılması güç işleri başarıp hayatımızı kolaylaştırırsa da acı, dert, sıkıntı ve ızdırab ilk insandan beri varlığını korumaktadır. Bu olumsuz haller karşısında çağdaş insanın, ümitsizlik, yeis ve karamsarlık krizine girmeyip hem akıl hem ruh hem de ahlâk sağlığını koruması, ancak rıza mertebesine ulaşmasıyla mümkündür. Vâsıl olunan dereceyle; Yaratan insandan razı, insan da Yaratan'ından razı olacaktır.

149. Ebû Hafs Şihâbeddîn Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, *Tasavvufun Esasları*, haz: H. K. Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990, 623.

150. Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, *Tasavvufun Esasları*, 624)

RUHA VE GÖNLE HAYAT VEREN İKSİR: ORUÇ*

Can ile tenin enfes bir terkibi olan insan, aynı zamanda varlık kafesinde ruh yolculuğuna seyr ü sefer yapan bir seyyahıtır. Bu yolculuğun mesafesi ve zamanı, sefer adaylarının gönül enerjilerine ve kudretlerine bağlıdır.

Beşeriyet kfilesinin temsilcilerinin ortak ibadetlerinden biridir, oruç. Güzellikleri ve zenginlikleri kendisine bir vakte kadar da olsa yasaklayan başka bir kulluk ifadesi var mıdır? Gerçek Güzel'e (Cemâl) vâsıl olmak için vuslatın teyyaresidir, oruç. Görünen ve halkedilenlerin dünyasından görünmeyen âlemlere seyahattir, oruç.

Susuzluktan yarılan, parçalanın ve dağılan toprağın aksine oruç, kalbi ve gönlü besleyen ve bezeyen bir "kudret helvası"dır. Onun sahurunda "bıldırcın eti" taam edilir. Gündüzünde ruhlar ve gönüller varlık alanına geçerek, nefsin ve şehvetin azdırdığı ve kıskırttığı kulu, kendine, ruhuna ve nihayetinde Terbiye Edenine/Rabbine (Mürebbi) taşır. Habibini terbiye eden Rabbi, nehârın/gündüzün kudreti zayıflayan ama iradesi kavileşen sâkini gibi, onu gönül bahçesinde misafir eder. Bu mi-

* "Ruha ve Gönle Hayat Veren İksir: Oruç", *Kur'ânî Hayat*, Temmuz-Ağustos 2011, 107-109.

safirden çıkan zahirde kem, hakikatte misk nefesler, ötelerin ötesinde mükâfatını ebedîleştirecek hediyeleri kesbedecekler/kazanacaklar. Çorak ve nebattan azâde sahraların rengini ve çehresini alan dil, bitmeyen sözleri söyleyen lisanı dönüştürcektir.

Rutubetten cilt değiştirmiş benizler, başka görünmeyen âlemlerin temsilcilerinin çehrelerini hatırlatır. Hâkimler Hâkimi'ne itaat edip de secde edenlerin yüz hatları, orucu hayat iksiri kabul edenlerde daha bir güzel, estetik ve harmoniktir. Susuz ve nemsiz damaklara dayanan dil, zikri lâayık Olan Bir'i tezekkür etmekten mustağnîdir. Zira, kalp ve yürek, dile bu tarif edilemeyen ve fehmedilemeyen ruhî haz ve zevki bırakmaz, terk etmez.

Zekâ ve beynin merkezi olan baş ve dünya gözleri, orucun haya ve edebiyetle setrelenir/perdelenir. Artık kir, pis, kem ve kerahet bu gözlerle zayıf veremez. Gönül ve ruh gözleri hakikatler âlemine nazarlarını dikerler. Onların seyahatleri, yön ve menzil değiştirir. Artık madde denizinin sahte, sanal, aldatı ve ayartıcı ışıkları, kalp ve gönül gözlerine ayna olamaz, buhulanır ve sırlanır.

Zahirî dünyaya perdelenen gözlerle aynı mekânların sâkini olduğu farz edilen akıl, zihin ve beyin; maddenin ve hazzın tahriş, tahrik ve tâciz kelepçelerinden halâs olmanın (kurtulmanın) mutluluğuna uyanmış ve irkilmiş bir keskinliğe kavuşarak yaşarlar/tecrûbe ederler.

İnsan ömrünün en verimli, bereketli ve uğurlu savm ayları, diğer ayları âdetâ kendisine kıskandırır. Ezelî ve ebedî Kelâm'ın yer katına nuzûl ettiği bu ay, sultanların sultanı gibi, ayların da sultanıdır. Oruçlu ağızların seslendirdiği Kadîm Kelâm, var olan bütün mahlûkâtın "hayat ağacı" gibidir. Olmanın ve var olmanın hazzını insana hatırlatan Kur'ân, oruçlunun lisanında ve nefesinde, uyanışın ve dirilişin işaretleri ve simgeleri haline kalp olur.

Oruçlu gözler, oruçlu diller gibi kurumaz. Onların en sulak, üretken ve döl veren vakitleri, orucun verdiği hararetle kızışır, kaynar, çağlar ve azgın pınarlara dönüşür. Ağızları ve haz merkezleri kapalı olan âbidlerin, gözlerinin ve gönüllerinin önündeki bütün setreler nihayetsiz bir saate ve mekâna açılır. Kapalı ve örtülü gizli bilinmeyen mahrem alanlar, savmın nuru ve nariyle izale olurlar; bunun sonunda hakikî âleme açılan yeni kapılara ve pencerelere mâlik olurlar.

Her türlü bed, çirkin ve tahammül edilemeyen sesin muhatabı kullaklar; orucun nefâset ve nezâketiyle tatlı ve güzel sadâların işitildiği mekânlar ve merkezler olur. Ramazan ayının bereketli ve verimli olan günlerinde, İlâhî hitâbın doğrudan işitme vasıtalarıyla bedene girmesi, insana tarif edilemeyen duyguları yaşatır. İnsan, insan olduğunu hatırlar ve diğer varlıkların fevkinde olmanın şerefini hisseder.

Oruçlu günlerin salâtları bir başkadır. Namaz, kulluğu anlatan en nadîde bir yalvarış ve yakarıştır. Salât, savm ile zamandaş olduğunda kulluğun zirvesine ulaşılır. Günül ve ruh; açlığın, susuzluğun etkisiyle iradenin hâkimiyetine girer. Bu noktada ihtiras ve şehvetin kudretinden artık söz edilemez. Mutlak İrâde'ye teslim olmuş kalp ve beyin, her türlü ayartmaların oyunundan kurtulur; keskin ve derin bir mura-kabe düzeyine vâsıl olur.

Bedeni taşıyan ve sırtlayan diğer organlar, oruçlunun vücudunun beslenmeyen bedenine takatsiz bir şekilde ilâve olurken, Hâkimler Hâkimi'ne itaatın onurunu yaşarlar. Ayaklar, Yaratan'a eğilmekten daha fazla bir haz alır; kollar ise secdenin Hakk'a en yakın olmanın gururunu tadarlar.

Ramazanın insanı ve toplumu ağırlaştıran atmosferi/havası, cemiye-tin bütün fertlerini tımar eder. Böylece rezaletlere yol açan kapılar kapanır, erdemlerin neşv ü nema bulması için fırsatlar hâsıl olur. Şahda-marından yakın olan Rahîm'in varlığı, tüm beden ve ruhu sarar, sarmalar. Nihayetinde hakikâtler dünyasının misafiri olunur. Saadet ve imanın lezzeti, en nefis şekilde oruç zamanlarında tadılır.

Oruçlu, ramazanın kendisine bahsettiği yetenek ve kabiliyetlerin farkına varıp ruh bilincine eriştiği zaman erdemli hayatın sabır dervişliğine nâil olur. Asrî zamanların, insanı mekanikleştiren acelecî ve nezaketsiz hali, orucun verdiği ruh disipliniyle hayra kalp olur. Artık kınayan, buğz eden, hakaret eden mecâlsiz kalır; buna muhatap olan kınanan, buğz edilen ve hakarete maruz kalan ve bunlara karşılık vermeyen ise, zafer kazanan pehlivanın tecrübe ettiklerini yaşar. Zulme ve tazyike karşı sâim olduğunu ilan eden ve karşılık vermeyen oruçlu, âdeta görünmeyen bir dokunulmazlık zırhıyla koruma altına girer, özgürlüğüne kavuşur.

Sabırın anahtarı olan orucun, en doyumsuz anları; sahur ve iftar anlarıdır. Sahur, nefis ve şeytanla mücadelede güç almanın ve donanım-

lı olmanın vaktidir. O an, duaların ve isteklerin hiçbir zaman reddedilmediği zamanlarla bir olunca, ruh yolculuğunun hârikulâde hallerin yaşanır. Sahurun hitâmında Kadim Kelâm'dan okunan Hakk Teâla'nın vahyi, yeni bir dirilişin habercisi olur. Güneş'in insanın bedenini ısıtan ve ısıtan şavkıyla birlikte oruca başlamanın birinci merhalesi tamamlanır. Gün boyunca yapılan her iş, orucun inşâ ve ihyâ ettiği/dirilttiği ruhla ziyadeleşir ve bereketlenir.

Orucun ikinci önemli merasimi, iftardır. Şer merkezleri, güneşin şavkıyla aydınlanan gün boyunca oruçluya zarar ve ziyan veremez. İlâhî Kudret'in emriyle bedeni beslenme kaynaklarından mahrum eden sâim, ilk mükâfatını iftarla kazanır. Ebedî tatların ve hazların mekânı olan cennetler, oruçlunun ötelere ötesi hayatında ulaşacağı nimet ve lütuflara nâil olunacağı merkezlere dönüşecektir.

Orucun ve oruçlunun şerefesi, terâvihtir. Cemiyetle ve cemaatle zenginleşen kulluk ruhu, tek oturumda eda edilen çok rekâtlı namazla arınmanın zirvesini tecrübe eder. Artık oruç, onun için on bir ayda yaşananların bir murâkebesi ve check up'ıdır. Ruh ve gönlün terbiye, tezkiye ve kontrolü, ramazandaki orucun kudretli desteğiyle kemâlât seviyesine vâsıl olur. O makam ve mertebede, insanın kendisi, varlığı ve çevresindekiler varlık âleminde yok olur; ancak Var Eden'in varlığında dirilmenin ve dirilişin dayanılmaz hazzını ve hafifliğini yaşar/tecrübe eder.

HZ. İBRAHİM'İN YOLUNDA ALİ ŞERİATÎ'YLE HAC -MEKKE'DE AŞKIN YOLCULUK*

bazı kitaplar bir defa okunur. Ancak bazı klasik kitaplar vardır ki, o kitaplar birden fazla okunan kitaplardır. İşte Ali Şeriatî'nin *Hac* kitabı da birden fazla okunan ve okunması gereken bir şaheserdir.

Hac kitabında Şeriatî, bize farklı düşünürlerimizi çağrıştırır. Onda Mehmed Akif, Necip Fazıl, Cemil Meriç, Nurettin Topçu, Aliya İzzetbegoviç ve Sezai Karakoç'un düşüncelerini hatırlatan ifadelerle karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Hepsinden parçalar ve kırıntılar var... Batı düşüncesi ve felsefesinden “Müslüman bir Nietzsche”i çağrıştırır âdeta...

Hac kitabını eline alan okuyucu, Ali Şeriatî'yle beraber hacca gitmiş bir kimse gibidir. Kitapla birlikte insan hac heyecanını bütün varlığıyla hissetmektedir. Aslında Şeriatî de, Hz. İbrahim'le beraber, yan yana hacceder gibidir... Böylece haccın verdiği manevî hazlar ve duygular, okuyucunun bütün benliğinde nüfûz etmektedir.

Kitap için söyleyebileceğim iki eleştirel yön bulunmaktadır. Birincisi, haccın ibadet (ritüel) boyutu sanki biraz ötelenmekte; sosyal ve siyasî

* “Ali Şeriatî'nin Hac İbadeti Yorumu”nun Müzakeresi, *Ali Şeriatî Sempozyumu*, İstanbul 2012 (Yayınlanma aşamasında).

yönü aşırı derecede öne çıkartılmaktadır. Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerde de tersinden bir yanlış söz konusudur. Haccın toplumsal ve siyasî yönü göz ardı edilmektedir... Gerçi son onlu yıllarda bu açıdan bir gelişme ve farklılaşmanın var olduğu söylenebilir.

Kitaba yöneltebileceğim ikinci eleştiri de haccın tamamına (abartmıyorsa) sembolizm yüklenmektedir. Nitekim kitapta haccın “müteşâbih hüküm”¹⁵¹ olarak nitelendirilmesi de bunun en açık kanıtı durumundadır.

Eserine, Kur’ân’a öncelik vererek başlayan Şeriatî, hac kitabının giriş kısmında “Kur’ân’ı kabristandan şehre getirmek ve sonra dirilere okumak, raftan indirmek ve dersten önce açmak” (s.17) ifadesiyle Mehmed Akif’in şu sözlerini hatırlatır:

İnmemiştir hele Kur’ân

Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için.

Ali Şeriatî’nin sorduğu iki soru, içimizi burkar ve bugün yaşadığımız/ulaştığımız mesafeyi de gösterir. Şöyle der, Şeriatî:

“Acaba okullarımızdaki İslâmî derslerin müfredatında Kur’ân’ın da bir ders kitabı olarak kabul edildiğini görebileceğimiz bir gün gelecek mi?”

İkinci soruya gelince; “Acaba ictihad derecesine ulaşmak için Kur’ân’ın da dinî bir kitap olarak zorunlu bir biçimde öğretileceği bir gün gelir de biz bunu görür müyüz?” (s. 17) Bu iki soruya, bugün Türkiye özelinde kısmen “evet” diyebiliriz.

Ali Şeriatî için hacc; “topluluk halinde zamana bağlı olarak yapılan düzenli hareketler bütünü”dür. (s.21) Ona göre, kaleme aldığı bu kitap “fıkhî” bir risâle değil, “fikrî bir risâledir.” O, eseri bir molla veya İslâm müctehidi olarak değil ‘müslüman bir hacı’ olarak kaleme almıştır. (s. 22) “Hac, her yıl milyonlarca (Şeriatî yüz binlerce diyor) gönüllü, ıstıyaklı ve hür temsilciyi, bir aylık teorik ve pratik İslâmî ilim kursu sayesinde hac ruhuyla, İslâm misyonuyla, tevhîd mektebiyle ve Müslüman milletlerin yazgısıyla tanıştıracak bir ders dönemi olabilirdi.” (s.22)

151. Ali Şeriatî, *Hacc*, Fecr Yayınları, çev: Ejder Okumuş, II. baskı, Ankara 2009.

.....

“Böylece hac, her yıl berrak düşünce ve imanıyla Müslüman ümeti sulayabilen coşkun bir zemzem olacaktı; hacı öptüğü Haceru'l-esved'e yemin ettikten sonra ömrünün sonuna kadar çevresini aydınatabilen bir nur taşıyıcısı olacaktı.” (22-23).

Şeriatî, hac ile ölüm arasında bir bağ kurar. Ona göre geleneğimizde bir Müslüman, insanları kendisini görmeye iki konuda davet etmelidir. Bunlar hac ve ölümdür. (s.23)

Bu çerçevede düşünür, İslâm'ın (ona göre) altı şartından olan namaz ve cihada farklı tanımlar getirir. Ona göre namaz “ruhun, evrenin manevî merkezine, varlığın bütün ma'bud ve ma'sûkuna doğru yaptığı gezinti”dir. Cihad ise “bir inanç savaşıdır. Elbette onu anlama derecesi, mücahidin düşüncesinin derinliğine bağlıdır. Oruç da böyledir, zekât da...” Hacca baktığımızda, Şeriatî onu, “kendinden Allah'a doğru halkla birlikte yapılan bir hareket” olarak değerlendirir. (s.23)

Şu halde cihad ve haccı birlikte ele alan düşünür, belki de şunu kastediyor olabilir. Nasıl ki Hz. Peygamber'in bir savaştan dönerken “Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz” dediği gibi, Şeriatî de insanın haccı önce, kendi içinde, yani zihin ve gönül dünyasında gerçekleştirmesini önerir.

Büyük cihad, insanın kendisiyle, “ben”iyle, benliğiyle, nefsiyle yaptığı savaştır. Diğeri silahlı çatışma, küçük cihaddır. Hac da böyledir. Büyük hac, insanın kendi “ben”inde gerçekleştirdiği hacdır. Diğer ritüel ve ilkeleri/kuralları olan hac ise, küçük hacdır.

Bir başka açıdan İslâm'ın her iki temeli olan hac ve cihad, sürekli hareket ve eylem halindeki kulluk görevleridir. Zira Şeriatî, donukluk, durgunluk ve ataletle hiç olumlu bakmaz. Hareket, dinamizm ve eylem, onun aşkın şiarlarıdır...

Cihad, yazar için, “muhkem hükümdür”. Ancak hacc “müteşâbih hüküm”dür. Bu müteşâbih hükmün anlaşılmasını zorlaştıran, onu anlatmak için seçilen dilin “şifreli bir dil”, günümüz tabiriyle “sembolik dil” oluşudur.

Sembolik dil, söz değil, harekettir.

Sessiz bir hareket. (s.24)

Ali Şeriatî, hacı İslâm'ın kendisi olarak vasıflandırır. “ ‘İslâm’ kelimelerle ‘Kur’ân’, insanlarla ‘imam’ ve hareketlerle ‘hac’dır.’ ” (s.25)

Hac, Allah’a doğru bir varlık seferidir. Hac, insanın yaratılışının ve İslâm öğretisinin sembolik bir gösterisidir

Bu gösterinin yönetmeni, Allah; dili ise harekettir.

Asıl karakterler: Âdem, İbrahim, Hacer ve İblîs.

Sahneler: Harem ve Mescid-i Haram bölgesi, sa’y, Arafat, Meş’âr, Mina.

Semboller: Kâ’be, Safâ, Merve, gündüz ve gece, gün batımı ve gün doğumu, put, kurban.

Elbise ve süs: İhram, tıraş ve saç kısaltma. (s.26)

Haccın anlamını kavramak isteyenlere Ali Şeriatî, İslâm’ı anlamlarını ve İslâm’daki insanı tanımlarını önerir. (s.28)

Haccı, sakinliği reddetmek olarak gören Şeriatî, bu ilâhî olguyu ‘karsarsız, tereddütlü ve döngüsel hayattan, tüketim ve üretim, üretim için tüketimden kurtuluş’ olarak değerlendirir. Ona göre insanın “Kendi evinden Allah’ın Evi’ne, halkın evine hicret” etmesidir”, hac. (s.31)

1. HAC SEZONU

Zilhicce, hac ayı: Bu ayda kılıçlar dinlenmeye çekilmiştir. Halkın, Allah’la görüşme zamanıdır (33). Şeriatî bunu şöyle ifade eder:

“Allah’ın ruhunu ara. Geri dön ve ondan bir haber al. Kendi evinden O’nun evine yönel. O, evinden seni beklemektedir. Seni çağırıyor: Davetine *lebbeyk* de!”

Zaman buluşma zamanıdır. Mikat’e git buluşmak için, der Şeriatî. Allah’ın evine, insanların evini haccet. (s.36-37)

Mikat’te elbiseler değişmeli. Zira elbise, insanı giyer, Şeriatî’ye göre. Elbiseyle insan insanlığını gizler. (s.37)

“Mikat yeni elbise, kefendir, ihramdır.” Şeriatî için. İhram, “kendinin ben”i olmaktan kurtuluştur. Zerre olmak, katre olmak, halk olmak, insan olmaktır. “Yokluğunu hissettiren bir varlık (olmak) veya varlığını

hissettiren yokluk” (s.38) olmaktadır. İhram, sen olduğunu ve başkası olmadığını gösteren, hiçbir işareti bulunmayan elbisedir. (s.39)

“Benler Mikat'te ölüyor ve hepsi biz oluyor

Herkes kabuk değiştiriyor ve insana dönüşüyor.” (s.41)

2. MİNA

Mina'dan çıkıldığında ümmet olunur. Şeriatî, bundan sonraki yolculuğu “İbrahim olmaya” gitmek olarak yorumlar. (s.41)

Ali Şeriatî, niyet etmeyi, “meyveye duran hurma gibi olma” şeklinde değerlendirir. (s.43)

3. MİKAT'TE NAMAZ

İhram namazı, yeni elbisenin içinde kendini Allah'a sunmandır. Şeriatî, ihram giymenin anlamını, şu ifadelere karşılık geldiğini söyler:

“Allah'ım! Ben artık Nemrud'un kulu, tâğûtun kölesi olmayacağım. İbrahim sûretinde olacağım”. (s.43) Putların hepsini kırıyorum. Senden başka hiçkimseye tapmıyorum. Mikat namazının her kıyâmı, her oturuşu bir mesajdır.(44)

İhramlı olmak, bağımlı olmaktır, Ali Şeriatî için. Kutlsal bir yolda, haram bir mekâna niyet etmek. Yasaklarla dolu bir kutsal mekân... (s.45)

Lebbeyk, yani Allah seni davet etmiş, sana gel diye seslenmiş, sen de şimdi gelerek O'na cevap veriyor, O'nun davetine icabet ediyor-sun: Lebbeyk!

Lebbeyk Allahümme lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-nimete leke ve'l-mülk, lâ şerike leke lebbeyk!

Evet, ya Rabbi evet! “Övgü” ve “nimet” sana özgüdür, “saltanat” da tabii. Senin hiçbir ortağın yok elbette. Bunu cân-ı gönülden kabul ediyorum.

Şeriatî buradan hareketle (yani hamd, nimet ve mülk) tarihe ege-
men olan üç gücün reddedilişini hatırlatır: Sömürü, istismar ve istib-
dat.(47)

4. KÂ'BE

Varlığımızın, aşkımızın, imanımızın, gece ve gündüz namazlarımızın, ömrümüzün kiblesi... Ona dönük olarak ölür, ona doğru defnediliriz. Ölümümüz ve yaşamımız ona doğrudur. Evimiz ve mezarımız ona doğrudur.

Şeriatî, Kâ'be'yi bir küp şeklindeki bir dam'a benzetir. Ona göre burası bir "uçuş çatısı"dır; duygunun semalara uçtuğu mekân. (s.51) Kâ'be, yolun kaybedilmemesi için bir işaret taşıdır. Şeriatî için, buluşma yeridir. Allah'ın, Hz. İbrahim'in, Hz. Muhammed'in ve halkın buluşma yeri. Ev sahibi Allah, ev halkı insanlardır.(s.52)

Dünyanın neresinden gelirse gelsin, namazın tam kılındığı yerdir, Kâ'be. (s. 53) Kutlu mekân Kâ'be yeryüzünde, Allah'ın evrendeki bir sembolüdür.(s.53)

5. TAVAF

Tavaf, Şeriatî için sebat, hareket ve düzendir.

Allah dünyanın kalbi, varlığın eksenidir. Âlemin çevresini tavaf ettiği merkezdir. (s. 58)

Her kim olursa olsun tavafta gerçekliklerin hepsi yok olmuştur. (s. 59)

6. HACERU'L-ESVED VE BİAT

"Haceru'l-esved'e dokunmalısın" der, Şeriatî. İnsan "sağ eliyle Haceru'l-esved'i sıvazlamalı ve girdaba dalmalıdır." Taş, düşünürümüze göre, el'in sembolüdür, yani "Allah'ın sağ eli".

Haceru'l-esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Allah'la anlaşma ve biat.

Kâ'be aşk merkezidir. Şeriatî, insanı bir pergel noktası ve bu dairedeki sersem olarak görür.(s.64)

7. MAKÂM-I İBRAHİM

Şeriatî, Makâm-ı İbrahim'i, "bütün sahte 'ben'lerinin ölümüyle o gerçek 'ben'e kavuşma makamı...(s.68) olarak kabul eder.

8. SA'Y

Sa'y, Şeriatî'ye göre hedefi olan arayış dolu bir harekettir, koşmak ve atılmaktır. Buradan hareketle Şeriatî, kimlikleri ve rolleri ayrıştırır/ paylaştırır:

"Tavafta Hacer rolündeydin.

Makâm'da hem İbrahim hem İsmail rolündesin. Şimdi say'e başlıyorsun, Hacer rolüne geri dönüyorsun." (s.71)

Şeriatî'nin tefekkür dünyasında;

Tasavvuf, "susuzluğu" arayış;

Sa'y, "su"yu arayış;

Tavaf, kelebek

Say, kartaldır. (s.76)

Zemzem, suyun ayak sesi; taşın kalbinden çıkan, hayat bahşeden tatlı su kaynağıdır.(s.77)

9. ARAFAT

Arafat başlangıçtır. Şeriatî için bizim bu dünyada yaratılışımızın başlangıcıdır. (s.94)

Arafat, geceye tahammül edemez. Gece Arafat'ı yutar, öldürüp mahveder. (s.100) Arafat bilgi aşamasıdır.

10. MİNA

En uzun vakfe, en son duruş, en son menzil... Mina, Şeriatî'ye göre, aşk, bilgi ve bilinç aşamasından sonraki son aşamadır. (s.117)

Meş'arın 'zahidleri' şimdi Mina'nın 'aslanları'dır, Şeriatî'nin gözünde.(s.117)

Mina'dasın, İbrahim'sin; İsmail'ini kurban yerine getirdin (s.132). Ali Şeriatî için İsmail, aile, meslek, servet, haysiyet gibi her şey olabilir. (s.134) İsmail'ini öldür, der o. Kendi ellerinle kurban et. (137) Nefsi ni öldür, nefsin kölesi olma.(s.139)

Şeriatî, put kurucu olarak nitelendirdiği Hz. İbrahim'i şöyle tasvir eder:

“Önce kendini içte öldürdü, kendi can damarını kesti ve içini kendinden boşalarak Allah'a aşkla doldu”.(s.151)

11. ŞEYTAN TAŞLAMA

Düşünür, insana hitap eder: “Ey Allah'ın yeryüzündeki halifesi! Sen de Allah gibi İblîs'i taşladın, kovdun”.(s.163)

Şeriatî'ye göre;

Tasavvuf, Mina'dan başlar ve Mina'da kalır.

Felsefe, Meş'âr'a kadar gelir, ama Mina'ya ulaşmaz.

Medeniyet, Meş'âr ve Mina'sız, Arafat'ta sâkindir.

İslâm Arafat'tan başlar, Meş'âr'a uğrar, oradan sorumlu, hamleci bir geçiş yaptıktan sonra Mina'ya, ideal ve aşk merhalesine ulaşır. Şeriatî şöyle devam eder:

“Hayret ki aşk ülkesi Mina'da, hem Allah hem de İblîs var.” (s.171).

Ali Şeriatî için Mina, iman ve aşk ülkesi, kaderdir. Orada İsmail'in başında Allah'la İblîs savaşımaktadır. Mina arzuların ülkesidir.

12. VE SAVAŞ, BAYRAM, KURTULUŞ VE ZAFER...

Zilhicce'nin onuncu gününde İblîs'in son üssü yerle bir olur, kurban kesilir. İhramdan çıkıldıktan sonra, savaş zaferle sonuçlanmıştır (s.173).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRFAN MEDENİYETİ

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'DE İNSAN FELSEFESİ*

GİRİŞ

bilgi ve teknolojinin aklın sınırlarını zorlayan ürünlerinin ve üretimlerinin kıskacındaki modern insan/birey, çoğu zaman varlığının ve varoluşunun anlamını (hikmetini), kendine verilen ismin de çağrıştırdığı gibi (insan, nısyân/unutan kökünden gelen bir kelimedir) unutmaktadır. Böyle yalıtılmış bir atmosfer içerisindeki düşün(mey)en varlık, tefekkür deryasının ve şarabının hazzını alabilir mi? Yaşadığımız zamanların insanı için, tefekkür ve onun en önemli ürünü tezekkür ve nihayetinde bunlardan hâsıl olan arınma ne anlam ifade edecektir? Bu onun için bir kaygı ve ihtiyaç mıdır?

Ortaya çıkan suallerin cevapları mademki insanda aranacaktır. O halde insan için ehemmiyeti öncelikli alan ve organ olan kalp üzerinde bir nebze durmak gerekmektedir. *Yürek* olarak da isimlendirilen kalp neyi ifade etmektedir? Kalbin insan türü için var oluş anlamı nedir? Bu azâ neden diğer organlardan fazla önem kazanmaktadır? İnsanın tefekkür ve tezekkür mekânı ve merkezi olan kalp hangi anlamlara karşılık gelmektedir? Bu çerçevede insan nedir?

* “Hacı Bektaş-I Velî’de İnsan Felsefesi”, Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Uluslararası Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009), 59-88.

1. Kalbi Olan ve Tefekkür Eden Varlık: İnsan

İnsanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl ve ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal ve ilâhî latife gibi birçok anlama gelen kalp, başka dillerde tam olarak karşılıkları olmayan “gönül ve can” gibi kelimeleri de ifade eder.¹ Kelime anlamı “dönmek, çevirmek” olan kalp, sürekli dönen ve tarayan bir radar gibidir. O hiçbir şeye sabitlenemez ve bağlanamaz; dolayısıyla sürekli kutsalı arar ve araştırır. “Lâ ilâhe ilallah turnusol testi ile” kalp, var edilenlere tapılmayacağını ve kulluk edilmeyeceğini hatırlatarak tevhîde işaret eder.²

Derin zekâ ve irfanı içinde barındıran kalp, aynı zamanda ma‘rifetin de mekânı ve merkezidir. Sûfiler için varılmak istenen maksat; yumuşak, duyan, hisseden ve şefkat dolu bir kalp geliştirmek ve kalbin derin kavrayışını tekâmüle erdirmektir. Kalbin bu derin kavrayışı, aklın soyut zekâsından daha sağlam köklere dayanan bir kavrayışı haber verir. Kalp gözü açıldığında, görünmeyen âlemin kapıları açılacak ve ötelerin ötesi temaşa edilecektir. Kalp kulağı açıldığında ise, sözlerin ötesinde gizlenen hakikatin derin sessizliği tüm varlığıyla hissedilecek ve duyulacaktır.³

2. Kutsalı Arayan Mabet/İnsanın İçindeki Mabet

İlahî kıvılcım, ruh ve aşk kalpte mekân bulur. Nitekim kalp, kutsalı arayan kutsal bir mabet ve tapınaktır. Bunun için sûfiler, bu muhteşem mabetin mihmandarları olduklarından bütün insanlığa saygı, hürmet ve nezaketle muamele ederler ve karşılık verirler. Nitekim bu mukabele ile hâsıl olan ve aynı zamanda tasavvufun da özü olan sevginin mekânı da kalptir.⁴

-
1. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut trz, I, 687; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, 422-423; Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, XIII. baskı, yay. haz: A. S. Güneşçâl, Ankara 1996, 483.
 2. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İstanbul 2003, 48.
 3. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 28.
 4. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 28.

Hakk'ın var ettiklerinin merkezini yerleştirdiği tapmak da kalptir. Kutsal kıvılcımın mekânı olarak insanın içinde halkedilen mabed için kutsî bir hadiste Azîm olan Allah şöyle buyurur: “Bütün göklere ve yerlere sığmayan Ben, ihlâslı müminin kalbine sığarım”. (Hadisçiler, bu hadisi sıhhatini doğrulamamışlardır). İnsanın içindeki mabed yani kalp, yerkünün en kutsal tapınak ve ibadetgâhlarından daha değerlidir. Bir insanın kalbini ve gönlünü kırmak ve incitmek, en büyük ibadet mahallerine zarar vermekten daha büyük hakkı ve sorumluluğu içinde barındırır.⁵

Hiçbir mekânla sınırlandırılmayan Hakk'ın “sığıldığı kalp”, erdemli akıl ve ruh mimarlarının doğrudan muhatabı ve terbiye alanı olan gönüldür. Gönüllerin imarı ve irşadı, Türkistan'dan Garb'ın merkezlerine kadar ulaşan/erişen “gönül felsefesi”nin tefekkür ve tezekkür külliyyâtıyla beslenlenmiştir/bezenmiştir.

Anadolu coğrafyasının gönül inşacıları, asırlardır hem bu topraklara hem de üzerinde yaşayanlara hayat ve nefes vermiş, ruh taşımışlardır. Bu öyle canlı ve dinamik bir ruhtur ki, insana insanlığını hatırlatmış, hazzın ve kontrol altına alınamayan duyguların terbiye edilip güzelleştirilmesini sağlamıştır. İşte bu akıl ve gönül mürebbilerinden birisi de, kökü Orta Asya bilim ve hikmet merkezlerine dayanan fakat kendi tesiri ve düşüncesi yerel alanların dışına çıkıp evrenselleşmiş kâmil bir insan, erenlerin ocağının velisi; yani Hacı Bektâş-ı Velî'dir.

I. ERENLER OCAĞININ VELÎSİ

A. Peygamber Neslinden Bir Velî

Bektâşî geleneğine göre Hacı Bektâş'ın (ö. 669/1270) soyu, Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Altıncı imam Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) neslinden Horasan'ın hükümdarı olan Seyyid İbrahim-i Sâni ile Hatem Hatun'dan Nişabur şehrinde dünyaya gelen Bektâş, Lokman-ı Perende adlı bir mutasavvıf tarafından yetiştirilmesinin ardından Türkistan'ın büyük şeyhi Ahmed Yesevî'nin manevî işareti üzerine Anadolu'ya gel-

5. Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 48.

miştir. Kırşehir civarında Sulucakarahöyük'te yerleşerek burada birçok derviş ve halife yetiştirmiş ve bunları çeşitli yerlere irşad görevi ile göndermiş, nihayet orada vefat etmiştir.

Geniş kitleleri etkileyen Hacı Bektâş, Kutbeddîn Haydar, Hacım Sultan, Akçakoca, Sarı Saltuk, Karaca Ahmed, Osman Gazi, Alâeddîn Keykubad, Kırşehir Emiri Nureddîn b. Cece gibi bir kısım siyâsî ve sûfî liderlerle görüşmüştür. *Vilâyetnâme* olarak tanınan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, Bektâşîler için Hacı Bektâş hakkında bilgilerin ana kaynağıdır. Özellikle Ahmed Yesevî ile ilgili an'ane ve menkabe-lerin Anadolu'daki metinlerini içeren en eski yazılı kaynak olması itibarıyla önemi büyüktür.⁶ Asıl adı "Bektâş" olan Hacı Bektâş'ın babası, İbrahim-i Sâni diye bilenen Seyyid Muhammed b. Mûsâ Sâni'dir. Yaşadığı döneme yakın kaynaklarda ve vakfiyelerde de kendisinden daima "Hacı Bektâş" şeklinde bahsedilmektedir.⁷

6. Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Ankara 1985, 5; Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul 1986, I, 57; Abdülkadir Gölpınarlı, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul 1958, 99, 137; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, 166; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 199, 49-51, 112; Esat Coşan, *Hacı Bektaşî Velî Makalât*, Ankara trz, XXXIII-XXXV; Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev: Turan Alptekin, İstanbul 1998, 93-100; Y. Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, III. Baskı, İstanbul 1995, 54-56; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik*, İstanbul 1997, 53; Yılmaz Sovyer, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996, 104; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, II. Baskı. Ankara 1997, 53; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, (Basım yeri yok) 1998, I, 11 vd; Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Ankara 1998, 16-33; Abdurrahman Güzel, "Hacı Bektaş Velî'nin Hayatı ve Eserleri", *Genç Erenler*, sayı: 35, 1998, 5-8; John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, çev: Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991, 35-56; Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *CÜİF Dergisi*, sayı: 7(1), Sivas 2003, 249-279; ayrıca Hacı Bektaş Velî'nin eserleri için bkz. Bayram Ali Çetinkaya, "Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş Velî: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı", *CÜİF Dergisi*, sayı: 3, Sivas 1999, 348-350; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Ankara 2007, 36-56.
7. Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 195-196; Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, XX-XXI; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 56.

Bektâş'a "Hacı" denilmesi, gençliğinde gösterdiği bir keramete bağlanır:

"Hocası Lokman-ı Perende hacca gitmiş, hac törenlerini yerine getirmiş, Arafat'a çıktığında yanındakilere 'Bugün arafe günü; bizim evde yemek pişiriyorlardır.' demiş. Horasan'daki Bektâş-ı Velî'ye bu söz malum olmuş; bir tepsiye yemek koyup bir anda tepsiyi Mekke'de Arafat'a götürmüş; halk bu olayı duyunca, ona Hacı Bektâş el-Horasanî demişler."

B. Ahilikle Bağlantısı

Horasan'dan gelen Hacı Bektâş ile Anadolu'da Ahiler diye adlandırılan fütüvvet erbabı arasında birtakım bağlantıların bulunması doğal bir olay olmakla birlikte; gerçekten, Horasan Melâmet ekolüne mensup Mevlânâ gibi Hacı Bektâş'ın da çevresinde Ahi ünvanlı kişilere tesadüf edilmektedir. Mesela, *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*, Anadolu esnaf ve zanaatkârlarının piri addedilen Ahi Evren ile Hacı Bektâş'ın çok samimi iki dost olduklarını yazmaktadır.⁹

İlk Hacı Bektâş sevenlerinin Ahilik'le ilgileri sebebiyle Bektâşîlik'teki tarikata giriş ayini, eşik öpme, kuşak bağlama törenleri, aynı kâseden şerbet içme âdeti, kıyafetle ilgili teferruat, ayinlerde okunan dualar tamamıyla Ahilik'ten alınmıştır.¹⁰

C. Osmanlı'nın Bektâşî Geleneğine Saygısı

Osmanlı hükümdarları Yeniçerilerin pîri sayılan Hacı Bektâş için, türbesinin etrafına binalar yaptırmışlar, vakıflar kurmuşlar, sebiller inşa etmişlerdir.

-
8. Gölpınarlı, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, 6; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 50.
 9. Gölpınarlı, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, 50-123; ayrıca bkz. Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 153-159).
 10. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, XX-XXI; bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, 1993: X, 402-403; Melikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, 157-159.

Zamanla ‘Hacı Bektâş Köçekleri’ diye anılmaya başlanan yeniçerilerin 94. ortasında daima bir Hacı Bektâş vekili bulunur; değişen Bektâşî babalarının tacı yeniçeri ağası tarafından merasimle giydirilirdi. Bu iki teşkilâtın birbirine karşılıklı sempati duyması ve işbirliği yapması, II. Mahmud’un 1826’da yeniçerileri ilga ederken Bektâşî tarikatının da kapatılmasına sebep olmuştur.¹¹

D. Gönül Sultanı’nın Erdemleri ve Hayat Felsefesi

“Hacı Bektâş-ı Velî, insancıl davranarak mümin olmayanları İslâmiyet’e ısındırmaya çalıştı ve böylece her türlü ibadeti hoş karşıladı. Ehl-i Beyt sevgisini, yaratılmışlar içerisindeki tüm sevgilerin en önüne koyan Gönül İnsanı, bu aşkı tüm insanların kalbine nakşetti. Türk diline canlılık vererek, duaların Türkçe yapılmasını devam ettirdi. Sohbet toplantılarında ilahiler ve nefesler okunması âdetini sürdürdü. Şeref ve namusa önem verdi. Din kardeşliği esassından hareket ederek, insan sevgisini yayan Hacı Bektâş, din ve vatan sevgisi üzerinde de durdu. Allah için ve yurt savunması için fedakârlık yapılmasını istedi. Bunun için şehidliğin manevî derecesini hadislerle uygun olarak övdü.”¹²

Misafirperverlik üzerinde de duran Hacı Bektâş-ı Velî, insan gönülünü incitmenin sakıncalarını ve komşu hakkının önemini dile getirmiştir. Büyük Velî, haksızlık ve zulüm yapanları sohbetlerinde ikaz ederek, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı kurmaya çalıştı. Küskünlerin barışmasını ve helâlleşmesini toplumsal prensip haline dönüştürdü. Tembellik ve miskinliği yererek, tasavvufun inceliklerini cemiyet içinde işledi. İslâmiyet’i, hakikat ve marifeti açıkladı. Haramdan sakınmayı, gönül ve niyet temizliğine ağırlık verdi. İslâmiyet’i, eski Türk gelenek ve görenekleriyle uzlaştırmaya çalışarak sunmaya çalışan Hacı Bektâş, Kur’ân yolundan da asla ayrılmadı. Kendisi hakkında çok yazılar yazılıp farklı yorumlar yapıldı. Belki bunun bir sonucu olarak kendisine ait olmayan düşünceler de ona mal edildi. Tüm bunlara rağmen büyük muta-

11. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, XXIX).

12. İ. Ağah Çubukçu, *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara 1987, 213.

savvıfın fikirleri, zaman içerisinde İslâm coğrafyasının büyük bir kısmını etkiledi.¹³

Bu girişten sonra öncelikle şu hususu belirtmemizin yerinde olacağını düşünüyoruz: Ele aldığımız çalışma, Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğunu kabul ettiğimiz *Makâlât* isimli eser çerçevesinde ortaya konmaktadır.

II. ÂDEM'İN RUHU (CAN) VE CİSMİ (TEN): İNSAN

Hacı Bektâş, *Makâlât*'ında Hz. Âdem ve insanın yaratılışı hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur.¹⁴

İnsanın topraktan yaratıldığı hükmünün bir neticesi olarak Hacı Bektâş, bedeninin her bir organının belirli coğrafyaların toprağından halk edildiğini bildirir. Bununla birlikte bu insanın yaratıldığı toprak, yeryüzünün medeniyet havzalarını işaret eder:

“Âdem'in vücudunu Medîne toprağından yarattı. Başını Beytü'l-Makdis (Kudüs) toprağından; yüzünü, Kâ'be toprağından; kulağını, Tûr-ı Sînâ toprağından; alnını, Medîne'nin batı toprağından; ağzını, Medîne'nin doğu toprağından; burnunu, Dimaşk toprağından; dudaklarını, Berberiyye toprağından; sakalını, cennet toprağından; dilini, Buhara toprağından; dişlerini Harezm toprağından; boynunu Çin toprağından; kollarını, Yemen toprağından; sağ elini, Mısır toprağından; sol elini, Fars toprağından; tırnaklarını Hitay toprağından; parmaklarını, Sistan toprağından; göğsünü, Irak toprağından; karnını, Huzistan toprağından; sırtını, Hemedan toprağından; cinsi uzvunu, Hindistan toprağından; sırtını, hayâlarını, Bizans toprağından; oyluklarını, Türkistan toprağından; dizlerini, Kırım toprağından; dirseklerini, Antalya topra-

13. Çubukçu, *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, 213-214; ayrıca bkz. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 3-4, 7-9, 14, 16, 29, 45, 112-121).

14. Bkz. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 84-92, 97-104; Mehmet Aydın, Hacı Bektâş-ı Velî'de Dînî Boyut”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II)*, Ankara 1996, 551-552.

ğından; topuklarını, Rum toprağından, ayaklarını, Frengistan toprağından yarattı.”

A. Nurların Sentezi: İnsan

Topraktan terekküb eden insan türünün ilk prototipi olan Hz. Âdem, ruhî eylem, erdem ve olguların nuruyla “en güzel şekilde yaratılma”, dolayısıyla “yeryüzünün halifesi” olma imtiyazına mazhar olur:

“Ondan sonra Hak Ta’âlâ, Âdem’in başını kudret nuruyla; gözlerini ibret nuruyla; alnını, secde nuruyla; dilini zikir nuruyla; dişlerini, Muhammed Mustafa nuruyla; dudaklarını, tesbih nuruyla; ensesini, kuvvet nuruyla; vücudunu, hil’at nuruyla; sırtını yiğitlik nuruyla; göğsünü, ilim nuruyla; karnını yumuşaklık (hilm) nuruyla; belini izzet nuruyla; örtü (elbise)sünü, emanet nuruyla; oyluğunu, emrû nehiy nuruyla; bağrını, hoşnutluk nuruyla; dizini; rüku nuruyla; ayağını ibadet nuruyla; topuklarını, şevk nuruyla; dalağını, üns (yakınlık) nuruyla; ellerini, cömertlik nuruyla; tırnağını, şefâat nuruyla; gönlünü, tevhid ve iman nuruyla bezedi sıvadı, saygı nuruyla düzeltti; vuslat nuruyla götürdü, Âdem’in toprağını Azrail’in eline verdi. Rahmet suyuyla yoğurdu; marifet suyuyla suvardı.”¹⁶

Rahmet suyuyla yoğrulan ve rahmet suyuyla sulanan Âdem, bir zaman uyur ve şekillenmiş bir cıvık çamur haline dönüşmesi beklenir. Akabinde insanın özü olan bu çamur kurur, yarılr ve pişmiş çamura andıran bir balçığa yerini terk eder. Dolayısıyla önce toprak olan arkasından şekillenen ve parça parça yarıлма sûretlerini tecrübe eden Âdem, sayısı ve süresi bilinmeyen bir zaman aralığında yatar. Ta ki Hâlık, kendisine ruh üfleyinceye ve ruha emredinceye kadar.¹⁷

Akabinde ruh, Âdem’in cisminde dâhil olur. Ruhla beden birleşince insanî ihtiyaçlar hâsıl olur. Âdem de bunun ilk belirtisi olarak acıkır ve

15. Esat Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, Ankara 1996, 84-85.

16. Esat Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 86.

17. Esat Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 84-88.

yemek ister. Nihayetinde ruh, Âdem'in bedenini mekân edinince; vücutta et, kan, damar ve sinir sistemi teşekkül eder.¹⁸

B. Üç Karanlık ve Üç Aydınlık Evre

Hâlîk, insanın yaratırken üç tür karanlık ve üç tür nesneyle aydınlığı halketti. Hacı Bektâş bu aydınlık ve karanlığın simgelediği anlamları izah eder:

“Çalap üç türlü karanlığı, üç türlü nesneyle aydınlattı: Birincisi dünya karanlığını ay, güneş ve yıldızlarla aydınlattı. İnsanı da üç türlü karanlıktan yarattı ve yine üç türlü nesneyle aydınlattı. Birincisi, çar anasır (dört unsur: toprak, ateş, su, hava) karanlığından yarattı; akıl nuruyla aydınlattı. İkincisi, cehalet karanlığından yarattı; ilim nuruyla aydınlattı. Üçüncüsü, nefis karanlığından yarattı; marifet nuruyla aydınlattı.”¹⁹

İlim ve marifet nurlarıyla aydınlanan insan, kendisine bahşedilen bu yüce özelliklerin bilinciyle, Hakk'ın yasakladıklarından sakınmalı ve uzak durmalıdır. Bu tür insanların amel ve hallerinin zâhir olması, ikinci dirilişin gerçekleşeceği mahşerde tahakkuk edecektir.²⁰

İnsanın sahip olduğu dört gözün varlığını haber veren Hacı Bektâş için, bu gözlerin ikisi baş, ikisi ise gönül gözüdür. Baş gözüyle yaratılmışı, gönül gözüyle ise Yaradan'ı temaşa eder. Hal böyle olunca Hâlîk'i sevmek duygusu olan şevk, gönül içinde nara dönüşür ve tüm bedene yayılır ve bu şekilde hareket başlar. Nitekim o hareket Hâlîk'in dostluğu içindir ve helaldir.

C. Canı Taşıyan Ten

Canı taşıyan tendir. Onun için Hacı Bektâş'a göre, şükür anında can nasıl şükrederse, ten de aynı onun gibi şükre dalar. Hâsılı, bir in-

18. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 89.

19. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 53.

20. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 4.

sanda gönül gözü olmazsa, Hakk'tan o insanın nasibi olabilir mi? Büyük Velî, mevcut hali şu ifadelerle tasavvur eder: "...bir kimse şeker tatmamış olsa, adını bilmekle, tadını ne bilir?"²¹

Küçük âlem olan insan, Hacı Bektâş'ın zihninde, büyük âlem olan dünyada her ne var ise, onun adeta bir maketi, kopyası veya yansıması şeklinde tezahür eder:

"İnsan vücudunda da en yukarıda baş vardır. Can hazineleri de baş-tadır. Şimdi o; akıl, ilhâm, idrâk, sevişmek, aşk-ı didar ve marifet de hazinelerdir ve başta asılıdır. Marifet, yalnız bin arş gibidir. Başta asılı duranların her birisi de bin mülkten üstündür.

Baş, arşa benzer. Dünyada da gök ve yer var. Şimdi, insanın arkası göğe, tabanı yere benzer. Başı arka (sırt, omuz); arkayı da taban (ayak) götürür. Arşı gök, göğü de yer götürür, gökten ne yağarsa yer onu götürür.

D. Akıl: Ay, Marifet: Güneş, İlim: Yıldız

Akıl aya, marifet güneşe, ilim de yıldıza benzer.

Dünyada güneş doğar ve uyanır. Fakat marifet hangi gönülde doğarsa o gönül uyanır; başkası uyanmaz. Marifeti Âdem ilminde beyan edelim, inşallah.

Yedi kat gök var; ten de yedi kattır. İlki; deri, sonra et, kan, damar, sinir, kemik ve iliktir. İşte bunlar yedi kat göğe benzer.

Dünyada bulut ve yağmur var. Kaygı, buluta; gözyaşı yağmura benzer.

Dünyada dağlar da var. İnsanda da kemik başları, dağlara benzer.

Dünyada, gark edici yedi de deniz var. Tende de gark edici yedi deniz var: Birincisi gözdür; görmekten gark eder.

İkincisi dildir; söylemekten gark eder.

Üçüncüsü kulaktır; işitmekten gark eder.

Dördüncüsü kursaktır; eritmekten gark eder.

21. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 39.

Beşincisi karındır; acıkmaktan gark eder.

Altıncısı, ağrı, sızıdır; ölümle gark eder.

Yedincisi sevdadır; mecnûnluk ile gark eder.

Dünyada, ırmaklar da var. Gözyaşı ırmaklara benzer.

Dünyada, köyler de var. Tenler köylere benzer.

Dünyada ağaçlar da var. Parmaklar ağaçlara benzer. Dünyada otlar ve çalılar da var; kıllar, otlara; kollar, çalılara benzer.”²²

E. Âdem'in Yaratılışı: İnsanın Şifresi

Hacı Bektâş düşüncesinde Âdem ilgili hususlar, kapsamlı bir yer işgal eder. Bu duruma şaşırmamak gerekir. Zira insan ile ilgili hemen hemen her bilginin anahtarı ve şifreleri Âdem'in yaratılmasında ve sonraki hayatında gizlidir.

Hak, Âdem'i dört türlü nesneden meydana getirdi ve dört bölüğe ayırdı. Bu dört bölüğün kendilerine özgü ibadetleri, arzuları ve halleri mevcuttur. İnsanın halk edildiği dört nesneyle ilgili malûmât yeryüzü tarihi kadar eskidir. Filozofların ve düşünürlerin üzerinde kapsamlı fikirler sürdüğü bu dört unsur, insanın yaratılması ve teşekkül etmesinin ana maddeleridir ki, bunlar toprak, su, ateş ve havadan oluşmaktadır.²³

F. İnsanın Kimyası: Su, Ateş, Hava, Toprak

Hacı Bektâş insanın ana kimyasını oluşturun bu dört maddenin görünen dünyadaki ve insan bedenindeki karşılıklarını haber verir:

“Dünyada dört türlü de su var: Birincisi, saf su; ikincisi, acı su; üçüncüsü, kavi su; dördüncüsü, pis kokulu sudur. Tende de dört türlü su var: Birincisi ağız suyu; tatlıdır. İkincisi, göz suyu; acıdır. Üçüncüsü burun suyu; kavidir. Dördüncüsü, kulak suyu; pistir.

22. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 36-37.

23. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 3.

Dünyada dört türlü de ateş var: Taş ateşi, ağaç ateşi, yıldırım ateşi, cehennem ateşi. İnsanda da dört türlü ateş vardır: Ziyafet-yemek ateşi, şehvet ateşi, soğukluk ateşi, muhabbet ateşi.

Dünyada dört türlü de yel vardır: Dâbur, sabâ, cenub, şimâl. Tende de dört türlü yer vardır: Birinci yelin adı, câzibedir; insanın yediğini kursağına sürer. İkinci yel, hâzimedir; insanın yediğini kursakta bekler. Üçüncü yel, kâsimedir (taksimeden); yenen yemekleri damarlara dağıtır. Dördüncü yel, defî'adır (savurucu); yenen şeylerin kepeğini dışarı atar.”

G. İnsanın Ömür Cetveli: Mevsimlerin Halleri ve Namazın Vakitleri

Mevsimlerin hallerinin her biri de, insan türünün tecrübe ettiği geniş zaman dilimleriyle karşılık bulur. Bu çerçevede, ilkbahar gençliğe, güz orta yaşlılığa, kış da yaşlılığa benzer. Ancak burada *Makâlât*, dört mevsime karşılık, insan ömrünün üç dönemine yer vermektedir.²⁵

Yine dünyada var olan iki deniz, daha doğrusu büyük su havzası, acı ve tatlı sular şeklinde ifade edilir. Kur'ân'dan referanslarını alan bu hususla, Hacı Bektâş, bu iki su türünün de birbirine müdahil olmadan yeryüzünde varlıklarını sürdürdüğünü hatırlatır. Bu halin insandaki karşılığı ise, gözyaşının acı su, göz bebeği suyunun tatlı olması şeklindedir. Bu ikiside bir arada bulunmakla birlikte, birbirlerine karışmazlar. Zira gözün aslı yağdır; tuz tatlıya muhtaçtır. Göz bebeği suyu, tatlıdır. Eğer gözyaşı acı halde bulunmasaydı, göz kokar, göz bebeği suyu da tatlı bulunmasaydı göz göremez bir duruma düşerdi.²⁶

Yine dünyanın var olan potansiyeli, artma ve eksilmeyle karşı karşıya kaldığı gibi, insanlarda var olan kuvvet, kişiden kişiye farklılık göstererek artar ve eksilir. Dünyada mezarlık bulunduğu gibi, insanda da mezarlık bulunmaktadır. Bu çerçevede Hacı Bektâş, burun deliklerini mezarlık olarak nitelendirir. Burunun iki deliğinin biri dimağa, diğeri

24. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 35.

25. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 66.

26. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 66.

ise boğaza karşılık gelir. Mezar da, yani ölü de iki deliklidir. Biri cennete, diğeri ise cehenneme gider.²⁷

Vücuttaki süt, kan, safra ve balgam, Hacı Bektâş'ın dilinde pınarlar şeklinde ifade bulur.²⁸ Cennet ile anne rahmini birbirine benzeten Anadolu erenine göre, cennette yemek içmek var, ancak tuvalet ihtiyacı söz konusu değildir. Tıpkı anne rahmindeki çocuğun yiyip, içip de idrar etmediği gibi.²⁹

Hacı Bektâş gözleri teraziye benzetirken, iki tür gözden bahseder. Bu gözlerin birisi zâhirî (dış), diğeri ise bâtınîdir. Ancak mutluluk, bâtından (kalp gözü) bakan içindir; zira bâtından bakanın terazisi ağır, zâhirden bakanların terazisi ise hafif olur.³⁰

İnsanın yaratılış sûretinin de Muhammed isminin harfleri üzere olduğuna inanan Bektâş-ı Velî'ye göre, insanın başı "mim", iki eli "hâ", karnı "mim", iki ayağı "dal"ı temsil eder.³¹

Namazın "eda" emri de bu benzetmelerden nasibini alır. Büyük Velî için, namazın eda emri "Ahmed" adının harfleri üzerinedir. Elif kıyama, hâ rukûya, mim sücûda, dal tahiyyata benzer. Bununla birlikte Hacı Bektâş, insan ömrünü de beş vakit namaza benzetir. Bu kapsamda insanın çocukluk dönemi sabah namazına, erginlik dönemi öğle namazına, yiğitlik/delikanlılık dönemi ikinci namazına, orta yaşlılık dönemi akşam namazına, yaşlılık dönemi de yatsı namazına karşılık gelir. Yine uyumak ölüme, uyanmak ise ölüp tekrar dirilişi temsil eder.³²

H. İnsanda Var Olan Dünyada Var Olandır

Hacı Bektâş, dünyada her ne var edilmiş ise, o insanda vardır düşüncesini taşır. Hatta ona göre, insanda belki daha fazlası bulunmak-

27. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 67.

28. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 71.

29. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 72.

30. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 73.

31. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 77.

32. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 77-78.

tadır. Çünkü gönüllerdeki sınırsız ve sayısız sırrın mahiyeti ne anlatılmakta ne de kelimelerle ifade bulmaktadır.³³

Birtakım olumsuz ahlâkî vasıflar, Hacı Bektâş düşüncesinde, bazı din mensuplarının ve hayvan türlerinin özellikleri şeklinde gösterilir:

“Dünyada Yahudi ve Hıristiyan ile haça tapmak (onun peşinden gitmek, hâlif olmak) isteyenler var. Günahına bağlı olmak (günahta inat etmek) Yahudi’ye; şeriata uymamak Hıristiyan’a; Hak’tan dönmek haça tapmaya; açgözlülük yalana; öfkelenmek aslana; soğuk yaradılışlık domuza; şehvet yılıkyı; sinirlenmek yılan; lanetlemek file; sundan (?) kapmak, kazmak kurda; hoyrat yaşayanlar ayıya; minnet bilmemek, hiçbir şey bilmeyen cahile benzer.”³⁴

Hacı Bektâş, Hak Ta’âlâ’nın Zâhiri ve Bâtını olduğunu bildirir. Ona göre Zâhîri bu dünya, Bâtını ise öteki dünyadır. Fakat bu dünya, nihayetinde harap olacaktır. Bunun gibi, insanın bedeni de nihayetinde toprakta yok olacak; toprağın bulunduğu bu âlem de faniliğe karışacaktır.³⁵

III. TOPLUMDAKİ İNSAN MODELLERİ

A. Erdemli/Olumlu İnsan Modelleri

Hacı Bektâş-ı Velî’nin insanları belli başlı dört gruba ayırarak, tanıtırken kullandığı âbid, zâhid, ârif ve muhib kelimeleri, tasavvufî kaynaklarda tasavvuf ehli için kullanılan tabirlerdir.³⁶

Kur’ân-ı Kerim’in de işaret ettiği gibi tasavvuf ehlinin kastettiği dereceleri³⁷ anlatmak için kullanılan “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat”

33. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 78.

34. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 37.

35. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 78)

36. Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, 116-117).

37. Mehmet Bayrakdar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989, 37-41)

tabirleri de mutasavvıflar arasında, sûfinin ulaştığı manevî mertebeyi müteselsil olarak ifade eden ıstılahlardır ki, Hacı Bektâş düşüncesinde bu kavramlar önemli bir yekûn tutmaktadır.³⁸

Anadolu ereni, zikrettiğimiz sıfatlarla andığı dört grup insanın yerine getirmekle mükellef olduğu görevleri belirtirken de esas olarak İslâm dininin temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Hacı Bektâş'ın *Makâlât*'ında insanlar için hangi sıfatları kullandığını, insanları kaç gruba ayırdığını, onlara nasıl hitap ettiğini ve neler tavsiye ettiğini görmemiz mümkündür. O, eserine insanların dört şeyden yaratıldığını ve dört grup olduğuna işaretlerle başlar:

“Hak Subhanehu ve Teâla, Âdem'i dört türlü nesneden yarattı, dört bölüğe ayırdı. Dört bölüğün de dört türlü ibadetleri, dört türlü arzuları ve dört türlü halleri vardır.”³⁹

O bundan sonra, insanların dinî yaşayış ve manevî mertebe bakımından sırayla her birini katederek bir üst mertebeye ulaştığı zaman önceki halini terk edemeyeceğini dört dereceye ayırmakta; bunlar için “âbid, zâhid, ârif ve muhib” sıfatlarını kullanmaktadır.

“Birinci bölüm, âbidlerdir; bunlar şeriat kavmidir ve asılları yeldendir. Yel (hava), hem şifa verici hem de kuvvettir; bu sebeple bunlar da gece gündüz Hakk'ın ibadetinden ayrılmazlar.”⁴⁰

Hacı Bektâş'a göre Şeriat, neyin haram ve helâl, neyin de temiz veya pis olduğunu gösteren dinî hükümlerdir. Burada Hacı Bektâş'ın Şeriat'ten neyi kastettiğini belirtmekte fayda var. O, Şeriat'ı şöyle tarif eder:

“Öyle ki bu dünyada ne varsa; helâl, haram, temiz ve pis hepsi şeriat ile malum olur. Çünkü şeriat kapısı ulu kapıdır.”⁴¹

38. “Bektaşîlik” mad., *Meydan Larousse*, İstanbul 1969, II, 250.

39. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

40. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

41. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

Onun bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, bir kişinin manevî merteye bakımından yükselmesi için öncelikle Şeriat yolunu tutması gerekmektedir.

1. Âbidler

Hacı Bektâş, “âbidler” diye isimlendirdiği kişilerin avâm olduğunu, bunların kendilerini tam olgunluğa erdirmemedikleri için birbirlerini incitebileceklerini, birbirlerine karşı kibir ve kıskançlık gösterebileceklerini belirtmekte, düşman olabileceğine de dikkat çekmektedir. O, bir taraftan âbidlerin faziletlerini sıralarken, diğer taraftan onların zaaflarını da ortaya koymaktadır:⁴²

“İbadete gelince: Amel imandan ayrıdır ve iman ibadettir. Değme ibadet, imana ermez; küfür de günahdır, ama değme günah küfere ermez.”

“... âbidlerdir; bunlar şeriat kavmidir ve asılları yeldendir. Yel (hava), hem şifa verici hem de kuvvettir; bu sebeple bunlar da gece gündüz Hakk’ın ibadetinden ayrılmazlar. Yel esmeyince ekinler samanından ayrılmaz, bütün âlem kokudan helâk olurdu. Öyle ki bu dünyada ne varsa; helâl, haram, temiz ve pis hepsi şeriat ile malum oldu. Çünkü şeriat kapısı ulu kapıdır. Nitekim Çalap Celle Celâlühü her çeşit nesnenin varlığını Kur’ân içinde yadetti: “Yaş veya kuru her şey apaçık bir kitap içindedir.”

“Âbidlerin ibadetleri: Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, seferberlik olunca gazâ eylemek, cenabetten gusul ederek temizlenmek ve nefse ait arzuları istemeyip dünyayı terk ederek ahireti sevmektir.

Bunlar avâm (halk) taifesidir ve işi-gücü birbirlerini incitmektir. Kibir, hased, buğz, cimrilik ve düşmanlık bunlarda her zaman görüldü. Bunların taifesi hemen hemen bu kadardır.”

42. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 14.

43. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 8.

44. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

45. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

2. Zâhidler

Zâhid olan insanları tanıtırken, onların aslını ateşe benzeten Büyük Velî, bu taifeyi, gece gündüz ibadet edip, korku ve umut arasında bulunan; nereden gelip nereye gittiklerini bilmeyen kimseler olarak tasvir etmektedir. Ona göre, bu guruptaki insanlar, bulundukları makama kendi çabalarıyla gelmişlerdir.⁴⁶

Hacı Bektâş-ı Velî, “zâhid” olarak nitelendirdiği insanları da şöyle tanıtmaktadır:

“...zahidler(in) ... aslı ateşendir ve bunlar tarikat taifesidir. Bu sebeple gece gündüz yanmaları, kendilerinin yakmaları lazımdır. Her kim, bu dünyada kendisini yakarsa, yarın ahirette türlü azaplardan kurtulacaktır. Şunu iyi bilin ki bir kez yanan başka yanmaz.”

“Zahidlerin ibadetleri; gece gündüz Tanrı’yı zikretmek, bismi’llâhirrahmâni’r-rahîm’i her işte yâd etmek, korku ve ümit içinde olmak ve arzuları dünyada ahiret için yararlı işler yapmaktır. Halleri de ilm-i ledün (gayb ilmi)’ne ermektendir ve kendi bilgilerinden memnun kalmışlardır. Nerden gelip nereye gittiklerini bilmezler. Çünkü bunlara hidayet kapısı açılmadı. Eriştikleri her mertebeye kendi gayretleri ile gelmişlerdir.”

Ulaştıkları mertebelere kendi çabalarıyla gelen zahidlerde öyle bir Allah aşkı vardır ki, onlar gece gündüz korkudan yanarlar.⁴⁹

3. Ârifler

Diğer taraftan ârif olan insanları tasvir ederken, zâhidlerden farklı olarak, onların aslını suya benzeten Hacı Bektâş-ı Velî, bu guruptaki insanların içlerinde ne kötülükten ne de pislikten hiçbir şeyin bu-

46. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 6-7.

47. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 2.

48. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 3.

49. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 56.

lunmadığını söylemektedir. O, suyun aslının da yeşil cevheri olduğuna, bu cevherin aslının da Allah'ın kendi kudretinden olduğuna inanmaktadır⁵⁰:

“Âzizim! Âriflerin aslı sudandır ve içlerinde pis şey bulunmaz. Suyun aslı da yeşil cevherdendir ve o cevherin aslı da Tanrı'nın kendi kudretindendir. Bunun için Tanrı Tebâreke ve Te'âlâ âriflerini sever. Çünkü âriflerin aslı Tanrı'dandır; asıllarının aslını sevmesi şaşılabacak bir şey değildir.

İnşallah, âriflerin ilmini insanın kendisini bildiği yerde yâd edeceğiz.

Şimdi, şöyle bilmek gerekir ki, âriflerin ibadeti tefekkür ile dünya ve ahireti terk etmek; himmet nazarıyla velâyet beklemek ve Çalap Te'âlâ'ya ulaşmak arzusudur. Âriflerin halleri ise bütün varlığa uyum göstermek ve kötü düşünceye kapılmamaktır.”

Burada Hacı Bektâş, âriflik mertebesine ulaşmış kişinin artık dünya ve ahiret endişesinden uzaklaşmış olduğunu; kendisinin derin derin Allah'ı düşünerek, manevî mertebesinin yükselmesini beklemesi, istediğini sadece Allah'tan istemesi ve ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Ârifler, Hacı Bektâş için su mesabesindedir. Bu özellikleriyle onlar marifet ehliindendir:

“...ârifler(in)... aslı sudandır ve bunlar marifet taifesidir. Su, hem kendisi temizdir, hem de temizleyicidir. Bu sebeple ârif de hem temiz olmalı hem de temizleyici.”⁵²

Ârifler nezdinde her sözün üç yüzü, önü ve arkası bulunur. Manâ ehli için ise, her sözün yetmiş iki yüzü ve bir arkası vardır. Ayrıklar, cahiller, cehaletlerinin bir neticesi olarak kelimenin ardını söylerler ve kendilerini ateşe atarlar. Ancak ârifler, her kelimenin yüzünü söylerler ve böylece ateşten azâd olurlar.

50. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 10-11.

51. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 5.

52. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 4.

Hacı Bektâş düşüncesinde âriflerin suya benzetilmesi boşa değildir. Zira su temizdir; temiz su herhangi bir kaba girerse o kap suya döner ve sonunda su gibi arı bir hale dönüşür. Bununla birlikte su içinde ve bulunduğu kapta başka bir şey kalmaz ve birikmez; rengi hemen belli olur; pisliği dışarıda bırakır, arıtır ve arındırır.

Bunun gibi ârifler arılığı da zâhirdir, tekrar aslına ve özüne döner. Nitekim ârifler nezdinde şirk murdar ve pistir; onu içlerinde barındırmazlar, dışarı atarlar. Böylece onlar hem arıdırlar hem de arıtırlar. Hakikatte bilinmesi gerekeni Hacı Bektâş şöyle ifade eder:

“Öyleyse, şöyle bilmek gerekir ki kendisini arıtmayan başkalarını da arıtmaz (aritamaz). Şeriat katında elbise ve tene pislik bulaşsa, suyla yıkanınca temizlenir. Su, hem donu hem teni arıtır, cenabeti giderir ve abdest revâ olur. Fakat ârifler katında suyla ne elbise ne ten temizlenir ne de cenabet giderilip abdest revâ olur. Çünkü yıkayıcı arınmayınca, yumaklık ile yıkanan şey arınmaz. Şimdi, insan gerek ki suya; su, gerek ki abdeste; abdest, gerek ki namaza; namaz, gerek ki Çalap Te‘âlâ’ya yarasın. Bundan dolayı, azizim! İyi düşünmek gerekir ki kişide yaramaz fiil olmasın. Kişi her zaman temiz olmalıdır. İnsanın arısız (pis katışıklı) olmasına sebep içinde şeytan fiilinin olmasıdır. Eğer inanmazsan bir kaba içki koy ve ağzını kapat ve denize bırak. O kabın dışını on yıl yıka. Kabın içindeki içki önceki eski içkidir ve murdardır (yine pistir).”

İman, ârifler katında akıl üzeredir. Ancak herkes imanın dil ve gönül üzere olduğuna inanır.⁵⁴

Diğer insanlardan farklı olan ârifler, öyle bir devlete nail olurlar ki, onlar kendi makamlarını görüp de muratlarına ermeden ruhları bedenlerden ayrılmaz.⁵⁵ Onlar, “ayne’l-yakîn” içinde kendilerini bildiler.⁵⁶

53. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 4.

54. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 14.

55. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 48.

56. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 55.

Bunun neticesinde “Ârifler; raiyeti İslâm; mülkü ihsan; ferma-
nı iman; tahtı marifet olan yere oturlar. Çalap Tanrı ile münacaât
(yakarma-yalvarma) ederler.”⁵⁷

4. Muhibler

Hünkâr Hacı Bektâş, muhiblerin sözlerinin hakikatini, insanın ken-
di içinde olduğunu, başka yerde aranmaması gerektiğini düşünmekte-
dir. Zira ona göre, -sûfilerde olduğu gibi- kendisini bilmeyen bir insa-
nın, Rabbini bilmesi mümkün değildir.⁵⁸

Hacı Bektâş, muhiblerin yerine getirmeleri gereken görevleri ve el-
de edecekleri sonuçları da şöyle açıklamaktadır:

“... Muhibler... hakikat taifesidir ve bunların aslı topraktır. Toprak teslimiyet ve rızâyı temsil eder. Bu yüzden muhip de tes-
limiyet ve rızâ içinde olmalıdır.

Şimdi muhib, arife şöyle sorar: Ya ârif! Tanrı Tebâreke ve Te‘âlâ Kur’ân’da şöyle buyurur: “Sizi yerden yarattık, oraya döndürece-
ğiz ve başka bir sefer yine oradan çıkaracağız.”

O halde şimdi, toprak toprağa, su suya, yel yele, ateş ateşe dö-
ner; sen neyle Hazret’e (Allah’a) varırsın? “Ben önce kimsem, yi-
ne O’yum” dersin.

Ârif, cevap verir: “Bu söz doğrudur ve ihtilâf yoktur. Ama benim
üç dostum vardır. Ne zaman ki ben ölürüm birisi evde, birisi yol-
da kalır; birisi ise benimle beraber gelir: Evde kalan malımdır, yol-
da kalan hısımlarım ve ailemdir, benimle beraber gelen ise iyilik-
lerim ve amellerimdir.

Öyleyse, eğer kötü ahlâkım ve kötü amelim varsa, bil ki bu, asıllı
aslına döndüğü ve benzediği içindir.”

Muhiblerin ibadet ve taatı, Hakk’a yalvarma/yakarma, seyir ve göz-
lemidir. Arzularına nail olmak, Çalab’ı bulmak, kendilerini yitirmek,
canları muratlarına ermek ve halleri birleştirip bir olmaktır.

57. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 37.

58. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 13.

59. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 5-6 .

Muhiblerin nâil olduğu nimetleri haber verirken Bektâş-ı Velî, bunları Çalap eserini seyretme, Çalab'ına yalvarıp yakarma ve Çalap aşkına müşâhedeye oturma şeklinde bildirir.

Hacı Bektâş muhibleri kendi ifadesiyle şöyle dillendirir:

“Eğer, muhiblere, Çalap Tanrı'yı nasıl bildin derlerse, onlar şöyle cevap verirler: Çalap Tanrı'yı kendimizden, kendimizi de Çalap Tanrı'dan bildik.

Muhiblerin sözlerinin hakikati insanın kendi içindedir, başka yerde arayan nasıl bulacaktır? Bu sebeple bir insan kendini bilmeyince Tanrı'yı nasıl bilecek ve görecektir.”

Âbidlerin, zâhidlerin ve âriflerin ibadet, arzu ve halleri birbiri nezdinde değil, fakat muhiblerin nezdinde geçer. Zira âbidler, zâhidler ve ârifler da'va (zâhir) ehli, muhibler ise ma'nâ (bâtın) ehлиндendirler.⁶¹

Zâhidin varlık sebebi, ibadet bilmeden amel etmektir. Ârifin tefekkürü, Allah'ın var ettikleriyle uğraşdır. “Muhibbin, Mevlâ'ya Mevlâ ile münacaâtı amelidir.”⁶²

Muhibler “hakka'l-yakîn” içinde muratlarına nâil olunca Hakk'ı bildiler. Böylece canları muratlarına erdi.⁶³

Hacı Bektâş bu dört taifeyi, şu şekilde hulasâ eder:

“Dedikodu, dava ve şüphe âbidlerindir. İbadet, korku, ümit ve 'ilme'l-yakîn' zahidlerindir. Fakat tefekkür, sohbet, velâyet beklemek ve “ayne'l-yakîn” âriflerin; münacaât, müşâhede ve ‘hakka'l-yakîn’ muhiblerindir.”⁶⁴

Dört insan grubunu vasıflarıyla tanıtan Hacı Bektâş, *Makâlât*'ında kırk makamı izah ettiğini hatırlatır. Takipçilerine de bu makamları bilip öğrenmelerini nasihat eder. Ona göre kırk makamdan birisi eksik olursa, hakikat gerçekleşmez; gereken şartlar noksan kalır.

60. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 6.

61. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 13.

62. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 56.

63. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 57.

64. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 31.

Büyük Velî şöyle devam eder:

“Meselâ, bir kişi diliyle iman etse ve gönlüyle etmese öşürü, zekâtı tam vermese, hacca giderken yoldan geri dönse, Tanrı Ta’âlâ’nın hükümlerinden birini bâtil saysa veya Muhammed Mustafa’yı inkâr etse, Hz. Muhammed’in sahâbelerinden birini haksız bilse, işlediği bütün ameller heba olur.”⁶⁵

Hacı Bektâş-ı Velî, eserinde kırk makamı birer birer zikreder. Bu makamlar şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ehlinin de özellikleridir.

5. Şeriat Ehlinin Vasıfları/Makamları

Şeriat ehli olan bir kimsede bulunması gereken vasıflar şunlardır:

İman getirmek; ilim öğrenmek; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetene hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenâbetten temizlenmek, helâl kazanmak ve faizi haram bilmektir, nikâh kıymaktır, hayz ve loğusalıkta cinsî münasebeti haram bilmektir; sünnet ve cemaât ehlinin olmak, şefkat, temiz yemek ve temiz giyinmek, emr-i bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker, yani iyiliği emredip yaramaz işlerden sakınmak.⁶⁶

6. Tarikat Ehlinin Vasıfları/Makamları

Tarikat ehli olan kimsede bulunması gereken erdem ve vasıflar şunlardır:

Pirden el alıp tövbe etmek -kötü halden dönünce tövbe veren Allah’ın kendisidir-; şükür, sabır, ibadet etmek ve şehadet etmek; mürid olmak; nefis savaşında (mücadele etmek) olgunlaşmaktır; pişmektir; hizmet etmektir; ümit etmektir; hırka, zenbil, makas, seccâde, subha (yüz taneli tesbih), ibrat (iğne) ve asadır; sahip-makâm (makam sahibi),

65. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 18.

66. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 19-22.

sahip-cemiyet (cemaat sahibi), sahip-nasihat (nasihat sahibi) ve sahip-mahabbet (muhabbet sahibi) olmak; aşk, şevk, sefâ ve fakirliktir.

Hacı Bektâş, tarikat ehlinin ulaştığı dereceyi, makam-ı can olarak görür. Ona göre can cana kavuşursa, yani Yarattılan Yaratan'a ulaşırsa, sevinmek, oynamak, zevk ve şevkle kendinden geçip hareket etmek, olağan bir haldir. O hareket Hâlık'ın dostluğu içindir, helâldir; çünkü bu durum ilâhi nasip, hediye ve nimettir. Bu hal kime nasip olursa, bunu belirtmelidir.⁶⁷

7. Marifet Ehlinin Vasıfları/Makamları

Marifet ehlinin erdem ve ahlâkı şunlardır:

Edeb; korku; perhizkârlık; sabır ve kanaat; utanmak; cömertlik; ilim, miskinlik; marifet; kendini bilmektir.⁶⁸

8. Hakikat Ehlinin Vasıfları/Makamları

Hakikat ehlinin erdemleri ve vasıfları da şunlardan meydana gelmektedir:

Toprak olmak; yetmiş iki milleti ayıplamamak; elinden geleni esirgememek; dünyada yaratılmış bütün nesnelerin kendisinden emin olmasıdır; mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu (yaratılış sebebi olan Muhammedî nurunu) bulmak; sohbetle hakikat sırlarını söylemek; seyr-i sülûk; sır; münacaât; Çalap Tanrı'ya ulaşmaktır.⁶⁹

Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşüncesindeki insan tipolojileri çeşitli ve birbirinden farklılık gösterir. Şimdi tespit edebildiğimiz kadarıyla bu insan modelleri üzerinde durabiliriz. Öncelikle erdemli modellerin tespitini yapıp, tasvir edeceğiz; akabinde olumsuz ve erdemsiz modeller üzerinde duracağız.

67. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 23-28.

68. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 29.

69. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 18.

9. *Rahmânî Sultan ve Şeytanî Sultan*

Gönül, Hacı Bektâş'ın gözünde bir şehir gibidir. Öyle bir şehir ki Allah her ne yarattıysa o şehirde bulunur ve o şehre sığar. Bu şehirde iki sultan vardır ki, biri rahmânî sultan diğeri ise şeytanî sultandır. Rahmânî sultan ve şeytanî sultanın özellik ve vasıfları şöyledir:

“Rahmânî sultanın adı, akıl, naibi iman ve subaşı miskindir. Yüreğin sağ kulağında yedi kale vardır. Hak her bir kalede bir muhafızı vekil kılmıştır. O muhafızların adı bir bir belirtilmiştir: İlim, cömertlik, hayâ, sabır, perhizkârlık, korku, edeb.”

“Şeytanî Sultan, İblîs'tir. Nefs de şeytanın nâibidir. Şeytanın subaşları; kibir, hased, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kakhaha ve maskaralıktır. Saydığımız bu yedi nesne onun muhafızları, yani kapıcılarıdır.

Hased, cimrilik, açgözlülük, dünyayı terk etmekle gider. Öfke, gıybet, kakhaha ve maskaralık da perhizkârlıkta gider. Bunların hepsi sabırla hayra döner. Kibrin aslı şeytan, miskinliğin aslı Rahmân'dır. Ne zaman kibir gelse, miskinliği ona havale etmek gerek. Hasedin aslı şeytan, ilmin aslı Rahmân'dır. Ne zaman haset gelse ilmi ona havale etmek gerek. Cimriliğin aslı şeytan, cömertliğin aslı Rahmân'dır. Ne zaman cimrilik gelse, cömertliği ona havale etmek gerek.”

10. *Cömert Kişi*

Bektâş, cömertliği dört grupta ele alır. Farklı kategorilerden cömert modellerini tanıtır:

“Birincisi, mal cömertliği; zenginlerindir.

İkincisi, ten cömertliği; gazilerindir.

Üçüncüsü, can (ruh) cömertliği; âşıklarıdır.

Dördüncüsü, gönül cömertliği; âriflerindir.”

70. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 21.

71. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 28.

72. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 28.

11. İman Askerlerinin Komutanları

İman askerlerinin komutanları olarak tarif edilen kişilerde şu nitelikler mevcuttur.

“Edeb dileyen korkuyu, korku dileyen perhizkârlığı, perhizkârlık dileyen sabrı, sabır dileyen utanmayı, utanmak dileyen cömertliği, cömertlik dileyen miskinliği, miskinlik dileyen ilmi, ilim dileyen marifeti, marifet dileyen canı, can dileyen aklı, aklı dileyen Çalap Ta’âlâ’yı sever.”

12. Can

Hacı Bektâş’a göre, can iki türlüdür: Can ve Cânân. Ancak onun düşüncesinde can bir başka açıdan da üç türlü şekilde ele alınır:

“Birinci cana, cismanî ruh denir ki teni diri kılar; diken battığını ve kıl çekildiğini duyar.

İkinci cana, maâş ruhu, yaşama ruhu denir. Yer, içer; acıkır ve susar.

Üçüncü cana, ruh-ı reân (yürüyen, akan ruh) denir ki ten uyuyunca uyanır. Yani uyku rahatınız, der; hemen her zaman ten rahatı için değildir. Bundaki mana şudur: Üç kişiye söz yoktur. Bunlardan ilki reşid olmayan çocuk, ikincisi deli, üçüncüsü de uyanınca-ya kadar uyuyan insandır.”

Büyük Velî, canın ölü mü yoksa diri mi olduğunu ârife sordurur. Cevabını da şöyle verir: onlar ki üç canlıdırlar; ne diri ne ölüdürler. Şayet ölü olsaydılar, ölüler makamında, diri olsalardı diriler makamında olurlardı.⁷⁵

73. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 28.

74. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 22.

75. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 44.

13. Ölüm(lü)

Ölüm, Hacı Bektâş katında iki çeşittir. Ona göre bazılarının canı, bazılarının da teni ölür. Canları ölenlerin tenleri hayatta yaralı, gönülleri hastadır. Canın ölümü, nefis hastalığından kaynaklanmaz. Ancak can içinde bir maraz vardır ki, ona “inkâr hastalığı” denir. Marifet ulu bir hâkimdir ki, candaki inkâr hastalığını tedavi eder; ilaçla canı canlandırır, tazeler.⁷⁶

14. Mürid

Tarikatın ikinci makamını mürid olduğunu bildiren Hacı Bektâş, bu çerçevede müridliğin üç halini zikreder. Bunlardan birincisi mutlak müridliktir ki, şartsız olarak şeyhine itaat eden kimsedir. Mecazî müridliğe gelince, bu kimse de zâhirde şeyhinin isteği üzerinedir; ancak bâtında kendi istediği gibidir. Mürted mürid ise, şeyhinin beğenmediği tavırları karşısında hemen yüz çeviren kişidir.⁷⁷

15. Mü'min

Dünyada mümin, kâfir ve münafığın varlığını hatırlatan Hacı Bektâş için, ilhâm inanan insana benzer.⁷⁸

16. Er Kişi

Erdemsizlik, insanların her an karşı karşıya kalabileceği olumsuz bir vasıftır. Ancak er kişi; her an gönül şehrini arıtan, arındıran ve gaflete düşmeyen kimsedir.⁷⁹

76. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 44-45.

77. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 25-26.

78. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 67.

79. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 55.

17. Devletli Kişi

Devletli kişi, Hacı Bektâş katında, canını gaflet girdabından sakındıran, kendini bilen kimsedir.⁸⁰ Nitekim kendini bilmek, huzurda olmak ve kabri mekân kılmak, devletli kişilere özgü sıfatlardır. Bu anlamda devlet; edep, akıl ve güzel ahlâkın bir araya gelmesidir. Üç özelliğin bulunduğu kişiler, ulu zatlardır.⁸¹

18. İlim Büyükləri

Din bilgini olan Hacı Bektâş-ı Velî için, âlimlere anne ve babadan daha fazla hürmet ve saygı göstermek bir zorunluluktur. Zira anne ve baba, çocuklarını dünya bela, ateş ve musibetlerinden muhafaza ederler. Ancak âlimler, Müslümanları, ahiret bela, ateş ve musibetlerinden muhafaza ederler.⁸²

19. Gönül insanı

Gönül insanını kuşa benzeten Büyük Velî'ye göre, bu tam bir benzeş değildir. Zira kuş uçarken bazen azar, ancak gönlün böyle bir hali olmaz. Hakikatte gönül ile Hak Te'âlâ arasında bir setre vaki değildir.⁸³

20. Dünyadaki Padişahlar

Hacı Bektâş düşüncesine göre, dünyada, başında tacı, boynunda gerdanlığı, üstünde hil'ati olan; fermanları, tahtları, ülkesi ve halkları olan padişahlar bulunmaktadır. O, bu ifadeleri şu sembollere karşılık kullanır: "... tevhîd, tac; ibadet gerdanlık; Müslümanlık hil'at; ferman iman; taht marifet; memleket ihsan; raiyet (bağlı olan halk) İslâm'dır."⁸⁴

80. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 67.

81. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 101.

82. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 106.

83. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 74.

84. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 70.

21. Şehidler ve Peygamberler

Şehidler ve peygamberler, Hacı Bektâş'a göre, derece ve makam bakımından birbirinden farklıdır. O, mertebe farkını, şu şekilde ifade eder:

“Şehidler mertebeleri, peygamberlerin mertebelerinden beş derece fazladır. Bu mertebelerin birincisi; peygamber ölünce yıkanır, şehidler ölünce yıkanmaz. İkincisi, (öldükleri zaman) peygamberlerin elbiseleri çıkarılır şehidlerinki çıkarılmaz. Üçüncüsü, peygamberleri kefene sardılar, şehidler sarmadılar. Dördüncüsü, peygamberler ahirette seçerler, sonra şefaât ederler; şehidler ise, mahşer gününde, kendi kavim, kabile, hısım, akraba, kardeş ve yanlarına her kim gelirse hepsine şefaât ederler. Hak Te‘âlâ birinin yüzü suyu hürmetine diğerlerini affeder hepsini cennete yollar. Beşincisi, peygamberleri yılda bir defa; şehitleri her gün ziyaret ederler.”

22. Âşıklar

Aşk, Büyük Velî'nin gözünde, Hakk'ın kendi ateşidir. Âlemi tutuşturan bu ateşin ocağı da erenlerin ve âşıkların gönlüdür. Nitekim aşk canı canlandırır ve yakar ki buna muhabbet ateşi denir.⁸⁶

23. Marifet Erbabı ve Erenlerin Gönlü

Marifet, ulu bir “haseki” ve ulu bir “hâkimdir.” Buradan hareketle Hacı Bektâş, marifetin candaki inkâr marazına son veren heybetinden bahseder. Öyle ki, marifet ilacıyla can tazelenir.⁸⁷

Bu anlamda, Çalap, lâıyk olanların gönüllerini, marifet nuruyla aydınlatır. Marifet erbabı, insanların gönüllerini hikmet ve irfan ışıklarıyla nurlandırır.

85. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 55-56.

86. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 48.

87. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 45.

Hacı Bektâş, marifet ehlini o kadar yüceltir ki, günde yedi kere onların ayaklarının tozunu ezip içmenin erdeminden bahseder. Zira marifetli gönül, erenlerin gönlüdür. O gönül ki, Çalab'ın ulu hazinesi ve nazargâhıdır.

Yine marifet, gönülleri diri tutar ve gönül gözünü, görünmeyen âlemlere açar. Ancak Yaratan'a lâıyk olmayanlar marifet nimetinden nasiplenmezler.⁸⁸

24. Âkil (Akıllı)

Üstadın insanlar için kullandığı vasıflardan biri de “âkil” yani “akıllı” sıfatıdır. O akıllı kişinin üç bekçisinin bulunduğunu, bu üç bekçinin gönülünden rızayı ve dünya sevgisini çıkaracağını, şeytanın da bu üç erdemden (sabır, hayâ, kanaat) korktuğunu ifade eder.⁸⁹

Bektâş'ın burada zikrettiği hususlar, kendisinden sonra gelişen tarikatlarda da dervişlere telkin edilenler arasında yer almaktadır.⁹⁰

Hacı Bektâş, insanlar için bazı tabirler kullanmaktadır ki, bunlar herhangi bir grup, derece ve mertebe ifade etmeden her türlü insanı içine alan tabirlerdir.

Bu tabirlerden hareketle insanı nasıl tanımladığını gösterip onlara verdiği tavsiyelerden örnekler verelim: “Kul, Çalap Tanrı'ya kırk makamda erişir, dost olur. O kırk makamın onu şeriat; onu tarikat, onu marifet, onu da hakikat içindedir.”⁹¹

25. Kişi

“Üç kişiye söz yoktur: Bunlardan ilki reşid olmayan çocuk, ikincisi deli, üçüncüsü de uyanıncaya kadar uyuyan insandır.”⁹²

88. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 45.

89. Yılmaz, “Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar”, 89.

90. Yılmaz, “Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar”, 89.

91. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 8.

92. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 22.

26. Her kim

“Kim Çalap Tanrı’ya gönülden tanıklık yapmazsa, mutlak kâfirdir. Öte taraftan diliyle tanıklık yapıp da gönlü ile inanmazsa münafıktır.”⁹³

B. Erdemsiz/Olumsuz İnsan Modelleri

Hacı Bektâş-ı Velî’nin, insan tipolojileri içinde müsbet karakterlerle birlikte menfi modeller de söz konusudur. O, olumsuz insan modellerine, *Makâlât*’ta yeri geldiğinde değinmektedir.

1. Mal Biriktirenler

Mal biriktirenlere acıyan Büyük Velî, dünyalık toplayanların ahirette çetin azaplardan nasıl kurtulacaklarını sorarak onların akıbetleri için endişe eder.⁹⁴

2. Kâfir

Hakk’a gönülden ve içten şehadet etmeyen kimse, Hacı Bektâş’ın zihninde ve gönlünde şeksiz şüphesiz kâfirdir, inkâr içindedir.⁹⁵ Ayrıca o, vesveyi de kâfire benzetir.⁹⁶

Kâfir olan kimse aynı zamanda insanların dinlerinin, tenlerinin ve mallarının düşmanıdır.⁹⁷ Bektâş, kâfirlerin özelliklerini de şöyle tespit eder:

“Kişiye kâfirden daha büyük düşman üç şey vardır: Birincisi, nefsin arzuları; ikincisi, kibir ve sapkınlık; üçüncüsü, yalancılık ve hileciliğidir. Bu üç şey, İblîs’le ortak; mü’minleri yoldan çıkarırlar.”

93. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 8.

94. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 6.

95. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 14.

96. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 67.

97. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 107.

98. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 56.

3. Münafık

Lisanıyla şehadet eden, ancak gönlü ile Çalab'ı tasdik etmeyen, dinde olduğu gibi, Bektâş'ın da katında münafıktır.⁹⁹

4. İblîs

Kâfirden daha çetin bir düşman vardır ki Hacı Bektâş'a göre, o da İblîs'tir. Zira İblîs, kulu Allah'a boyun eğmekten ve mütevazılıktan uzaklaştırıp cehenneme gitmesine, dolayısıyla ebedî hayatının hüsrana sebep olur. Ancak kâfir seni veya sen onu öldürürsen cennet sana vâcib olur. Yine öldürürsen gazi, ölürsen şehid olursun. Şu halde kâfir, İblîs kadar tehlikeli bir düşman değildir.¹⁰⁰ Zira onun yaptığı her hamle, muhatabını cennete göndermektedir.

5. Düşman

Hz. Muhammed'in savaş dönüşünde "Küçük savaştan büyük savaşa gidiyoruz" dediği gibi, Hacı Bektâş da dünyadaki düşman ve savaşa dikkat çeker. Bu kapsamda o, nefsi düşman olarak görürken, nefsin arzularına tabi olmamayı da savaş olarak nitelendirir.¹⁰¹

6. Gönülleri Karışık Kibirli İnsanlar

Yukarıda belirtildiği üzere gurur ve kibri İblîs'in halleri olarak değerlendirilen Bektâş, gönülleri karışık ve kibirli insanların ruhlarını iddiacı olarak görür. Daha da ileri giderek, ruhların Hakk'la ahitleşmesini hatırlatarak bu kimselere şöyle tanımlar.

99. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 15.

100. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 107-108.

101. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makalât*, 67.

“(Onlar), ‘elest’ bezminde ‘yok’ diyenlerdir. Bunlar hayvanlar gibidir. Üç (türlü) can (ruh) bunlardır ve hiç tınmayanlar ‘doğrusu daha sapık ve şaşkıncırlar’”.

SONUÇ

Hacı Bektâş düşüncesinin ulaştığı son nokta, Allah’ın kendisini akıl, bilgi ve gönül ile donattığı insandır.¹⁰³

Velî, kul ile Tanrı’nın yakınlığını önemseyerek, münacat adını verdiği ve Allah’a O’nu görüyormuş gibi kulluk etmenin gerekliliğini ifade eden hadisin, insanlarca rehber kılınmasını gündeme getirmiştir. Ona göre insanın, “Çalap Tanrı’ya kendilerinden, kendilerini de Çalap Tanrı’dan bildiklerini” söyleyen muhiblerin, ârif ve âşıkların, kısaca kâmil velîlerin yolunda olması gereklidir. Bunun için insan, her şeyden önce içini tertemiz kılıp dış görünüşe önem vermemeli, tevazu sahibi olmalı, yetmiş iki milleti ayıplamamalı, bütün yaratılmışları Yaratan’dan ötürü sevmesini bilmeli, onlara karşı hoşgörölü ve emin olmalı ve daima münacat, aşk ve şevkle Allah ile biliş-buluş içinde bulunmalıdır.¹⁰⁴

Gönül insanı Bektâş’a göre kâmil insan, her şeyden önce iç dünyası kirlerden arınmış insandır. O, mükemmel insan olma yolunda dış görünüşe hiçbir değer vermemektedir. Türk mutasavvıfının bu anlayışı, Horasan diyarındaki Melâmet ocağının ürünü olarak kendisini göstermektedir. Melâmet anlayışı –ki Bektâş’ın kişiliğinin dinsel yönünü oluşturuyor– Türklerin mert, sevecen fakat görüldüğü gibi olmayı esas alan karakterleriyle de uyuşmuş ve bu kaynaşma, hem Hacı Bektâş’da hem de Yûnus’da zirveye ulaşmıştır. Bu Anadolu erenine göre din, iman ve insanlığın özü iç ve dışın aynı olmasıdır.

Unutulmamalıdır ki, Hacı Bektâş doğup, yetiştiği topraklardaki çeşitli milletler ve Arap mirasının karışımı ile Anadolu’daki Grek ve Bizans karışımını İslâm kültürüyle kaynaştıran bir kişilik yapısına sahip olmuştur. O, insana ve insanlığa bakışında bütün dar ve peşin fikirle-

102. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, 23.

103. E. Ruhi Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1994, 176; ayrıca bkz. Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, 15-16, 34, 45, 51, 63, 69, 71, 103).

104. E. Ruhi Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1994, 177.

rin üstüne çıkmış, bütün insanları sevmeyi, başkalarını ayıplamamayı insan olmanın koşulu kabul etmiştir.¹⁰⁵

Hacı Bektâş'ın düşüncelerine baktığımızda, onun insanların varlık yapısını, ruhî vasıflarını iyi bilen ve bunları özümseyen bir sûfî, bir gönül filozofu gibi olduğunu görmekteyiz. O, insanı “bilen, çalışan, inanan” bir varlık olarak ele almış; insanlığın ulaşmak istediği mükemmel olmanın yolunu göstermiş bir kişiliğe sahiptir. Eserlerinde, olgunluğa ulaşmanın yöntemlerini ve usûllerini takipçilerine göstermiş; insanların özelliklerinden hareket ederek, onları sınıflandırmış ve davranışları, düşünceleri aynı olanları bir grup altında toplamıştır.

Şu halde, Hacı Bektâş-ı Velî, kâmil bir mutasavvıf, dine bağlı; bâtinî tarikat ve düşüncelerden uzak erdemli bir Müslüman; Türk-İslâm kültür ve fikir hayatına büyük hizmetleri geçmiş ve çok sayıda gönül insanı yetiştirmiş büyük bir düşünürdür.¹⁰⁶

Onun düşünce ve felsefesi, yüzyıllardır tükenmeyen ve tüketilemeyen ebedî hikmetlerle yoğrulmuş kesintisiz bir çizginin kutsal halkalarından birini oluşturmaktadır. Hacı Bektâş, “incinse de incitmeyen” bir insanı, model olarak sunmaktadır. Bu kâmil ve erdemli ideal insan, fayda, çıkar, haz ve benliğin kapanına kısılmış modern zamanların insanı değildir. Bilakis onun işaret ettiği insan, marifet ve hakikat nuru ve ruhuyla bezenmiş, özü sözüyle hemhal olmuş gönül insanıdır.

Modern zamanların insanı Hacı Bektâş-ı Velî'nin sekiz asırlık mirasıyla tanışmalı, buluşmalı ve anlamalı ki, görünen âlemle hakikatler âlemi arasındaki uçurumlar ve mesafeler ortadan kalkabilsin. Yaşadığımız çağın insanı, medeniyetlerin binlerce yıldır kazandığı/kesbettiği bilgi ve birikimin kendisine verdiği/bağışladığı kazanımların tarif edilmez kudretiyle hakikâter evreninin sâkini olmaya namzet olmalıdır. İnsanın kendi bünyesinde ve cemiyetlerin kucağında ortaya çıkan marazlardan ve kirlerden halas olmak için, Hacı Bektâş'ın gönül, akıl ve zihin dünyasının şifâ ve çare sunan hikmetli sözlerinden nasipdar olmak gerekir.

105. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 118.

106. Ali Yılmaz, “Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 18, 1989, 92-93 Ali Yılmaz, “Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 18, 1989.

MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEN KUTSALA VE ESTETİĞE ŞEKİL VEREN TOPRAK*

âdem'in ana maddesi topraktır. Onun için toprağa karşı muhabbetimiz sonsuzdur. Zira toprak, bizim akrabamız, arkadaşımız ve dostumuzdur. Toprak o kadar itaatkârdır ki, her eylemimiz onun için boyun eğilecek bir emirdir. Önümüzde diz çöküp oturarak, adeta “efendi”liğimizi resmeder ve ispatlar. Daha da yetinmez, ayağımızın altında ezilmeyi göze alacak kadar mütevazıdır. Ancak bize bende olan toprak o kadar muazzam ürünlere döl verir ki, o bile kendinden üreyenlere şaşırır, dengesini yitirir ve mecnuna döner.

“Bizim, bu toprağa sevgimiz vardır. Çünkü her yaptığımıza râzı olmuş. Önümüzde diz çöküp oturmuştur. Bazen ayağımızın altında ezilmektedir.

Bazen ondan öyle resûller padişahı meydana getiririz. Bazen de onu vahdet şâhı karşısında deli, divâne yaparız.” (Mesnevî, IV, 1002-1003)

* “Mevlânâ'nın Dilinden Kutsala ve Estetiğe Şekil Veren Toprak”, *Temrin*, sayı: 27-28, Temmuz-Ağustos, İstanbul 2010, 8-10.

Toprak gibi varlık dünyasında halk edilen bir başka var olan var mıdır? O toprakta, sayısız seven bir o kadar da sevilen hayat bulur. Hepsi de çile ve ızdırabın dayanılmaz çılgılığıyla arayış içerisinde.

“Biz o topraktan yüz binlerce seven, yüzbinlerce sevilen kişi yaratırız. Hepsi de feryâd ederler, sızlanırlar, birbirlerini arayıp dururlar.” (Mesnevî, IV, 1004)

İnsanoğlunun ezeli ve ebedi muhalifi ve düşmanı, “meleklerin hocası” İblîs, karanlığın ve şerrin kaynağı olarak toprağa da düşmandır. Yalın ateşten var kılınan İblîs, toprağı kendi mertebesinden aşağı gördü. Belki de secde mahalli toprak olduğu için, Âdem’e yapması gereken “imtihan secde”sinden müstağnî kaldı.

“Bizim işimize candan râzı olmayan İblîs’in körlüğüne rağmen bizim işimiz gücümüz yaratmaktır.” (Mesnevî, IV, 1005)

Mütevazılığın simgesi olan toprak, Var Eden’in zenginlik ve bereketinin vasıtası ve vesilesidir. Onun dudakları ve yüzü Âdemoğlunun ayaklarının altını öper, öper, öper...

O bundan dolayı alınmaz, gücenmez ve gurur girdabının evrelerinde İblîsleşmez. Hakikatte o, İblîs’i de nemalandırır, tıpkı var edilen tüm mahlûkat gibi.

Veysel’in dostu, toprak onun dilinden neler vermez neler:

“Koyun verdi, kuzu verdi, süt verdi,
Yemek verdi, ekmek verdi, et verdi,
Kazma ile dövmeyince kıt verdi.
Benim sadık yârim kara topraktır.

Âdem’den bu yana neslim getirdi,
Bana türlü türlü meyve yetirdi,
Her gün beni tepesinde götürdü,
Benim sadık yârim kara topraktır.”

En Yüce Dost’un kendisine mütevazılığının ve münzevîliğinin karşılığını kat be kat fazlasıyla verdiği toprak, sûreten soğuk ve cazibesiz-

dir. Dış ve kabuk sathının şemai, karanlıktır ve siyahtır. Ancak onun iç kısmında var olanlar, kendisine secde eden Âdem'in hakikati bilmeyen çocukları için çok kıymetlidir ve değerlidir. Az bulunan ve nadide olan cevherler, onun mesafeli yüzünün iç kısmında gizemli bir hali sergilerler. Zihinleri ve gönülleri kendisine köle yapan enva-i tür mücevherât, toprağın batnında gizlidir ve onun taliplileri kiblelerini ona yöneltirler.

“Biz nimeti âciz, mütevâzi kişilere verdiğimiz için toprağa bu fazileti ihsan ettik.

Toprağın dış yüzü hoş gitmez. Karanlık renklidir. Ama içinde pek parlak şeyler vardır.

Onun dış yüzü, iç yüzü ile savaşa girişmiştir. İç yüzü inciye benzer. Dış yüzü taş.

Dış yüzü; “Biz ancak buyuz” der. İç; “İyi bak, benim iç yüzümü gereği gibi tanımaya çalış.” der.” (*Mesnevî*, IV, 1006-1009)

Toprağın dış sathı ile iç batnı birbiriyle mücadele içindedir. Bir taraftan göğes dua eder gibi bakan yüzeyinin mütevazılığı, diğer taraftan uğruna nice canların, kanların ve nefslerin heba edildiği ihtişâmın ve gösterişin enstrumanları... Birisi üst yüzeyinde, diğeri ise alt yüzeyinde... Aşağısına inildikçe, ötelerin narı gibi olan ateş ve hararet; yukarısına çıkıldıkça göğes ve İlâhî olana doğru bir serinlik ve ferahlık...

Hülâsa toprağın dış yüzü ile iç yüzünün savaşı, tıpkı Hâbil ile Kâbil'in, nihayetinde iyi ile kötünün mücadelesi gibidir.

Toprağın dış sathı, “Bizim içimizde hiçbir şey yok.” diye inkâr ederken, iç sathı, “Sabret de sana nelerimiz var gösterelim.” ifşasında bulunur.

İnsanlık türünün mücadelesinin benzerini kendi bünyesinde yaşayan toprak, sabırlı oluşunun mükâfatını, Yaratan'ın yardım, takdir ve bereketiyle alır.

Nitekim toprak, yârı ve yarânı olan su gibi azizdir. Aziz Olan, onu aziz ve hayat membaı kılmıştır.

“Dış; “Bizim içimizde hiçbir şey yok.” diye inkârda bulunur. İç yüzü ise; “Sabret de sana nelerimiz var gösterelim.” der.

Dışı içi ile savaştadır. Şüphesiz ki sabırlı oluşundan ötürü, Allah'ın yardımını elde eder, durur. (*Mesnevî*, IV, 1010-1011)

Yüzü asık ve somurtkan kara toprak, nice güzel yüzlere hayat verir. Suyun ona katık olması, güneşin ona dost olması, estetik ve ihtişâmın huzura çıkmasına vesile olur. Toprağın suratı; gamın, kederin ve hüznün habercisidir. Gülüşleri unutturur insana toprak... Hem hayatın, hem de memâtın dölyatağıdır. Sırlar ve gizemler, toprakla perdelenmiş, ifşâ ve ihyâ olmayı beklemektedirler. Yeşilin, sarının, mavinin, kırmızının, hâsılı tüm renk cümbüşü, topraktan kıyam edenlerin cisimlerinde ruh bulurlar. Tıpkı beden kafesindeki insanın ruh cevheriyle hayat bulması gibi...

Gam, hüznün ve gözyaşının yoldaşı olan soğuk yüzlü toprak; ürettiği çiçek ve meyvelerin enfes görüntüsüyle aşkın ve estetiğin mekânı haline dönüşür, gülücükler dağıtır; tebessümler diyarının temsilcisi olur.

Biz bu somurtmuş kara topraktan güzel yüzler yaratırız da, toprağın gizli gülümsemesini meydana çıkarırız.

Çünkü toprağın dış görünüşü gamdır, kederdir, ağlayıştır. İçimizde ise yüz binlerce gülüşler vardır.

Biz sırları keşf ederiz. Bizim işimiz birtakım gizli şeyleri topraktan meydana çıkarmaktır.” (*Mesnevî*, IV, 1012-1014)

“Tevazuda toprak gibi ol”mayı öğütleyen Mevlânâ'nın dediği gibi, usta hırsızın çaldığını inkâr etmesi karşılığında hafiye onu muhâkeme eder ve haksız olarak “nasiplendiği”ni ortaya çıkarır, ifşa eder. Bunun gibi toprak da, Sonsuz Cömertlik Sahibi'nin gizli hazinelerinden nimetler, lütuflar, hâsılı tüm zenginlikler ve servetler, O'nun verdiği özgürlüğe köle olanlar için setrelenmiştir.

“Hırsız çaldığı malı inkâr ederse de, polis onu sıkıştırır ve çaldığını meydana çıkarır.

Bu toprak da Allah'ın gizli hazînesinden lütuflar ihsanlar, nice üstünlükler, meziyetler çalmış, içinde saklamıştır. Biz de onu sıkıştırır, belâlara uğratar, çaldıklarını söyletiriz.” (*Mesnevî*, IV, 1015-1016)

Yine Hazreti Mevlânâ der ki:

“İçi özlü dolu sağlam bir tohum kereminden, lütfundan ötürü kara toprakla dost olur, onunla sohbet eder, konuşur, görüşür. O tohum, kırmızı veya sarı rengi, kokusu kalmayıncaya kadar, kendini toprakta mahveder. Böylece benliğini yok eder de, gerçek varlığını bulur.”

Toprağın çocukları ki, insanoğludur. Son Elçi Hz. Muhammed-i Mahmûd hepsinin en şerefli ve üstünüdür.

“Bu toprağın nice şaşılacak çocukları var. Fakat Hz. Ahmed (a.s.) hepsinden de üstün.” (*Mesnevî*, IV, 1017)

Yaratılanların en güzellerinden olan toprak, bir savaş merkezidir. İç ve dış, iyi ve kötü, çirkin ve güzel onun bünyesinde ve kucağında savaş sanatının ustalıklarını sergilerler.

Ey güzel toprak, mademki senin dış yüzün iç yüzünle savaşmakta, çekişmektedir. (*Mesnevî*, IV, 1020)

“Kim de Allah için kendisi ile kendi nefsi ile savaşa girişirse, sonunda onun özü yani hakîkati, rengin, kokunun, şekil ve görünüşün düşmanı olur. Karanlığı, nûru ile savaşıyor yani nefsânî istekleri ile rahmânî istekleri birbiri ile çarpışan kişinin can güneşine zevâl yoktur.

Nefsi ile savaşıyor, Hak uğrunda imtihana katlanan kişinin ayakları altına gökyüzü sırtını kor, onu yüceltir. Senin dış yüzün karanlıklardan feryâd ettiği halde, iç yüzün gülistân içinde gülistân olur. Nûr söndüren soğuk kişilerle uzlaşmasın, dost olmasın diye, dış yüzün, yüzünü ekşiten sûfiler gibi suratını asmıştır.” (*Mesnevî*, IV, 1021-1025)

İçindeki cevherler ve mücevherler kadar, toprağın maddî varlığı da bir o kadar kerimdir, azizdir ve bereketlidir. Yüzlerce ve binlerce yılla sabır ve sebatla direnen ve meydan okuyan sanat ve estetiğin zirvesi şaheserlerin mekânı olan İstanbul, medeniyetlerin ustalık merkezidir. Çağların en iyi ve en donanımlı ustalarının ve mimarlarının zihnî dehası, yerkürenin en çok temaşayı hak eden yapıtlarına ruh verdiler. O ruhla şekillenen ve “medenî”leşen; kıtaların öpüştüğü ana merkez, İstanbul, bin yıl ve onun yarısı kadar müddettir ayakta kalan ve insanlı-

ğın inanç farkı gözetmeksizin hayran bırakan Ayasofya ve bin yıl sonrakı kardeşı ve yakın dostu Sultanahmet Camii, onun, toprağın öz mayasının meyveleridir.

Mimarların ustası ve üstadı Sinan'ın şaheserlerine şekil ve sûret veren, yine topraktır. İstanbul'un toprağı, havası ve suyudur. Öyle enfes bir karışımın makarrı olan İstanbul, şehirlerin atası ve şahıdır. Toprak onda en güzel semerelerini vermiştir.

Süleymaniye gibi bir ihtişamın, Şehzâdebaşı gibi münzevî bir mabedin mayası, İstanbul'un altın olan taşı ve toprağıdır. Toprak şehir-i İstanbul'la şeref kazanmış, yüzeyindeki kutsalları insanlığın ortak serveti haline dönüştürmüştür.

KAYNAKÇA

Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, IV. Baskı, İstanbul 2002, IV,1002-1025, 454-456.

AŞK ÂLEMİNİ AYDINLATAN ÜÇ ŞEMS*

1. AK ŞEMS (AKŞEMSEDDÎN)

i slâm tarih ve coğrafyasını üç güneş/Şems” aydınlatır: Bunlardan birisi Fatih Sultan Mehmed’in hocası Akşemseddîn’dir (ö.863/1459).

Akşemseddîn öyle vasıflara sahiptir ki, kendisi gibi özelliklere az insanda rastlanır. O, Kur’ân’ın tamamını zihninde kaydeden bir hafız; tasavvufta kemâliyetin zirvesine ulaşmış bir ârif; hekimlik ve tababet sanatında bir usta olarak da hekim; dinî/şer’î ilimlerde yetkin bir âlim; tefekkür evreninde ise hakîmdir.

Mürşidlik arayışı, onu genç yaşlarında Fars ve Mâverâünnehir’e doğru sürükler. Ancak aradığını bulamadan ve keşfedemeden geri döner. Hacı Bayram-ı Velî’ye intisab düşüncesi zihnini meşgul etmesine rağmen, dinin ak güneşi, Anadolu’dan uzak diyarlara Haleb’e seyahat etmekten kendisini alıkoyamaz. Lakin rüyasında boynuna takılı zincirin Hacı Bayram-ı Velî’nin elinde olduğunu görünce, vakit kaybetmeden ana merkeze, Ankara’ya rucu eder.

Onun vazifesi, kadîm şehir ve sonradan pay-i taht olacak İstanbul’un alınmasına kadar sürecektir. Akşemseddîn, kimsenin alamadığı şeh-

* “Üç Şems”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 129, Ocak 2010, 35-37.

ri uzun müddet kuşatan Fatih'in ve onun peygamber ordusunun moral gücünü yükseltir. Nihayet, Kutlu Peygamber'in bin yıl önce fethini müjdelediği İstanbul'da, İslâm ümmetinin kıldığı ilk cuma namazında hutbeyi irad etme vazifesi zatına nasip olur. Son Peygamber'in Medîne'de evini şereflendirdiği akrabası ve İstanbul fetih tarihinin ilk şehidlerinden Ebû Eyyûbu'l-Ensârî'nin kabri, Allah'ın bu velisi tarafından keşfedilir.

Gönüllerini ihyâ ettiği kişilerin fethettiği şehirde Akşemseddîn, kiliseden camiye kalbedilen Zeyrek Camii'nde zihinleri de inşâ eder. Fatih'in, kendisine müntesib olmak amacıyla tac ve tahtı terk etmesine sebep olacak kadar kâmil, ancak bu ricayı ve onunla birlikte kendisine bahşedilen servetleri reddedecek kadar gönül zengini bir Allah dostudur. Akşemseddîn, Asr-ı Vusta'yı Asr-ı Cedîd'e dönüştüren Fatih'in misyonunun devamı için İstanbul'u terk eder. Fatih'in ricasından dolayı kendisini affetmesini istediği Akşemseddîn, hükümdarın cami ve tekke yapma teklifini de nazıkçe kabul etmeyecek kadar gönül sultanıdır.

O, hem bedenlerin tabibi, hem de gönüllerin/ruhların hekimidir. Tıpla ilgili telif ettiği eserlerle birlikte, kendisinin keşfettiği "mikrop" konusunu, yani İtalyan hekim Fracastor'dan yüz yıl önce hastalıkların bu yolla bulaştığı fikrinden beşeriyeti haberdar eden, odur.¹⁰⁷

2. KARA ŞEMS (ŞEMS-İ SİVASÎ)

İslâm dünyasının şemslerinden/güneşlerinden bir diğeri, aslen Zileli olmasına rağmen geldiği yerde çok sevildiğinden dolayı kendisi o yerin ismiyle anılan Şems-i Sivasî (Kara Şems)'dir (ö.1006/1597).

Tokat'tan İstanbul'a gelerek ilim dünyasının halkaları arasına girebilecek kadar yetenekli ve zeki bir insandır, Şems-i Sivasî. Ancak zamanın en önemli eğitim kurumlarından olan Sahn Medreseleri onu hiç tatmin etmez. Zira onun gönlü, huzura ve hakikate erememenin/ulaşamamanın çilesini ve ıztırabını yaşamaktadır.

107. Orhan F. Köprülü, Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, II, 300-301.

Nihayetinde hakikat âleminin kapılarından içeri giren ve aynı zamanda ilmiye'nin en üst mertebesi olan “Mevlânâ” derecesine ulaşan Şems-i Sivâsî, edebiyattan mustağnî kalmaz. O, biri divan olmak üzere yirminin üzerinde eser telif etmiş ve bazı şiirleri bestelenmiş bir zâhiddir. “Şemsî” mahlasıyla şiiri halkı irşad etmek amacıyla bir vasıta olarak kullanan Şemseddîn Sivasî, anlaşılır samimi bir dil ve üsluba sahip olmayı benimser.¹⁰⁸

3. TEBRİZLİ ŞEMS (ŞEMS-İ TEBRİZÎ)

Üç Şems'in sonuncusu da belki en önemlisi ancak bir o kadar da en az tanınanı olan Şems-i Tebrizî'dir. Onu en önemli yapan, elbette Mevlânâ'yı evrensel bir şahsiyete dönüştürmesi ve olgunlaştırmasıdır. O olmasaydı, belki de bazılarının dediği gibi, Celâleddîn-i Rûmî, aynı zamanda Kübreviyye şeyhi de olan babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231) gibi bir müderris olup, yerel kalacaktı. İşte Şems, Mevlânâ'yı yerellikten evrenselliğe taşımış isimdir.¹⁰⁹

Şems-i Tebrizî, kimliği ve kişiliği hep tartışıldığından dolayı bazılarıncı saygın bir velî, bazılarıncı da itici ve “patavatsız” biri idi. Ancak bazı kimseler tarafından evliyâ derecesinde hürmet gören, bazıları tarafından da menfî ve sinik bir şahsiyet görülerek nefret kazanmış bir insandır.

Başkalarının üstünde tesir yapmaktan hoşlanan bir kişiliğe sahip Şems, dış görünüşü dikkate almazdı. Hatta dış görünüşü önemseyenlerin düşüncelerinin aksine tavır geliştirdi. Bununla birlikte Şems, kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyendir.

Aşk, vecd ve hakikat dervişi Şems, özgürlüğünden kolay kolay taviz verecek bir model değildir. O aynı zamanda keskin bir zekâ, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sûfidir. Özgür ruhlu ve

108. Kadir Özköse, “Zile'nin Maneviyat Güneşi: Kara Şems ve Takipçileri”, *Tarihî ve Kültürüyle Zile Sempozyumu* (14-17 Ekim 2008), (Basılmamış tebliğ metni), 2-4.

109. Bayram Ali Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, İstanbul 2008, 11-83.

çekici bir insan olan Şems, sırlar sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Bir rehber olarak ulaşılması zor bir yetenek ve irfana sahiptir.

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekâyâ sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğurduğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan bir derviş profili çizer.

Sıradanlık ve basitlik Şems'in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Kendisinin diğer nefislerden ayırttırılmasına tahammül edemeyen hatta fırsat bile tanımayan Şems'e yakışan da bu olsa gerektir. Zira o, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşatandır.

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun yansıması olan gurbet sonucunda ailesine ve en yakınlarına yabancılaşan bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems ortaya çıkar.

Şems olmasaydı, Mevlânâ belki de bir medrese hocası olarak kalacak ve dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Bu Şems için de geçerlidir. Mevlânâ olmasaydı, onu da kimse bilmeyecek, tanımayacaktı. Ancak şu da bir gerçektir ki, bilinmemek ve tanınmamak Şems'in doğasında mevcuttur.

Şems ile Mevlânâ'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması, hem maddî hem de gönül cihanında ender gerçekleşmiş hadiselerdendir. Aslında sonuç, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir, kısaca "ikiz ruhlar"ın iki ayrı bedende ama tek bir ruhta kavuşmasıdır.

Hakikî velî ve hakikî dost olarak nitelendirdiği Mevlânâ için methiyeler düzen Şems, kendisini onun karşısında hiçliğe indirmektedir. Her ne kadar Mevlânâ, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirdle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Şems'in hayat lüğatinde dostluk, Mevlânâ'yı gördükten sonra nefisini öldürmektir. Dostluk, Mevlânâ ve Şems'te doruğa ulaşmıştır.

Tebrizli Şems, Mevlânâ'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlânâ, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır.

Şems, Mevlânâ'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Sûfilik yaşadığı bir tecrübe olmasına rağmen yine de sıradan bir din bilgini olarak yaşayan Mevlânâ, Şems'le tanıştıktan sonra aşkından coşan ve kaynayan okyanus halini almıştır.

Okyanusların birbirlerinde buldukları fakat başkalarının bulamadıkları en önemli zenginlik, zahirî dünyada bulunmayan *aynayı*. Bunlar, şeyhlik, mürşidlik, halifelik, müridlik makamlarının daha da ötelelerini aşarak birbirlerine ayna oldular.

Şems, Murad yani istenilen kişi; Mevlânâ ise Murad'ın Murad'ı olmuştur. Mânâ denizinden inci çıkaran Mevlânâ'dır. Şems ise tüccardır, incileri alandır; ancak o, değer biçer.

Nihayetinde, Şems ve Mevlânâ, yetkin insan olmanın, erdem ve yaratılışın sırrıdır. Hakikatin terennümü, muhabbetin tecellîsi ve insanlık dokusunun birer atlasıdır.

GÖNÜL MİMAR(I) SİNAN ÜMMÎ'NİN TEFEKKÜR DÜNYASINDA AŞK VE DEĞER*

Gönül âleminin önde gelenlerinden ve Elmalı'nın canlarından olan Ümmî Sinan, dinî ilimlerle birlikte gönül yolunun işaretlerini de takipçilerine sunmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Hakikat âleminin ve gönül dünyasının değerleri, ondan feyz alanların akıl, zihin ve ruh ufuklarını alabildiğince genişletmiştir.

Îlâhî sezgi olan irfan, Ümmî Sinan'ın ilmiyle birleşmiş, marifetullah makâmının kapıları açılmıştır. Ârif ve âlim olan Sinan, hak ve hakikat perdelerini aralamış ve orada görünmeyen âlemin sırlarını keşfe dalmıştır.

Tevhîdin sırrı ile aydınlanan kâmil insanlar için irfan, aşk ateşinin olgunluğunu simgeler. İrfan erbabı Rahmân'ın sözlerinin kendilerine verdiği feyzle ırşadlarını sürdürürler. Son Kitab'ın sihirli ve tesirli ayetleri, ârifin kalbinde ilim ve irfanın kemâlâta ulaşmasına rehberlik ederler. Ârif olanların sözleri sıradan insanların ziyade hâl ehli nedir. Onların kâl/söz ehline söyleyecek sözleri bulunmaz. Dervişliğe

* “Ümmî Sinan'ın Gönül Dünyasında Sevgi ve Değer”, *Elmalı Şehir ve Değer*, ed. Bilal Kemikli, Antalya 2010, 53-82.

tâlip olanlar evvela kendi canından vazgeçmeliler. İlim ve irfan tâlipleri de bu can yolunun mürşitlerini takip ederler.

Aşk arayan irfan ve hikmeti kendisine yol arkadaşı edinir. Evliyâ ve enbiyâ ilim ve irfanın hikmetiyle gıdalanır ve ondan haz alırlar. Dervişliğin en önemli vasfı, irfan ve hikmetle hareket etmektir ve eyleme geçmektir.

Tevhîd irfanıyla beslenen Ümmî Sinan, ihsana taliptir. Kalbinin Hakk'tan gelen irfanla ve nefesle dolmasını ister. Onun hikmet lügatında Hakk'ın mülkünde rahat etmenin karşılığı ilim ve irfandan nasiplenmektir.

Ârifler, âlemde sevdiklerine yani cânanlarına kavuşan nadide zâtlardır. Allah dışındaki her şey onların gönül dünyalarından uzaklaşır, onlar hakikat deryasında seyr ü sefere çıkarlar. Ârif olan Rahîm'in düşmanlarıyla her dâim mücadele ve mücadele halindedir.

Ümmî Sinan'ın zihin ve gönül dünyasında teslim olmak vardır. Dervişliğe tâlip olan, cânana erişmenin önünde bulunan engelleri birer birer aşan kimsedir.

Aşkın yolunda mecnun bir âşık olan Ümmî Sinan, içinde bulunduğu hâl ve makamı hakkıyla anlatmakta ve ifade etmekte zorlanır. Hakk'ın bilinmesi aşkın alfabesini bilmekle mümkündür. Yerler ve göklerin yaratılmasından önce var olan aşk, bütün peygamberlerin yoldaşı olmuştur. Allah ve onun elçisi, âşıklar için en büyük sevgililerdir. İki dünyada da ulaşılması ve elde edilmesi en yüksek sevgi, Allah aşkıdır. Onu temâşa etmek, her aşk namzedinin rüyası ve hülyâsıdır.

Varlık cisminden uzaklaşmak, aşk ve sevginin halisliğinin ve hakikatinin ispatıdır. Dünya tatlarının hiçbirisi, aşk lezzetinin verdiğini vermez, veremez. Bâtın ilminin anahtarları, aşkın tadına ulaşanlara açıktır. Yüce bir makam olan aşk mertebesi, zâhirî ve bâtinî tüm pislik ve rezillikleri yakar, yok eder ve bitirir.

Yüreği aşk koruyla yanan Ümmî Sinan için, marazlı insanların şifası, Allah aşkında gizlidir. Nitekim gönül de Rahîm'e olan sevgi ve muhabbetten başka her şeyden müstağnî olmak ister.

Gönül erbabına ancak aşk yarenlik yapar. Zira gönül ateşinin yakıtı aşk iksirinde saklıdır/mahfuzdur. Hakikî aşkın lezzetinden bir de-

fa tadanlar Cemâl'in cemâlini görmenin arzusuyla yanıp tutuşurlar. Allah nuruyla gönülleri arınan âşıklar için, sevgi ve muhabbetin zirvesi bulunmaz. Nitekim iki dünyada aşka talip olmayanlar huzuru hakkıyla elde edemezler. Rûhî melekelerin gelişmesi ve tekâmül etmesi, aşkın tesiriyle mütenasıbdır. Aşk bazen kederlendirir bazen sarhoş eder, bazen de dili çözer ve nihayetinde gönül lisanı olur.

Aşk dilinin tercümanı ve yaratılış sırrının arayıcısı olan Ümmî Sinan, Habib'in Habib'ini bilmenin ve tanımanın yolunu aşkta arar. Zira saadet ve huzurun menbâası orada gizlidir. Gözyaşının kaynağı da Sevgili'ye kavuşmanın hasretinde mekân bulur.

Aşka ulaşan kendini unuttur, gönül âleminin sırlarında. Aşkın ikisiriyle ayrı düşen sevdiğine kavuşur, sürgünde olan aslî vatanına rucû eder, Ehad'in sonsuz deryasında kendini bulur. Ümmî Sinan'ın gönlü, aşkullallah ile doludur. Bu aşkın narıyla yanan ve nuruyla aydınlanan Sinan için, gönül sarayını nefsin askerlerinden muhafaza edecek olan da Allah'ın lütfü, ihsânı ve nazarıdır.

Gönül inşacılarının sözleri, Kelam'ın Sahibi'nden gelen ilhâmlardan ibarettir. Gönlün imar ve ihyâsı, mürşit ehlinin vazifesidir. İrşat erbabının nazarlarından mustağni olanların akıbeti meçhuldür. Aşkın narıyla yanmayan gönül, iki dünyada nasipsizlik derecesinden başka bir mertebeye terfi edemez.

Manâların şifresini çözen insan için, Allah'ın yarattıklarının hikmetleri zâhir olur. Ümmî Sinan için "Hakikâtlar âleminde bütün insanlar tevhîdin kemâline işarettir, herkes ilâhî feyizden nasibini almaktadır."

İnsan; nefsinin hastalıklarını ve ruhunun hakikatlerini araştıranıdır. Var edilen Âdemoğlunun düşmanı İblîs, insanı hakikat evreninden uzaklaştırmak ve esfel-i sâfilîn çukurlarına indirmekle görevlidir. Hayvanların bile inemediği derecelere insanı düşürebilecek olan Şeytan, bu vazifesini ilâhî izinle elde etmiştir. Rehbersiz, pusulasız, mürşidsiz insan için tehlikeler her dâim vardır. Onu kurtaracak ve azâd edecek yegâne liman, tevhîd gemisinin bağlı olduğu rıhtımlardır. İnsan, şeriati bilmekle, tarikatı bulmakla, hakikate ulaşmakla ve marifeti tatmakla kemâlata ulaşabilir. Tevhîdin sırlarına nail olmakla istikametini kaybetmez. Gönül sultanlarının yoldaşlığıyla, hakikî imanın zirvesine varabilir.

Kemâlât yoluna vâsıl olanlar, Ümmî Sinan dilinde, “aşk şarabını sevgiliden içmişler, onun aşkından seve seve can veren kimselerdir. Bu yüzden mâsiva sevdasına baş eğmezler, sadece dost derdiyle yanarlar. Her iki cihanın nakşına da gönül vermezler.”

Kâmil insan sûretten ve siretten ötelere yol alan insandır. Nurun ve narın gönlünde birleştiği insan, tevhîdin sırlarında irfan mertebesi-nin erbabı arasına katılır. “İnsan-ı kâmilden amaç Allah aşkına haznedar olmaktır, gönül tahtı da bu aşkın dükkânıdır.”

Hikmet, himmet ve burhan sahibi kâmil insan, hakikat âleminin sırlarından bir sırdır. Onun için Ümmî Sinan nezdinde “Hakk’a ulaşmak için bir kâmil insanı bulup, başı meydana koymak ve cana kıymak gerekmektedir. (Zira) onun yolunda bunları yapmadan sohbet-i Sultâna kavuşulmaz.”

Ümmî Sinan’ın dediği gibi, nefse tâbi olan Hakk’tan bihâber olur. Dolayısıyla dostluk nefse değil, canla olmalıdır. Çünkü nefs insana yar ve yoldaş olmaz. Bilakis insandaki erdemlerin uzaklaşmasına sebep olur. Onun için Yaradan’ı sürekli anarak onunla bir olmaya çalışmak gerekir. İnsanın hakikî vazifesi de nefsini hata, isyan, çirkinlik ve günahlardan azâde kılmaktır. Nitekim “Nefsini bilen Rabbini bilir” diyen Allah’ın Sevgilisi’nin işaret ettiği gibi, nefsin hastalıklarını bilmeyen insan olma şerefinden mahrum kalır.

Nefsin zincirlerine bağlı olan Hâlık’tan habersizdir, ona tabi olan öte dünyanın sıkıntılarına muzdarip olur. “Dünyada pehlivanlık iddia eden asıl nefs şeytanına hile hazırlamalı, onu yenmek için çalışmalıdır. Erenler pazarına Hak yolunda nefsinin putlarını (istekler) kıranlar gelebilir.”

Nefsin emrindeki kişi, Ümmî Sinan’ın dediği gibi zulmettedir, hor ve zelîl bir hali yaşamaktadır. “Aşk şarabı gibi nefsin de şarabı vardır, fakat gönül bu şaraba aldanırsa vuslata eremez.” Nefs, er kişiyi Hakk’a kulluktan uzaklaştırır, o düşünmeyen varlıklar gibi sadece yemeyi ve içmeyi kendisi için amaç edinir. Nefs, sabrın düşmanıdır, şikâyet etmenin de dostudur. Nefs, hırs ve heva ile birleştiğinde istikamet doğru olmaktan çıkar. İşte o zaman gönül padişahlarının uzanan elleri imdada yetişir.

Nefsin Âdemoğluna vereceği zararları giderecek yegâne şey, aşktır. Nefsin yanında akla, cana ve tene hâkimiyeti kuracak olan aşktır.

Aşkı mağlup edecek olan yine aşktır. Aşka ulaşamayan dünyanın oyunlarının oyununa yenilir. “Nefs inkâr ederken aşk iman eder.” “Kul ile Rab arasında nefis engelini kaldırmadan Hakk’ın tecellilerine mazhar olmak mümkün değildir. Ancak aşk güneşi doğunca bu nefis perdesi (karanlığı) ortadan kalkar.”

Sevgi, aşk ve muhabbet insanı olan Ümmî Sinan için dert ve sıkıntı gönül ehlini pişirir. Aşk ile gerçekleşen (sevgiliye) kavuşmanın bir benzeri yoktur. Aşkın ateşinden bir kıvılcım zerresi dahi bir insana ulaşsa/isabet etse, ne sonsuzluk şarabı (mey-i bâkî) ne ihtiyarlık/ölüm ne de keder o insan için bir anlam ifade etmez.

Sevgilinin hayâli insana tarifi mümkün olmayan mutluluklar yaşıttır. Tam inançla sana âşık olan kişi, senin için canını verse kimse ondan bir şey soramaz. Aşk ile seni tezekkür etse bir insan, ona ne şeytan ne de başka tuzaklar zarar veremez. Onun için Sinan Ümmî'nin dua ettiği gibi: “Ey Allah’ım! Hatalarımız ve yanlışlarımız o kadar çok ki senin inayetin, merhametin ve bağışlaman olmasa hiçbir varlık hayat sürdüremez. Zira hayatı, nefesi ve hareketi veren senin gücün ve kudretindir. Eğer senin varlığın olmasa bütün âlemler kargaşa içinde olurdu; denge ve düzen bozulurdu. Yaptıklarımızdan dolayı belki başım eğiktir, ancak özüm doğrudur. Aksi takdirde bir hâl üzere olsam yalvaracak hiç gücüm olamazdı. Ya Rab! Senin sonsuz lütfün ve iyiliğin derdime çare olursa bana ne gam ne keder, bir sıkıntı ve bıkkınlık veremez.”

Ümmî Sinan halka yönelik ifadelere başvurarak onların çoğunun Hakk’ı bilmediğini bunun için de bir yol bulamadıklarından hareketle Yaradan’a vuslatın herkese nasip olmayacağını bildirir.

Ümmî Sinan, âdetâ Yûnus’un sözlerini bizlere hatırlatarak (Cennet cennet dedikleri üç beş huri/Bana seni gerek seni) şöyle seslenir: “Cennet hurilerinin sohbetinden dolayı gururlanma; çünkü hiçbir lezzet Allah’ın varlığına yakın olmaktan daha güzel olamaz. Yaratana ulaşmak o kadar anlatılamaz bir duygudur ki, O’nu bilmeyenler kendilerinin Hakk’ı bildikleri zehabına kapılır, O’nu bulmayanlar bulduklarını zannederler, görmeyenler de gördükleri hayâline kapılırlar.”

Bilmeyenler bildüm sanur bulmayanlar buldum sanur
Görmeyenler gördüm sanur nûr-ı zatın ya Rabbenâ (3/11)

Nefsin karşısında güçsüz ve perişan olduğunu söyleyen Ümmî Sinan, erdemler karşısında reziletlerin pençesinden şikâyetçidir. Nitekim o yalvarır Rahmân'a kendisini varlığıyla diriltmesi için.

Nefs elinden avareyim
Hırs elinden bî-çareyim
Gayrı kime yalvarayım
Al gönlümi senden yana (5/3)

Yâ Muhsin! Nefs belasıdır insanı Sen'den uzaklaştıran; eğer gönül Sen'in ihsânım bulursa Sen'in yolunun yolcusu olacaktır artık. Nefs insana sunduğu dayanılmaz ve reddedilemez isteklerle onu sürekli meşgul eder. Bunun sonucunda Hak'tan ayrılık söz konusu olmasın. Ancak ayrılığın olmaması için de Yaratan'ın dışında hiçbir varlığı adanılmamalıdır. Sinan bu noktada her an, her zaman ve her yerde Allah'tan uzak gafletin pençesine düşmemeyi arzular. Ol zaman lisan O'nu söyler, akıl O'nu tefekkür eder, göz O'nu temaşa etmenin hasretiyle tutuşur yanar.

Kurtar nefsin belasından
Can bu lutfi bula senden
N'ola ihsan ola senden
Al gönlümi senden yana (5/4)

Nefsin meyine kanmasın
Firkat odına yanmasın
Masivaya aldanmasın
Al gönlümi senden yana

Daim sen ol dilde sözüm
Seni fikreylesün özüm
Gayrıya bakmasun gözüm
Al gönlümi senden yana (5/6-7)

Ümmî Sinan Hz. Peygamber'e (s) olan aşkını da minnetle anar. Allah Sevgilisi'nin yeğeni ve damadı Aliyyü'l-Murtazâ Hz. Ali'nin himmetinden de nasiplenmek ister.

Mustafanın minnetine
Murtazâ'nın himmetine
Şol birliğin hurmetine
Al gönlümi senden yana (5/8)

Gözlerinin yaşlardan kurumaması için yalvaran Ümmî Sinan, ilâhî aşk ateşinin hararetiyle ciğerinin yanmasını arzular; arkasından da Hafî'nin sırlarına daha çok sahip olmak için dua eder. Ondaki Allah aşkı o kadar yoğun ve kesiftir ki, Yaratan'la âdeta yoldaş, dertaş ve haldaş olmak için çırpır.

Gözlerimi giryan eyle
Hem cigerim biryan eyle
Esrârına hayran eyle
Al gönlümi senden yana (5/9)

Aşkına yoldaş olmaga
Derdine dildaş olmaga
Sırrına haldaş olmaga
Al gönlümi senden yana (5/11)

Sevgi ve muhabbet, Sinan'ı aşk pazarına düşürür. O artık dert ateşiyle yanmaya namzeddir. Hakîm'in sırrına vâkıf olup ârif olma peşindedir. Ledünnî (gayb) ilimleri bilerek irfan ehli olmaya çabalar.

Girdüm bu aşk bazarına komaz bu günüm yarına
Yanmaga derdim nârına pervane gelmişem sana

Ol küntü kenzi bulmaga sırrına ârif olmaga
İlm-i ledünni bilmege irfana gelmişem sana (7/9-10)

İstikamet ve hakikat yolunu bulmada zorlandığını düşünen Ümmî Sinan, ârif olmaya aday bir sûfî olarak aklını tam olarak kullanamayan bir divane olduğuna inanır. O, çaresizlikten kendisini sırât-ı mustakîm'e çıkaracak bir ele ihtiyaç duyar. Boş ve bâtil ilimler onu varılacak menzile ulaştırmaz. Menzile varmak için kâmil bir rehber arar. Aksi tak-

dirde vuslata ulaşamamanın kaygı ve sıkıntılarıyla karşı karşıya kalacağından korkar.

Ben bilmezem ahvâlimi bulmaga togrı yolımı
Bi-çareyem tut elimi divane gelmişem sana (7/11)

Kendü zum-i ilmi ile menzile irmez kişi
Var ara bir kâmil er kim salıvire yol sana (8/3)

Zâhirî ilimler ki, Sinan Ümmî, buna fıkıhı da dâhil eder. Fıkıhın teknik tabirlerini kullanarak onu gerçek ilimler içerisinde görmeyerek hafife almaya çalışır. Mal, mülk ve paranın, aradıkları içerisinde olmadığını görür.

Fıkıh feraiz ilmi âmdur âm ile has olma kim
Hâsılın harca vefa kılmaz akçe vü hem pul sana (8/4)

Değer ve erdemlerin insana kazandırdıklarını hatırlatmak için, erdemsizlikleri zikreder. Bu çerçevede Sinan, buğz, gıybet, boş laf ve lakırdıdan uzak kalmayı öğütler. Yine o gurur girdabına kapılanın çaresiz bir aciz olduğunu söyler. Bundan kurtuluş, kulluk ve köle olmaktır. Nitekim gururdan azâde olmanın sırrı köle olmaktır.

Meskenet babında başın top idüp atmak gerek
Kim ki buğz u gaybet ü herze kılursa gel sana

Kibr ile ar ider isen aciz-i bî-çaresin
Ger turalum cümle alem bende vü hep kul sana (8/6-7)

Kendisini her şeye vâkıf bir bilgin zanneden insana sormak gerekir. Ulaştığın yaşa kadar yıllar geçti de neler yaptın; yoksa boş mu geçti bu kadar sene. İlâhî ilke nezdinde/katında bilgiçlik taslayarak hakikate ulaşmak ne mümkündür.

Kanı şol kim kâmil-i dâna sanırdı kendüni
Gel sorarlarsa ne kıldun geçdi bunca yıl sana (8/10)

Gurur ve kibir içerisine düşüp de aklın ve zihnin kölesi olup âriflerin sunduğu irfan şerbetinden nasiplenmeyenden daha aciz kim vardır? Ümmî Sinan, onun için şuna inanır: Eğer gerçekten kişi hikmetin rehberliğinde âkil insan olursa, bu söylediklerinin onun için kıfayet edeceğini düşünür.

Ucb idüp âriflere baş egmege âr eyleme
Akıl-ısan işbu sözler az degüldür al sana (8/11)

Gaflet uykusunun derinliklerinden uyan da olanları ve var olanları temaşa et. Lisanın sana söyledikleri nasihatlar yeterlidir. Kim ki böyle halden kurtulmayı arzular. Hakikatler âleminin sunduklarından dola-yı çile ve sıkıntıdan kurtulur.

Hey ölü misin uyur mısın uyan aç gözünü
Gafil olma gafil olma gör ne söyler dil sana (8/12)

Her kim hayâlin derdine uğramadı gülmez gider
Vaslın şarabından içen duymadılar cevır ü cefa (10/5)

Heva ve hevesim beni doğru istikametimden uzaklaştırdı. Bu sözlerin akabinde Sinan devam eder: Hırs ve nefis yolumu şaşırttı da menzile ulaşmamı engelledi. Allah'ın varlığı, birliği ve yardımını bize arkadaş olsun ki, O'na karşı yaptığımız hata, yanlış ve günahlardan kurtulalım. Yoksa kibir batağında saplanan ve sapan Şeytan'ın tuzağından kurtuluşum, ancak Nâsır'ın inayet ve yardımıyla gerçekleşir.

Yanuldum togrı varmadum yolumı
Şaşırdı beni hırs u nefis ü heva

Bize tevhiid ü tefvikin refik it
Hudaya ola kim bu cürmi sava

Sıgındum sundum al elimi
Beni tutmasun İblis agı ava (11/10-12)

Ümmî Sinan, Hz. Yûsuf ve Zelîha'nın kıssasından hareketle Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini anlatır. Hz. Peygamber'e ithafen; "Sen Mısır'a sultansın, ben ise Zelîha'yım" diyen Sinan, sözlerini şöyle devam ettirir: Ben bülbülüm, aşkınla âh-ı figân ediyorum. Birlik bağında seni simgeleyen güllere konmaktayım ve senin adını zikretmekteyim.

Sen (ki) Yûsuf Mısır'a sultan, ben Zelîhayam bugün
Ya ne vaktin nûr-ı vaslına irem ya Mustafa

Bülbülem aşkın elinden eylerem âh u figân
Vahdetin bağında güllerin direm ya Mustafa (12/2-3)

Muhammed Mustafa Efendimize, Sinan'ın nazı devam eder: Yaptıklarımın dolayısı başım eğik yüzüne bakamıyorum. Gönül ve dil her zaman sana kerem eder, seni anar ve hatırlar.

Yüz karalığın ahar armaganum yok sana
Can u dil her dem sana ider kerem ya Mustafa (12/10)

Sinan, yine erdemleri hatırlatır bizlere. Bu kez kanaat sahibi olmak onun zihnindedir. Gafletin pençesine düşmemek gerektiği konusunda uyarır. Aksi takdirde insan çok sıkıntılara maruz kalır, muzdarib olur.

Bu kanaat cübbesinden key sakın çıkarma baş
Gafil olma adlar avlar seni de çiyner tolâb (15/7)

Yokluk bahçesinin içine düşüp de özünü yitirme; güzellikler diyarındaki bahçelerde elma, ayva ve üzüm gibi nimetleri görmelisin. Bu meyveler ki insana hakikat âleminin sırlarını anlatırlar.

Bu fenâ bağında бага urma zinhar özüni
Gör gülistan illerinde alma vü ayva ünnab (15/8)

Kalbini tevhîd ve Rabb'in güzel isimleriyle arındır ve nurlandır. Nitekim kapkacak kalaysız olduğu zaman bir işe yaramaz ve insana da layık değildir.

Kıl musaffâ kalbine tevhîd ü esmâ nûr-ı ıla
İnsana lâıyık dimezler kim kalaysız olsa kap (15/9)

Fazilet ve erdem sahibi olmak Şeytan ve nefsin alanından uzaklaşmaktır. Eğer Şeytan ve nefse tabi olursan onların izleyicisi olursan cehennem ateşinin yakması yakındır.

İblîs-i nefse uyarsan bil cehennemdür yerin
Turma anların yolunda varma kim ardınca şap (15/11)

Aşkın, sevginin ve muhabbetin lezzetini tadan Sinan için, dünyanın sundukları da, öte dünyanın sundukları da önemli değildir. Gerçek zühd ehli, zaten cennet bağ ve bahçesinin gülüdür. Aşka talip olanın avında başka bir şey gerekmez.

Kimi dünya ister kimi huri
Zâhid dir cennetin bağı gülzârı
Aşka yar olanın av u şikârı
Salında bir dahı hiç var mı ya Rab (16/5)

Mürşidin yokluğunu bir an için bile düşünmez Ümmî Sinan. Çünkü o bilir ki, bir rehber bir mürebbi olmadan insan gaflet çukurundan gözünü açamaz, özünü bulamaz. Gaflet ki insana kendisini de Hâlık'ını da unutturur. İnsan ömrünü şiddetli rüzgârın önündeki çer-çöp gibi heba etmemeli. Nefsi onun ömrünü süpürüp götürmemeli. Hakk'ın yolu da her dâim O'nu anmak ve hatırlamaktan geçer.

Bir mürşide vir özünü gafletten aç gözüni
İzle ezelki izini sen yine senden al haber (22/3)

Gaflet seni yıgılamasun dürlü sûret bağlamasın
Can mülkünü aqlamasun cism ü batından al haber (22/7)

Sen meger ömrünü yellere virüp kıldun heba
Hak yolına zikr-ile dur andan oldun bi-haber (23/4)

Ümmî Sinan gerçeğe ulaşamayan insana hitap eder. Onun eziyet, gam, keder ve sıkıntı içerisinde boğulup kaldığını, dolayısıyla kendi canını incittiğini söyler. Gönül âleminin sırlarını gezip seyretmekten habersiz olanlara acır. Ve devam eder: Düşünmeyen hayvanlar gibi kafan ipe bağlı bir şekilde ahırdasın. Bülbülün gül bahçesinden aldığı doyumsuz zevkten haberin yok.

Mihnet-ile bu fenâdan canına kıldun cefa
Dost iline sır-ıla seyrandan oldun bî-haber

Başını bend eyledün bi ahıra hayvân gibi
Bülbülün gülzardegi zevkından oldun bî-haber (23/6-7)

Nefsin insana yaptığı zulümle hor ve zelîl bir hale düştün. Bu söz-
lere Sinan şunları ilave eder: Ey zavallı âdemoğlu! Dert ve sıkıntılara
çare olacak ilaçtan habersiz bir şekilde yaşıyorsun. Sana düşen düştü-
ğün gaflet uykusundan bir an kurtulman. Hakk'ın keliminden haber-
siz oldun. Hikmetin levhasına bakılsa, akıl onun karşısında karma ka-
rışık olur. Rızık bol bol verip de tüm mahlûkâtı besleyen Rezzâk; ateş,
su, toprak ve rüzgârı insanı halkeder.

Sen bu nefsin zulmetinden kaldun uş hor u zelîl
Ey diriga derdine dermandan oldun bî-haber

Hey utanmaz niçe bir gafletdesin bir dem uyan
Hak Taâla emrine fermanndan oldun bî-haber (23/8-9)

Hikmetin levhine baksam aklım olur tarumar
Od u su toprak u yel insan iden Perverdigâr (24/5)

Varlık ve kâinattan geçen kimsenin menziline, Ümmî Sinan, Allah'ın
arşı olarak gösterir. Yokluk şarabından içip tadanın ise, varlığı Allah'ın
hazinesine dâhil olur. Berzah âleminin afeti ise, bedbahtlık halinin nur
haline dönüşmesiyle neticelenir. Nitekim âşıkların ziyaret mekânı, her
dâim gönüldür, Beytullah'dır. Aşkın tadını bir kez alan/tadan; bâtın,
gizli ve gaybî ilimleri keşfeder. Hakk'a yakın olur, ulaştığı hâl ve makâm
ile ehl-i hâl arasına katılır.

Kevn ü mekândan geçenin
 Menzili arşullah olur
 Yokluk meyinden içenin
 Varlığı kenzullah olur (27/1)

Berzah ilinin âfeti
 Pür-nûr olur şekaveti
 Âşıkların ziyareti
 Oldur ki beytullah olur (27/5)

Bulan bu aşkın dadını
 Keşf eyler ilm-i bâtını
 Mukarreb eyler adını
 Hal ile ehlullah olur (27/6)

Bela ve ızdırap içerisinde olan kimse yaşadıkları karşısında sabır içerisinde bulunursa Allah'ın varlığında yokluğa hazırdır. Varlık ve hakikat, Hak ile beraber olarak ona zâhir olur. Dert içerisinde bulanmayı arzulamaktan uzak olmayan kimse, gönül ve kalp gözlerinin açılmasıyla nevruzlara ulaşır; bahar günlerine ve aydınlığa kavuşur.

Gir belâ meydânına gel yokluğu eyle kabul
 Ta varup seyr-i maallah seyrine ire bâzâr

Aşk-ı derdın şiddetinden fârig olma ey gönül
 Tâ visâl-i nevruzından açıla yevmü'l-bahar (28/6-7)

Âşıkların piri Ümmî Sinan'ın gönül âleminde, âşıkın canı şüphesiz onun pervanesidir. Onun için yandıkça yanmak ister, hatta yüz binlerce defa yanmayı arzular.

Âşıkın cânı anun pervanesidür bî-güman
 Yandugınca yanmak ister sad hezarandur yanar (30/10)

Eğer Hakk'ın kelâmı olmasa idi, lisan neyi ifade edecekti acaba? Aşk ateşiyle yanıp ulaşılan mertebe, irfan mâkamından başka bir şey

değildir. Hasta olan gönüller için dertlerinin çaresi, Rahmân'a âşık olmaktır. Yine gönüller temizliğinin, saflığının ve hakikatinin imanı da, Yaratan'a olan aşkın ifadesidir.

Dil ne söylerdi Hudâ'nın nutkı olmasa aceb
Aşk odunun gör kemalin adı irfandur yanar (30/11)

Hasta-diller derdinin dermanı aşkullahdur
Şol gönüller sıdkının imanı aşkullahdur (31/11)

Yokluk âleminde aşk için can veren ve elinden gelen her şeyi yapan kimse, âşık olanın hallerini bilir ve anlar. Âşıkın halini anlatmak istersen o tevhîd içkisinin şarapçısıdır. Aşk şarabı, insana iki cihanda tatlı zevkler ve hazlar yaşatır.

Bu fena mülkünde aşka cân virüp baş oynadan
Âşıkın ahvâli sırrın kim bilür merdanedür (32/8)

Âşıkın hâlin sorarsan tevîdîn hammarıdur
Nûş ider aşkın şarabın dü cihândan farıdur (33/7)

Zühd içerisinde olsan bile bu sırra vâkıf değilsen zâhid olanın halini idrâk edemezsin. Zira âşık için cananı bulmak için can vermek en kârlı alışveriştir.

Sen bu sırdan zühdün-ile anlamazsın zâhidâ
Can virüp cânânı bulmak aşkın ol kârıdur (33/7)

Hocası ve rehberi Şeytan olan, küfür içerisindeki halini iman zan-neder; inkârcının kalbindeki marazlı hal onun noksanlıklarının kav-gası içerisine hapseder. Küfr ile iman arasındaki farkı anlamayan için kurtuluş imkân dâhilinde değildir. Nitekim fasık olanların kalpleri için Şeytan'ın azdırması, ayartması ve yoldan çıkarması vardır.

Dersini İblîs'den alup küfrini iman sanur
Münkirin kalbinde naks olmuş kurı gavgası var

Küfr ü iman neydüğün fehm eylemez yokdur necât
Fâsıkın kalbinde her dem İblîs'in igvası var (40/6-7)

Ümmî Sinan çok bilinen sûfî sözünü tekrarlar. “Nefsini bilen Allah’ı bilir”. Ârif olanın kalbini aydınlatan ve nurlandıran ışıkların kaynağı güneştir. İman nuru yüzünden nurlar saçanların benizleri onların kâmil insan olduklarına işaret eder. Arif olanın sözlerindeki hikmetli ifadelerden de onların sözlerini dinleten olgun rehberler oldukları anlaşılır.

Nefsini fehm eyleyendür ârif-i billâh olan
Ârifin kalbini envâr eyleyen işrâk nedür (47/8)

Nûr-ı imân berkı urup yüzünden envâr saçar
Kâmil insan ister isen benizinden bellüdü

Sanasın kim her kelâmı lal ü mercandur dizer
Ârife yâr olmaga dinle sözünden bellüdü (48/2-3)

Ancak ikiyüzlü insanların hile ve desiselerinden gafil olma sakın ve korun. Nitekim onların boğazlarından bellidir, yiyip içtikleri. Marifet kamışının lezzetinden habersiz olanlardan sakınmak gereklidir. Onlar sadece yeşil kabuğu yerler, içindeki cevizin lezzetini habersizdirler.

Ehl-i zerkın hilesinden gafil olma gey sakın
Yeyüp içdüğü haramdur bogazından bellidür

Mârifet kamışı dadın bilmeyenden kıl hazer
Dem-be-dem yeşil kabın yir, cevizinden bellüdü (48/5-6)

Söz ehlinin ve adamının kalbi olgunlaşmamıştır. Onun için kan döker, gönül kırar. Bir vilayetin baharının nasıl olacağı yazından belli olur.

Ehl-i kâlin kalbi çıgdür anun-içün kan döker
Bir vilâyet nevbahâr olsa yazından bellüdü (48/13)

Ümmî Sinan, tefekkür ve tezekkürü ifade ederken, tefekkür denizine dalanları, özlere ateş dolu oldukları için sırrı ifşa etmeyenler olarak vasıflandırır.

Tefekkür bahrına taldum temâmet
Bu sırrı açmadum özüm tolu nâr (52/8)

Hakk'a yakın olan ve O'nunla beraber kişi, ârif olan kişidir. Ancak inkârcı ise, Allah dostlarının kerametini sihir olarak nitelendirir. Onun için hakikî âşık olan menzile ulaşmak için başını ortaya koyar. Sevgili'ye kavuşmayı dileyen her şeyi göze alan kişidir.

Hakka yakın olan kişi çok bilür ellerden işi
Münkir olan evliyânın kerâmetin sihre sayar

Gerçek âşık olan kişi meydana kor can u başı
Budur yar sevenin işi her ne gelse fahra sayar (55/3-4)

Ümmî Sinan, Hakk aşkıyla yanmak ister. Bunu da kendi ifadesiyle ancak Hakk lisanıyla anlatır: Hâlbuki o Hakk'ın nariyle yanmaktadır. Âşıklar, Cemâl'in bağını seyre çıkmayı arzular. Sinan, Hakk lisanıyla uyarır: Hem kim ki Hakk'tan başkasını (gayrısını) ararsa, bu vuslata nâil olamaz. O, Rahîm'in vechini temaşayı arzular. Yine Hakk lisânı dile gelir: Sırlar Sırrı'nın vechi, binlerce yüzde akseder; ancak, kalp ve akıl gözleri açık olanlar bunun farkındadır. Sinân'ın Hakk'a duyduğu sevgi, aşk ve muhabbet gözlerindeki akan yaşlara dönüşür. Onun nezdinde, gerçek âşıklar Yaratan'ın aşkıyla canlarını vermek isterler. Yine Hakk lisanı dillenir: Hakikî âşık, her dâim Hakk'ın varlığında mükâfatını/karşılığını alır.

Tutuşup nâr-ı aşkınla bu dil yanmak diler ya Rab
Safadan tuymadun sen kim özün eyledüm pür-nâr

İlâhî kılson âşıklar cemâlin bağını seyran
İrişmez vasluma her kim bakarsa naksıma zinhar (61/3-4)

Îlâhî gözlerim giryan olup görmek diler vechin
Hezârân yüzde göründüm meger sen tuymadun esrar (61/6)

Îlâhî cümle âşıklar sana virmek diler canlar
Gelen meydan-ı aşkımda benümle eyledi bazar (61/8)

Nefsinin marazlarından bihaber olan kişi insan değildir, Ümmî Sinan'ın gönül ve zihin dünyasında. Yine onun nezdinde ruhunun hakikatlerinden habersiz olan da gerçek insan değildir. Ki bu tür varlıklar insan olarak dünyaya gelir, ancak hayvan gider, Şeytan'ın esiri olurlar. Aşkla bütün âleme sığmayan kişi de insan değildir. Yine okuma yazması olsa da, çok seyahat etse de tevhîd deryasında bulunmayan da insanlıktan nasibini almamıştır. Şeriatı bildiğini söyleyen tarikatı bulduğuna inanıp da hakikat güllerini koklayamayan kişi de insan değildir. Ölmeden önce ölmeyi bilmeyen de insan değildir. Fena ve bekâ hallerini yaşamayıp sırra vâkıf olmayan da insan değildir. Allah'ın vahdetinde her şey toplanır. Ancak bu sırrın tahtına sultan olmayanlar da insan değildir. Gönül dünyasında selim kalpli olmayanlar da insan değildir.

Kendi nefsinin illetin bilmeyen insan degüldür
Hem ruhunun hakikatın bulmayan insan degüldür

İnsan gelür hayvan gider İblîs anı turmaz yider
Aşk-ıla cümle âleme tolmayan insan degüldür

Gerekse okusun yazsın gerek seyyah olup gezsın
Bu tevhîdin deryasına talmayan insan degüldür

Şeriatı bildim diyen tarikatı buldum diyen
Hakikatın güllerini yolmayan insan degüldür

Çün buyurdu Hayrû'l-beşer mûtû kable en temûtû
Ölmedin ön bunda iken ölmeyen insan degüldür

Daşı fena-ender-fenâ içi bekâ –ender- bekâ
Sırrı lika-ender-lika olmayan insan degüldür

İrenler tevhîd-i zata câmi olur her sîfata
Bu sırrın tahtına sultan olmayan insan degüldür

Tıfl-ı mani zikr-i kalbi pîr yüzinden tahsil idüp
Sır ilinde kalb-i selim bulmayan insan degüldür (62/1-8)

Dosta gönül verildiğinde aşk onun için yar olur. Ancak kim de dostta gönül vermez ise, o aşktan rahatsız olur, bıkar ve usanır. Aşk dost ile mümkündür. Aşk olmazsa dost ile olan ilişki bela olur, ızdırap verir. Dostu görmek isteyen, ona ulaşmak isteyen, bu sevgi ve aşkla gözyaşı döker. Dostun kelimasını söyleyen, aşk denizine dalar, cismi yanar ve ateş olur.

Ben ol dosta virdüm gönül aşk benüm ile yâr olur
Kim ki dosta virmez gönül bu aşk andan bizâr olur

Benüm işim ol dost-ıla gelür bu aşk olur bela
Bülbül gibi geldüm dile işüm ah-ıla zâr olur

Gözüm dostı görmek diler vuslatına irmek diler
Gelür bu aşk döker yaşın gözüm sanki binâr olur (64/1-3)

Kim ki dostun sözün söyler kim ki dostun gülün yıylar
Daim aşk denizin boylar yanar vücudı nâr olur (64/6)

Allah aşkı, Ümmî Sinan'ın sözlerinde zirveye ulaşır. Akıl sahipleri bu sevdaya sahip oldukları zaman Hak Teâla'yı temaşa ederler. O'nun huzuruna varıp melce-i a'lâya vâsıl olurlar. Onlar sürekli aşkın verdiği harareten yerlerinden duramazlar, dönerler ve sema yaparlar.

Gelün ey merd-i âkıllar nazar kılun bu sevdaya
Nice dil virdiler bunlar görün Hazret-i Mevlâ'ya

Cenâb-ı İzzet'e karşı uçup dergâh-ı a'lâya
Döner gâhi döne geldi ezelden dönücilerdür (65/2)

Hak olmayana Hak diyenin, aşk âleminde yeri yoktur. Aşk ateşinde beden ve cisim yokluğa gark olur. Allah'a gönül veren ve onun aşkıyla cânı ve dünyayı terk eden vuslata nail olur.

Gayr-ı Hakka Hak diyen aşka gönül virmedi
Aşk odına varlığın yokluğa sayan gelür (62/2)

Kim ki sever Allahı gayrıyı kor vallahi
Bu yola can u cihân terkine duyan gelür (62/4)

Allah'ın güzel isimlerini kalbiyle seslendirenler, âriflik makamında kemâlatı yaşarlar. Onlar şeriat, tarikat ve hakikat ehlidirler. Tevhîd ehli olmayanlar bu hali anlamazlar. Söz ehline söylenecek söz yoktur. Hâl ehli âşıklara hikmet ve irfanı anlatır. Hâl ehlinin sırrını çözemeyen câhiller, onları anlamaz. Dört kitaba da karşıdır, Şeytan ve onun takipçileri.

Kim ki Allah ismini kalbinde tekrar eyledi
Ârifin oldur kemâli gayrı tekrar eylemez

Hem şeriat hem tarikat hem hakikat ehlidür
Ehl-i vahdet olmayanlar ana ikrar eylemez

Ehl-i kâl insana degül yokdur ana sözümüz
Ehl-i hâl âşıklara söyler bizüm irfanımız

Ehl-i hâlin sırrını fehm eylemez nâdân olan
Dört kitaba lâ diyendür İblîs ü Şeytanımız (72/2-6)

Can iline girmeyen hakikat âlemini bilemez. Allah'ın arşını temaşa etmek isteyen, gönül iklimine girmesi gerekir. Mü'minin kalbi, Hakk'ın aynasıdır. Arınmış kalbi olanların bakacağı Beytullah, gönül aynasıdır.

Âlem-i kübrâyı bilmez can iline girmeyen
Gir gönül iklimini seyr eyle arşullaha bak

Mü'minin kalbin Hudâ kendüye mir'ât eyledi
Gel musaffa eyle kalbi sen bu Beytullah'a bak (84/8-9)

Sinan, Yûnus'u çağrıştıran hikmetli sözlere devam eder. O, sırât-ı mustakîmden olanları, salih amel işleyenleri ve ölmeden önce ölenleri tevhîdle baş başa bırakır. Gerçek amel ona göre, tendir. Doğruluk ise candır ve insanın ulaşması gereken mertebedir.

Togrı yola gelün didi
Salih amel kılun didi
Ölmezden ön ölün didi
Tevhîdi yetmez kişinin

Togrı yola gelmeyince
Ölmezden ön ölmeyince
Hakkı bilüp bulmayınca
Tevhîdi yetmez kişinin

Amel didüğümüz tendür
Togrılık ana bir candur
İrmeye kim ki insandur
Tevhîdi yetmez kişinin (90/4-6)

Kalp, nefis, ten ve can; insanı meydana getirenler olarak varlıklarını Hakk'a yöneltirler. Aksi takdirde tevhîd, o kişi için bir anlam ifade etmez. Varılacak menzil, kâmil insan olmaktır.

Kalbin nefsin tenin cânın
Döndür Hakk'a külli yönün
Hilâfı olursa bunun
Tevhîdi yetmez kişinin

Ne kadar âmil olursan
Manide hâmil olursan
İnsan-ı kâmil olursan
Tevhîdi yetmez kişinin

Ümmî Sinan bu sözi kes
 Gayrıya eyleme heves
 Hatm olmayınca nefes
 Tevhîdi yetmez kişinin (90/9-11)

Dervişlik için irfan lazımdır. Marifet şarabını içmek her kişinin işi değildir.

Dervişliğin vasfını dimege irfân gerek
 Marifet yemişini yemege insân gerek (91/1)

Gönül muhabbet rengine boyandığında menzile ulaşır. Nefsine aldanan kimse, bir mürşidin eline yapışmalı, ancak böylece dost iline ulaşabilir. Tevhîde dönmeyen sözlerin sahibi yüzler, dergâha dönmez. Özlerini de arındırmazlar. Dünya ve içindekiler geçici, önemli olan can ve gönlü aşka ulaştırmaktır.

Aç gözüni bir dem uyan
 Sen ey gönül, gel ey gönül
 Mahabbet rengine boyan
 Sen ey gönül gel ey gönül

Aldanma nefsin aline
 Yapış bu mürşide eline
 İresin ol dost iline
 Sen ey gönül ey gönül

Tevhîde dönder sözünü
 Dergâha dönder yüzünü
 Pak eyleyü gör özünü
 Sen ey gönül gel ey gönül

Bilürsin bu cihân fânî
 Senden evvel gelen kanı
 Aşka ulaşıdur bu canı
 Sen ey gönül gel ey gönül (98/1-4)

Ümmî Sinan Hak yolunun yolculuğuna çağırır, gönül erlerini. Onları, erenlerin yolundan çıkmamaları konusunda uyarır ve ikaz eder. Evliyânın yüzlerinden ve izlerinden ayrılmamaya çağırırken, diğer taraftan Şeytan'ın sözlerine aldanmamalarını ve ondan sakınmalarını ister. Sözlerin doğru olması ve yapılan her türlü eylemin karşılığının olacağını hatırlatır bize Sinan.

Ey gönül toğrı git Hakk'ın yolma
Erenlerin cıgırından çıkma gel
Dilersen maksudun ayân bulma
Cihanın nakşına becid bakma gel

Ne gördünse evliyânın yüzünden
İşle ayrılma anların izinden
Hazer eyle sakın İblîs sözünden
Dergahda namını verüp yakma gel

Niçe bir ben deyü davi kılasın
Her ne işledünse bir gün bulasın
Sözi toğrı söyle mü'min olasın
Yılan gibi irdüğünü sokma gel (99/1-3)

Sinan'ın gönül ve zihin dünyasında âlimler ilimleriyle varlık alanına çıkarken, âşıklar âlemi seyre koyulurlar, ârifler ise isyanı gizlerler.

Âlimler ilm-ile erkân iderler
Âşıklar âlemi seyrân iderler
Ârifler isyanı pinhân iderler
Görüp işitdüğün ilüp çakma gel (99/4)

Öte dünyada cennet kapıları açılacak, Hakk'ın rahmeti zuhûr edecek, noksanlıklar ve eksiklikler affedilecek. Onun için kimsenin suçunu ifşa etme ve gizle. Câhillerden sırrını gizlemek, alçaklık çukurlarından uzaklaşıp ummana dalmak gerekir.

Yarın cennet kapuları açıla
 Hakk'ın rahmetleri halka saçıla
 Ola kim eksüklerinden geçile
 Kimsenün suçuna lakap takma gel

Sular gibi çagla aslını özle
 Fâş itme câhile sırrını gizle
 Alçaga meyl idüp ummanı gözle
 Dağıluban her yanaya akma gel (99/5-6)

Dünyaya aşırı bağlanmak ve demir atmak, Ümmî Sinan için aldatıcı bir haldir. Sineğin yaptığı gibi örümceğe sarılmamak; bülbül olup gül bahçesinden ayrılmamak; arı gibi her çiçeği koklamamak gerekir.

Bu dünyanın yokluğuna darılma
 Sinek gibi ankebûta sarılma
 Bülbül olup gülistandan ayrılma
 Aru gibi her çiçeği kokma gel (99/7)

Yediğin lokmanın helâllğine ve temizliğine bak. Hayvanlar gibi ne bulursan ondan yeme. Nihayetinden her şey fani sen de fanisin. Ancak kâmiller görünmez ve sırdır. İnsan için akıbet ve mekân topraktır.

Göre bu dünyayı irküp dereni
 Anca bir saatdur anun virânı
 Lokmân'ı pâk eyle ele giren
 Hayvan gibi bogazına dıkma gel

Ümmî Sinan eydür fanidür cihan
 Anca bir kâmiller olupdur nihân
 Bir adım türabda sana da mekân
 Bulunur şimdi havadan bakma gel (99/8-9)

Ümmî Sinan düşüncesinde tevhîdin ehemmiyeti her dâim geniş yer bulur. O, tevhîd deryasında deniz olanı çağırır. Rahîm'in rahmet nehrinde insaniyet ve yiğitlik arar. Onun düşüncesinde kalp hastalıklarının

çaresini Lokman Hekim sunar. Ey Allah'ım, dertli ve sıkıntılı olanların devası da hikmet ilminde gizlidir. Gönüllerin gıdası olan ilim ve irfan, okunan Kur'ân'ın esrarlı ve şifalı ayetlerinde saklıdır.

Tevhîdin deryasına bahri olan gelsün berü
Ol Rahîm'in rahmeti nehrinde mürvet ehliyem

Sundı Lokman kalb-i emrâzın devasın ya Ganî
Derdlü canlara saladur ilm-i hikmet ehliyem (102/6-7)

Gönlüme yagan hemişe ilm ü irfândur benüm
Söylediği bu dilimin sırr-ı Kur'ân'dur benüm (103/1)

Marazlı gönülleri sıhhatine kavuşturacak kapının anahtarı yine ilim, hikmet ve irfan hazinelerinde bulunur. Hikmet ve irfan sahibi, hekimler hekimi pîr ve üstad, Lokman'dan başkası değildir. Aşk şarabı, dert ehli âşıklarını şifaya kavuşturacak yegâne ilaçtır.

Kalb-i emrâzın devası babının miftâhıyam
Pîr ü üstadım sorarsan bil ki Lokman'dur benüm

Sâkiyem meydana girdim aşk elinden sundugum
Ehl-i derd âşıkların derdine dermandur benüm (103/6-7)

Nihayetinde Sinan, her derdi bildiğini ve çare olacak reçetenin kendisinde olduğunu ve dolayısıyla zamanının Lokman'ı olduğunu anlatır. O her derde deva olan bu yeteneğini hikmet ilmiyle kazanmıştır. Hikmet sanatı ki, Hâlık, var olan her şeyi onunla yaratmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesinin bir temsilcisi olarak Ümmî Sinan, her şeyi hikmetle var eden Hükümdarlar Hükümdarının kendisi olduğunu ifşa eder.

Âhir zaman Lokmanıyam gelsün beri derdin bilen
Hikmet ilmine ireli derde derman satar dilim (106/4)

Sanatımızın zerresinden cümle âlem oldı var
Hikmet ile küllî şey'i var iden ol Hân menem (108/2)

Aşk, yakar ve pişirir. Dert ve sıkıntı ateşi de yakar. Sinan, bu acılar çekilmeksizin elde edilen şan ve şöhretin anlamsızlığının farkındadır. Nitekim aşk ki, derdi verir ve çektirir. Sinan da bu dertle dertlenir. O, aşka ulaşamazsa iki cihanı da istemez.

Ben bu aşka düşmesem yanuban tutuşmasam
Derd odında pişmesem ad u sanı neylerem

Gayrısından çeküp istediğim derdidür
Derdin virmezse bana dü-cihanı neylerem (109/3-4)

Lanetli Şeytan kişiyi ayartır ve azdırırsa zafer kazanır. Ancak tevîd onun baştan çıkarmasına ve yolu şaşırtmasına müsaade etmez, İblîs'in saptırmalarına karşı siper olur.

İblîs-i lâin ider igva diler bula zafer
Tevhîdim siper olupdur düşmana yol virmezem (110/7)

Âşıklar için menzile ulaştıracak hakikî rehber Kur'ân'dır. Rehberi Kur'ân ayetleri olan ârifin kalbi de, ilim ve irfan ile doludur.

Âşıka mürşid olan âyât-ı Kur'ân anladum
Ârifin kalbinde her dem ilm ü irfan anladum (110/1)

Hak aşığı her dâim, Allah aşkıyla hemhâldir. Aşk, ilim ve irfan namzeti için yoldaştır, arkadaşır. Aşk sayesinde, o iki âlemin de sultanı ve hükümdarı olur.

Aşkına bağlıdır başım aşkdur daima yoldaşım
Aşk-ıla ben dü cihanın sultanıyam sultanıyam (112/4)

Habibler Habibi'ne kavuşturan şaraptan tadan doymaz. Sinan Ümmî'nin zihninde aşk bardağına dolan şarap denizdir, ummandır; bitmez ve tükenmez. İçen, ondan içe içe şaraba kanmaz, yine içen. Ve sürekli içmek ister.

Vuslat şarabından içüp hayran olan gelsün berü
Toldurdum aşkın camını geldüm ol bahrda idüm (113/4)

Ârifleri vâsıl oldukları makam ve mertebelere ulaştıran hikmettir. Ki, Sinan da bu yolla kemâlâta ulaştığından dem vurur. Aynı zamanda bu derece, erenlerin menzilidir. Erenlerin arasındaki hâl ehlinin haberleri, söz ehli için nimettir, şifadır, lütuftur.

Hikmet ile âriflerin makamına irdi yolum
Erenlerin menzilini soylamadan geçemedüm

Ehl-i hâlin haberidür ehl-i kâle nimet olan
Men hâl-ıla hon toylamadan geçemedüm (117/5-6)

Ümmî Sinan hata, yanlış ve günahlarını bilen ve bundan utanan Âdemlere seslenir. Eğer onlar yaptıklarından pişmanlık gösterip bağışlanma dilerlerse, Ğafûr'un merhamet ve bağışlamasından nasipdar olacaklardır.

Hata ehli olan kimse hatasına hayâ itse
Atalar kıluram ana keremler kânı gufrânâm (118/13)

İlim ve hikmet, irfan ile bir araya gelince, kalp, akıl ve beden/cisim halâs olur, kurtulur ve özgürlüğüne kavuşur. Hikmet ilmiyle dolan sûretler, aşk ilacını elde ederler, irfan mertebesine ulaşırlar.

Kime fazlım kılâm ihsân olur fikrim ile hayrân
Tola hikmet ile kalbi diline geldüm irfânâm (118/14)

İlm-i hikmet ile toldı vücudum
Ayn-ı irfân oldum aşka uyaldan (124/7)

Şeriat ve tarikat, ruh ve nefis ahlâkını kazandırırılar. Marifet ile hakikat ise, âşıkların manevî hazları ve zevkleridir. Ârif ise, Hakîm'in ona verdiği hallerin vasıflandırdığı kâmil insandır.

Bil şeriatla tarikat manevî ahlâkıdır
 Marifetle ya hakikat âşıkın ezvâkıdır
 Ârife kısmet olan Hudan anun ıtlâkıdır
 Menzile a'lâ vü a'zam hem bulardur bî-gümân (126/5)

Sevgili için, onun temiz pâk gönlü için, Lokman'a verilen hikmet yeter. İmrenilerek ve arzulanarak bakılacak temiz ve pak kalbe sahip olmak isteyen, hikmet ilminin nimet ve lütuflarına talip olması gerekir. Kur'ân'ın ayetlerinin fısıldadığı hikmet sırları, İlahî sanata tâlip olanlar için birer delil ve nazargâhtır.

Bugün hikmetde Lokmanam kılâm dil-dâr için dil pâk
 Nazargâh olmaga kalbi âna vird isteyen gelsün

Ben ol Burhân-ı a'lâdan okıdum hikmetin sırrın
 İlâhî sanata irmiş ki şâkird isteyen gelsün (128/7-8)

Ümmî Sinan, nefsini bilmeyi isteyenleri davet eder: Haller içinde halini görmeleri için. Eğer hakikat âleminin arayıcısı, beden ve cisminde dolaşmak, seyahat etmek isterse Sinan onun yolunu da gösterir. Erenlerin bir bakış fırlatmalarıyla irfan ve hikmet kazanından nasipleri olanlar ondan faydalanır.

Berü gel nefsini bilmek dilersen
 Nedür göstereyin haller içinde

Vücudun mülkine cevân idersen
 Yolın öğredeyin yollar içinde

Erenler her kime kılsa bir nazar
 Söylenür irfânı diller içinde (158/2-4)

Hikmet ilmiyle işgal edenler gayb sırlarından haberdardırlar. Gönül ilinden temaşa edilen Hak sırlarını anlamak ve kavramak istersen, onlarla hemhâl olmak ve halvet olmak gerekir.

İlm-i hikmet ehline söyle ledünni terkibin
Cân ilinden görülen fehm eyle sırrullah ola (163/12)

Âlim, ârif, âşık ve tâlib; kâmil insan olmaya namzettirler. Âlimin ilmi irfanla tezyîn olur. Ârifin aradığı Rahmân'ın arşında saklıdır. Hakk'ı temaşâ etmek âşıkların hakkıdır. Tâlib ise Rahmân'a ulaşmak için Cânân'a kavuşmak ister. Kâmil insan kemâlâtının farkındadır. Ancak onun için de himmet ve burhanın ziyadeleşmesi elzemdir.

Âlimin ilmi gerekdür ilm ü irfân üstine
Ârifin sırrı gerektür arş-ı Rahmân üstine

Âşıka hakka'l-yakinden görünür tevhîd-i zât
Sâlike seyran gerekdür hur u gilmân üstine

Dü cihân deyyarının ahvâlıdur şerh itdüğüm
Tâlibe Rahmân gerekdür câna cânân üstine

Kâmil insanın kemâlın söylerin anlayana
Himmet ü burhân gerekdür kâmil insan üstine (164/1-4)

Sinan'da Yûnus'la benzeşen dörtlükler bitmez tükenmez. Yûnus'un “Bana seni gerek seni” dediği gibi, Sinan da geçici ve yok olucu dünyadan, maldan ve mülkten şikâyetçidir. Onun aradığı değerler dostluk ve vefadır. Vefasızlıktan, dünyevileşmekten, aldanmaktan uzaktır ve onların düşmanıdır. Ümmî Sinan tıpkı Mevlânâ gibi “yanmayı ve pişmeyi” talep etmekte ve arzulamaktadır.

Aceb bu fâni dünyada
Dostdan vefa bulmayam mı
Dünüm günüm âh-ıla zâr
Ömrüm geçe gülmeyem mi

N'eylerem ben ad u sanı
Kon yanayım düni günü
Behey derdlü yürek seni
Dilim dilim dilmeyem mi

N'iderem ben malı mülki
 Anlaman aldanam belki
 Meni her dem yakar şol ki
 Aceb anı bulmayam mı (172/1-3)

Sinan dünyaya, mala, mülke ve onları elde etmek için işlenen erdemsizlikleri birer birer zikreder ve onlardan sakınmayı tavsiye eder. Artık dünya ve kâinat yaratıldığından beri çok zaman geçmiştir. Ahir zamana yaklaşılmıştır. Nitekim bunun işaretleri de gözükmemekte ve zâhir olmaktadır. Ümmî Sinan ortaya çıkan dört âlameti zikreder: Cehâlet, diğer bir ifadeyle ilmin kaybolması. Fakirler, Şeytan'ın aldatması ve ayartmasıyla hallerinden şikâyetçidir. Dolayısıyla sabır denen faziletli hâl ortadan kalkmaktadır. Dünya sevgisi, hayırların kapısını kapatmıştır. Zenginler hırs ve gafletlerinden dolayı yardım ve infaktan uzaklaşmışlardır. Âlimlerin hali perişandır. İlim olarak sürekli ebcedle uğraşırlar. O kadar ki küçük bir çocuk bile bu ilme vakıf olsa, o bile elde ettiği bu ilmi satmaya çalışır.

Ey gönül bak kâinâta gör cihânın halini
 Âhır olmuşdur zamanın vadesi gözle bunu

Zira çok dürlü âlâmetler belürdi yir yirin
 Meşrik u magrib arası geydi cehlin zulmuni

Fakirin hâlin sorarsan pür-şikâyet Tanrı'dan
 Hırs-ı nefsin igvası-y-la şeytan almış sabrını

Hubb-i dünya balçığı-y-la yaptı hayrın kapusın
 Kaklamışdur hırs u gaflet agniyanın gönlünü

Âlemin ilmin sorarsan şöyledür bahsi müdâm
 Ebced örgense bir oğlan satmak ister ilmini (175/1-5)

Dünyaya hırs, tekke ve tasavvuf erbabını da bozmuş ve yaralamıştır. Sinan Ümmî müridlerden de pîrlerden de şikâyetçidir: Müridlerin mal ve mülk için mücadeleleri o dereceye ulaşmıştır ki bütün sırları if-

şa etmeye kadar işi götürmüşlerdir. Pirlerin gönlünde ölüm, âhiret ve öte dünya korkusu kalkmış, sözleri de bu duruma şahittir.

Hırs-ı dünyanın elinden bak müridin cengine
Açmak isterler meşâyih perdesinden sırrını

Pirlerin gönlünde yoktur hergiz ölüm korkusu
Sanki şol hub zamandır gözler-isen kavlini (175/6-7)

Ümmî Sinan âdetâ yaşadığımız zamana gelmiş, insanımızı ve toplumumuzu tahlil etmektedir. Onun sözlerinden yola çıkarsak; Ahlâk, hayâ ve edebden uzaklaşma had safhaya ulaşmıştır. Genç kız ve oğlanlarda hayâsızlık ve edepsizlik yaygınlaşmıştır. Örümcekler mescid kapılarında ağ bağlamışlar; zira imamların ve vaizlerin anlattıkları cemaat ve topluma tesir etmemekte ve o insanlar da bundan dolayı bir rahatsızlık duymamaktadırlar.

Ne hatunlarda hayâ var ne kız oğlanda edeb
Ne yigitlerde kemâlât var göreler fi'ilini

Mescidin kapularına yaptı evler ankebût
Çün cemaat yok imamın tesir itmezdür üni (175/8-9)

Adalet, hak ve hakikat hâkimlerin gönüllerinden uzaklaşmış; yöneticiler adaleti ortadan kaldırmışlar. Hâkimler de halka zulüm ateşiy-le muamele etmektedirler. Sinan'ın düşüncesinden zulüm, haksızlık ve gaflet dünyayı yakıp yıkar. Bunun sonucunda keder, kaygı ve sıkıntılar o kadar yaygınlaşır ki, hiç kimse kimsenin halinden haberdar olmaz. Herkes kendi derdiyle baş başa kalır.

Padişahlar dürdi adlin defterin yakdı oda
Saçdılar begler hâkimler halka zulmün odını

Zulm ü gafletden cihân uş tutuşup par par yanar
Gussasından kimse bilmez kimsenün ahvâlini (175/10-11)

Arif olanlar Şeytanın oyunlarını bilir. Onun oyunları cehaletin yaygınlaşmasına sebep olur.

Ârif olan bildi İblîs çerisinin cengini
Her kişinin üstine kılda havale cehlini (175/12)

Eğer yarını ve ötesi isteyenler var ise, Ümmî Sinan onlara elde tuttukları birikimlerini yığmamalarını, dağıtıp infak etmelerini önerir. Böyle yapanlar erenler ağacına çıkarlar ve orayı mekân edinirler.

Her kim ki ister yarını bıraksın elden varını
Dikdüm erenler dârını ber-dâr olursan gel beri (177/2)

İki yüzlülük ve riya, kaba sofuluk ve heva, Ümmî Sinan'ın gözüyle bakıldığında insanı yâre, sevgiliye ve dosta ulaştırmaz, yakınlaştırmaz. İki gözü yaşlı ve yüreği ince sevgili olursan gönül ilinde dolaşır-sın. Yaratana da kendisinden başkasını seveni sevmez, dost olarak kabul etmez. Ancak dünyayı terk eden bir kimse olursan o zaman erenler yolunda mesafe alırsın.

Zerk u riyâ zühd ü hevâ kılmaz seni yâre revâ
Yekdür dü çeşmi yaş olup dildâr olursan gel beri

Hak kendini sevenlerin gayrını sevmez sevdigin
Cânı cihânı terk idüp deyyâr olursan gel beri (177/3-4)

Hikmet ilminden nasiplenene marazlılar, Lokman'ın elinde şifa bulur, deva bulur. Aşk meydanında aşk şarabından içenler, hakikat âleminin sâkinlerinden olurlar.

İlm-i hikmetin zerresi varisliği geldi bize
Derd ehlinin Lokmanıyam timar olursan gel beri

Meydân-ı aşkın meyinin kâr-hânesidür kurdugum
Aşkın şarabından içüp hammâr olursan gel beri (177/6-7)

Ümmî Sinan, kendisini dost bağının mimarı olarak vasıflandırır. O, virane gönüllere dostluğun kıymet ve nimetini anlatır. Bundan nasip alanlar için, dikenlik ve çalılık olan alanlar gül bahçesine dönüşür.

Dost bağının mimarıyam virane dildür yaptığım
Geçüp haristan mülkini gülzâr olursan gel beri (177/8)

Beden kafesinden gönlü kemâla erdiren can mülkünü yakar ve yok eder. Aşk ateşiyle o yanar, yanar; kıpkırmızı ateş haline kalp olur. Canını ve kendini sevenler ise, Sevgili'ye kavuşamaz, ulaşamaz. Canı ve nefsi tatlı olanlara bunlar yabancılaşır ve başkalaşır ise, onlar da vuslata ererler.

Can mülkini yakmayanın mertebesidür mâ sivâ
Yakıp bu aşk odı ile pür-nâr olursan gel beri

Cânın seven irmeyiser ol canânın vuslatına
Sen dahı tatlu canına agyâr olursan gel beri (177/9-10)

Hayâl dünyasının bağına bağ olanlar, yiğit ve mert olurlar. Dünya nimetlerini terk edip sarık ve cübbeyi tercih edenler, gönül âleminin tâliplerinin arasına katılırlar

Nakş-ı hayâlin bağına bend olma ki merdân isen
Terk-i cihân u cübbe vü destâr olursan gel beri (177/11)

Dost bayramına herkes can ve kurban olamaz. Dosta cân olanlar, gerçek gönül şahı olurlar.

Sanma ki dost bayramına kurban iderler her cânı
Dosta yarar cânın olup serdar olursan gel beri (177/12)

Ümmî Sinan, fazilet ve erdem timsali kâmil bir insanı anlatır. Ona göre, mü'mine rahmet nazarıyla bakmayan şeytanın esiri olan kişi ve nefsinin bilmeyen kimse Müslüman değildir. Güzel amel işleyeninin amel-leri zâhirde kalırsa, onun yaptıklarının bir amacı ve faydası yoktur. Tak-

litçi insan, gösteriş ve görününe itibar eder. Aşk ateşiyle yanan, görünüşten uzak kimsedir.

Mü'mine rahm itmeyen şeytan müselman olmadı
Nefsini fehm itmeyen insan müselman olmadı

Sünneti zâhırde kalan kişinin yok sünneti
Rûh-ı insani dinen oğlan müselman olmadı

Ey mukallid nefsini kibre imaret eyledün
Gel bu aşkın nârına sen yan müselman olmadı (192/1-3)

Peygamberî yolu seçenler, Hz. Peygamber gibi fiiliyatta bulunur. Cehalet, tevekkül bahçesine uğramaz. Gerçek mütevekkil Hakk'a teslim olandır.

Hak Muhammed yolına girdüm diyen kimse bugün
Görmediyse söylese yalan müselman olmadı

Kılmadı Hakk'a tevekkül cahilin gör nefsin
Haml ider kim içmege ol kan, müselman olmadı (192/4-5)

Münkirin gözü hakikat âlemine kapalıdır. Onun gözleri zulmet perdesiyle ve setresiyle örtülmüş; cehâlet çemberiyle etrafı kapanmıştır. Can iklimi harap olanlara, nefslerinin sözü geçer. Tevhidden nasiplenmeyenlere sultanlık kapısı kapalıdır.

Ehl-i inkârın gözine gör ki zulmet perdesi
Kaplamışdur küfr-ile tугyân müselman olmadı

Nefsine fermân olup can iklimin eyler harab
Lâ diyüp illâ dimez ol hân müselman olmadı

Ey Sinan Ümmî dalâlet zümresinde kalma sen
Tevhîdi inkâr iden inan müselman olmadı (192/6-8)

Ümmî Sinan, nefs ve şeytanın ayartmaları ve tuzaklarına karşı gönül ikliminin tâliplerini ikaz eder. O, öncelikle Nasîr'in yardımından meded umarak başlar. Nefs, insana karşı en tehlikeli düşmandır. Nefsin ağına hapsolana, hiçbir öğüt ve nasihat fayda vermez. Hırs ve gaflet, âdemoğlu için iki tehlikeli zehirdir. Bu iki rezilet, insanı zavallı ve bîçare duruma gark eder. Nefsle birlikte Şeytan da ayartmak ve saptırmak için her an çalışma ve uğraş içindedir.

Ya Rabbenâ ferd ü ahad nice yuna yüz karası
Lutf idüben eyle meded senün elinde çaresi

Nefsim bana olmadı yar çün eydürem âh ile zâr
Hiç öğüdüm kılmadı kâr Allah için onarası

Bagladı hırsa özimi kapladı gaflet gözümü
Udli düşürdi yüzümü oldum anun avaresi (193/1-3)

Rahmân'dan müsaadeli Şeytan, insanları ayartmak için takip eder ve fırsat kollar. İnsan her dâim Şeytan ile nefsin hile, tuzak ve düzenbazlıklarından Âlemlerin Rabbi ve Yaratıcısından yardım ve inayet dilemelidir.

İblîs gelüp tedbir ide hannâs ile el bir ide
Yani ki Hak'dan dur ide ister beni aparası

Nefs yoluma tuzak kurar ol beni yolumdan ırar
Ya Rab elinden sen kurtar oldum anun mekkâresi (193/4-5)

Nihayetinde Ümmî Sinan'ın dediği gibi, Kerîm'den kerem ve ikram dilemenin dışında insanoğlunun yapacağı başka hiçbir şey yoktur. Kerem Sahibi'nden kerem istemek, kerem ummak ve bunun sonunda kerem ehlinde olmak; maksuda ulaşmak ve menzile vâsıl olmak için yegâne yoldur. Aksi takdirde keremsiz çemberinin/zincirinin kirlenmiş halkaları arasına katılmanın ızdırabı yaşanır.

Kerem ehli kerem kılmak keremdür
Keremsizden kerem ummak kir emdür (199)

KAYNAKÇA

- A. Azmi Bilgin, “Ümmî Sinan’ın Hayatı ve Eserleri, Ümmî Sinan Divanı’nın İncelenmesi, Ümmî Sinan Divanı’nda Tasavvuf”, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)* içinde, haz: A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000, VII-LXXXIII.
- Ümmî Sinan Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin)*, haz: A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000, 1-269.

SİVAS'TAN EYÜPSULTAN'A GİDEN YOL SİVASİLERİN GÖNÜL SEYAHATI*

Osmanlı'nın ilim ve kültür hayatı, yüzyılların kendisine kazandırdığı donanım ve tecrübeyle medeniyetlere “numune” olan bir bilim ve irfan medeniyetidir, yani “medeniyetlerin medeniyeti”dir. Zira Osmanlı medeniyeti; Yunan, Roma, Bizans, İran-Sasanî, Emevî, Abbâsî, Endülüs ve Selçuklu medeniyetlerinin en yüksek mertebede sentezi olan bir uygarlıktır.

Bu medeniyetin en hayatî organları, ona ve ondan öncekilere çoğunlukla yönetim merkezliği yapmış olan şehirlerdir: Konya, Kayseri, Sivas, Amasya, Bursa, Edirne, İstanbul vb... ismi geçen şehirler, aynı zamanda ilim, irfan ve kültür merkezleridir. Bu şehirlerden Sivas ve İstanbul, ele alacağımız mevzu bağlamında önem kazanmaktadır. Çünkü İstanbul ve Sivas, her ikisi de kadîm birer şehirdirler.

İlim ve âlim ocağı olan bir şehir olarak Sivas, çok sayıdaki ulemayı ve ümerayı kendi bünyesinden çıkarmış ve yetirmiştir. Sivas'tan İstanbul'a gelerek tefekkür tarihimizde Sivasîler olarak anılan ailenin Osmanlı ilim ve kültür dünyasına fikrî ve içtimâî katkısı, kayda değer bir ehemmiyet göstermektedir. Makale çerçevesinde Sivasîler'den (kı-

* “Sivas'tan Eyüpsultan'a Giden Yol Sivasîlerin Gönül Seyahati”, *Sultan Şehir*, sayı: 14, Kış 2012, 118-123.

sıtlı olarak) Şems-i Sivasî, daha geniş bir şekilde Abdülmecid Sivasî ve Abdülehad Nûrî Sivasî'den söz edilecektir. Ayrıca Sivas'ta çıkan Sivasî ailesinin "özel bir davet"le İstanbul'a gelişi ve bu gönül yolculuğunun yansımaları üzerine birtakım notlar düşülecektir.

Sivasîler'in öncüsü kabul edilen ve aslen Zileli olan Şemseddîn (ö.1597), Sivas'a gelerek burada irşad faaliyetlerini sürdürür. Bu mekân değişikliğinden sonra, artık o Şems-i Sivasî olarak anılacaktır. On yedinci yüzyılda, Halvetî yolunun Seyyid Yahya Şirvanî'ye dayanan dört ana kolundan biri Şemsiyye'dir. Şems-i Sivasî, zahirî ve batınî ilimlerde otorite olup, ârif, riyazet ve takvâsıyla meşhurdur. Kanunî, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed zamanlarında İstanbul'da vaaz ve irşadla bulunmuş ve hepsinden saygı ve hürmet görmüştür. Şems-i Sivasî, padişahların yanında ulemadan da kendisine büyük teveccüh yöneltmiştir.

1. GÖNÜL CİHADINDAN SAVAŞ MEYDANINA GİDEN YOLCU: ŞEMS-İ SİVASÎ

Sûfî ve mutasavvıfları, dolayısıyla tasavvufu miskinlik, tembellik ve atalet, başkasının sırtından geçinen güruh olarak nitelendirenler için, Şems-i Sivasî iddialarını ters yüz edecek bir önemli bir modeldir.

Zira Şems-i Sivasî, 76-77 yaşlarında III. Mehmed'le birlikte Eğri Seferi'ne katılmıştır (1597). Bir müddet İstanbul'da kalmış, yaşlılığı sebebiyle seferde çok zahmet ve sıkıntı çekmiş, soğuktan da etkilenen vücudu, direncini kaybeder (1519-1597). 1597'de Sivas'ta vefat eder, 60 binden fazla kişi cenaze namazını kılar.

Şemsiyye, Sivas'ta Şems-i Sivasî'yle, İstanbul'da ise yeğeni ve hali-fesi Abdülmecid Sivasî ve Abdülehad Nûrî Sivasî ile temsil edilmiştir.

2. IV. MURAD'IN BELİNE HZ. ÖMER'İN KILICINI TAKAN SİVASLI: ABDÜLMECİD SİVASÎ

Abdülmecid Sivasî (1563-.....); âlim, vâiz, şair ve mutasavvıftır. Hatt-ı Hümayunla III. Mehmed'in daveti üzerine, Osmanlı'nın mer-

kezi payitaht İstanbul'a gelir. Halka karşı etkili irşat siyaseti yürütür. Kadızâdelilere karşı sûfleri ve tasavvufun ilkelerini ilmî şekilde anlatır ve savunur, cevaplar verir, mücadele eder.

Şemseddîn Sivasî'den Arapça ve Farsça gibi alet ilimleriyle şer'î ilimleri öğrenen Abdülmecid Sivasî, Sultan Selim Camii yanındaki Yavsî Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Bu tekke ilginçtir; Kilise'den dönme olan bu tekkenin ilk kurucusu, Ali Kuşçu'nun damadı ve Şeyhülislâm Ebussuud'un babası Bayramî şeyhi Muhyiddîn İskilibî'dir (1514).

Abdülmecid Sivasî; Sunullah Efendi, Ayasofya, Fatih, Sultan Selim ve Sultanahmet camilerinde vaaz ve irşad faaliyetinde bulunmuştur. Sultanahmet Camii'nin temel atma töreninde (1609) padişahın daveti üzerine Necmeddîn Hasan Sünbülî Efendi ve Aziz Mahmud Hüdâî'yle birlikte dua etmiştir.

Sultanahmet Camii'nin açılışında (1617) sonraki ilk cuma vaazını vermiş ve vefatına kadar 23 yıl bu görevi devam ettirmiştir. Abdülmecid Sivasî, İstanbul'a geldikten sonra, Sivas ve Bursa'ya iki sürgüne muhatap olmuştur. Bu iki sürgün ve hac dışında (üç defa) İstanbul'dan ayrılmamıştır. Vefat ettiğinde Eyüp Nişancı'sındaki kabrinin üzerine IV. Mehmed'in annesi Mahpeyker Sultan (ö.1651) türbe yaptırmıştır. Rivayetlere göre Hanım Sultan, gördüğü rüya üzerine bu türbe inşaatını gerçekleştirmiştir.

Sayısı yirminin üzerinde olan eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça telif eden Abdülmecid Sivasî'nin kırk bir halifesi olmuştur. Mısır, Şam, Safranbolu, Gümölcine, Amasya, Karadeniz Ereğlisi, Gölcük ve Karamürsel'de halifelerinin bulunması, İstanbul dışındaki etkisine işaret etmektedir.

Ayasofya Camii yakınlarında bir evde oturan Abdülmecid Sivasî, Padişah'ın isteği üzerine Ayasofya Camii'nde vaaz vermeye, hadis ve tefsir okutmaya başladı.

Abdülmecid Sivasî, tarikatlara karşı taassupla mücadelenin yanında Bayramî Melâmîlerinin (Hamzavîler) ve İdrîs-i Muhtefî'nin Ehl-i Sünnet anlayışına aykırı düşünce ve uygulamalarını şiddetle eleştirmiştir. İdrîs-i Muhtefî'nin, bu tavır içindeki Abdülmecid Sivasî'yi kendisine bağlı olan vezir Kayserili Halil Paşa'ya şikâyet ettiğini, bunun üzerine Abdülmecid Sivasî'nin Bursa'ya sürgün edildiği söylenir.

Abdûlmecid Sivasî'nin yirmi beşten fazla eseri bulunmaktadır. Onun eserlerine bakıldığında, düşünce ve ilim tarihine katkısının da ortaya çıkmaktadır. Bunlar fıkıh, kelam, tasavvuf, edebiyat, hadis, tefsir, İslâm tarihi gibi çok farklı alanları içermektedir. Padişah I. Ahmed'in emriyle yazdığı eser *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâ'* da, rüşvet, cehalet, riya gibi kötü huyların taklid-i imanın bir sonucu olduğunu söyler. Bunlardan kurtuluşun ise Hakk'ı halka tercih etmekle, her şeyde orta yolu bulmakla mümkün olacağını belirtir.

Abdûlmecid Sivasî, bir mutasavvıf olmasına karşın, Mu'tezilî müfessir Zemahşerî'nin tefsiri *Keşşâf*'ı okutur. Bunun için de amcası Şems-i Sivasî'den icazet aldığını bildirir.

İstanbul'a geldikten sonra, Abdûlmecid Sivasî, bir taraftan tekkesinde müridlerini irşada çalışırken, diğer taraftan İstanbul'un merkez camiilerinde vaazlarıyla halkı irşad etmektedir. Dolayısıyla o, tekke ile halk arasında bulunurken birini diğerine tercih etmemiştir.

Devrin idarecileriyle, özellikle padişahlarla iyi ilişkiler içinde olan Abdûlmecid Sivasî, her şeye rağmen toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş, düzeltilmesi konusunda devlet adamlarını yazılı ve sözlü uyarmıştır. Padişah ve devlet erkânı, Abdûlmecid Sivasî'nin fikir ve düşüncelerine başvurmuştur. O da gördüğü yolsuzluk ve haksızlıkları açıkça söylemekten çekinmemiştir.

Abdûlmecid Sivasî'nin padişahların nezdindeki yeri üst düzeyde bir konumdadır. Nitekim Sultan Ahmed Han, Abdûlmecid Sivasî'nin cuma günlerinde vaazlarında bulunmuş; IV. Murad, sefere çıkarken, Abdûlmecid Sivasî padişahın beline Hz. Ömer kılıcını bağlamıştır.

3. ULEMA İLE HALKA BİRLİKTE VAAZ VEREN SİVASLI: ABDÜLEHAD NÛRÎ SİVASÎ

Kelamcı, fakih, sûfî ve vaiz olan Abdülehad Nûrî Sivasî (1594-1651), annesi ve iki kardeşiyle dayısı Abdûlmecid Sivasî'yle birlikte III. Mehmed'in davetiyle İstanbul'a gelmiştir. Abdülehad Nûrî'nin eğitimini, Abdûlmecid Sivasî vermiştir. Yirmi yaşında kitap ve risale telifine başlamıştır. Kırk halveti peşpeşe çıkarmıştır. Dayısı onu Mi-

dilli Adası'na halife nasb ve tayin etmiştir. Adada çok sevilmiş ve ilgi görmüş, 70 kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kendisine Fatih Sultan Mehmed Camii'nde kürsi şeyhliği verilmiştir. Dolaşısıyla cuma günleri halka vaaz vermeye başlamıştır. Akabinde Bayezid ve Büyük Ayasofya camiilerinde vaaz ve irşad görevlerini yerine getirmiştir. Vaazlarına, halk, ilim erbabı ve bazı müderrisler katılmışlardır. Yüz kadar ilim erbabı, kalabalık halkla beraber vaazlarını ellerinde kitaplarla takip etmiştir. Halk, sorularını, ders sonunda kendisine ulaştırmıştır.

Kur'ân tefsiri yapan, her ayeti uygun bir hadis-i şerif ve hikâyelerle süsleyen; *Beyzavî* ve *Keşşâf* gibi tefsirleri takip eden Abdülehad Nûrî, 15 sene aktif vaizlik yapmıştır. Sarayın gönderdiği 15-20 doktor, vefatından önceki tedavisinde bulunmuştur. Cenaze namazına kırk binden fazla cemaat katılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Sivasîler gerek halk gerekse yönetim nezdinde çok itibarlı âlim ve âriflerden olmuşlardır.

Zâhir ve bâtın ilimleri birleştirmiş bir mutasavvıf olan Abdülehad Nûrî, önemli ilim adamlarından zâhirî ilimleri öğrenmiştir. Eserlerinin büyük kısmını Arapça olarak kaleme almıştır. Döneminde Kadızâdeliler veya Fakılar olarak bilinen tasavvuf karşıtı vâizlere karşı Sûfiyenin cevabını vermiş, onların görüşlerini reddeden ciddi ve ilmî eserler telif etmiştir. İslâmî ilimlerin yanında tekkesinde çeşitli ilimleri öğretmiştir. Vaizlik döneminde, Kur'ân tefsiri yapmış; Arapça ve Farsça eserler vermiş; 40 civarında ilâhîsi bestelenmiştir. Abdülehad Nûrî'nin eserlerinin neredeyse tamamının yaşadığı devrin şartları doğrultusunda Kadızâdeliler – Sivasîler tartışmasıyla ilgili olduğu görülmektedir.

Abdülehad Nûrî, Kadızâdeliler'in yaptığı gibi meydanlara çıkarak insanları dışlayıcı, ilmî olmaktan uzak konuşmalar yapmaktan ziyade, uzlaştırmacı olmayı ve dostlarına konuyla ilgili eserler yazmalarını önermiş, kendisi de bu yöntemi tercih etmiştir. Abdülehad Nûrî, hem ilim hem de tasavvufî açıdan yaşadığı dönemin önde gelen âlim ve sufîlerinden biridir. O her iki alanda da değerli eserler vermiştir.

Fatih Sultan Mehmet Camii'nde, Abdülehad Nûrî vefatından bir yıl öncesine kadar yirmi beş yıl aralıksız resmî vaizlik görevini sürdürmüş; vaaz ve nasihate kürsülerden devam ederken Mehmed Ağa Tekkesi'nde şeyhlik vazifesini devam ettirmiştir.

4. FATİH CAMİİ'Nİ KENDİSİ DİNLEMeye GELENLERLE DOLDURAN VAİZ

Fatih Camii'nde, Abdülehad Sivasî'yi dinlemeye gelenler o kadar çok olur ki, geç gelenler, caminin dolmasından dolayı geri dönerler. Yüz kişi ellerinde kitapları ile ders takibi şeklinde sohbeti dinler ve sorunlu veya anlaşılmayan kısımları vaaz sonrası sorar ve öğrenirlerdi. Kâğıt göndererek soru soranların suallerine halkın anlayabileceği şekilde cevap verir; soru tasavvufun inceliklerine yönelik olursa camide bulunan bütün cemaatin anlayamayacağı veya bazılarının yanlış anlayabileceği şekilde bir soru olursa, soranı kendi odasına özel olarak davet ederdi.

Vefat ettiğinde, Abdülehad Nûrî'nin cenaze namazına kırk bin kişi katılır. Mirasında/terekesinde bir boy kürk, bir beyaz suf, bir aba, hırka, bir iki çift kaftan, bir-iki sarık, birkaç seccade, teşbih ve asa kalmıştır.

İlim ve irfan ehli, keramet sahibi, rüya tabiri ilmine vâkıf bir sûfî olan Abdülehad Nûrî, otuz beş yıllık şeyhlik müddetinde yirmi binden fazla kimseyi tarikatına kabul ederek biatlarını almış ve elli kadar halifesi olmuştur. Ancak Sivasîye tarikatı, İstanbul ve Anadolu'da kısa sürede yayılıp etkin olmakla birlikte uzun süre devam edememiş ve fazla yayılamamıştır.

Sivasîler hareketinin, sûfî bir hareket gibi görünmelerine veya en azından öyle bilinmelerinin aksine, kendilerini tekke içine hapsetmediği ortaya çıkmaktadır. İlim, irfan ve düşüncüyü tekke-cami ayırımı gözetmeden doğrudan muhataplarına yönetici ve halka ulaştırmışlardır. Onları farklı kılan diğer bir hususiyet de, salâtin camiilerinde, -kendilerinin bir talebi olmaksızın- boş yer bırakmayacak derecede büyük kitlelere bilgi ve hikmeti ulaştırmalarıdır.

Tasavvufî bir hareket olmasına rağmen, Sivasîleri farklılaştıran bir diğer özellik; aklî tefsirin (dirâyet) önemli örneklerinden ve üstelik Mu'tezilî olan Zamahşerî'nin *Keşşâf*'ını takip edip, onlardan hareketle cemiyet, cami ve tekke erbabına fikirlerini ulaştırmalarıdır.

Sonuç olarak Sivasîler, iç ve dış karışıklıkların yoğunlaştığı bir dönemde ilim, irfan ve tefekkürü kendileri için yol işareti kabul etmiş; sistematik ve disiplinli çalışma ve irşada ehemmiyet vermiş; bunun kar-

şılığında hiçbir bedel ve ikbâl beklemezsizin hizmet etmiş; tarihimizde ve günümüzde zihin ve gönül dünyamıza dinamizm kazandırmış; düşünce ve görüşlerini şiddete dökmeden/indirgemeden ilmî metotlarla seslendirmiş; vaaz kürsülerinde soru kâğıtlarıyla/pusulalarıyla soru alacak kadar halkla içiçe kalarak onları yetiştirmiş; çok ileri yaşlarda savaşımlara katılarak tasavvufun ve tekkenin miskinlik ve atalet merkezleri olmadığını göstermiş ilmî, irfanî, entelektüel ve dinamik bir düşünce ocağı ve hareketidir.

KAYNAKÇA

Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *TKA*, XVII-XXI/1-2, 1983.

Bilâl Kemikli, *Dost İlınden Gelen Ses*, İstanbul 2004.

Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasîler-Kadızâdeliler Mücadelesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998.

Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivasî*, Ankara 2000.

Cengiz Gündoğdu, “Sivasî, Abdülmecîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII.

Ferhat Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Söfular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *GÜİFD*, 2002/1.

Hüseyin Akkaya, *Abdülahad Nuri ve Divanı*, İstanbul 2003.

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahak*, çev: O. Şaik Gökyay, İstanbul 1993.

Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (17. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

Necdet Yılmaz, “XVII. Yüzyılda Ulemâ-Meşâyih Münasebetleri”, <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu-8-360.html>. (10.05.2011)

Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV.

AHMED PAŞA’NIN GÖNÜL DÜNYASINDA HİKMET VE AŞK*

*a*şkın âlemin Var Edicisi, Ahmed Paşa’nın divanında önemli bir yer tutar. Zira cânı ve teni halk eden Hâlık, her var olana can ve ruh bahşeder. Nihayetinde âlemler varlık âleminde tecessüm eder. Toprak sultan olurken, O’nun kudreti, sultanı da toprak etmeye muktedirdir. Nizam ve düzen, her şeye güç yetirebilen Kadîm’in eseridir. İlkbaharın zuhûru, haşr’ın zâhir işaretlerinin habercisidir. Nitekim hatasız ve yanlışsız Hükmedici (Hâkim), her işte intizam ve ahengi, varlık dünyasında tezahür ettirir.

Kitâb-ı sun’-ı Yezdân bî-hatâdır toğru bak Ahmed
Kalem yazmadı levh üzre çü bir harf-i siyâh egri (331-7)

Allah, rahmeti ve gazabını dilediğine yöneltir, dilediğinden azad eder. Hakikatte her var olan ve var edilen, Sonsuz Olan’a şükretmekle mükâfatlandırılmıştır.

* “Ahmet Paşa’nın Gönül Dünyasında Hikmet ve Aşk”, *Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli Bursa 2010.

Ger hamd ederse haşre dek efrâd-ı kâinât
Dilli dilince Hâlika her dem hezâr bâr (41-5)

Yine de nimetler karşısında, yaratılanların yapacağı fazla bir şey yoktur. Zira lütuflar âlemi o kadar geniş ve sınırsızdır ki, şükürler onlar karşısında çaresiz kalmaktadır. Küçük âlem olan insan, büyük âlemin karşısında güçsüz ve naiftir. Âlemleri yaratan karşısında ise, hiçliğe dũcâr olur.

Kimim ben ki medhini sevdâ kılâm
Bu na'ma-yi bî-haddi ihsâ kılâm (2-8)

Cevâd'ın (Sonsuz Cömert Sahibi) ikramlarının sınırsızlığı, bütün mahlûkatı kuşatır ve sarmalar. Cemâl ve Celâl olan Allah'ın bağışlaması ve affı o kadar hadsizdir ki, kulları bile bu tarifi mümkün olmayan cömertlikle kendilerinden geçerler. Bu bir öyle cömertlik ki, kul bunun karşısında günah işlemeye bile yönelebilir. Ama her kötü ve şerri, Sonsuz Affedici, bağışlayacaktır. Israr olmadıkça ve tekrar tekrar işlemedikçe...

Eger mücrim olmasa ey Zü'1-celâl
Kime afvın edeydi arz-ı cemâl (2-43)

Allah'ın zatı, Ahmed Paşa'nın dilinde, sır ve nur kavramlarıyla terennüm eder. O bu yaklaşımıyla sûfilerin düşünceleriyle paralel bir konumda yer alır. Hak Teâlâ yaratılmışlarda nur olarak tecellî eder. Onun aşkın sırrını her beşer anlamaz; ancak sırra lâîk olanlar ve onu hak edenler buna nâil olurlar. Onlar da hikmet ehliden başkası değildir. Hikmetli sözler, aynı hikmet anahtarları gibidir. Hikmet yolunda Hakk ve hakikate ulaşmada, var olan sır, perde ve setreler kalkar; Hudâ'nın sırrında bir sır olunur.

Göstermege yir ehline dîdârı nurını
Ayine virdi Tanrı Te'âlâ senün gibi (4-3)

Sen ol âyîne-i nûr-ı hüdâsın
Ki her bir sûrete ma'nî-nümâsın

Dilin hikmet kilîdinin dilidir
Emîn-i Mahzen-i sırr-ı Hudâsın (9-1, 2)

Yaratılmış ve varlık alanında mekân bulmuş her şeyde Hakk'ın işareti ve remizleri gizlidir. Onu keşfedecek olanlar sırra vakıflar olanlardır.

Dîde-i Ahmed görür nûr-ı cemâlinde İlâh
Nakş-ı dil-keş merdüm-i bînâyâ nakkâş andırır (82-7)

Sırra vâkıf olanlar, ancak ehl-i İslâm'dan bir güruhtur. Onlarda merhamet, yardımlaşma ve doğruluk istikamet üzeredir.

Dedim kaddîn dil ü dîn-i müselmânlar gibi doğru
Hat-ı tersâ gibi ne içündür ol zülf-i dü-tâh egri (332-4)

İslâm ve Müslümanlık, Ahmed Paşa için, önemli vasıflardır. Şairimiz bu noktada Müslümanlıkla kâfirlik arasındaki farklılıkları şeklen ele alma yoluna gitmez. Onun için önemli olan iç ve gönül halinin ne olduğudur. Zünnârını kesip kalp dünyasındaki pranga ve zincirleri çıkaran “velî” bile, hakikat yolcusu olmaktan uzaktır.

Zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz
Zünnârını kesmiş velî dahi müselmân olmamış (128-4)

Şehidlik ve şehâdet makamı, Ahmed Paşa'nın mevzuları içerisine dâhil olur. Şehâdet kavramı, kelime-i şehâdet için de kullanılır. Yâre ve Sevgili'ye ulaşma yolunda can vermek; hem şehâdet mertebesine vasıl eder, hem de kelime-i şehâdeti zikretmeye vesile olur. Âşıқта gerçekleşen şehâdet, sevgilinin yüz ve simasıdır.

Yâr el uzattı katlüm için ben yüzün görüp
Parmak getürdüm uş ki şehâdet hemîn ola (7-6)

Âşğın şehadet şerbeti içip şehitlik mertebesine nâil olması, sevgili veya onun gamzesiyle gözleridir. Şehâdet, bir başka beyitte, ölümün

kâfir elinden olması ve mezarına nur yağmasıyla ilgili halleri ifade eder. Bir kâfirin müslümanı şehid etmesi gibi, sevgilinin gamzeleri de âşıkı çarpar, perişan eder ve onu öldürür.

Çün şehîd eylersin ol gamze ile hey kâfir beni
Bârî nûr insün mezâruma güzer kıl dâima (3-4)

Ahmed Paşa'nın dünyaya olan düşkünlüğünü dengelemek için, bu zafiyetini bir himmet olarak temenni eder. O dünya heva ve hevesinden uzak durmayı, ancak dünyevî emellerinin gerçekleşmemesi durumunda talep eder. Her şeye rağmen, Ahmed Paşa, mistik âlemin derin teemmül cephesinde yer almaz. Vuslata ermek arzusuna, dünyaya düşkünlüğü engel olur. O yalnızca yönelir, yaşayanlara hayran olur ve yeri geldiğinde şiir sanatında sûfilik tabir, kavram ve temsillerinden yararlanır.

Ya irgür ben mürîdüni murâda
Ya gönlümden çıkar dünyâ hevâsın (10-1)

Sevgilinin güzelliğinin özü ve mahiyeti, aslında nurdur. Böyle bir halin içinde kaybolmak ve yok olmak, onu tahammülsüz bırakmaktadır.

Pertev-i nûr-ı tecellîden ko yansın cân ü dil
Var Ahmed ben bugün müştâk-ı dîdâr olmuşum (216-5)

Tecellî nârında yanan ve nurunda aydınlanan âşık için, cezbenin hâsıl olması sevgilinin cemâli, yüzü, yanağı ve saç sebebiyledir.

Dâm-ı hicrânın sıdı dil murgunun bâlin velî
Cezbe-i şevk-ı cemâlin uçurur bî-bâl anı (351-6)

Ahmed Paşa'nın, salt rasyonel akla bakışı genellikle olumsuzdur. O, akıl için “hurde-bin, hayran, bîgâne, perakende-hal, şikest” gibi sıfatlarla birlikte, “ermemek, hikmetle bulamamak, perişan olmak, yankmak, mahrem-i suhan aşına olamamak, dağılmak, kasid olmak” gibi ifadeleri kullanır.

Şairin bu ifadeleri çoğunlukla aşk, güzellik ve ızdırab unsurlarıyla karşılık bulur.

Hüsn her bir cârihimde gizledi bin genc-i aşk
Akl mîzânın şikest etti bu hüsnün kesreti (350-8)

Âşık, içinde bulunduğu hal üzerine sevgilinin yardımına müracaat eder. Aslında sevgiliden istediği, himmet veya inâyetdir. Ancak burada kastedilen manevî yardımdan başka bir şey değildir. Âşık, sevgilinin katına ulaşmak ve onun yanında önemli bir yer edinmek için himmet ve inâyet arayışı içerisinde.

Vaslına ermeğe Ahmed'de liyâkat yok ise
Bir inâyet nazarın kıl ki liyâkat getire (258-4)

Himmet ve inayet, arzulanan kişinin bir nazarıyla gerçekleşmektedir. Ahmed Paşa'nın kastettiği himmet, dünyevî himmet anlamındadır.

Âşık olan kişi, Ahmed Paşa'nın zihninde, cemâle âşık olandır. Buradaki güzellik, daha çok soyut bir güzelliği ifade etmektedir. Maddî bir güzellik onu cezbetmez. Nitekim âşık ile zâhid arasındaki en önemli fark, bu hususta gerçekleşir. Âşıkın meşrebi açık ve samimi bir şekildedir. Onun maddî âlemle bağı kalmamıştır. Zaten maddî ve dünyevîlikten uzak olan aşk, gerçek âşıklara özgü bir hali anlatır/resmeder.

Zâhidâ kûyunu terk ettiği budur Ahmedün
Âşık-ı sâdık hemân kalmak gerek dîdârda (284-7)

Aşk âleminde, aşka gönül veren âşıkın gıdası gamdır; o ondan beslenir. Aşka değer katan; gam, keder ve hüzündür. Bu hal, âşıkı geliştirir ve kemâle erdirir.

Gam çekmeyince kıymeti artar mı âşıkın
Kan yudmayınca buldu mı hiç i'tibâr lâ'l (12-6)

Âşık, nazlı ve pasif kişidir; lütfu ve ilgiyi sürekli sevgiliden bekler. Kargaşa ve telaş onda bulunmaz. Onun sevgili ile olan münasebeti ve

muhabbeti hayâl üzerine dayanır. Hayâl; âşık için sağlam, zevkli, sadık ve sakın bir avuntu ve tesellîdir.

Tabi ile ıyd eylemekten hazzı yoktur âşıkın
Ki ol hayâlinle eder bir demde bin pinhân ıyd (34-12)

Sevgiliye olan düşkünlüğü, âşığı her türlü kötülük ve belaya tahammül ederek katlanmasına mecbur bırakır. Âşık, başına gelen her türlü felâket ve musibete karşı aşk ve sevgisinden, dolayısıyla sevgiliden asla vazgeçmez, uzaklaşmaz. Zira onun için iki yol veya iki kapı vardır. Ya sabredercek ya da mekân değiştirecek, sefer edecek.

Kıldım belâ-yi âşk ile ben mübtelâ sefer
Meşhûrdur ki âşık ya sabr u ya sefer (73-1)

Yine sabretmek zordur, meşakketlidir ve ızdırab vericidir. Ancak güzellerin mesleği, âşığın sabrını bitirmek ve yok etmektir. Âşık, onun için aşk ve muhabbet yolundan tehlike ve meşakket vardır diye ayrılmaz. Nitekim aksini düşünen ve hayâl eden, hakikî âşık olarak görülmez/kabul edilmez.

Ver aşka gönül gam yeme âşık mıdır Ahmed
Endîşe kılan aşk yolunun hatarından (238-7)

Âşık, sabır ve tahammülün zirvesine ulaşır; istikametinden asla ayrılmaz. Karşılaştığı bütün engelleri aşar, her bir engel onun için yeni bir hayata doğru yürüyüştür. Ancak âşığın ölümü sevgiliden ayrılık; nihâyetinde ise hicrandır. Onun bu durumu, çok ilginç bir hali tasavvur ettirir. O, ölüm ile yaşam arasında gel-git yaşayan bir varlığa dönüşür. Sevgiliden gördüğü karşılık, âşık için hayatî derecede önem arz eder. Çünkü âşık, sevgilisinin çekim alanına girmiş; dolayısıyla ona bağlanmış ve onu vurulmuştur. Sevgilinin hal ve hareketlerinden bir kısmı âşığı öldürür, bir kısmı da diriltir ve hayat verir.

Âşık şûridesin gâh öldürüp geh dirgüren
Gamze-i düzdîdesiyle hande-i pinhândır (89-7)

Âşık, güçsüzdür; söz hakkı yoktur; tabîî bir varlıktır. Onun güç aldığı tek merkez, gösterdiği ve katlandığı sabır ve metânettir. O, sevgiliden gelen her şeye rıza gösterir. Bela da gelse, lütuf da gelse, âşık rızâ makâmındadır, sabreder ve tahammül gösterir. Nitekim âşığa sadece sevgili değil, zaman ve talih de zulmeder.

Devrân güzelleri nice meyl etsin Ahmed'e
Ki uzattı zulm elin ana devrân dedikleri (325-7)

Âşık, Ahmed Paşa'nın gözünde, bülbüldür. Sevgilinin yüzü, yanığı güzelliği ve endamı güle veya gül bahçesine benzer. Bülbül, gülün ve gül bahçesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bülbül olmadan gül bahçesi olmaz ve gülün güzelliği fark edilmez. Zaten bülbülün âh u feryadına ve övgülerine göre, gülün güzelliğinin derecesi ortaya çıkmaktadır.

Bahâr-ı hüsnün Ahmedsiz geçirme
Ki bülbülsüz gül-i handân yaraşmaz (112-6)

Bülbülün sanatını icra etmek için gülü ve onun bulunduğu yeri aradığı, âşık da sevgiliyi veya onun bulunduğu yeri arar ve gözler. Sevgiliyi gördüğünde onun güzelliğini övmek, şarkılar söylemek ve âh u feryâd etmek, herkesi olduğu gibi bülbülü de şaşırtır. Bülbül nasıl kafes içinde ise, âşık da, aşk veya gam kafesine girmiştir. Kafes içinde olmak, hakikatte güzel sesli olmak sebebiyledir.

Düşürdü Ahmedî kafes-i aşka lutf-u tab
Bülbülleri esîr hoş-âvâz ider dirig (140-8)

Ahmed Paşa, âşığın içinde yaşadığı hali tasavvur etme yeteneğine sahip olan bir âşık şair olarak, kendisini daha çok bülbüle benzetmeye çalışır; övme yoluna başvurur.

Ahmed gazeliyâtına öykünme bülbül
Birkaç kelimât itti ki gonca güle yazdı (344-5)

Âşık, sevgilisini güzel vasıflarını methederek bülbülleşir. Bülbülün övgüleri üzerine nasıl goncalar açılır ve gül olursa, ya da onun âh u zârına cevap veremeyen gül, nihayetinde sanki bu âhların yerini bulmasıyla dökülür ve güzelliğini yitirirse, âşık ile sevgili arasında da aynı durum hâsıl olur.

Ahmed yüzüne karşı figân etme sakın kim
Gül hırmenini yile verir bülbülün ahı (339-7)

Âşık ile sevgili, bülbül ile gül ilişkisi yeri geldiğinde gülmek ve açılmak manalarına işaret eder. Bülbülün güle olan aşkı ortaya çıktıkça, bülbül de bunu söyledikçe gül gonca halini bırakır açılmaya başlar. Tıpkı sevgilinin, aşığa gönül verip tebessüm etmesi, gülmesi ve konuşmaya başlaması gibi.

Nâle kılduğınca Ahmed goncasının güldüğü
Bu ki bülbüller figân ettikçe gül handan olur (80-5)

Âşık, kendisini bülbüle benzetirken bunu bir üstünlük hissiyâtıyla yapar. Sevgilinin yüzü gül olmakta ve âşık bu güzel karşısında heyecana gelip kendinden geçmekte methiyeler söylemekte ve iştiaqla inlemekte ve feryat etmektedir.

Gül yüzün şevki ile görüb Ahmed'ün nâlişlerin
Rahm edip feryâd eder murg-ı hoş-âvâlar bize (274-7)

Ahmed Paşa, âşığı güle benzettiği gibi, bazı yerlerde âşığı pervane de benzetir. Pervane, ışığa doğru hareket eder, onun etrafında döner, nihayetinde kendini ışığın yoğunluğu içine atarak yakar, feda eder. Âşık da pervane gibi, sevgilinin yüzü ve yanağı (sem, چراغ) içinde yanar, kavrulur, yok olur.

Çün cemâlün sem'ine pervanedür Ahmed bugün
Âkibet 'ışkun odına yanasıdur dostum (197-5)

Âşık, aynı zamanda bir aynadır. Çünkü içinde bulunduğu gönül hali ve vaziyeti itibariyle böyle bir durumdadır. Sevgilinin güzelliği, âşığın

hal ve yaşantısı üzerinde sınırsız bir tesire sebep olmaktadır. Onun için, sevgili ne kadar güzel ve şuh ise, âşık da o nisbette perişan olacak ve kendinden geçecektir.

Hâl-i Ahmed hüsnüne ey meh temanı âyinedür
Hüsnüni seyretmeğe bari nazar kıl dâima (3-12)

Gönül de, âşığın sırdaşlarından biridir. Belki de en yakın dostudur. Çünkü gönül “âşıkın arzu ve istek, daha doğrusu aşk ve güzellik konusunda önüne geçemediği iç kuvvetidir. Zevk, haz ve elemlerinin menbaı, merkezidir. Ekseriya gönül, insanın hayat unsuru olup ve uzviyeti ayakta tutan can mefhumu ile birlikte görülür.” Aşk ve âşık söz konusu edildiğinde gönül mutlaka orada olur. Bazı zamanlarda gönül, zâhir olup âşığın yerine konulur. Bazen de âşık, onunla aynı kişiymiş gibi konuşur, sohbet eder, dertleşir ve nasihatlerde bulunur.

Müşkül bu yolda çün agyar imiş gönül
Nezr eyle nakd-i cânım def-i belâ için (236-7)

Gönül, bir anlamda aşk kavgasının yapıldığı mekândır. Dünyevî ve uhrevî her türlü hesabın ve emellerin yeri orasıdır. Gönülün aydınlığı ve nuru, sevgilinin aşkı ve muhabbetiyle zuhûr eder ve ışık saçar. Âşık, ızdırab çeken gönülden başka bir şey değildir. Aşk ve güzellikten neş'et eden her ızdırabı, gönülden başka duyan ve hisseden yoktur. Ancak, gönül ne kadar ızdırabla karşı karşıya kalırsa kalsın, aşk onun hayatiyetidir. Onun varlık gerekçesidir, yani var oluşunun sebebidir.

Hey kıyamet gel hesabın gönlüme sor zülfünün
Elli bin yıldan uzundur her şeb-i hicran ana (2-6)

Gönül, sürekli tekâmül eden ve bunun için azığa muhtaç olan bir varlıktır. Onun gıdası çoğunlukla gam, keder ve hüzündür. Yakılan, yıkılan, yerlere atılan, ezilen, her türlü işkence ve cezaya muhatap olan gönül değeri, yeri ve zamana göre farklılık gösterir. Ancak o gönül her şeye rağmen, yine de sevgiliye gitmeye hazırdır ve namzettir. O, hakikatte âşıkta değil, güzelde ve sevgilide mekân tutar. Gönül, bu

mevzularda hayâ, ar, namus dinlemez. Aşk ve güzellik için, bunlardan fedakârlıkta bulunup geçebilir. Sevgili ise, gönlün bir meşgalesi durumundadır. Gönlün yakından ilgilendiği bir diğer husus, güzel ve sevgiliyi düşünmek, onu tahayyül etmektir. Böylece, gönlün koynunda, adeta her gece binlerce güzel teselli bulmaktadır.

Ey püser ebkâr-ı efkâr ile Ahmed gönlünün
Her gece bir gûşesinde bin meh-i tâban yatar (52-5)

Gönlün elinden olmayarak cezbeseine kapıldığı, aslında sevgilide görülen nazdır, cilvedir. O geceleri gezer, bundan dolayı da sık sık belâ ve musibetlere dûcâr olur. Aynı zamanda gönül çok kıskançtır. Diğer taraftan onda var olan diğer bir şey de ümittir. Ümit ve (az olmakla yine de bulunan) huzur, gönlü yağmaya ve çileye muhatap yapar. Aşk ve güzellik güçleri, onu hedef haline getirir ve istedikleri gibi yönetirler ve yönlendirirler. Âşığın en önemli sermayesi olmasına rağmen, gönül, sevgili tarafından bir kukla gibi oynatılır.

Gönül mülkü/şehri, aşk ve güzellik ordusunun gelip yerleştiği, yağmasına, kavga ve gürültüsüne şahit olduğu yerdir. İşgale ve tahribata uğrayan ve buna açık olan gönül, âşık için bir ızdırab merkezidir.

Dil mülkü kaskına gözü hançer çekip ne ider
Ki âşûb-ı çın-i zülfü yıkar bu vilâyeti (318-2)

Gönül şehrinde kuşatma, işgal ve tahripten başka, yangın hali ve dedikodu da yaygındır. Bu şehir, gözden gelen ve inen şiddetli ateşte yanmakta ve kavrulmaktadır. Bu arada ancak gözyaşı alevleri şiddetlenen yangını söndürmeye çalışmaktadır. Gönül şehri, dedikodu ile çalkalanmakta ve kavga-gürültü içerisindeki bir hali yaşamaktadır.

Gün olmaz kim cemâlün güft ü gûyu
Bu gönlüm şehrini gavgâya virmez (122-3)

Dünya ve âlemle ilgilenmeyen ve onu yok sayan âşık, sevgiliye bütün samimiyetiyle kul ve köle olmuştur. Hakikatte bu, herkesin üstesinden gelemeyeceği zor bir iştir; büyüklük ve sultanlıktır. Nihayetin-

de gönlün varmayı ve ulaşmayı arzuladığı mertebe sultanlık makamında bir mertebedir.

Bir çöpe saymaz iken iki cihan milketini
Sana bin cân ile kul oldı gönül sultândır (62-3)

Sevgilinin içinde kaldığı ve misafir olduğu saray, gönüldür. Onun saray olması, sevgilinin büyüklüğü sebebiyledir. O saray ki, dünyadaki en güzel saraylardan daha güzeldir. Ancak zamanın geçmesiyle sarayların aşınıp yıkıldığı gibi bu saray zamana karşı direnemeyecektir. Âşık ise, orada sevgilinin hayâli vardır diye hüznlenir. Ordu, konmak ve yerleşmek için güvenli ve boş mekân arar. Âşık “sevgilisinden, gani ordusunun konmasını önlemek için gönül sarayına dikmek gayesiyle bir ok atmasını ister.”

Bir gamzen okun at dikelim dil sarayına
Konmaz sipâh-ı gam bakıcak ol alâmete (259-2)

Gönlün taht olması, sevgilinin hayâlini yaşatmak içindir. Sevgilinin hayâli, sultan makamına eş değer bir mertebedir. O tahta sultan olan sevgiliden başkası oturamaz; taht ancak sevgiliyle birlikte düşünülebilir. Yine de bu taht istenildiği şekilde mamur değil, hatta virâne halindedir. Nihayetinde o tahta sultan oturacaktır. Dolayısıyla mamur hale gelecektir. Ahmed Paşa bir beyitte bunu şöyle ifade eder:

Taht-ı sultân-ı hayâlindir çü gönlü Ahmedün
Devlet-i hüsnünde ey şeh ne için âbâdân değil (179-5)

Hasta için yalnızlık ve sıkıntılı geceler, sevgilinin saçının geceye benzetilmesiyle ifade edilir. Gönül öyle bir haldedir ki, adeta saçtaki haliyle, tek başına sıkıntılı ve ağrılı bir gece geçiren hasta gibidir. Gönül, kendisinin yalnızlığını giderecek ve onu eğlendirecek bir dostun gelmemesi üzerine, sıradan bir kişiyi birkaç günlüğüne arkadaş tutan bir kimseye benzetilir. Tahmin edileceği üzere bu arkadaş, gamdır, kederdir. Gönül ancak hüznle yalnızlığını giderir. Gönül için hasta hayâli, ilaç ve şifa halinde akla gelir. Zira gönül hastadır ve sevgili-

nin ilaç, şifa, tabib, olan dudaklarına muhtaçtır. Bazı zamanlar da gözün ve gamzenin okları, zehri ve büyüleri ile hasta olan gönül, sevgilinin dudaklarının sunacağı şifa ile hayat bulacaktır, dert ve sızılarından halas olacaktır.

Bûse tiryakin umarken dil-i bîmârımıza
Zehr-i gam verdi saçın gör bu siyeh-kârlığı (28-3)

Sevgilinin gönlünün yaralı ve hasta oluşu, çoğunlukla gamzenin ve kirpiklerin oka; kaşların da kemana benzetilmesine dayanır. Mihnet ve gamın da ok ve yay gibi, gönlü yaralayan ve delen haller olduğu aşikârdır. Bazen gönlü yaralayan madde, ok yerine taş olur. Ancak yaranma ve delinmelere karşı gönlün gösterdiği tepki, genellikle olumludur. Bazen yaşadığı durumdan şikâyet eder.

Zahm-ı gamzen merhem urmuşdur dil i mecrûhuma
Hey ne derdim var ki dermân oldu peykânın senin (163-2)

Gönül, bazen de kuşa benzetilir. Ahmed Paşa, sevgiliyi acımasız ve merhametsiz bir avcıya; saçlarının doğana veya tuzaga; benlerinin de bu tuzaktaki tanelere benzetir. Yine o, kaşları bir yuvaya ve kirpiklerinde elmas bir hançere benzetir.

Seni ey murg-ı dil ol dâne-i hâl itdi esîr
Nice bir dama düşüp töhmet-i sayyâd idesin (248-4)

Gönül kuş olarak düşünüldüğünde, onun kafes içinde muhafaza edilme hali de ifade edilmektedir. Şu halde gönül için kafes, yani maddî varlık olarak ten veya gam kederdir. Kuşun uçuşma hali yaratan hava ile gönle hâkim olan hava (yani aşk) arasında kelime oyunu yapıldığı görülür.

Uçarsa gönül murgu ne gam ten kafesinden
Ayrılmadı çün dost hevâ vü hevesinden (235-1)

Aşkın gönlü, sevgilinin güzelliğinin ve bu güzelliğin mahiyet ve sonuçlarının tecellîgâhı aynadır. Sevgili ve başkaları, söz konusu olan gü-

zelliğin mahiyet ve derecesini, âşıkın bundan çok etkilenen gönlü vasıtasıyla temâşâ imkânına kavuşur. Güzel, sürekli aynaya bakar; âşık, buna dayanarak gönlünü ayna olarak sunar. Zira onun biricik arzusu, sevgilinin onu temâşâ etmesidir.

Ne içün itmezsin nazar sen gönlüne ‘âşıklarun
Çünkü hüsnün seyr ider ayinede hûbânı ‘îd (29-4)

Âşık ile sevgili, Ahmed Paşa'nın gönül âleminde, can ve ten ile ifa-de bulur. Can, sevgiliyi temsil ederken, ten ise aşığı temsil eder. Ten cansız olmaz; aksi halde kuru kalır. Âşık da sevgilisi, yani canı olmak-sızın yapamaz ve hiçbir şeyin tat ve lezzetine nâil olmaz.

Cânâne cemâlinsiz dil bulmadı cândan haz
Zîrâ ten-i bî-câna yok ‘ayş-ı cihandan haz (137-1)

Sevgilinin âşıktan uzaklaşması, canın bedenden ayrılışını hatırlatır. Sevgilinin görünmesi ise, ölü bir cisme taze can gelmesiyle izah edilir.

Âşık, sevgilisine, kendisi için münasip gördüğü eziyet ve işkence-ye tahammülü kalmadığını, burç ve taş unsurlarını kullanarak anlat-maya çalışır

Bedenim burc değildür yüregim taş benim
Seng-i gam zahmına sînem nice tâkat getire (258-3)

Canı örten, kapatan ve gizleyen toprak, ten toprağıdır. Can soyut bir varlıktır. Dolayısıyla onun varlığı sadece bilinir; görünmez. Can ile âb-ı hayat, sevgilinin ağzı ve dudağıyla ilişki kurulmaktadır. Âb-ı hayat da gizli veya yoktur. Ağız da aynı şekilde görülmez, gizli ve yok olarak kabul edilir. Canın bulunduğu ve çıkış yeri de ağızdır. Dudaklar da can ögesi için son çıkış mahallidir. Nihayetinde onunla temasa geçilir.

Leblerinden ger bana bir bûse ihsân edesin
Hiç ağızımdan ölünce çıkmaya cânım bigi (306-2)

Sonuç olarak Ahmed Paşa'nın mistik şairler gibi derûnî boyutunun güçlü olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. O bazı du-

rumlarda aşırı dünyevîleşirken, bazen de gönül dilini kullanmaktadır. Bununla birlikte onun sözlerinde, hikmetli bir sesleniş ve aklî bir bakış hitabı çok belirgin hissedilmemektedir. Ancak Ahmed Paşa'nın divanında kullandığı ifadelerin, hem maddî hem de aşkın karşılık bulmaya elverişli olduğu söylenebilir. Şiirindeki kesin hatların belirginleşmemesi, onun söyleminin zenginliğine işaret etmektedir. Yine de onun beşerî ve cismanî aşk yoğunluğu içerisinde olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Ahmed Paşa'nın gönül âleminde cân ve ten, yaratılmış her varlığa lütfedilir. Âlemler varlık âlemine dâhil olurken, onun yerküre üzerindeki en önemli menbaı toprak sultan olur. Ayaklar altında çiğnenen, ezilen ve üzerine basılan toprak, aynı zamanda en şerefli varlığın mayası ve hamurudur.

Topraktan sûret ve şekil bulan insana, rahmet ve gazab, onu hal-keden tarafından verilir. Ancak lütuflar ve nimetlerin genişliği ve sınırsızlığı, tüm şükürleri çaresiz ve yetersiz bırakmaktadır. Bağışlanma ve affın kapsayıcılığı, beşerî umutların umuduna yükseltir.

Ümit ve rızâ makamların arasında, Hakk, nur olarak tecellî eder. Aşkın sırlarının tesiri, lâıyk olanlar ve hak edenlere zâhir olur. Sırların kendilerine zuhûr ettiği hikmet erbâbı karşısında, tüm perdeler ve setreler sonuna karşı açılır. Nihayetinde onlar da sırlar içinde bir sır derekesine yükselir. Hakk'ın sırları, sırra vâkıf olanlara faş olur.

Himmet arzusu, Ahmed Paşa'nın dünya lütuflarıyla kendisi arasına mesafe koymasına sebep olur. Ancak o, mistik âlemin teemmül ve tezekkür ufkunda yer tutmaz. Vuslat arzusuna, Ahmed Paşa'nın dünyevî talepleri mâni olur. Ancak o, sûfliğin terminolojisinden hebardardır ve ondan faydalanır.

Cismânî ve rûhânî güzelliğin özünde ve merkezinde nur vardır. Âşık, sevgilinin gönlünde mekân tutmak için himmet ve inâyet arayışındadır. Ahmed Paşa'da himmet, dünyevî himmetten başka bir hâli tasavvur etmez. Himmete namzet olan âşık, hakikatte cemâle âşıktır. Metalaşmaktan ve maddîleşmekten azâde olan aşk, hakikî âşıklara aşkı terennüm eder.

Aşk evreninde, aşka gönül veren âşıkların gıdası gam ve hüzündür; bu hakikî âşığı tekâmül makamlarının zirvesine vâsıl eder. Lütuf ve il-

gi, sevgiliden sudûr eder ve onu hayâl âlemine taşır. Ancak tahayyül etmek, âşık için bir tesellidir.

Bela ve musibetlerin muhatabı olan âşık, sabır ve sefer arasında gidip gelen bir ruh atmosferinde seyahat eder. Meşakkat ve ızdırab anaforu, âşığın sabır taşını çatlatır, berhava eder. Nitekim âşık için tehlike ve güçlük, ehemmiyetsiz hâllerin zuhûrundan başka bir anlam taşımaz.

Güzellerin mesleği, hem âşığa kendini köreltmek, hem de kendisi karanlıklar içerisinde aydınlıktan nasiplenmemek üzerine kurulur. Sevgilinin fiilleri, âşığı çarpar ve öldürür veya diri kılar ve hayat verir.

Sevgilinin cezbesi, âşığı diriltir de öldürür de. Pervanenin ışıktaki yok olması gibi, âşık da sevgilide kaybolur. Âşık hem aynadır, hem sırdaştır, hem de dert ortağıdır. Gönül, ortaklığın mekânı ve merkezidir. Sevgilinin kaldığı ikametgâh, gönül mülküdür/sarayıdır.

Gönül mülkünün sâkinleri, cân ve tenden müteşekkildir. Sevgilinin görünmesi, ölü bedene taze cân gelmesiyle açıklanır. Cânı örten ve gizleyen topraktır, yani ten toprağıdır. İnsanın başlangıç ve sonsuz hayata başladığı hitam/son, toprakla buluşması ve cem olmasıdır.

KAYNAKÇA

Ahmet Paşa Divanı, haz: Ali Nihat Tarlan, Ankara 1992.

Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, II. baskı, Ankara 2001.

Bilâl Kemikli, *Şairler Sultanı Ahmet Paşa*, İstanbul 2010.

VAKIF İNSAN: HACI VEYİS EFENDİ*

islâm dünyasının “son yüzyılı” (yani yirminci yüzyıl) önemli olayların yoğun bir şekilde yaşandığı bir asır olmuştur. Bu olayların fa-il ve aktörleri de bir o kadar önemli ve kayda değerdir. Geride bırakılan yüzyıl içerisinde meydana gelen hadiselerden ya araştırma mahsûlü eserler veya hatıratlar kanalıyla haberdar olmaktadır. Ancak vaki olan birtakım yaşanmışlar vardır ki, onları hiçbir kitapta bulamayız. İşte bu eserlerden birisi de Ali Ulvi Kurucu’nun hatıralarının toplandığı dört ciltten (şu ana kadar üç cildi çıktı) oluşan kitaptır.¹¹⁰

Değerli araştırmacı Ertuğrul Düzdağ’ın, Ali Ulvi Kurucu’yla yaptığı yetmiş beş saatlik kayıtla (bin sayfadan fazla müsveddeden) on dört yıllık bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkan çalışmanın, güzel bir bas-kıyla hem yaşayanlara hem de gelecek nesillere sunulmuş olması ger-çekten güzel ve faydalı bir hizmettir.

* “Vakıf İnsan: Hacı Veyis Efendi”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 91, Mayıs 2008, 58-63.

110. *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*-haz: M.Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yayınla-rı, İstanbul 2007.

Hacı Veyis Efendi'nin de torunu olan Ali Ulvi Kurucu'nun babası, kendisinin tahsili vesilesiyle Medîne'ye yerleşmiştir (1939). Mısır'daki el-Ezher'den mezun olan Kurucu, uzun yıllar Ravza-i Nebevî'nin bitişiğinde bulunan Mahmûdiye ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey kütüphanelerinde idarecilik yapmıştır. El-Ezher'deki tahsil hayatı ve Medîne'deki kütüphane vazifeleri sebebiyle Kurucu, İslâm dünyasının önde gelen lider, düşünür, arif ve tefekkür erbabıyla görüşme ve tanışma imkânı bulmuştur. Öğrencilik yıllarında Mısır'da, son Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Zâhid Kevserî, İhsan Efendi, Mustafa Runyun, Miralay Sadık Bey, Filistin Müftüsü Şerif el-Hüseynî, Hasan el-Bennâ ile yakın ilişki içerisinde bulunan Kurucu, ömrünün geri kalan elli altı yılını da Medîne'de geçirmiştir. Burada da Şeyh Sâmi, Mehmed Zâhid, Şeyh Abdülğafûr Abbâsî, Ebu'l-Hasen en-Nedvî, Saatçi Osman, Eğinli Hâfız Hasan, Hâfız Zekai, Mustafa Necati, Said Şamil, Ladikli Ahmed gibi birçok şahsiyetle beraber bulunmuş, onları evinde misafir etmiş ve birlikte umre ve hac yapmıştır.

Bahsi geçen eserin, bir başka açıdan da önemi şudur: Kitap, İslâm dünyasının son yüzyılını; Müslüman âlemin üç önemli kültür, bilim ve siyaset merkezi olan İstanbul, Mısır ve Mekke-Medîne'yi dinî, siyasî, iktisadî (ekonomik) ve ictimai (toplumsal) açıdan ele alıp incelemektedir.

Bu kitaptan malûmâtla şekillenecek olan yazımızın konusunu, *Hatırat*'ın sahibi olan Ali Ulvi Kurucu'nun âlim, ârif, zâhid ve âbid dedesi Hacı Veyis Efendi'dir.

1. MAAŞ ALMADAN ELLİ YIL VAZİFE YAPMAK

Köyde babasından miras kalan bir tarladan başka bir şeyi bulunmayan Hacı Veyis, bu arazinin ortaklığa verilerek elde edilen az bir gelirle bir gönül padişahı olarak kendinin ve çevresindekilerin hayatını sadet içerisinde geçirmiş bir Allah dostudur. Tüm imkânsızlık ve yoksulluğa rağmen o, Konya'daki Dolav Mahallesi Ulu Camii'nde elli sene hiçbir ücret almadan maaşsız imamlik vazifesinde bulunmuştur. Hacı Veyis'in dinî, ahlâkî ve zihnî çaba ve kaygısıyla şekillenen hâli, kültürümüz ve tarihimizin numune şahsiyetlerinin son halkasına onu dâhil etmeyi gerektirmektedir.

Medrese tahsilini güç şartlarda tamamlayan Hacı Veyis, annesinin koyduğu bir çömlek kavurma, bir çömlek tereyağı ve bir kese de bulgurla yemek öğünlerini geçirmiştir. O, zamana çok önem veren ve hiçbir boş zamanı olmayan bir insandı: Okutur, okur ve vaaz ederdi. “*Melekler kaydediyorlar; ağzımızdan çıkanı yazıyorlar*” diyen Hacı Veyis, ihlâsın, aşkın, ferâgatin, dürüstlüğün, Allah’a kul olmanın, kısaca kâmil bir mü’min ve Müslüman olmanın modeliydi. İbadet ve İslâmî edebe azamî dikkat eder, her türlü meseleyi kızmadan ve usanmadan tekrar tekrar hatırlatır ve anlatırdı.

Güçlü bir hafızası olan Hacı Veyis, henüz öğrenciyken Arapça kitapları ezbere bilir, Kur’ân’dan ezberler yapardı. Çok yavaş abdest aldığı kendisine sorulunca şöyle cevap verir:

“... ben abdest suyunu semâdan inen manevî bir bulut olarak kabul ederim; semâlardan bir manevî bulut geliyor, günahlarımı yıkıyor.”

Namaz kılarken de evi veya camiinin bir tarafı yıkılsa haber olmayacak derece bir ruh hâlini yaşırdı. Konya’nın en büyük âlimleri dahi olsa, onun bulunduğu mecliste kimse konuşmaz, ona saygı gösterirlerdi. Bulunduğu ortamlarda gereksiz konuşmalara fırsat vermez, dinî, ilmî ve ahlâkî bir meseleyi açar, onu izah ederdi.

Hatimle teravîh kıldırarak derecede kuvvetli hâfız olup, şeyhü’l-kurralar yetiştirecek kadar da kıraati güzeldi. Camiiden evine gelinceye kadar, herkes ona selam verir, esnaf dükkânlarının önüne çıkardı.

2. KOMŞUSUNUN AKİBETİNİ DÜŞÜNEN GÖNÜL İNSANI

Kaldığı yerin bitişiğindeki ev boşalır ve oraya bir gazinocu taşınır. Bu eve sarhoşlar gelir, gürültüler olur, eğlence ve şamatalar olur. Hacı Veyis bu durumdan rahatsız olur. O büyük insan gece düşünür ve şöyle der: “Ya Rabbi! Bu adam yarın beni sana şikâyet eder de, komşusu olduğum halde onu irşad etmediğimi söylerse ben ne cevap veririm?” Bunun için eşinin, komşu evin hanımıyla irtibat kurmasını söyler. Hanımı da bir tabak tulum peynir gönderir. Karşılığında komşu kadın da

eve bir tabak kiraz getirir ve şöyle der: “Biz çok üzgünüz, sizi rahatsız ediyoruz.” Hacı Veyis’in eşi de, o kadına beyinin “*Allah’ım, yarın bu komşu beni sana şikâyet edecek. Ben câhildim, bu hoca beni irşad etmedi, okutmadı; bana hakkı söylemedi*” dediğini ve üzüldüğünü ona anlatmış. Kadın olanları kocasına anlatınca kocası “Bu ne hâl böyle? Biz nerdeyiz, komşumuz nerde” diyerek o evden ayrılırlar.

Kendisine karşı yapılan olumsuzlukları bağışlamakta zorlanan modern insanın aksine Hacı Veyis, kimseye kin tutmaz ve nefret beslemez. 1932 yılında gerçekleşen olay, bunun en güzel kanıtlarından biridir. Konya âlimlerinin davet edildiği bir davetteki yemekte, Hacı Veyis, her zamanki âdeti üzerine, sofrada dökülmüş ekmek kırıntılarını toplarken, dönemin en meşhur vaizi olan Aksekili Mehmed Efendi, ona karşı sert ve yüksek bir sesle bağırır:

“Hacı Veyis Efendi! Bırakın canım, herkes döktüğü ekmeği kendi toplasın... Sofranın huzurunu kaçırıyorsun...”

Sofrada bulunanlar bu duruma çok üzülrler. Ama kimse bir şey söyleyemez. Birkaç gün geçtikten sonra, kendilerine gelen yoğurdu gören Hacı Veyis, hanımına: “...bir çıkıya bağlasan da, Aksekili Hoca’yı gücendirdik, götürsem de barışsam hocayla...” der. Aksekili Hoca’nın kendilerine yakın olan evinin kapısını çalar ve ona şöyle der: “*Efendim, komşulardan yoğurt gelmiş. Boğazımdan geçmedi. Size getirdim onu...*” Bunu söyler söylemez Aksekili Hoca coşar ve gözyaşları içerisinde: “*Hacı Veyis Efendi, sen beni her şeyde geçtin; nedir bu kemâlât yâhu! Nedir bu ahlâk-ı Peygamberî... Üç gündür ben uykuyu kaybettim. Hacı Veyis Efendi, ben huysuz bir insan oldum.*” Sonunda birbirlerinin ellerini öpmek isterler, sarılırlar ve ağlaşırlar...

3. HİKMET VE HİMMETİN İÇ İÇE GEÇTİĞİ HAYAT

Hacı Veyis Efendi’nin hayat felsefesinin prensiplerine gelince, yaşadığımız çağın Müslümanının onlardan alacağı büyük hikmet ve himmetler bulunmaktadır: Allah’tan korkmak, her halde adaletle davranmak ve hakkı söylemek, zengin ve fakir her hâlükârda iktisattan ay-

rılmamak ve israf etmemek, zulmedeni affetmek, gelmeyene gitmek, vermeyene vermek. Ayrıca o, şu hikmetli hâlleri tavsiye eder: Konuşman zikir olacak, susman tefekkür olacak, bakışın ibret almak için olacak. Yaşadığımız çağın beraberinde getirdiği kendini düşünmek, çıkar ve menfaat içinde olmak, başkalarını hâlleriyle ilgilenmemek gibi hastalıklar karşısında Hacı Veyis'in formülleri açıktır: Zulmedeni affedeceksin, gelmeyene gideceksin ve vermeyene vereceksin. Yapıldığında büyük ecir ve karşılıkların bulunduğu üç güç erdem... Velî insanların vasıfları da bunlar olsa gerektir.

Büyük velînin iyi Müslüman tanımında mâlâyânîyi terk etmek, kendisini ilgilendirmeyen, faydasız ve lüzumsuz boş işlerle uğraşmamak, onlarla vakit harcamamak ve onları bırakmak bulunmaktadır.

4. SÜRGÜN MUHACİRLERİN DOSTU

Kanaat sahibi olan Hacı Veyis, Konya'ya Türkiye'nin doğusundan gelen sürgün muhacirlere yardım etmek için, beş yıl aile efradıyla akşam yemeklerini yememiştir. Evinde yapılan koca bir tencere tiriti bu kimsesiz, fakir ve aç insanlarla paylaşmıştır. Onlara akşam namazından sonra sohbet etmiş ve kitap okumuştur. Hanımı'nın bu muhacirlere çok acıdığını kendisine söylediğinde, ona karşı *"Bunların içinde Peygamber sülâlesi var; Peygamber evlâdı var. Bunlara hizmet benim din borcumdur. Namazım neyse, bu odur. Peygamberim emrediyor... Dün aziz iken, bugün zelîl olmuş; mevki ve parasını kaybetmiş olan insanlar var. Van'ın, Mardin'in âyânı, eşrâfı iken, ...sürgün düşmüş, muhacir olmuş, ekmeksiz, sabunsuz kalmış, çamaşırsız kalmışlar. Sen ne diyorsun?"* diyerek sesini yükseltmiştir. Bunları söylerken ağlayan Hacı Veyis, *"Zengin olsaydım da bunlara maaş bağlasaydım"* temennisinden bulunmaktan da kendisini alamaz.

Zenginliğini mal ve mülkle ölçmeyen Hacı Veyis, eşine "Herkesin bağı var, bahçesi var, bizim de suyu buz gibi yapan testimiz var. Bunun şükrünü nasıl eda edeceğiz?" der. Yine o "Bir tulum peyniri için 'Bu ne nimettir yahu!'", bir çömlek suyu için de 'Elâlemin bağı var, bahçesi varsa, bizim de suyu buz gibi yapan çömleğimiz var. Nasıl şükredeceğiz bu Allah'a?'" diyebilecek kadar mutlu ve huzurlu bir insandır. Hacı

Veyis'in en büyük derdi ve sıkıntısı, toplumun içinde bulunduğu buhranlar; milletin ahlâkına, imanına, vicdanına, dinine yapılan saldırılardır. Tüm olumsuz hayat şartlarına rağmen o, hiçbir zaman hâinden şikâyetçi olmamıştır.

5. MÜSLÜMANLARA ADANMIŞ ÖMÜR

Gününün tamamını dolu dolu, verimli bir şekilde geçiren Hacı Veyis, namaz kıldırır, vaaz eder, çocukları okutur, mahallenin fakirleriyle ilgilenir. İmamlık yaptığı camiide, ramazan günleri teravihten sonra sohbet eder; sahurunu yedikten sonra camiye tekrar gelir, namaza kadar vaaz ederdi. Elli kişi olan cemaatinde doğudan sürgün gelenler çoğunkuydu. Muhacirlerin büyük sevgisine muhatap olan Hacı Veyis, cemaatinden gelmeyenleri sorar ve onları yakından takip ederdi.

“Velînin, görüldüklerinde Allah'ı hatırlatan kimse” olduğunu bildiren Rasûlullah'ın bu sözünün muhataplarından biridir, Hacı Veyis. O, cübbe ve sarık giyer, cübbenin altında şalvar üzerine entari ve belinde kuşağı olduğu halde toplumun içine çıkardı.

Gönül insanı Hacı Veyis, mütevazı ve kanaâtkar olduğu kadar mütevekkil ve sabır timsaliydi. 1932 yılının Ramazan'ında, sahurdan sonra camiine gelen Hacı Veyis, içerideki bütün halıların çalındığını görür. Karakola verilen haber neticesinde, camii kapanıp mühürlenmiştir. Bu olay sonucunda Hacı Veyis, on gün evine kapanır, Allah Rasûlü'nün yaptığı duayı okumaya başlar: “*Ey bütün insanları, şüphesiz, mahşerde bir araya toplayacak olan Allah! Yâ Rabbi! Beni kaybımla birleştir. Kaybettiğim şeyi bana buldur. Meleklerine buldur Allah'ım*”. Hz. Peygamber, “*Bir şey kaybettiğiniz zaman bu duayı okuyun*” diye tavsiyede bulunur. Kadir gecesinde, camiide namaz kılmak için özel izin alınır. Hacı Veyis, mahalle sakinlerinin ısrarıyla, camiide namaz kılma ve sohbet etme tekliflerini kabul eder. Sahurdan sonra camiye gelince, binanın önündeki yığılmış hah ve kilimleri görür. Hırsızlar, halıları satamamışlar, bir yere gizleyememişler, getirip camiinin önüne bırakmışlar, hatta Hacı Veyis gelinceye kadar da kimse almasın diye camiinin önünden ayrılmamışlardır.

6. ÖZGÜRLÜK ALLAH'A KUL OLMAKTIR

Gerçek hürriyetin Allah'a kul olmakla gerçekleşeceğine inanan Hacı Veyis'e göre, *"Allah'a kul olan, ne kimseden korkar, yılar; ne de kimseye minnet eder. İnsanların vazifesi Allah'a kul olmaktır. Kulluğun ruhu da ihsandır."*

Allah'ın ona verdiği ihsanlardan birisi de kitaplara ve okumaya olan düşkünlüğüdür. Yanında sürekli kitap bulunduran Hacı Veyis, bunları bir bohçaya koyar, uçlarını bağlar, kendisiyle beraber taşırdı. O gün çanta kullanılmadığı için bu bohça içinde iki üç kitap bulunurdu. Yolculukta arabada veya ulaştığı yerlerde bu eserleri okurdu.

Hacı Veyis, cemiyet tarafından iyi bilinen, ilmine ve irfanına güvenilen güzel bir insandır. Nitekim âlim bir zat olmasına rağmen, bulunduğu toplulukta kitaptan dua okumasına şaşırان torununa Hacı Veyis, ilim erbabı için bir hayat ilkesi olacak şu sözleri söyler:

"Evet oğlum, tevazua çok elverişli de ondan. Hoca bu yaşına gelmiş de bir dua öğrenememiş, derler. Benim nefsim çok zâlimdir. Şımarmanın diye tevazua çok ihtiyacı var. İnşallah senin nefsinde böyle hâller bulunmaz..."

Kendisini topluma ve insanlara adayan Hacı Veyis, bir defasında (tek parti döneminde) öğrenci okuttuğu için karakola çağrılır. Çağrılmayı beklerken, bulunduğu odada masada oturan komiserle konuşmaya başlar ve ona Kur'ân okumayı ve namaz sûrelerini bilip bilmediğini sorar. Öğrenemediği cevabını alınca, *"Öyleyse şu fırsatı değerlendirilim; gel sana Fâtîha'yı öğreteyim de yâdigarım olsun..."* diyecek kadar da boş vakti değerlendirmeye çalışır.

7. "MELEKLERE NAMAZ KILDIRAN" İMAM

Kanaâtın zirvesinde bulunan Hacı Veyis'in hâlleri, çok yakınında bulunanlar tarafından bile anlaşılamaz ve algılanamaz. Anadolu Velisi Hacı Veyis, evvabin namazında sesli okuduğunu gören torununun *"Arkanızda kimse yoktu; cemaat mi var zannettiniz?"* sorusuna muhatap

olunca, şu cevabı verir: “*Arkamızda melekler vardı oğlum! Melekler tâbi olmuşlardı bana...*”

Bir insan düşünün ki, bütün zamanını Allah’a ibadet ve kullarına hizmet için geçirsin. Vakit yoksunu günümüz Müslümanı ve âlimi için, Hacı Veyis’in yirmi dört saati ne güzel bir örnektir:

Üzerine güneş doğmamış ve şafak atmamış olan Hacı Veyis, uzakta olan camiine ezan vaktinden önce gider, namazdan önce vaaz eder, ezanı okur ve namazı kıldırırdı. Namazdan sonra çocukları okutur, onlara Kur’ân öğretir ve sohbet ederdi. Çocuklar okullarına gidince, arkasından Arapça öğrenmek isteyenler gelir, onlara ders verirdi. Camiide bu görevleri yerine getirdikten sonra, kuşluk vakti evine gelen Hacı Veyis, öğle yemeği yerine geçen kahvaltısını yaptıktan sonra, öğleye kadar dinlenir; öğle ve ikindi namazlarını mahallesindeki küçük mescidde kılardı. Öğle ve ikindi ezanları arasında aile içi ders yapar; bu sohbetlere eşi, kızları ve gelinleri, kısacası tüm aile efradı katılırdı. Bu esnada kadınlar hem sohbet dinlerler, hem de örgülerini örер, elişlerini işlerlerdi. Ayrıca ev halkına ilmi hal bilgisini verir, onlara bazı dua ve sûreleri öğretir, onlara sorular yöneltirdi. Profesyonelce yapılan bu sohbet, hiç kimseye sıkımadı. İşte Hacı Veyis Efendi’nin tüm ilim erbabına örnek olacak bir günü... İçinde hiç boşluk olmayan, her anı verimli ve faydalı işlerle doldurulmuş ve yoğunlaşmış bir hayat...

Allah’a ve insanlığı adanmış ve vakfedilmiş bir hayat süren Hacı Veyis, vefat ettiği zaman arkasından, “*Konya garip kaldı, mahallemiz garip kaldı, sokaklarımız garip kaldı, sokaklarımız ağlıyor*” derlerdi.

1935 yılının sonunda, Ramazan ayında Rahmân’a yürüyen Hacı Veyis Efendi’nin cenazesine görülmemiş bir kalabalık katılmıştır. Torunu Ali Ulvi Kurucu’nun ifadesiyle, “*Hz. Mevlânâ’nınkinden sonraki en kalabalık cenaze namazı olmuştur.*”

Nihayetinde Allah dostu Hacı Veyis, dünyada küçük kerpiç bir ev ve mahsûlüyle hayatını geçindirdiği bir tarladan başka hiçbir şeyi olmadan terk-i dünya etti. O, Allah için yaşadı, çalıştı ve onun yolunda son nefesini verdi. Allah rahmet etsin...Mekânı cennet olsun.

KAYNAKÇA

Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar, haz: M.Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, I-III.

GÖZLERİ VE GÖNÜLLERİYLE/KALPLERİYLE KUR'ÂN OKUYAN DİLSİZLER*

insanlara verilen yetenek, nimet ve lütuflar o kadar çoktur ki, Yaratan'ı her an hatırlamak kendiliğinden zuhûr eden bir hali bize özetler. Sahip olduğumuz kabiliyetler ve donanımın zenginliğini, ancak onu kaybettiğimiz ve yitirdiğimizde fark ederiz.

Yaşadığımız çağın bilgi ve teknolojisi, hayatımızı kolaylaştırmış ve yaşantımızı daha da rahatlaştırmıştır. Ancak bununla birlikte karşı karşıya kaldığımız hastalık ve sıkıntılar, insanoğlunu gelişmenin ve ilerlemenin baş edemediği marazî halleri de beraberinde yaşamasına ortam hazırlamaktadır.

Hastalıklar ve sıkıntılar, “ahiretin tarlası” olan dünyanın bir imtihan mekânı olduğunu bize bildirmektedir. “Ağaçların kalem, deniz ve okyanusların mürekkep” olup da yazmayla bitiremeyeceği imkânlar, bize acizliğimizi hatırlatırken, Kudret Sahibi'nin de yüceliğini ve aşkınlığını zihnimize, kalbimize nakşediyor.

* “Gözleri ve Gönülleriyle/Kalpleriyle Kur'ân Okuyan Dilsizler –ALS Hastaları”, *İyi Bilgi*.

Son onlu yıllar, tıp ustalarının belki çok uzun zamandır bildiği, ancak uzmanı olmayanlarca yakından bilinmeyen ALS, MS gibi hastalıklardan haberdar olunmasına fırsat hazırlamıştır. Bu hastalıklar, insanın acziyet ve naifliğini daha yakından bilinmesi için önemli ibret ve vâkıalardır.

İnsanın güç ve kudretini yavaş yavaş yitirmesini sebep olan bu ve benzeri marazî durumlar, bizi mâlik olduğumuz zengin vasıflarımızın kıymetini bilme şuuruna ulaştırmaktadır.

Akıl sahibi her canlının, hareketlerinin kısıtlanması veya yok olması karşısında büyük bir kırılma halini yaşaması tabiidir. Önemli olan bu durumun metanet içerisinde soğukkanlı mütevekkil duruşunu ne kadar süre muhafaza edebileceğidir. Bu noktada tevekkül ve iman, o insan için artık çok yakın bir dost ve yol arkadaşı konumundadır.

Kutlu Peygamber'in hastalanmadan önce sağlığını, ölmeden önce hayatın, fakirleşmeden önce zenginliğin... değer ve kıymetinin bilinmesi hususundaki ikazını unutmamak gerekir. Dikkat edilirse, sayılan bu olgular, âdemoğluna en büyük imtihanları yaşatan mevzulardır. Peygamberlerin ve Allah elçilerinin altından kalkılması zor ve güç olan sınavlarını, bu kapsamda düşünmek lazımdır.

Kazanılmasında sabır ve tevekkülün çok büyük rol oynadığı ağır marazî imtihanlardan birisi, ALS hastalığıdır. İnancı kişilerin daha sabırla karşılamaya çalıştığı bu hastalık, önce vücudun bütün güç merkezlerini çökertiyor. Hayatını normal sürdüren insan, bu hastalığın şiddetli pençesi altında kudret ve güç kaynağını yitiriyor.

"Kas hastalığı" da denilen bu hastalığın aşamaları arasında, önce ayaklar bedeni taşımaktan takatsiz bir evreye ulaşır. Beyin, artık organlara söz geçirememektedir. Hasta sandalye ve yatağa bağımlı bir duruma doğru hızla ilerlemektedir.

İnanç ve tevekkülünü yitirmeyen hasta, yine ibadet ve dualarına devam etmektedir. Oturduğu yerden Allah Kelamını okumayı sürdürür, yine beş vakitte kılınan namazlarını eda eder.

Konuşma kabiliyetini veren kaslar güçsüzleşmiş ve zayıflamıştır. Konuşma ve nefes alma yeteneğini eskisi gibi yerine getirememektedir.

Beslenmesi bu aşamada daha zorlaşmış, hatta imkânsız bir hale gelmiştir. Yemek yeme vasıtaları/organları, bölgesel kasların erimesiyle birlikte boğaz yerine karından yapılmaktadır.

Hayatî organ olan nefes borusu, yerini boğaza açılan bir delikle ve makinayla bağlı bir konuma bırakmıştır. Bu halde bile vakur bir şekilde varlığını hiç kaybetmeyen inanç ve tevekkül, onun yaşama isteğini ve aşkını yok edememiştir.

Hayatını artık birden fazla kişiyle sürdürebilme aşaması, kendisi ve yakınları için meşakkatli de olsa mutluluk içinde devam etmektedir.

Evin dışına taşınıp birkaç kişinin destek ve yardımıyla şehir ve çevreyi görme arzusu, onun hayata tutunma ve aile efradıyla birlikte olma aşkından hiçbir şey kaybettirmediğinin göstergesidir/işaretidir/belirtisidir.

Yaşadığı, daha doğrusu bizim “Böyle nasıl yaşanır?” diye düşündüğümüz anda, o Yaratan’ın kendisine bahsettiği nimetlerin şükrüyle baş başadır.

İsyân yok, hayata küsme yok, insanlardan uzaklaşma yok, eş ve çocuklarından kopma yok...

Şükür, namaz ve kırâat (Kur’ân okuma)... Onu canlı tutan, yaşatan en önemli ruhî eylemler...

Ezan sesini duyan kulağı, yeni doğmuş bir bebeğin dikkatiyle namaza davetin sadâsına kilitlenmiş, (önceleri ayakta, sonraları sandalyede) güzel ve müjdeli bir haberi bekleyen yolcu gibi sabırsız bir şekilde anı gözetlemekte...

Nihayetinde dışta görünen organların büyük kısmı iflâs etmiştir. Yüz, mimikleri dahi yerine getirememekte, beynin emir talimâtına eller ve kollar itaat ettirememektedir... Parmakların oynaması bir müddet sürse de, sonunda onlar da varlıklarının nedenini unutacak gibi hareketsiz kalmaya mahkûm olacaklardır.

Kur’ân okumak; organlarını iradî olarak kullanma imkânından yoksun kalan hasta için en önemli hayat ve varlık nedenidir. Kur’ân aşkı ve namaz aşkı...

Yoktan Var Eden Hâlık’a karşı sevgi ve aşkını gösteren iki kulluk vazifesi...

Yaşadığı sürece yitirmeyeceği en önemli üç organ; kalp, beyin ve gözler, bu aşkın enstrümanları olarak kalacaktır. Gözler Kelâmullah'ı okuyacak, kalp ondan manevî hazzını alacak, beyin ise anlamını tam olarak bilemediği Allah'ın ayetlerini düşünecek...

Göz, gönül ve kulaklar...

Kulluğun diğer üç vasıtası...

Kulaklar, beş vakitte semâları ve yerküreyi güzelleştiren bülbül sesini çağrıştıran namaz ve dua çağrısı ezanın vaktine kilitlenmiştir. Vakit gelmeden önce, mütevekkil insan, o ana, ruhî bir hazırlık evresindedir. Organları işlevlerini yitirmiş olan beden ve cisim, manevî aleme yapılan yolculuğun işareti olan “Ezan-ı Muhammediye”yi gözlemektedir, kurulmuş bir saat gibi...

Gözleriyle okuduğu Kur'ân'ın sayfalarını kendi elleriyle çeviren muzdarib insan; el ve kol kaslarının dirençlerini yitirmesiyle birlikte, parmağındaki yüzüğü masaya vurarak bitirdiği sayfanın çevrilmesini ister.

Yanında bulunan kişi, onun sayfayı bitirdiğini; eli, dili, kolu ve parmağının bütün görevlerini yerine getiren gözlerinden anlayacaktır.

Gözler; her şeyi anlatan ve konuşan gözler...

Yerküreye ve evrene düzen ve nizâm veren Rabbü'l-Âlemin, kulu-nun yanında ve ona şah damarından daha yakın...

Ona verdiği gözlerle, “en güzel şekilde yarattığı”nın yanında, onu bir Mürebbi (Terbiye Eden, Besleyen) olarak muhafaza etmektedir...

Gözler; geleni ve gideni gören gözler... Ziyarete gelenleri karşılayan, teselli eden, onlara sevgisini, saygısını, hürmetini, muhabbetini, hasretini (çok az da olsa) kırgınlığını gösteren ve ifşa eden gözler...

Her türlü olumsuz, zor ve imkânsızlıklar içerisinde olan kula, hayat ve nefes veren gözler...

Dil ve ağız fonksiyonlarını devam ettiremediği için mütevekkil, Kur'ân'ı göz ve gönlüyle okumaktadır...

Dilsiz Kur'ân okumak... Sûfilerin kalp zikrini (zikr-i hafî) yaparken, kalbi harekete geçirip ona Esmâ-i Hüsnâ'yı (Allah'ın Güzel İsimlerini) söyletmek için dili kımıldatmamaları gibi, gönülle Kur'ân okumak...

Gönülle Kur'ân okumak... Hakikati en iyi Hak Teâlâ bilir elbet-te... Belki de dilsiz bir şekilde, gönülle Kur'ân okumak, O'nun (Allah c.c.) yanında, dünyanın en güzel sesli hafızlarının ve kıraat ustalarının okumalarından daha hayırlı ve sevgilidir...

Ezan, Kur'ân ve namaz, mütevekkil hastamız için en güzel ve en faydalı gıda ve nefestir. O, bunlarla hayatında hiçbir şey olmamış gibi varlığını sürdürmekte; hayat arkadaşı ve çocuklarıyla aile sıcaklığını ve muhabbetini devam ettirmekte; uzaktan ve yakından gelen misafirlerini karşılamakta ve onlara ikramlarda bulunmaktadır...

Azâları iflas etmiş, ancak gönlündeki aşkı ve muhabbeti tüm sıcaklığıyla devam eden hasta yakınları...

Onlar; gelen misafir ve ziyaretçilerin kısa bir süre bile kalmaya dayanamadıkları ve yüreklerinin tahammül edemediği bu hali, gece ve gündüz yıllarca yaşayan gönül kahramanlarıdır...

Hayat arkadaşı gözünü, hasta olan eşinin gözünden ayırmayan fedakâr kocadır... Çıkar ve menfaatlerin tek mihenk taşı olduğu yaşadığımız şu dünyada, yıllarca “evinin sultanına” aşk ve muhabbetle hizmet eden aile reisi... Onun için maddî ve manevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan evin beyi... O, bu sınavın ikinci galibidir...

Çocuklar; konuşamayan, gülemeyen, ağlayamayan annelerine gizli gizli ağlayan evlatlar... Onun iyileşmesi için canla başla uğraşıp da çare bulamayan bîçareler... Onlar son ana kadar annelerinin rızasını ve gönlünü kazananlardır...

Hâsılı; zor ve büyük “imtihan” olan bu dünyada daha “büyük imtihana” muhatap olanlar! İki âlemin de Rabbi sizi iki cihanda aziz ve bahtiyar etsin...

En doğru olanı ve hakikati Allah (C.C.) bilir...

YENİ NESLİN ANATOMİSİ: “DEĞER”SİZ KİMLİK*

Son yıllardaki gelişmeler/ilerlemeler, yaşadığımız toplumda derin ve kaygı verici kırılmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Artık toplumumuzun ve insanımızın, binlerce yıldır yaşadığı/taşıdığı güzel ve erdemli değerler ve varlıklar yok olmaya doğru hızla yol almaktadır.

1. GENÇLİĞİN YENİ KİMLİĞİ

Bu noktada yeni neslin ve gençliğin kazandığı/sahip olduğu kimlik ve özellikleri şu başlıklarda, -daha da genişletilebilir- toplamak mümkündür:

1. Gençlerin erken yaşlarda geniş bir bilgi manzumesine sahip olmalarına karşın, erdemler açısından geç kemale ulaşmaları/olgunlaşması ve sorumluluktan kaçınmaları; bununla birlikte geçici hazların öncelenerek bunların ivedilikle tatmin edilmesi; ayrıca bunun gerçekleşmesi için her türlü yolun ve yöntemin meş-

* “Yeni Neslin Anatomisi: ‘Değer’siz Kimlik(ler)”, *Değerlerimiz Değişiyor mu? Felsefe Çalıştayı* (18 Mayıs 2012), Sakarya.

ru ve makul olduğuna inanmaları; diğer taraftan kalıcı olan lezzetlerin ötelenmesi ve yok sayılması ya da izafileştirilmesi.

2. Kalıcı değerlerin modern kültür ve düşünceyle subjektirilmesiyle değerler anlam kaymasına ve dejenerasyona uğradı. Bunun sonucunda yeni neslin beslenme kaynaklarına paralel bir şekilde köklü değerlerin içleri boşaltıldı.
3. Gençlerin, pragmatist (çıkarıcı), oportunist (fırsatçı), narsist (benmerkezli), sadist, mazoşist ve hedonist (hazcı) bir kimlik-sizliğe bürünmesi.
4. Komşuluk, akrabalık, arkadaşlık, dostluk ve yarenlik gibi olguların ve sosyal ilişkilerin, yerlerini yaşam koçlarına, psikologlara ve psikiyatristlere terk etmeleri.
5. Aile içindeki eğitim ocak ve okullarının kapanması: ailedeki abi, abla, hala, teyze, dayı, amca, baba, anne, babaanne, anneanne vs. Çocuk ve genç, her birisi adeta bir eğitim (ta'lim) yeri olan bu erdem yuvalarından koptular. Çekirdek aile; göç, kan davası, işsizlik vb. nedenlerle güçlendi. Bunun karşısında geniş aile, sülâle ve aşiret olguları zamana diremeyerek varlık alanlarını yitirdiler.

Tespit edebildiğimiz bu kimlik yapısının yansımaları ve sonuçlarına baktığımızda;

İnsanî özelliklerin zıddı davranışlar ve eylemler, erdemlerle yer değiştirmektedir. Daha da kötüsü ve ürkütücü olanı, bu durumun meşrûiyet kazanma eğilimidir. Uyuşturucu, cinayet, kumar, gasp, kapkaç, hırsızlık, yalan, alkolizm, söz vermenin (doğru sözlü olmanın) anlamsızlaşması vb. rezaletler; bireyi, aileyi ve nihayetinde toplumu için için kemirmekte ve sağlam dokuyu varlık zemininden koparmaktadır. Bu olumsuz ve acınacak haller sonucunda cemiyette oluşan yabancılaşma, yalnızlık, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, bunalım, ruhsal kırılmalar ve en korkuncu intihar gibi insanı kendi kimliğinden ve nefsinin soyutlayacak sosyal ve bireysel marazların hayat bulması kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Bu noktada şu sorular büyük bir anlam kazanmaktadır: İnsanlarımız neden bu hale geldiler? Cemiyetimizi negatif hüviyetlere hangi olaylar ve eylemler taşımaktadır? Sorular çoğaltılabilir elbette. Ancak

bu sorular kadar, toplumsal ve ferdî bir kurtuluş/felâh nasıl gerçekleştirilir, sorusu da bir o kadar önemlidir ve sorulmalıdır. Sorunun cevabını bulmak amacıyla ilahiyatçılar (teologlar), ahlâkçılar, sosyologlar, siyasetçiler ve psikologlar sistematik bir şekilde zihin yormalı ve çaba sarf etmelidirler.

Ülkemizde nasıl yaşanan ekonomik krizleri olumluya kalbetmek için tüm imkânlar seferber edilip adeta millî bir ekonomik eylem plan ve programı yürürlüğe konulmuşsa, benzer şekilde değerler ve ahlâkî erdemlerin tekrar nevs-ü nemâ bulup yeşermesi için de bir seferberliğe ihtiyaç vardır.

2. SOSYAL VE KÜLTÜREL DOKUDAKİ AŞINMALAR

Sosyal ve kültürel dokunun bu kadar derinden sarsıntı ve deformasyon yaşadığı ülkemizi, hangi faktörler, kendimizin dahi tanımaya-çağı hâle düşürdü?

Şimdi muhtemel sebepler üzerinde durulabilir:

a. Ekonomik sebepler

Son on yılı dışarıda bırakacak olursak ekonomik dengelerin bozulması, toplumda orta sınıfı çökertti ki bu toplum katmanı, sosyal dengenin en önemli ve hayatî bölümünü oluşturmaktadır. Cemiyetin akıl ve ahlâk sağlığını denge ve düzenini sağlayan bu toplumsal bölümünü, daha çok esnaf, zanaât erbabı küçük ölçekli ticaret sınıfı oluşturur. Çok varlıklı olmamasına rağmen yaşam standardı çok düşük de olmayan, ihtiyaçlarını karşılayabilen cemiyetin orta sınıfının bu vasfını kaybetmesi özellikle bu sınıf üzerinde büyük tahribatlara sebep oldu. Orta sınıf, tarihinde hemen hemen hiç yaşamadığı zorluklar, çaresizlikler ve fakirlikle karşı karşıya kaldı. Evi ve gerekli eşyaları var olduğu halde açlık ve geçim sıkıntısına düşen orta sınıfın bu hâli, toplum dengelerinde ve ahlâk umdelerinde onarılması güç kırılmalar meydana getirdi. Nihayetinde boşanmalar, aile faciaları gibi toplumsal hastalıklar zemin bulmaya başladı.

Değerlerin yozlaşmasında muhafazakâr toplum katmanı da kendisine düşen payı aldı. Cemiyetin, dinî hassasiyetleri yoğun olan bu bölümü, gelir düzeylerindeki gelişme ve iyileşmenin bir sonucu olarak dünyevîleşmenin ve tüketimin cenderesinden kurtulamadı.

b. Hâkim kültürlerin değerlere baskısı

Dünyanın egemen kültürlerinin, özellikle de Amerikan kültürünün, daha çok sinema, dizi film ve müzik yollarıyla yaptığı tahribat, kendi öz benlik ve kimliğimizin örselenmesine, başkalaşmasına ve “ötekileşmesine” yol açmıştır. Özellikle de konuşma dili o kadar bayağılaştı ve seviyesini o derece yitirdi ki Türkçenin tüm estetik duvarlarını yerle bir etti. Kültürel kodlarımızı başkalaştırdı, “piçleştirdi” ve tanınmaz hale dönüştürdü.

Var olan halin tasviri için, çarpıcı ve dikkat çekici birkaç örnek vermek mümkündür: Veda cümleleri ve ifadeleri, kültürümüzde önemli mesajlar taşır ve aynı zamanda dua ve iyi/hayırlı temennilerle yüklü ve donanımlıdır: “Allah’a emanet ol; Allah yardımcın olsun; yolun açık olsun; Allah sağlık-sıhhat ve afiyet versin...” Yüzlerce yıldır telaffuz edilen bu ifadeler yerini, “Kendine iyi davran, kendine iyi bak, bay bay...” gibi anlamsız, estetikten yoksun, ne olduğu ve ne kastedildiği meçhul, uçuk cümlelere terk etti.

Diğer çarpıcı bir örnek, geleneklerimiz ve değerlerimizin bize kattığı erdemli davranışlardan birisi “baş sağlığı” dilek ve dualarıdır ki bu ifadeler yas içerisindeki dost ve yakınları teskin edici ve rahatlatıcı özelliklere sahiptir: “Allah rahmet etsin, başınız sağ olsun, Allah geride kalanlara uzun ömürler versin, mekânı cennet olsun...”. Yine bu duygu ve sevgi yüklü cümleler, Amerikan filmlerinde kullanılan “üzgünüm, üzüldüm...” gibi duygusuz ve ruhsuz ifadelerle yer değiştirdi.

Batı müziğinin kötü bir taklit ve kopyası bile diyemeyeceğimiz pop(üler) müzik alanına gelince; bu sektörde de içler acısı bir hâl söz konusudur. Ses ve müzik yetenek ve birikiminden yoksun, düşünce fakiri birtakım icracılar, bu meziyetler yerine, daha kolay ve etkili “pazarlama” alanları olan haz ve duyguları köleleştirici ve bir o kadar da

dumura uğraticı şehvet ve ihtiras görüntülerine yönelmişlerdir. Dolayısıyla gençlik, kaliteli müzikten ziyade, insan bedeninin sergilendiği “klipler” girdabında boğulmaktadır.

Bu bağlamda diğer yıkıcı-yok edici bir sektör de “paparazzi” türü magazin programlarıdır. Bu şekildeki magazin programlarının, beyaz camın en çok izlenen yayınları içerisinde olduğu bildirilmektedir.

En fazla tahribât ve tahrişâtı yapan sahanın da bu programlar olduğu söylenebilir. Zira televizyonun girmediği ev ve coğrafi bölge (en küçük yayla ve mezralara kadar) hemen hemen yok gibidir. Genç erkek ve kızlar, güya sanatımızın icracıları olan aktör, aktris ve mankenlerin günlük rezaletlerini, ahlâkî düşüklüklerini ve hiçbir özel (mahrem) alan sınırı olmayan, şatafatlı ve şaşalı hayat garabetlerini, günün her saatinde temaşa etmektedirler. Bu taze ve günahattan azâde beyinler, izledikleri görüntülerle kirlenmekte ve buğulanmaktadırlar. Bu programlarda son derece imrendirici, model ve ideal olarak sunulan kişileri gençlerimiz cinsiyet farkı gözetmeksizin birer “idol” ve ulaşılması gereken en son gaye olarak görmektedirler.

Beyaz camın ve beyaz perdenin kan ve şiddet sahnelerinin, insan zihin, kalp ve düşünce dünyasındaki tahribatına gelince; bu hal, insanlarımız üzerinde kronik bir kan ve şiddet kasırgasına dönüşmektedir. Şiddeti, öfkeyi ve karşısındakini yok etmeyi beyinlere zerk eden bu tür görüntüler –ki günlük haberler bu halin en güzel(!) örneklerini sunmaktadır- olayı sıradanlaştırmakta ve meşrulaştırma görevlerini, maa- lesef en iyi şekilde yapmaktadır.

Öldürme, yaralama ve başkasına zarar verme görüntülerini, kare kare defalarca izleyen toplum fertleri, artık benzeri vahşi ve ürkütücü olayları, doğal ve sıradan hâdiselermiş gibi görmekte ve kabullenmektedir. Tıpkı bir savaş alanındaki şartların, o ortamdaki insanlara telkin ettiği haller gibi.

c. Değerlerin korumasız kalması

Elbetteki bu başlıktan değerlere bekçiler ve muhafızlar icat edilecek anlamı çıkarılmamalıdır. Burada kastedilen, çürümeyi ve kokuşma-

yı pompalayan/tetikleyen faktörlerin fazlaşması ve güçlenmesine karşın, panzehrinin etkisizleşmesi, güç kaybetmesi ve donanımsız kalması sorunudur. Değerleri koruyan failer ve çevreler; aile, okul, toplum, vakıf, dernek ve cemiyet müesseseleri gibi sosyal kurumlardır. İsimleri anılan birimler ve mekânlar, maalesef, yukarıda sayılan sebeplerin de katkısı ve etkisiyle güç kaybettiler ve tesirlerini yitirdiler veya tesirleri en alt seviyelere kadar indi.

3. İNSANÎ KİMLİĞİN/HÜVİYETİN DEJENERASYONU

Böyle olunca bireysel ve toplumsal “cinnet” halinin tezahürleri sıklıkla gerçekleşmeye başladı. Başlamakla kalmayarak hemen hemen sosyal bir cerahate dönüştü. Öyle tüyler ürpertici ve insan ruhunu incitici örnekler çıkmaya başladı ki kendi cemiyetimizi tanıyamaz hale geldik. Amerikan korku, gerilim ve şiddet filmlerinin senaristlerinin bile akıllarına gelmeyen canice eylemler, ne yazık ki bizim toplumumuzda, bizim insanlarımızca işlenir ve uygulanır duruma geldi. Haber ajanslarının ve gazetelerin üçüncü sayfaları da bu facia ve cinnet numuneleriyle dolu bir şekle büründü. Var olan olaylardan yürek sızlatan ve zihni donduran bir örneği, mevcut halin vahametini gözler önüne serdiği için; irkilmemiz, tedbirler almamız ve sorunların ağırlığını görmemiz için basında yer aldığı şekliyle alıntılایacağız:

“Sevgilisi Gülçin K’nın anne-babası ve ablasını öldüren B., katliamı soğukkanlılıkla itiraf etti: ‘Gülçin ailesini öldürmek istediğini söyledi ve evin anahtarını bana verdi. Babası K. gelince boğazını sıktım. Gülçin, ‘Babamı hallettin mi çaldır’ diye mesaj yazdı. Ben ‘tamam’ dedim. Bu sırada annesi ve ablası geldi. Ben annesini yatak odasına götürdüm. Gülçin de eve gelerek ablası Nilgün K’yı bıçakla öldürdü. ‘Annemi öldüremem’ deyince onu da ben öldürdüm.” (Yeni Şafak, 30 Mayıs 2006)

Herkesin konuya eğilmesi ve işin ulaştığı korkunç boyutları kavramasına vesile olması için zikretmek istediğim acı ve kahredici diğer bir örnek olay da basında şöyle yer aldı:

“TV’lerdeki ‘kanlı’ diziler ve ‘Kurtlar Vadisi’ salgını ortaöğretim kuşağında şiddetin dozunu yükseltiyor. Samsun’da bir lise öğrencisi

(maskeli), 2 lise öğrencisini okul yolunda ‘kız yüzünden’ öldürdü.” (*Yeni Şafak*, 26 Mayıs 2006)

Bu ve benzeri iç acıtıcı haber ve görüntüler, ne yazık ki sıradanlaşarak sayıları artmaktadır. Bunlar bireysel ve nadir örnekler olarak görülebilir. Ancak vakıaların basit ve normal olduğu düşünülemez. Geleceğin anne adayı genç kız, geçici hazlarına engel oldukları gerekçesiyle öz anne-baba ve ablasının hayatlarına son vermektedir. Ve bu eylemi erkek arkadaşıyla beraber işlemektedir. Çok az da olsa bir sevgi kırıntısı kalmış olmalı ki kendisini “can” kabul eden anesini öldüremiyor.

Benzeri örnekler –ki bazıları insan aklını zayi ettirecek derecede canice ve vahşicedir- bizim toplumumuza o kadar uzak ve yabancıdır ki tahayyülleri bile çok zor ve imkânsızdır.

Ne oldu da cemiyetimiz ve insanlarımız bu hale geldi? İnsanî kimliklerini ve benliklerini nasıl yitirdiler? Toplumumuz gittikçe negatif bir mecraya mı sürüklenmektedir? Sorular çoğaltılabilir. Ancak görmezlikten gelinemez. Bu soruları sorduran ve düşündüren olaylar, toplumun tüm düşünen fertleriyle ele alınıp marazî hal teşhis edilip tanısı konulmalı ve iyileştirici/rehabilite edici çözüm ve tedavi yolları bulunmalıdır.

4. YİTİRİLEN DEĞERLERİN REHABİLİTESİ

Toplumsal bir cinnet hali yaşadığımız son yıllar, kronik durumun tedavi edilmesini gerektirmektedir. Bu noktada akıllara ve zihinlere ilk gelen çözüm yolu, bilinçli ve kaliteli eğitimin (öğretimden öncelikli olarak) verilmesidir. Bu eğitim içerisinde en önemlisi de din eğitimidir. Zira din, inanç ve vicdan, en güçlü yönlendirici öğeleri içerisinde barındırmaktadır. Aksi taktirde “Din ve Tanrı yoksa her şey mubahdır” ve her şey meşruluk kazanacaktır. İnsanların “kan dökücü” özelliğinin en önemli ve etkili panzehiri din ve kutsaldır.

Hakikatte dinlerin varlık ve gönderiliş sebepleri, bu çerçeveyi sunmaktadır. Tarih boyunca ferdî ve toplumsal sapmaların onarım ve dengelenmesi, din ve peygamberlerle gerçekleşmiştir.

Bu anlamda Hz. Muhammed'in (s) hayat ilkeleri, ideal bir yaşam felsefesi olarak insanlarımıza güzel hazırlanmış materyallerle yeniden sunulmalı ve güncellenmelidir. Toplumumuz Hz. Peygamber'in hayatını, tarihî bir vesika gibi görmemeli ve onu sürekli yanlarında hissedip erdemlerini içselleştirmeli, kendilerini onunla özdeşleştirmeye çalışmalıdır. Hz. Peygamber'in savaşlarında ve onun dışındaki zamanlarda ailesine, çocuklarına, arkadaşlarına ve düşmanlarına yönelik davranış ve uygulamaları çok bilinenlerden ziyade az bilinen nadir örnekler, topluma yazılı ve görsel olarak anlatılmalıdır. Bu anlamda Kutlu Doğum Haftaları, verimli fırsatlar sunmaktadır.

Bununla birlikte yazılı ve görsel kitle iletişim organlarına çok önemli görevler düşmektedir. Her iletişim organı, yönetici ve temsilcisi, yayımlayacağı programı kendi çocuğu ve ailesinin de izlediğini düşünecek derecede hassas olmalıdır. Batı dünyası bu alanda bir hayli mesafe kaydetmiştir.

Bunun örnekleri 11 Eylül saldırısında ABD'de, metroda patlayan bombalar sonucunda İngiltere'de görülmüştür. Olay mekânı, yaralı ve hayatını kaybedenlere ait tek bir fotoğraf ve hareketli resim, iletişim organlarında yer almamıştır.

Bilişim alanının (bilgisayar, bilgisayar oyunları, animasyon, internet, telefon, tablet, sinema, çizgi film, roman, vs) erdemlerin yerleştirilmesinde en etkili bir şekilde kullanılması için yeni ürün ve yaratıcı materyallerin hazırlanması gerekmektedir.

Erdemlerin, dolayısıyla değerlerin yeni nesillere kazandırılması için şu eylem ve icraatlar hayata geçirilebilir:

1. Okullardaki "Değerler Eğitim" programı geliştirebilir. Bu programa göre her ay bir "değer" verilmekte olup, her ders hocası ilgili "değer"le ilgili derste kısa bilgiler vermektedir.
2. Gençlere ve yetişkinlere değerlerin verilmesi için, dolayısıyla rol-model için, yeni çizgi film ve drama kahramanları üretilmelidir. Bunun örnekleri çizgi film alanında nispeten yapılmaktadır. Örneğin; Keleoğlu, Hezarfen, Malkoçoğlu, Sunguroğlu, Yüzbaşı Volkan vb. Batılı iletişim gruplarının sunduğu Cailo, Örümcek Adam, Süpermen, He-Man gibi kahramanların yerine özgün ve yerli kahramanlar öne çıkarmak gerekmektedir.

3. Ramazan ayına özgü mini dizilerde erdemin ve değerlerin öneme vurgu yapılmalıdır (TRT’de yayımlanan “Ramazan Güzelidir”, “Acemi Müezzin” gibi).
4. Beynin en fazla tepki verdiği “cinsellik ve şiddet” olgularının dizilerde öne çıkarılmasının karşısında, dizilerde (geçmişte Aile-den Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın yaptığı aile dizileri gibi) erdemler ve değerler özendirilmelidir.
5. Camilerin hayatın merkezine taşınması gerekir. Nitekim yaşadığımız zaman dilimlerinde camiler yeniden keşfedilmektedir. Dolayısıyla camilerde birtakım sosyal etkinliklerin yapılmasına fırsat verilmelidir.
6. Hz. Peygamber’in hadislerinin kısa oyun ve dramalar haline getirilmesi, değerlerin benimsetilmesinde ve yaşatılmasında etkin bir rol oynar.

Sonuç olarak, toplumsal bir kırılma yaşadığımız bu yıllarda, cereyan eden her olayın, yüzlerce vakıanın engellenmesine yönelik bir uyarıcı fonksiyon icra etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insanlarımızı ve cemiyetimizi, dolayısıyla gelecek nesillerimizi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Gerekli tedbirler alınmazsa ve çabalar sarf edilmezse sosyal bir kangren haline dönüşmüş olan bu derin, kaygı verici ve ürkütücü tablodan, kimsenin kendisini, ailesini ve gelecek nesillerini koruması mümkün gözükmemektedir.

Halin iyiye/hayra dönüşümü, zor ve imkânsız değildir. Yeter ki toplumsal bir bilinç ve “hayra çağırın”, “hayrı işleyen” bir toplum olmayı iştiaqla arzulayalım. İlahî, evrensel, sosyal ilke açıktır: “*Bir toplum kendisini değiştirmedikçe, Allah o toplumu değiştirmez.*” (Ra’d, 11)

SONUÇ

Son Peygamber Hz. Muhammed'in uygulamaları, kendisinde sonraki takipçileri için en önemli ve bağlayıcı birer ilkeler manzumesidir. Hiçbir Müslüman, Yüce Allah'ın ve O'nun Peygamberi'nin (s.a.v) hak, hukuk ve ödevler çerçevesinde ruhsat vermediği, ilke ve prensipleri toplumuna ve diğer toplumlara dayatma ve zorlama imtiyaz ve gücüne sahip değildir. İslâm, dili, dini, ırkı, rengi, inancı, kültürü ve ideolojisi birbirinden farklı, hatta bazı zamanlarda birbirine zıt toplumsal grupları bir arada, birlikte yüzyıllardır yaşatma ortamı ve fırsatını insanlığa hediye etmiştir.

Nihayetinde Efendimiz, “En güzel haberleri getiren peygamberdir... Ve en son müjdecidir.”

İslâm'ı dinî ve ideolojik kaygı ve şartlanmışlık refleksleriyle algılamaya çalışanların iddia ettiklerinin aksine; Hz. Muhammed (s) yeryüzüne sevgiyi, barışı, huzuru, hoşgörüyü, toleransı ve farklılıklarına rağmen bir arada kan dökmeden, zulmetmeden yaşamının ilke ve modellerini sunmuş ve bunu öncelikle kendi hayatında, ailesinde ve yakınlarında uygulamıştır. Dolayısıyla milâdın üçüncü bin yılında, insanlığın aradığı yeni evrensel paradigma O'nun ortaya koyduğu hayat felsefesinde gizlidir.

Son Peygamber'in (s) sözleri ve uygulamaları, insanlık onuruna duyulan saygının gerçekleşmesine, zulüm ve vahşetin engellenmesine yönelik bir kaygının neticesi olarak dünya barışına büyük katkıda bulunmuştur. Bu sevgi ve barış selinin sayesinde ki O'nun takipçileri Kudüs'te, Bizans'ta, Endülüs'te ve Balkanlar'da farklı din, dil, kültür, ırk ve etnik kökenden gelen halkları bir arada ve birbirlerini yok etmeden yaşatmış ve yönetmiştir.

Hız. Peygamber'in (s) uygulamalarının kalıcılığı ise, ondan sonra gelen Abbâsî, Endülüs ve Osmanlılarca âdil ve eşit bir şekilde en geniş hatlarıyla devam ettirilmiştir. İslâm dünyasının maddî ve manevî zenginliği de bu yönetim felsefesinde saklıdır. Bu anlamda Kutsala ve insana saygı gösterenler, erdem ve değerleri beşeriyete öğreten toplumlar ve ülkeler olacaktır. Kadîm, onların olduğu gibi, gelecek te onların olacaktır.

Osmanlı toplumundaki bir diğer azınlık, Rumlardır. Kostaki Musurus Paşa, kırk yıl Londra'da Osmanlı büyükelçiliği görevinde bulunmuş, büyük iltifatlara nail olmuş bir Rum'dur. Düzenlediği toplantılara, Kraliçe Victoria, Osmanlı nişanlarını takıp katılmış. Aşırı Osmanlıcı olmasından dolayı, Yunan milliyetçilerinin saldırısına uğramış ve sol kolu sakat kalmıştır.

Fenerliler denilen azınlıklar, bürokraside kendilerine vazife verilen kimselerdir ki, işleri tercüme yapmaktır. Dolayısıyla onlar devletin dış işlerini şekillendirirler. Türkçeyi iyi bildikleri gibi, Rumca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca'yı iyi derece konuşurlar. Ancak onlar her şeyin üzerinde, tevhîd toplumunun felsefesine sahip Osmanlı tebaasıdır ve Osmanlılık düşüncesini benimserler.

Osmanlı medeniyeti, çok kültürlü ve çok dinli tevhîd toplumunu ortaya çıkarmıştır. Ne zamanki bu anlayış ve ona ait uygulamalar terk edilmiş, o vakit sarsıntılar, kırılmalar ve krizler İmparatorluğu örselemiş ve kemirmeye başlamıştır. Ancak onun varisleri, kadîm mirası devam ettirme potansiyeline sahiptir.

Anadolu coğrafyası sulhu sağlamanın cenke hazırlı olmaktan geçtiğinin şuurunda bir yapı içerisinde bulunmuştur. İşte cenk ustalarından birisi de Seyyid Battal Gazi'dir. Seyyid Battal Gazi denilince, genelde İslâm coğrafyasının özelde de Anadolu coğrafyasının tarihi, kültürü,

hayatta kalma mücadelesi, özgürlük aşkı, kahramanlığı ve cesareti akla gelmektedir. Onun cesaret ve şecaati, yaşadığımız topraklardaki birlik ve dirliğin teminatı ve tapu senedir. Battal Gazi'nin ruhu, onun nefes aldığı ve cenk ettiği topraklarda Peygamber neslinin bir mirası olarak dolaşmaktadır. Bu miras, insanlarımızın ve gelecek nesillerimizin zihin ve gönüllerine; erdemi, yiğitliği, cesareti, kahramanlığı, sadakati ve sulhu nakşedecektir.

Şecaat ve merhamet uygarlığı olan İslâm Medeniyeti, karşısında sömürgeci ve işgalci Batı'yı bulmuştur. Haçlı Seferlerinin gerçek sebeplerine bakıldığında, Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmenin öne çıktığını bizzat Batılı araştırmacıların çalışmalarından görmek mümkündür. Nitekim Aydınlanmacılara göre Orta Çağ, Batı (Avrupa) için gerçekten karanlık bir zaman aralığıdır. Zira Katolik Kilisesi, daha doğrusu onu temsilen hareket ettiklerini söyleyenler, büyücü ve cadılarla mücadele adı altında, insanlık dışı katliam ve cinayetlere başvurmuşlardır. Zihinleri donduran bu acımasız eylemler, Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'ın başlarında çok güçlü olan Papalık'a bağlı bir yargı kurumu Engizisyon eliyle gerçekleştirilmiştir.

Bilim ve düşüncenin Batı'da yok edilmeye çalışıldığı bir çağda, Doğu'da yeni bir çağı tefekkür ve özgürlükle başlatan bir hükümdar çıkmıştır. Bu hükümdar, hem coğrafyayı hem de zamanı fetheden, Fatih Sultan Mehmed'dir.

Fatih'in, fetih sırasında büyük toplar döktürme için bilimin ustalarıyla birlikte Ali Kuşçu gibi bilim insanlarını İmparatorluğa davet etmiştir. Dolayısıyla bilim ve teknoloji Osmanlı yöneticileri için öncelikli bir husus olmuştur. Matbaanın İmparatorluğa girişi de böyle olmuştur. Nitekim İspanyol Yahudilerinin Osmanlı'ya sığındıkları 1490 yıllarda, matbaa onlarla birlikte payitaht İstanbul'a gelmiş, Müsevîlerin kutsal kitapları bu matbaalarda basılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'da matbaa, dinî bir sorun değildir. Bu meseleyi, teknik, ekonomik ve siyasî bir problem olarak görmek daha gerçekçidir. Ulema veya Müslüman dinî çevrelerden matbaaya karşı herhangi bir hareket olmamıştır. Bununla birlikte ilk olarak 31 Ocak 1729'da basılmış kitapların muhtevalarına bakıldığında bu eserlerin; dil, tarih, coğrafya, müsbet bilimler, askerlik sahalarında kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Matbaada bası-

lan ilk on kitabın, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri bir yandan İran'la, öte yandan Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyen eserler olması da dikkat çekicidir.

Ayrıca Osmanlı'da matbaanın girişinin gecikmesinin sonra da yeterince gelişme göstermemesinin de birtakım teknik ve toplumsal sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, basım sahasında yeterince teknik ilerlemelerin bulunmamasıdır. Diğer yandan İmparatorlukta yeterli kâğıt üretiminin olmaması da bir handikaptır. Bu ikisiyle birlikte diğer hayâtî bir husus da, basım sanatının gelişmesi ve ilerlemesi için yeterli sayıda bir okuyucu kitlesinin bulunmamasıdır. Bahsi geçen problem, bugün de yaşadığımız toplumun ve zamanın en önemli sorunudur. İnsanınızın kitap okumaya olan merakı ve ilgisi gün geçtikçe daha da azalmaktadır. Bu durum eser müelliflerinin azmini zayıflattığı gibi, yayınevlerinin ekonomik olarak güçlerini kaybetmesine yol açmaktadır.

Evrensel ve küresel bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu, bu özelliğini donanımlı devlet adamı ve ordu mensuplarıyla elde etmiştir. Yetkin mülkiye, kalemiye, askeriye/seyyiye ve ilmiye için en önemli şart, ancak vasıflı bir eğitim ve öğretim ortamının teşekkülüyle mümkündür. Yükselme ve gelişme dönemi Osmanlısı, tüm sektörlerde olduğu gibi bilgi ve bilim seviyesinde en üst sınırlara ulaşmış bir yapıya sahiptir. Cihan devleti olmayı hazırlayan niteliklerin başında; ilim, bilgi, yetenek, liyakat ve disiplinin mükemmel bir şekilde harmanlandığı İmparatorluk "Saray Okulu" Enderun gelmektedir.

17. yüzyılda, Enderun'dan yıllar önce icazet alan devletin idarî mensuplarının, kendi çocuklarını saray okuluna dahil etmeye çalışmaları, liyakat ve disipline dayalı sistemde boşlukların oluşmasına sebep oldu. Ayrıca bu hususa, eğitim sisteminin kendini zamanın ihtiyaçlarına ve gerçeklerine karşı yenileyememesi de eklenince, Enderun'un eğitim kalitesi iyice geriledi. Devlet kurumlarının zayıflamasına paralel olarak Enderun da güç kaybetmesine rağmen, 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Sonraları, Batı tarzındaki eğitim okullarıyla birlikte Enderun, nitelikli bir Osmanlı müessesesi olarak zamanını tamamladı.

Şu halde Enderun, tarihimizde erdemi ve yüksek değerleri bilen, uygulayan ve uygulatan ideal bir yönetici modelini inşâ etmiştir. Zamanımızın erdemli, birikimli, tecrübeli, ufku geniş, toplumuyla barı-

şık vasıflı idarecilerini yetiştirmek için yeni Enderun'lara olan ihtiyaç, her daim hissedilmektedir.

Enderun'un nitelikli eğitiminin terkedilmesiyle birlikte adı Mekteb-i Sultânî olan Galatasaray Sultânî'sinin açılışı gerçekleşti. Galatasaray Sultânî'si'nin açılışına şeyhülislâm ve diğer dinlerin temsilcileri birlikte katılmışlardır. Okul, Fransız liseleri model alınarak, dersleri Fransızca verilen, müdürü ve öğretim kadrosunun çoğu Fransız olan ve Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi öğrencileri Fransız dili ve kültürü içinde birbirine yakınlatacak, Osmanlılaştıracak bir yapı içerisinde teşekkül ettirildi. Batılılaşma yanlısı devlet adamları için bu okul, Batı medeniyetini ve diğer dinlere mensup olan "millet"ler arasında Fransa uydu-su bir Osmanlılık birliğini besleme amacına hizmet edebilecek bir müessese olmasına çalışılmıştır.

Galatasaray Sultânî'si'nin açılmasının iki önemli temel amacı olmuştur. Bunlardan ilki, liyakatli ve donanımlı memur yetiştirmek ve Tanzimat'ın esaslarını uygulayacak seçkin zümreyi teşkil etmektir. Hedeflenen bu amaçlar gerçekleşerek, bu okuldan mezun olan çok sayıda kimse devlet kadrolarında görev aldılar. Özellikle de dış işlerinde (hâriciyede) ve devletin diğer kademelerinde Galatasaraylılar kayda değer bir yekûn oluşturmıştır. İstanbul'un zengin Müslüman ailelerinin bu okula gönderdikleri çocukları sayesinde Fransız kültürüyle birlikte futbol, tiyatro, folklor vb. faaliyetler Türkiye'ye girmiştir. Nihayetinde modernleşmenin bir vasıtası olarak Galatasaray, Türkiye'deki değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesinde çok hayatî bir güç işlevine sahip olmuştur.

İslâm medeniyetinin dinamiklerinden birisi de erdem ve inancı öne çıkarmasıdır. Bu çerçevede inanç ve akıl arasında çatışmanın varlığından ziyade, birbirlerini tamamlayan iki olgu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim inanç, Malebranche'ın (1638-1715) güzel bir ifadeyle seslendirdiği gibi, *ruhumuzun gidişini idare etmelidir; fakat onu dehâ ile dolduran yalnız en yüksek akıldır*. Ne iman akla, ne de akıl imana feda edilebilir. Her ikisi de, vazgeçilmez ve hayatî öneme sahip olup, bir bakıma dünya ve öte dünya mutluluğunun şifrelerini barındırmaktadırlar. Bilim ve teknolojinin nefes aldırmayan cenderesindeki insan için bir oksijen ve enerji merkezi konumundadır.

Akıl ve inancın merkezi, aynı zamanda bütün vücut organlarının da merkezi olan kalptir. Batılı insan için “kalp sahibi”, derinden hissedilen ve kavrayan kişidir. Tasavvufta ise kalp, çok daha zengin ve karmaşıktır. Çünkü kalp, insanın sadrında mekân bulmuş ilâhî bir mabeddır. Kalp, Rahmân tarafından içimizdeki “kıvılcımın” menbâi olarak tasarlanmıştır. Bundan dolayı kalbi temizlemek ve onu açmak, Allah’ın huzuru için onu bir tapınak olmaya hak eder hale getirmekle mümkündür.

Aklı aşırı derecede öne çıkarıp da kalbi görmezlikten gelen anlayışlar da bulunmaktadır. Okuma, yazma ve matematik gibi temel eğitim alanları, aklın öğrenmesini kapsamaktadır. Bunun karşısında müzik, sanat ve sosyal yetenekler gibi kalbi geliştiren alanlar genellikle önemsiz olarak görülmektedir. Bu tür bir eğitim ise, çok zeki ancak yeterince atik olmayan yüksek eğitim almış insan tiplerini ortaya çıkarmaktadır. İrfan ve hikmet sahasında ise; kalbin beslenmesi, geliştirilmesi ve kemâle erdirilmesinin anlamı büyüktür. Kalbi açık olan ile kalbi kapalı olan karşılaştırıldığında, birincisinin daha ârif ve daha şefkatli ve daha anlayışlı olduğu görülmektedir. Nihayetinde kalpler, bâtinî ışığın, ilhâmın, üretmenin ve tutkunun kaynağıdır. Gerçek ârif ve âbidin kalbi, canlı, uyanık ve nurla doludur.

Din, bilim, akıl ve inancın bir arada bulunması, denge ve iz’anın bir işaretidir. Bu sayede din ile bilim, akıl ile inanç, tefekkür âleminde savaşımdan kurtulurlar; zira çatışmaları ve çelişkileri çözen düşüncedir. Ancak düşünce; kalıplaşma, kutsallaştırma ve ikonlaştırmayı bertaraf eder. Tefekkürdür ki cemiyeti kuklaların ve modellerin taklidinden kurtarır.

Fikir ve düşünce, insan ruhunun ve benliğinin cismânileşmesidir. Onun nefesiyle, beşeriyetin yarını nurlanır ve şavklanır. Eğer tefekkür bir diyarda ölürse, başka bir diyara yolculuğa çıkar. Onun terk ettiği coğrafyalar, cılızlaşır ve kuraklaşır, nihayetinde çölleşir.

Her şeye, her olumsuzluğa rağmen, insanı ve cemiyeti canlandıran en önemli enstrüman ve vasıta tefekkürdür. Onun sayesinde Müslüman dünya ve insanlık, ruh ve gönül âlemini yerküre üzerinde gerçekleştirecektir. Uyku ve ataletin cenderesindeki tevhîd coğrafyasını ayağa kaldıracak yegâne unsur, tefekkürdür.

Tefekkürün kavi ışığından beslenen insan, sürekli nefsini tanıyıp ondan sakınmayı sürdürmelidir ki, nefsi vazgeçtiği kötülöklere onu döndürüp ahdini bozan konuma düşürmesin. Bunun için nefse karşı Nâsır'ın (Çokça Yardım Eden) yardımını talep etmek sâlih kul olmanın gereğidir. Aynı zamanda sâlih kul, Vekil'e (Koruyan, Himaye Eden, Kefil Olan) tevekkül etmeli, kendisini nefsiyle baş başa bırakmaması için O'na güvenmeli ve O'na dayanmalıdır.

Yaratan'ın korumasına muhtaç olan beşeriyet, Aşkın Alemin kudretinin desteğiyle bilim ve teknolojiyi geliştirmenin yollarını arayıcısı konumunda olmuştur. Ancak modernizm ve onun iki vasıtası bilim ve teknoloji inanılması güç işleri başarıp hayatımızı kolaylaştırırsa da acı, dert, sıkıntı ve ızdırab ilk insandan beri varlığını korumaktadır. Bu olumsuz haller karşısında çağdaş insanın, ümitsizlik, yeis ve karamsarlık krizine girmeyip hem akıl hem ruh hem de ahlâk sağlığını koruması, ancak rıza mertebesine ulaşmasıyla mümkündür. Vasil olunan dereceyle; Yaratan insandan razı, insan da Yaratan'ından razı olacaktır.

Var Eden'in rızasına nâil olma talebindeki âbid, "kutsalın şemsiyesi"ne sığınmalıdır ki, bu bereket pınarından beslenebilme imkânına kavuşsun. Bu bereket menbaı, ibadet ve taatta gizlidir. Onlardan birisi de Hak için tutulan ve nefsin terbiye edicisi olan oruçtur. Orucun ve oruçlunun şerefesi, teravihtir. Cemiyetle ve cemaatle zenginleşen kulluk ruhu, tek oturumda eda edilen çok rekâtlı namazla arınmanın zirvesini tecrübe eder. Artık oruç, onun için on bir ayda yaşananların bir murâkebesi ve check up'ıdır. Ruh ve gönlün terbiye, tezkiye ve kontrolü, ramazandaki orucun kudretli desteğiyle kemâlât seviyesine vâsil olur. O makam ve mertebede, insanın kendisi, varlığı ve çevresindekiler varlık âleminde yok olur; ancak Var Eden'in varlığında dirilmenin ve dirilişin dayanılmaz hazzını ve hafifliğini yaşar/tecrübe eder.

Ruh, kalp ve nefsin dirilişi, kâmil ustaların gözetim ve rehberliğinde gerçekleşir. Bu manevîyat rehberlerinden birisi de, Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Hacı Bektâş-ı Velî, kâmil bir mutasavvıf, dine bağılı; bâtinî tarikât ve düşüncelerden uzak erdemli bir Müslüman; Türk-İslâm kültür ve fikir hayatına büyük hizmetleri geçmiş ve çok sayıda gönül insanı yetiştirmiş büyük bir düşünürdür. Onun düşünce ve felsefesi, yüzyıllardır tükenmeyen ve tüketilemeyen ebedî hikmetlerle yoğrulmuş

kesintisiz bir çizginin kutsal halkalarından birini oluşturmaktadır. Hacı Bektâş, “incinse de incitmeyen” bir insanı model olarak sunmaktadır. Bu kâmil ve erdemli ideal insan, fayda, çıkar, haz ve benliğin kapısına kısılmış modern zamanların insanı değildir. Bilakis onun işaret ettiği insan, marifet ve hakikat nuru ve ruhuyla bezenmiş, özü sözüyle hemhal olmuş gönül insanıdır.

Modern zamanların insanı Hacı Bektâş-ı Velî'nin sekiz asırlık mirasıyla tanışmalı, buluşmalı ve anlamalı ki, görünen âlemle hakikatler âlemi arasındaki uçurumlar ve mesafeler ortadan kalkabilsin. Yaşadığımız çağın insanı, medeniyetlerin binlerce yıldır kazandığı/kesbettiği bilgi ve birikimin kendisine verdiği/bağışladığı kazanımların tarif edilmez kudretiyle hakikâtler evreninin sâkini olmaya namzet olmalıdır. İnsanın kendi bünyesinde ve cemiyetlerin kucağında ortaya çıkan marazlardan ve kirlerden halas olmak için, Hacı Bektâş'ın gönül, akıl ve zihin dünyasının şifâ ve çare sunan hikmetli sözlerinden nasipdar olmak gerekir. Hacı Bektâş Velî'nin bir anlamda çağdaşı olan diğer maneviyat ustaları vardır. Şems ve Mevlânâ da bu Hak dostlarından ikisidir. Şems ve Mevlânâ, yetkin insan olmanın, erdem ve yaratılışın sırrıdır. Hakikatin terennümü, muhabbetin tecellîsi ve insanlık dokusunun birer atlasıdır.

Beden kafesinden gönlü kemâla erdiren can mülkünü yakar ve yok eder. Aşk ateşiyle o yanar, yanar; kıpkırmızı ateş haline kalp olur. Canını ve kendini sevenler ise, Sevgili'ye kavuşamaz, ulaşamaz. Canı ve nefsi tatlı olanlara bunlar yabancılaşır ve başkalaşır ise, onlar da vuslata ererler.

Ümmî Sinan'ın dediği gibi, Kerîm'den kerem ve ikram dileminin dışında insanoğlunun yapacağı başka hiçbir şey yoktur. Kerem Sahibi'nden kerem istemek, kerem ummak ve bunun sonunda kerem ehlinden olmak; maksuda ulaşmak ve menzile vâsıl olmak için yegâne yoldur. Aksi takdirde keremsiz çemberinin/zincirinin kirlenmiş halkaları arasına katılmanın ızdırabı yaşanır.

İrfan âlemine onlarca yıl ruhanî bekçilik yapan Sivasîler, iç ve dış karışıklıkların yoğunlaştığı bir dönemde ilim, irfan ve tefekkürü kendileri için yol işareti kabul etmiş; sistematik ve disiplinli çalışma ve irşada ehemmiyet vermiş; bunun karşılığında hiçbir bedel ve ikbâl bekle-

meksizin hizmet etmiş; tarihimizde ve günümüzde zihin ve gönül dünyamıza dinamizm kazandırmış; düşünce ve görüşlerini şiddete dökmeden/indirgmeden ilmî metotlarla seslendirmiş; vaaz kürsülerinde soru kâğıtlarıyla/pusulalarıyla soru alacak kadar halkla içiçe kalarak onları yetiştirmiş; çok ileri yaşlarda savaflara katılarak tasavvufun ve tekkenin miskinlik ve atalet merkezleri olmadığını göstermiş ilmî, irfanî, entelektüel ve dinamik bir düşünce ocağı ve hareketidir.

İlim ve irfan, aşkla bereketlenir ve nurlanır. Aşk evreninde, aşka gönül veren âşıkların gıdası gam ve hüzündür; bu hakikî âşığı tekâmül makamlarının zirvesine vâsıl eder. Lütuf ve ilgi, sevgiliden sudûr eder ve onu hayâl âlemine taşır. Ancak tahayyül etmek, âşık için bir tesellîdir.

Bela ve musibetlerin muhatabı olan âşık, sabır ve sefer arasında gidip gelen bir ruh atmosferinde seyahat eder. Meşakkat ve ızdırab anaforu, âşığın sabır taşını çatlatır, berhava eder. Nitekim âşık için tehlike ve güçlük, ehemmiyetsiz hâllerin zuhurundan başka bir anlam taşımaz.

Güzellerin mesleği, hem âşığa kendini köreltmek, hem de kendisi karanlıklar içerisinde aydınlıktan nasiplenmemek üzerine kurulur. Sevgilinin fiilleri, âşığı çarpar ve öldürür veya diri kılar ve hayat verir.

Sevgilinin cezbesi, âşığı diriltir de öldürür de. Pervanenin ışıktayok olması gibi, âşık da sevgilide kaybolur. Âşık hem aynadır, hem sırdaştır, hem de dert ortağıdır. Gönül, ortaklığın mekânı ve merkezidir. Sevgilinin kaldığı ikametgâh, gönül mülküdür/sarayıdır.

Gönül mülkünün sâkinleri, cân ve tenden müteşekkildir. Sevgilinin görünmesi, ölü bedene taze cân gelmesiyle açıklanır. Cânı örten ve gizleyen topraktır, yani ten toprağıdır. İnsanın başlangıç ve sonsuz hayata başladığı hitam/son, toprakla buluşması ve cem olmasıdır.

Sevgi, aşk ve irfan, mekân ve coğrafyalara göre şekillenir. Kadîm şehir Sivas'ta bu ruhsal mayalanışın merkezlerinden birisidir. Orada bulunan sekiz asırlık münzevî bir mistik gibi duran diğer mekân, Gök Medrese'dir.

Sivas'ın kendisiyle simgelendiği Çifte Minareli Medrese, kapı medeniyetinin şaheser bir örneğiyle iki minaresini hiç yorulmadan yüz yıllardır taşımaktadır. Hak ve hukuk dağıtanların yetiştirildiği bir hizmet mekânı olan bu medrese, adaletin ayarını öncelikle onun simgesi olan minarelerin dengede durmasıyla ispatlamaktadır.

Çağın pozitif ilimlerinin öğretildiği Buruciye Medresesi, kapısı, çinileri ve ana eyvanıyla, insanı hayran bırakan sekiz yüzyıllık ender bir eserdir. İşte ruhu olan şehirde, yani Sivas'ta tarihle ve tarihi yaşamak isterseniz, şehri dolaşmanız kifayet edecektir.

Şehirlerin manevî hükümdarları vardır. Ruhu olan bir başka Anadolu ve İslâm şehri, eski adıyla diyar-ı Rum, Konya'dır. Onun üçüncü yüzyılın ruh hükümdarı Mevlânâ'dır. Ancak yirminci yüzyılın Konya'sının Velisi Hacı Veyis Efendi'dir. Bir insan düşünün ki, bütün zamanını Allah'a ibadet ve kullarına hizmet için geçirsin. Vakit yoksunu günümüz Müslümanı ve âlimi için, Hacı Veyis'in yirmi dört saati ilim ve irfanla dopdolu cennet zamanlarıdır. İşte Hacı Veyis Efendi'nin tüm ilim erbabına örnek olacak bir günü... İçinde hiç boşluk olmayan, her anı verimli ve faydalı işlerle doldurulmuş ve yoğrulmuş bir hayat... Allah'a ve insanlığı adanmış ve vakfedilmiş bir hayat süren Hacı Veyis, vefat ettiği zaman arkasından, "*Konya garip kaldı, mahallemiz garip kaldı, sokaklarımız garip kaldı, sokaklarımız ağlıyor*" derlerdi. Allah dostu Hacı Veyis, dünyada küçük kerpiç bir ev ve mahsulüyle hayatını geçindirdiği bir tarladan başka hiçbir şeyi olmadan terk-i dünya etti. O, Allah için yaşadı, çalıştı ve onun yolunda son nefesini verdi.

Ruh ve manevîyat önderlerinin hayatları, ne yazık ki, günümüz insanı için model olma haline dönüşmemektedir. İslâm Medeniyeti, içinde bulunduğu kriz ve kırılmaları, öncelikle ruh ve gönül âleminde tedavi edip onarmalıdır. Fert ve insanını çağın ve modernizmin açmazların ve cenderesinden kurtarmalıdır.

Toplumsal bir kırılma yaşadığımız bu yıllarda, cereyan eden her olayın, yüzlerce vakıanın engellenmesine yönelik bir uyarıcı fonksiyon icra etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insanlarımızı ve cemiyetimizi, dolayısıyla gelecek nesillerimizi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalma durumundayız. Gerekli tedbirler alınmazsa ve çabalar sarf edilmezse sosyal bir kangren haline dönüşmüş olan bu derin, kaygı verici ve ürkütücü tablodan, kimsenin kendisini, ailesini ve gelecek nesillerini koruması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak İslâm Medeniyetinin geleceği, geleneğinden kopartılmadan hoşgörü, erdem ve irfan üzerine bina ve inşa edilmelidir. Bu yapılmadan bilim ve teknolojiye gelişim ve dönüşüm, mekanik ve mad-

di olmaktan öteye gitmeyecektir. Cemiyet ve ferdin cisim ve ruhu, zihin ve kalbi, akıl ve inancı birbiriyle uyumlu bir harmoni oluşturmalıdır. Böyle bir uyum ve harmoni oluşturmada inşa edilen her istikbal, ruhunu yitirmiş, mekanik ve maddî bir gelişmeyle sınırlı kalacaktır. Bu da kâdim uygarlıkların fâili olan İslâm Medeniyeti için böyle bir gelecek tasavvuru düşünmek, onun tarihî misyon ve tecrübesiyle uyumlu bir öngörü olmayacaktır. Hoşgörü, bilim, erdem ve irfan medeniyeti olan İslâm Medeniyeti, bu kadîm –maddî ve manevî- dinamikler şekillendirecek ve ihyâ edecektir. Medeniyetimiz için böyle bir gelecek algısı ve tasavvuru, ütöpik bir tavır değildir. Zira bir defa gerçekleşenin bir kez daha gerçekleşmesi ilâhî evrensel bir ilkedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 1992.
- Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, V. baskı, İstanbul 1991.
- Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev: Komisyon, II. baskı, İstanbul 1996.
- Ahmet Paşa Divanı*, haz: Ali Nihat Tarlan, Ankara 1992.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, VI. Baskı, İstanbul (trz).
- Akkaya, Hüseyin, *Abdülahad Nuri ve Divanı*, İstanbul 2003.
- Akyol, Taha, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'si'ne İlber Ortaylı ile Konuşmalar*, IV. baskı, İstanbul 2002.
- Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*, 27. baskı, İstanbul 2007.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, X. baskı, Ankara 2006.
- Alpyağıl, Recep, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, İstanbul 2002.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986.
- Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul 2004.
- Altıntaş, Ramazan, "Biyolojik Materyalistlerin Temel Yanılgıları", *İlim ve Sanat*, sayı: 43, İstanbul 1997.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, “Battal Gazi” mad., İstanbul 1987, III.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, “Battalnâme” mad., İstanbul 1987, III.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, “Engizyon” mad., İstanbul 1998, VIII.

Angeles, Peter, A. A. *Dictionary of Phisophy*, London 1981.

Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Ankara 1985.

Atay, Hüseyin, *Kur’ân’a Göre Araştırmalar V*, Ankara 1995.

Aydın, Mehmet, Hacı Bektâş-ı Velî’de Dînî Boyut”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II)*, Ankara 1996.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, II. baskı, İzmir 1990.

Azmi Bilgin, A., “Ümmî Sinan’ın Hayatı ve Eserleri, Ümmî Sinan Divam’ının İncelenmesi, Ümmî Sinan Divanı’nda Tasavvuf”, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)* içinde, haz: A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000.

Başbakanlık Arşivi, Yıldız, kısım 31, no. 1937/m, zarf 45, karton 85.

Baykal, İ., *Enderun Mektebi Tarihi*, 1953.

Bayrakdar, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989.

Baysal, Jale, *Müteferrika’dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968.

el-Belâzurî, Ebû Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir *Futûhu’l-Buldân*, tah: Abdullah Enîs et-Tabbâ’, Ömer Enîs et-Tabbâ’ Beyrut 1987.

Benbassa, Esther - Rodrigue, Aron, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev: A. Atasoy, Yay. Haz: R.N. Bali, II. baskı, İstanbul 2003.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz: Ahmet Kuyaş, II. baskı, İstanbul 2002.

Beydilli, “Matbaa” mad, *TDVİA*, Ankara 2003, XXVIII, 105-110.

1316 *Maârif Salnânemesi*, Maârif Nezareti, İstanbul.

Birge, John Kingsley, *Bektâşîlik Tarihi*, çev: Reha Çamuroğlu, İstanbul 1999.

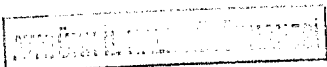
Bolay, S. Hayri, “Hacı Bektâş Velâyetnamesinde İbadet Unsurları”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)*, Ankara.

- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, VII. baskı, Ankara 1997.
- Boratav, Pertev N., “Battal” mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1986, II.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Cevad, Mahmud, *Ma‘ârif-i Umumiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*, İstanbul 1338/1922.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, II. baskı, Ankara 1997.
- Coşan, Esat, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, Ankara (trz).
- Coşan, Esat, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, sad: Hüseyin Özbay, Ankara 1996.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif, *Kitâbu’t-Ta‘rifât*, tah: Abdu’l-Muîm el-Hanefî, Kahire 1991.
- Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadıızâdeliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ahmet Paşa’nın Gönül Dünyasında Hikmet ve Aşk”, *Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli Bursa 2010.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ümmî Sinan’ın Gönül Dünyasında Sevgi ve Değer”, *Elmalı Şehir ve Değer*, ed. Bilal Kemikli, Antalya 2010.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Beşîr Müjdelenen-Müjdeleyen/Müjdecî”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 244, Nisan 2011.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Cumhuriyet Kadrolarını Yetiştiren Okul Mektebi Sultânî: Galatasaray II”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 95, Eylül 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Razı Olmak Razı Olunmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 201, Eylül 2007.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ruha Açılan Kapı: Kalp”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 118, Şubat 2009.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ruhun ve Erdemin Dirilişi Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 241, Ocak 2011.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Tende Can, Canda Canansın Efendim”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 108, Nisan 2008.

- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ali Şeriatî’nin Hac İbadeti Yorumu”, *Ali Şeriatî Sempozyumu*, İstanbul 2012.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Asr-ı Saadet Coğrafyasında Birlikte Yaşama Kültürü”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 85, Kasım 2007.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Bilge Hükümdar Fatih’in Özgür Bilginleri”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 80, Haziran 2007.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Bilge Reis/İmam Hz. Ali’nin Siyasî Öğretisi *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 76, Şubat 2007.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Cumhuriyet Kadrolarını Yetiştiren Okul Mekteb-i Sultânî: Galatasaray”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 94, Ağustos 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Erdem ve Takvânın Kaynağı Olarak Kalp”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 123, Temmuz 2009.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Gönül Mimar(ı) Sinan Ümmî’nin Tefekkür Dünyasında Aşk ve Değer”, *Elmalı Bülten*, Temmuz 2009.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Hacı Bektâş-ı Velî’de İnsan Felsefesi”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Velî Uluslararası Sempozyumu* (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009).
- Çetinkaya, Bayram Ali, “İrklar ve Dinler Coğrafyası Osmanlı’nın Tevhid Toplumu”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 88, Şubat 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “İman Olgusuna Rasyonel Bir Yaklaşım”, *Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı*, Ankara 2005.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Kendini Bilmek, Allah’ı Bilmek”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 109, Mayıs 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Matbaanın Osmanlı’ya İlk/Geç Girişi”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 92, Haziran 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘Saray Okulu’ Endurun”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 82, Ağustos 2007.

- Çetinkaya, Bayram Ali, “Peygamber Soyundan Gelen Efsanevî Komutan Seyyid Battal Gazi”, *Eskiyeni Eskişehir Aylık Şehir Kültürü Dergisi*, sayı: 7, Eylül 2009.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Ruha ve Gönle Hayat Veren İksir: Oruç”, *Kur’ânî Hayat*, Temmuz-Ağustos 2011.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Sivas’ta Yaşamak Tarihle Tarihi Yaşamak”, *Sultan Şehir*, sayı:8, Eylül-Kasım 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Sivas’tan Eyüpsultan’a Giden Yol Sivasîlerin Gönül Seyahatı”, sayı: 14, Kış 2012.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Üç Şems”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 129, Ocak 2010.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Vakıf İnsan: Hacı Veyis Efendi”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı: 91, Mayıs 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Yeni Neslin Anatomisi: ‘Değer’siz Kimlik(ler)”, *Değerlerimiz Değişiyor mu? Felsefe Çalıştayı*, (18 Mayıs 2012) Sakarya.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Yeniçağ’ın Hükümdarı ve Bilimin Özgürlüğü”, *Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi)*, sayı:79, Mayıs 2007.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektâş Velî: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *CÜİF Dergisi*, 3, 1999.
- Çetinkaya, Bayram Ali, *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-*, İstanbul 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, İstanbul 2008.
- Çubukçu, İ. Ağâh, *İslâm Düşünürleri*, Ankara 1983.
- Çubukçu, İ. Ağâh, *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara 1987.
- Devellioğlu, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, XIII. baskı, yay. haz: A. S. Güneşçâl, Ankara 1996.
- Ebû Hanife, *el-Âlim ve’l-Müteallim, İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri* içinde, çev. Mustafa Öz,
- Ebû Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu‘cemu’l-Lügah*, II. baskı, Beyrut 1982.

- Eflâkî, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul 1986.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2002.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev: Yakup Çiçek, Dila-ver Selvi, İstanbul 2004, I.
- Engelhardt, Edouard-Philippe, *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahâtı*, 1826-1882, müt: Reşat, İstanbul 1328.
- Eraslan, Sadık- Keleş, Ekrem, *Güzel Örnek Hz. Peygamber*, Ankara 2003.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, II. baskı, İstanbul 2003.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik, Bektâşîlik*, İstanbul 1997.
- Ersoy, O., *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Osmanlıca'dan sad: Faruk Me-yan, İstanbul 1981.
- Sâbûnî, Nureddîn, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, VII. baskı, Ankara 2000.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbeddîn Ömer, *Avârifü'l-Me'ârif, Tasavvufun Esasları*, haz: H. K. Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990.
- Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997.
- Fârûkî, R., *Tawhid: Its Implications for Thought and Life*, Kuala Lum-par 1982
- Fiğlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektâşîlik*, İstanbul 1994.
- Frager, Robert, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, II. baskı, İs-tanbul 2003.
- Galanti, Avram, *Türkler, Yahudiler*, İstanbul.
- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975.
- Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev: Ali Arslan, İstanbul 2004.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939.

- Gölpınarlı, Abdülkadir, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İstanbul 1958.
- Güler, İlhami, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara 2003.
- Gündoğdu, Cengiz, “Sivasî, Abdülmecid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII.
- Gündoğdu, Cengiz, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998.
- Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivasî*, Ankara 2000.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Ankara 2007.
- Güzel, Abdurrahman, “Hacı Bektâş Velî’nin Hayatı ve Eserleri”, *Genç Erenler*, 35, 1998b.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektâş Velî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Ankara 1998a.
- Halacaoğlu, Yûsuf, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003.
- Hanefî, Hasan, *İslâmî Araştırmalar*, çev. İbrahim Aydın, Ali Durusoy, İstanbul 1994.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, III. baskı, İstanbul 1995.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, haz: Süleyman Uludağ, II. baskı, İstanbul 1996.
- İbn Fâris, *Mekâyisi’l-Lügah*, tah: Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut 1991.
- İbn Hişâm, *es-Siyretü’n-Nebeviyye*, tah: Mustafa es-Sakka, İbrahim Ebyân, Abdülhafız Şelbî, Mısır trz, I.
- İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III. baskı, Beyrut 1994.
- İbn Rüşd, *Faslû’l-Makâl fî mâ beyne’l-Hikmeti ve’s-Şerîati mine’l-İttisâl*, tah: Abdülkerîm el-Merrâk, Tunus 1985.
- İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, tak: İhsân Abbaş Beyrut trz, II.

İbrahim Kafesoğlu, “Nizâm-ül-Mülk” mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IX.

İhsanoğlu, Ekmeleddîn, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, I.

İhvânü's-Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Dâru Sâdır, Beyrut, trz, III.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Türkçe'ye çev: Halil Berktaş, II. baskı, İstanbul 2004, I-II.

İnalcık, Halil, *Osmanlı Klâsik Çağ (1300-1600)*, Türkçe'ye çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.

İpşirli, Mehmet, “Enderun” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI.

İsfehânî, Râgıb, *Müfradâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, tah: Safvân Adnân Davudî, Beyrut 1992.

İslâm Ansiklopedisi, “Selçuklular” Mad., (MEB), İstanbul 1993.

İslâm Gerçeği, (Komisyon), Ankara 1995.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I-II.

Jaspers, Karl, *Felsefeye Giriş*, çev. Mehmet Akalın, II. baskı, İstanbul 1981.

Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, II. baskı, İstanbul 1997.

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahak*, çev: O. Şaik Gökyay, İstanbul 1993.

Kazancıgil, Aykut, “Osmanlılarda Bilim ve teknoloji”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, İstanbul 1996.

Kemikli, Bilâl, *Dost İlinden Gelen Ses*, İstanbul 2004.

Kemikli, Bilâl, *Şairler Sultanı Ahmet Paşa*, İstanbul 2010.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

Kılıç, Recep, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara 2002.

Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul 1994.

Koca, Ferhat, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Söfular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *GÜİFD*, 2002/I.

- Kocabaş, Şakir, *İslâm'da Bilginin Temelleri*, İstanbul 1997.
- Koç, Turan, *Din Dili*, Kayseri 1995.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
- Kozanoğlu, A. Ziya, *Battal Gazi*, İstanbul 1937.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. Baskı, Ankara 1991.
- Köprülü, Orhan F.- Uzun, Mustafa, "Akşemseddîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, II.
- Kun, T. Halası, "İbrahim Müteferrika" mad, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, V/2.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, III. baskı, İstanbul 1999.
- Leibniz, *Theodicee Denemeleri İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batu, İstanbul 1946.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, red. ve yay. haz: Ömer Laçiner, II. baskı, İstanbul 1998.
- Melikoff, Irene, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, çev: Turan Alptekin, İstanbul 1998.
- Menâkıb-ı Gazavât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi*, yaz. haz. M. F. Gürtunca, 1966.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul 1988.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, VII. baskı, İstanbul 2000.
- Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, IV. Baskı, İstanbul 2002, IV.
- Meydan Larousse*, "Bektâşîlik" mad., İstanbul 1969.
- Mûsâ Kazım Efendi, *Külliyât (Dinî ve İctimâî Makeleler)*, haz. Ferhat Koca, Ankara 2002.
- Malebrance, N., *Metafizik ve Din Üzerine Görüşler*, çev. Bedia Akarsu, III. baskı, Ankara.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yûsuf Yazar, İstanbul 1999.
- Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, (Basım yeri yok) 1998.

- Numânî, Mevlânâ Şiblî, Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî), çev: Yûsuf Karaca, İstanbul 2005, II.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *TKA, XVII-XXI/1-2*, 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, II. Baskı. Ankara 1997.
- Ortaylı, İlber, "19. Yüzyıl Osmanlı Yönetimi ve Arap Dili", *Osmanlı Barışı*, VI. baskı, İstanbul 2005.
- Ortaylı, İlber, "Enderun", *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, VI. baskı, İstanbul 2005.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
- Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, II. baskı, İstanbul 2006.
- Özcan, Hanifi, *Mâtüridî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993.
- Özcan, Zeki, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Bursa 1999.
- Özemre, Ahmet Yüksel, "Galatasaray Lisesi'nin Verdiği Eğitime Övgü", (13 Ocak 2005) http://www.ozemre.com/index2.php?option=com_contentdo_pdf=1 id=41,
- Özköse, Kadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *CÜİF Dergisi*, 7(1), 2003.
- Özköse, Kadir, "Zile'nin Maneviyat Güneşi: Kara Şems ve Takipçileri", *Tarihi ve Kültürüyle Zile Sempozyumu (14-17 Ekim 2008)*, (Basılmamış tebliğ metni).
- Öztürk, Y. Nuri, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, III. Baskı, İstanbul 1995.
- Papa II. Jean Paul, *Akıl ve İman*, çev. İsmail Taşpınar, İstanbul 2001.
- Pascal, Blaise *Düşünceler*, çev. Metin Karabaşoğlu, III. baskı, İstanbul 2000.
- Peterson, Micheal, "İman ve Akıl", (*Din ve Bilim: Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinden Seçme Felsefesi Yazılar*, hz. Cafer Sadık Yaran), Samsun 1997.

Saint Augustinus, *De l'ordre*, Parnis 1870, II, IX.

Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003.

Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul 1997.

Sertoğlu, Murat, *Battal Gazi*, İstanbul 1967.

Schoun, Frithjof, *Under Standing Islam: Light on the Ancient Worlds; In the Tracks of Buddhism*, çev. M. Pallis, Londra 1968.

Schuon, Frithjof, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Şehabeddin Yalçın, İstanbul 1997.

Sovyer, Yılmaz, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektâşî Geleneği*, İstanbul. . (1996),

Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif, Tasavvufun Esasları*.

Şahin, Hasan, *İslâm Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara 2000.

Şakir, Ziya, *Battal Gazi*, İstanbul 1943.

Şeriati, Ali, *Hacc*, çev. Ejder Okumuş, II. baskı, Ankara 2009.

Şişman, Adnan, "Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII.

Tanrıkorur, Cinuçen, "Osmanlı Mûsikîsi", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, II.

Taylan, Necip, *İlim-Din (İlişkileri, Sahaları, Sınırları)*, İstanbul 1979

Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtı'l-Funûn ve'l-Ulûm*, tah, Ali Dehrûc, Lübnan 1996, I.

Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Tarkan, Salih Özer, Ankara 2002.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, II. baskı, Ankara 2001.

Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi*, II. baskı, Ankara 2000.

Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddîn Ayaz, II, baskı, İstanbul 2000.

Ümmî Sinan Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin), haz: A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000.

Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-haz: M.Ertuğrul Düzdağ, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, I-III.

Voller, K., "Ezher" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IV.

- Weischedel, Wilhelm, *Felsefenin Arka Merdiveni*, çev. Sedat Umran, İstanbul 1997.
- Wittgenstein, L., *Lectures And Conversations: On Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, Basil Blackwell Oxford 1978.
- Yakıt, İsmail, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi*, İstanbul 1985.
- Yaran, Cafer Sadık, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Akliliği*, Samsun 2000.
- Yeşilyurt, Temel, “İmanın Rasyonel Temelleri”, *Dinî Bilginin İmkânı*, İstanbul 2003.
- Yılmaz, Ali, “Hacı Bektâş Velî’nin Makâlât’ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, 18, 1989.
- Yılmaz, Necdet, “XVII. Yüzyılda Ulemâ-Meşâyih Münasebetleri”, <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu-8-360.html>.(10.05.2011)
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (17. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.
- Yücel, Hasan Âli, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara 1994.

DİZİN

A

- Abbâsî 21, 56, 57, 68, 69, 283, 308, 334
Abbâsîler 69
Abdullah 17, 23, 30, 48, 67, 68, 72, 74, 97, 346
Abdullah el-Battal 72, 74
Abdûlbaki Gölpinarlı 173
Abdûlehad Nûrî Sivasî 16, 284, 286
Abdülhamid, II. 63, 112, 116, 118
Abdûlmecid Sivasî 16, 284, 285, 286
Abdülvehhâb Gazi 73
Abdüsselam el-Mühtedî (İlya el-Yahudî) 62
Âdem 16, 192, 207, 208, 209, 210, 211, 215, 235, 236, 237
Ahi Çelebi 93
Ahi Evren 205
Ahiler 205
Ahmed, I. 286
Ahmed Kutbeddîn-i Acemî 91
Ahmed Paşa 16, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 303, 304
Ahmed Yesevî 203, 204
Akçakoca 204
akıl 15, 17, 32, 37, 60, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 156, 159, 162, 165, 168, 171, 175, 177, 184, 186, 202, 203, 209, 210, 219, 224, 227, 232, 233, 247, 252, 258, 262, 272, 294, 325, 337, 338, 339, 340, 343
akıl ışığı 156
Akroinon 72
Aksekili Mehmed Efendi 310

Akşemseddîn 16, 92, 241, 242, 353
 Alâeddîn Keykubad 70, 204
 Alâeddîn Tûsî 88
 Alevîler 70
 Ali, Hz. 52, 67, 70, 73, 74, 203, 252, 348
 Ali Kuşçu 88, 90, 91, 285, 335
 Ali Suavi Efendi 115
 Ali Şeriatî 189, 190, 192, 193, 197, 348
 Ali Ufkî Bey 108
 Ali Ulvi Kurucu 308
 Aliya İzzetbegoviç 189
 Alparslan 14, 133, 345
 Altıncızâde 92
 Altunî (Altıncızade) 91
 Amasya 92, 283, 285
 Amsterdam 98
 Anadolu 58, 60, 63, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 87, 90, 93, 203, 204, 205, 213, 215, 232, 241, 288, 313, 334, 342, 349, 354
 Anadolu Selçuklu Beylikleri 87
 Anadolu Selçukluları 87
 Antalya 207, 347
 Arafat 192, 195, 196, 205
 Arnavutluk 102
 Artin Dadyan Paşa 63
 Aşkın Varlık 180
 Ayasofya 81, 90, 240, 285, 287
 Ayasofya Medresesi 90
 ayne'l-yakîn 219, 221
 Aziz Mahmud Hüdâî 285
 Azrail 208

B

Bağdad 14
 Bahâeddîn Veled 243
 Bahîra 30

Balkanlar 55, 334
 basîret gözü 156
 Basra 14
 baş gözü 156
 Batlamyus 81
 Battal Gazi 14, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 334, 335, 346, 347, 349, 353, 354, 355
 Battalnâme 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 346
 Bayezid, II. 61, 62, 89, 96, 104
 Baytar Mektebi 112
 Bektâşîler 59, 60, 70, 204
 Bektâşîlik 59, 60, 71, 204, 205, 346, 350, 353, 354
 Bektâşî tarikatı 206
 Berberiyye 207
 Beşîr 13, 29, 31, 43, 44, 45, 347
 Bet-Din 62
 Beytül-Makdis 207
 Beyzavî 287
 Bilâl 48, 49, 289, 305, 352
 Birinci Dünya Savaşı 62
 Bizans 29, 36, 55, 68, 69, 70, 71, 72, 80, 207, 232, 283, 334
 Budist 21
 Buhara 14, 207
 Bursa 14, 16, 62, 89, 134, 283, 285, 291, 347, 354
 Buruciye Medresesi 123, 342

C

Cebrâil 37, 39, 130
 Celâleddîn-i Rûmî 243
 Cemil Meriç 189
 Cengiz Han 122
 Cerrahnâme-i İlhanî 92
 Charles de Gaulle 113

cihad 16, 191
cuma selamlığı 107

Ç

Çağmini 89, 90
Çağmini Risâlesi 89
Çalap 209, 216, 218, 219, 220,
221, 223, 225, 228, 229,
230, 232
Çanakkale Savaşı 62
Çifte Minareli Medrese 123, 341
Çin 29, 83, 207

D

Dahhâk 73
Dâhil-i Ellili Medreseler 87
Dede Korkut 75
Dımaşk 207
Doğu Roma İmparatorluğu 80
Doğu Türkistan 72

E

Ebû Eyyûbu'l-Ensarî 242
Ebu'l-Hasen en-Nedvî 308
Ebussuud 285
Ebû Zer 23, 24
Edirne 93, 102, 104, 116, 283
Eğimli Hâfız Hasan 308
Ehl-i Beyt 70, 206
Ehl-i Sünnet 285
Emevîler 68, 69, 72
Enderun 83, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109,
112, 336, 337, 346, 348,
352, 354
Endülüs 21, 55, 56, 57, 68, 283,
334
Enes b. Fedâle 23

Enes, Hz. 23, 27, 28, 48
Engizisyon 61, 79, 80, 335
Ermeni Katolikleri 63
Ermeniler 61, 63, 72
Ertuğrul Düzdağ 307, 315, 355
Es'ad b. Zürrâre 23
Esirüddîn Mufaddal b. Ömer Ebherî
89
Evliya Çelebi 60, 68, 69, 73
Eyüpsultan 16, 283, 349
Eyyûb el-Ensarî 84
Ezher, el- 111, 308

F

Fakılar 287, 289, 352
Fars 207, 241
Fâtımîler 111
Fatih 14, 16, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
104, 105, 241, 242, 285,
287, 288, 335, 348
Fatih Camii 16, 91, 288
Fatih Darüşşifası 93
Fatih Sultan Mehmed 14, 80, 83,
241, 287, 335
Fenerliler 64, 334
Fethiye 83, 91
Fındıklı Süleyman Efendi 73
fizikî kalp 152
François Mitterand 113
Fransa 98, 113, 114, 117, 337
Fransız Devrimi 112
Frengistan 208
Frithjof Schoun 131, 139
fütüvvet 205

G

Galatasaray Lisesi 112, 118, 119,
120, 354

Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi 15,
112, 113, 120, 355
Galatasaray Üniversitesi 113
Galile 80
gayb 142, 217, 253, 273
Gâyetü'l-Emânî Tefsîrû's-Seb'a'l-
Mesânî 92
Gelibolulu Mustafa Ali 69
Gennadius Scholarius 83
Gentile Bellini 83
Gırnata 14
Gıyâseddîn Keyhusrev, I. 70
Gök Medrese 121, 123, 341
Gregorius, IX. 79

H

Habeşistan 26
Hâbil 237
Habsburglar 96
Hac 151, 189, 190, 191, 192, 348
Haceru'l-esved 191, 194, 195
Hacı Bayram-ı Velî 241
Hacı Bektâş-ı Velî 15, 59, 203, 204,
205, 206, 207, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 220,
221, 222, 223, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 339, 340,
346, 347, 348, 349, 351,
353, 356
Hacım Sultan 204
Hacı Veyis Efendi 16, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313,
314, 342, 349
Haçlı Seferleri 335
Hâfız Zekai 308
hakka'l-yakîn 221
Haleb 241
Hâlid b. Velîd 14

Halil Paşa 285
Halvetî 284
Hamza 73
Harem 102, 192
Harezm 207
Hâric-i Ellili Medreseler 87
Hârûn Reşîd 68, 69
Hasan 49, 91, 118, 119, 130, 136,
285, 308, 351, 355, 356
Hasan el-Bennâ 308
Hâşiye Tecrid Medreseleri 87
Hatem Hatun 203
Hekim Arab 91
Hekim Kemal Şîrvânî 93
Hekim Lârî-i Acemî 91
Hekim Mehmed Şükrullâh-i Şîrvânî
91
Hemedan 207
Hırستیyan 21, 26, 58, 59, 69, 72,
82, 83, 96, 99, 102, 103,
114, 116, 117, 127, 132,
214
Hırستیyanlık 30, 83
Hıtay 207
Hızır 73, 89
Hidâyetü'l-Hikme 89
Hikâyet-i Seyyid Battal Gazi 72
hikmet 14, 16, 45, 46, 80, 123, 136,
153, 159, 162, 163, 164,
165, 203, 228, 248, 265,
270, 272, 273, 274, 292,
293, 304, 310, 338, 341
Hindistan 207
Hoca Ataullâh-i Acemî 91
Hocazâde 82, 88, 89, 90
Hocazâde Muslihiddîn Mustafa 82
Hollanda 61
Huzistan 207
Hüseyn 49, 68, 71, 73, 128, 130,
131, 132, 208, 209, 210,
211, 212, 215, 216, 217,

218, 219, 220, 221, 222,
224, 225, 228, 229, 230,
232, 289, 345, 346, 347,
349, 353

Hüseyin Gazi 71, 73

I

Irak 207

Islahat Fermanı 112

İ

İblîs 192, 196, 197, 224, 230, 231,
236, 249, 255, 257, 260,
261, 263, 265, 268, 271,
277, 280

İbn Sînâ 88, 92

İbrahim, Hz. 15, 29, 189, 194,
196

İbrahim Müteferrika 95, 96, 97,
100, 353

İdrîs-i Muhtefî 285

İhsan Efendi 308

ilâhî Akıl 140

ilhâm 17, 74, 151, 168, 210, 226

ilme'l-yakîn 221

iman 15, 53, 127, 128, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146,
147, 158, 159, 197, 208,
216, 220, 222, 224, 227,
232, 251, 260, 261, 318,
337

İnananlar Devleti 36

İnananlar Milleti 36

İnananlar Toplumu 36

İncil 32, 34, 73

İran 29, 73, 83, 88, 89, 99, 283,
336

irfan 13, 14, 15, 16, 45, 121, 140,
157, 182, 228, 247, 248,
250, 253, 255, 259, 267,
270, 271, 272, 273, 283,
288, 340, 341, 342, 343

İslâmlılık 99

İslâm medeniyeti 13, 17

İslâm Sitesi 37

İsmail 138, 155, 195, 196, 197,
354, 356

İspanya 61, 62, 79, 98

İspanyol Yahudileri 61, 335

İstanbul 14, 22, 25, 32, 50, 51, 53,
59, 60, 61, 62, 65, 68, 75,
76, 80, 81, 83, 86, 88, 89,
90, 91, 93, 94, 96, 97, 98,
100, 103, 109, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 118,
119, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 136, 138, 139,
140, 142, 143, 145, 149,
151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 159, 164, 166,
172, 175, 180, 182, 184,
189, 202, 204, 214, 215,
232, 235, 239, 240, 242,
243, 281, 283, 284, 285,
286, 288, 289, 291, 307,
308, 317, 335, 337, 345,
346, 347, 348, 349, 350,
351, 352, 353, 354, 355,
356

İşbiliye 14

İşkodra 102

İtalya 61, 81, 97, 98

K

Kâ'be 30, 192, 194, 195, 207

Kâbil 237

Kadızâde 89

- Kadıızâdeliler 287, 289, 347, 351,
354
Kafkasya 102
Kahire 14, 88, 129, 163, 347
Kale Camii 122
Kalenderîler 70, 71
kalp 15, 131, 132, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156,
157, 159, 165, 183, 186,
187, 201, 202, 203, 213,
259, 262, 269, 272, 278,
293, 320, 327, 338, 339,
340
kalp gözü 131, 150, 156, 202, 213
kalp kulağı 150, 202
Kanun 88
Kanunî 14, 62, 284
Karaca Ahmed 204
Karen Armstrong 50
Karolidi Efendi 82
Kâtibzâde Bekâyî 75
Katolik 61, 63, 64, 79, 116, 117,
335
Katolik Kilisesi 79, 335
Katolikler 64, 99, 117
Kayseri 14, 64, 69, 71, 116, 141,
283, 353
keşf 151, 238
Keşşâf 286, 287, 288
kılıç alayı 107
Kırım 207
Kırklî Medreseler 87
Kırşehir 204
Konya 14, 16, 283, 308, 309, 310,
311, 314, 342
Kopernik 80
Kostaki Musurus Paşa 64, 334
Kraliçe Victoria 64, 334
Kritovulos 82
Kudüs 55, 207, 334
Kur'ân 31, 32, 34, 39, 53, 98, 118,
128, 129, 131, 132, 134,
135, 136, 137, 138, 141,
142, 145, 161, 163, 164,
165, 167, 174, 180, 186,
190, 192, 206, 212, 214,
216, 220, 241, 270, 271,
273, 287, 309, 313, 314,
317, 319, 320, 321, 345,
346, 352
Kureyş 30, 41
Kurtuba 14
Kurtuluş Savaşı 62
Kutbeddîn Haydar 204
Kübreviyye 243
- L
- Ladikli Ahmed 308
Leibniz 130, 135, 353
Leon 71
Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr
286
Levantenler 62
Lokman Hekim 270
Lokman-ı Perende 203, 205
- M
- Macaristan 95, 96
Maddetü'l-Hayat 92
Mahmud Çelebi 83
Mahmud, II. 104, 206
Mahmud Paşa 89, 103
Mahpeyker Sultan 285
Makâlât 174, 207, 212, 215, 221,
229, 230, 233, 356
Makâm-ı İbrahim 195
Malatya 67, 69, 71
Malebranche 147, 337
Mâlik b. Şabib 71
Manevî kalp 152

- marifet 150, 174, 206, 208, 209,
210, 214, 218, 220, 222,
223, 225, 227, 228, 229,
233, 340
- ma'rifetullah 133
- Marrano 61, 98
- Marrano Yahudileri 61
- Mecûsîlik 30
- Medîne 26, 27, 30, 37, 48, 49, 53,
84, 207, 242, 308
- Mehmed Akif 189, 190
- Mehmed Fenârî 81
- Mehmed, III. 284, 286
- Mehmed, IV. 104, 285
- Mehmed Zâhid 308
- Mekke 37, 51, 53, 205, 308
- Mekteb-i Sultânî 15, 111, 114, 115,
116, 117, 337, 347, 348
- Melik Dânişmend Gazi 73
- Menâkıb-ı Gazavât-ı Sultan Seyyid
Battal Gazi 72, 75, 353
- Merve 192
- Mescid-i Haram 192
- Mescid-i Nebevî 22, 23
- Meş'âr 192, 196
- Mevlânâ 16, 25, 53, 205, 235, 238,
239, 240, 243, 244, 245,
274, 314, 340, 342, 349,
353, 354
- Mevlevî 60, 97
- Mevlevîlik 60
- Meydan Camii 122
- Mısır 23, 162, 207, 256, 285, 308,
351
- Miftâh Medreseleri 87
- Mikat 192, 193
- Mina 192, 193, 196, 197
- Miralay Sadık Bey 308
- Mirim Çelebi 90
- modernizm 184, 339
- Molla Ahmed 83
- Molla Gürânî 80, 92
- Molla Lütfi 88, 90
- Molla Mehmed Zeyrek 82
- Mozes Hamon 62
- Mr. Robert 116
- muhabbetullah 133
- Muhammed, Hz. 13, 22, 23, 24,
25, 28, 30, 31, 44, 50, 51,
53, 54, 55, 194, 222, 231,
239, 330, 333, 354, 355
- Muhib 220
- Muhyiddîn İskilîbî 285
- Murad, I. 104
- Murad, III. 284
- Murad, IV. 104, 284, 286
- murâkabe 151, 152
- Murâkebe 180
- Mûsâ Calinus el-İsrâîlî 62
- Mûsâ Paşa 89
- Mûsevî 61, 62, 117, 335
- Mûsevîler 62, 117
- Muslihüddîn Kastelânî 88
- Mustafa Necati 308
- Mustafa Runyun 308
- mücâhede 151
- Mücerrebname 92
- Mühendis Mektebi 112
- Mülkiye 61, 112, 118
- Müneccimbaşı 69, 73
- mürîd 222, 226
- Müslüman 13, 17, 21, 22, 25, 28,
34, 50, 58, 61, 62, 63, 64,
68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 91, 96, 99, 102, 103,
113, 115, 116, 117, 140,
144, 151, 162, 166, 169,
189, 190, 191, 233, 278,
287, 308, 309, 311, 333,
335, 337, 338, 339

N

- Nakşibendilik 60
 Necip Fazıl 189
 Necmeddîn Hasan Sünbülî Efendi 285
 nefis 15, 17, 152, 158, 159, 171, 172, 173, 175, 176, 187, 209, 222, 226, 250, 251, 255, 280
 Nemrud 193
 Nicodimus Metaxas 97
 Nietzsche 189
 Nizâmiye Medreseleri 111
 Nureddîn b. Cece 204
 Nurettin Topçu 189

O

- Orta Asya 14, 68, 74, 122, 203
 Orta Asya Türkleri 74
 Orta Avrupa 95
 Ortodoks Gregoryen 63
 Ortodoks Hristiyanlar 99
 Osman Gazi 204
 Osmanlı 14, 15, 16, 21, 26, 57-65, 69, 70, 71, 73, 75, 81, 83, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 205, 283, 284, 289, 334, 335, 336, 345, 346, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356
 Osmanlı Cemiyeti 14
 Osmanlılık 64, 334
 Osmanlı İmparatorluğu 13, 65, 86, 88, 94, 95, 99, 101, 108, 109, 336, 348, 352

- Osmanlı kültürü 60, 103
 Osmanlılık 99, 113, 115, 116, 337
 Osmanlı medeniyeti 64, 283, 334
 Osmanlı medreseleri 81
 Osmanlı sanatı 60
 Osmanlı Tevhîd Toplumu 13
 Osmanlı Yahudileri 62
 Osman Paşa Camii 122

Ö

- Öklid 89
 Ömer, Hz. 14, 16, 48, 157, 284, 286

P

- Pamma Karistos Manastırı 83
 Papalık 335
 Paraklet 30
 Portekiz 98

R

- Râbia 183
 Râbiatu'l-Adeviyye 181
 Ramazan 112, 130, 187, 312, 314, 331, 345
 rasyonalizm 245
 Rıza 179, 180, 182, 183
 Risâle fi'l-Hey'e 91
 Risâle-i İslâmiye 96
 riyazet 151, 284
 Robert Koleji 112, 116
 Rum 64, 68, 71, 72, 97, 98, 113, 115, 116, 208, 334, 337, 342
 Rumeli 59, 61, 73
 Rumlar 61, 71, 72
 Rüstem 73

S

Saatçi Osman 308
 Sabuncuoğlu Şerafeddin Ali b. Elhac İlyas 92
 Sadrazam İbrahim Paşa 96
 Safâ 27, 151, 155, 156, 157, 163, 192, 349, 352, 356
 saf Akl 140
 Sahn-ı Semân 83, 84
 Sahn-ı Seman Medreseleri 87
 Said Şamil 308
 Sarı Saltuk 59, 73, 204
 Sâsânî 30
 Sa'y 195
 Selahaddin Eyyübî 14
 Selanik 97, 98, 116
 Selçuklu 16, 21, 57, 87, 283
 Selim, II. 284
 Semâniye Medreseleri 84
 Semerkand 14, 89
 Semerkand Rasathanesi 89
 Seyahatnâme 68
 Seyitgazi 70, 71, 72
 Seyyid Battal Gazi 14, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 334, 349, 353
 Seyyid İbrahim-i Sâni 203
 Seyyid Muhammed b. Mûsâ Sâni 204
 Sezai Karakoç 166, 189
 Sinan Paşa 88, 89, 90
 Sistan 207
 Sivas 16, 121, 122, 123, 204, 283, 284, 285, 341, 342, 349
 Sivasîler 16, 283, 284, 287, 288, 289, 340, 351
 Sivasiye 288
 Sivaslı Apkar 97
 Sokollu Mehmed Paşa 103
 Sultan Abdülaziz 114
 Sultanahmet Camii 240

Sultaniye Medresesi 89
 Sultan Selim Camii 285
 Sulucakarahöyük 204
 Süfyân Sevrî 183
 Süleyman b. Hişam 71
 Süleymaniye 240
 Sünnî 71, 81, 111
 Sünnî İslâm 81
 Sünnîler 59, 70

Ş

Şam 14, 49, 58, 69, 116, 285
 Şehzâdebaşı 240
 Şems 16, 241, 242, 243, 244, 245, 284, 286, 340, 349, 354
 Şemseddin Sivasî 243, 285
 Şems-i Sivasî (bkz. Şemseddin Sivasî) 16, 242, 284, 286
 Şems-i Tebrizî 243, 245
 Şemsiyye 284
 Şerif el-Hüseynî 308
 Şeyh Abdülğafûr Abbâsî 308
 Şeyh Sâmi 308
 Şeyhülislâm Abdullah Efendi 97
 Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi 308
 Şifaiye Medreseleri 122
 Şîi 111
 şuhûd 181

T

taakkul 136
 Taberî 69
 tafakkuh 136
 Târık b. Ziyâd 14
 Taşkent 14
 Tazarru'ât 89
 tecellî 149, 156, 181, 202, 292, 304

tedebbür 136
 teemmül 136, 143, 168, 294, 304
 tefekkür 15, 80, 136, 141, 143,
 151, 156, 161, 162, 163,
 165, 167, 168, 169, 173,
 180, 195, 201, 203, 218,
 221, 241, 252, 262, 283,
 308, 311, 335, 338

Tevrat 30, 32, 34
 Thököly İmre 96
 Tıbbiye Mektebi 112
 Timur 89, 90, 119, 122
 Topkapı Sarayı 80, 83, 108
 Tuleytula 14
 Tûr-ı Sînâ 207
 Türkistan 72, 203, 207

U

Uhud Savaşı 23
 Ulu Camii 122
 Uluğ Bey 89, 90
 ulû'l-elbâb 142
 Uzun Hasan 91

Ü

Ümmî Sinan 16, 240, 247, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 254,
 255, 256, 257, 258, 259,
 261, 262, 263, 264, 266,
 267, 268, 269, 270, 271,
 272, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 281,
 340, 346, 347, 348, 355

Ümmü Seleme 48

V

Vahdet-i vücûd 270
 Vahiy 130, 131, 144, 145, 352

Vedûd 173, 180
 Venedik 97
 Vilâyetnâme 204

Y

Yahudi 21, 24, 25, 30, 58, 62, 91,
 96, 98, 99, 113, 116, 117,
 214, 337
 Yahudiler 26, 61, 62, 65, 96, 97,
 100, 350
 Yahudi Mesihçiliği 99
 Yahyâ b. Muâz 184
 Yakub Hekim 91
 Yavsî Tekkesi 285
 Yavuz 14, 93
 Yemen 207
 Yeniçeri Ağası 59
 Yeniçeriler 59, 206
 Yeniçeri ocağı 59
 Yesrib 30
 Yirmi Sekiz Mehmed Efendi 96
 Yuhanna İncili 30
 Yunanlılar 62
 Yûnus 120, 161, 232, 251, 266,
 274
 Yûsuf, Hz. 256
 Yûsuf Sinan Paşa (bkz. Sinan Paşa)
 89, 90

Z

Zâhid Kevserî 308
 Zâtü'l-himme 74
 Zebûr 34
 Zelîha 256
 Zemahşerî 286
 Zerdüş 21
 Zeyrek Camii 242

SOSYOLOJİ DİZİSİ KİTAPLARIMIZ

- Bireysel ve Toplumsal Değiş. Yasaları*/Cevdet Said
İslâm Medeniyetinin Geleceği/Ziyaüddin Serdar
Balkanlarda İslâm/Aleksandre Pepovic
Yücelciler 1947/Mehmet Ardicı (Hatırat)
Sovyet Müslümanları/Shirin Akiner
Afrikalılar/Ali Mazrui
Hilal Doğarken/Ziyaüddin Serdar
Ortadoğu Neresi/Davut Dursun
İslâm ve Antropoloji/Ekber Ş. Ahmed
Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme/Kadir Canatan
Avrupa'da Müslüman Azınlıklar/Kadir Canatan
Şemseddin Sami ve Medeniyet-i İslâmîye/Ethem Çelik
Din Sosyolojisi/Ünver Günay
Din Eğitimi ve Sosyal Barış/Hüseyin Yılmaz
Toplumsal Değişme ve Din/Ejder Okumuş
Toplumsal Çöküş Teorileri/Ejder Okumuş
Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği/Ejder Okumuş
İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti/Kasım Şulul
Küreselleşmenin Neresindeyiz/Adnan Aslan
İslâm Medeniyetinin Dinamikleri -Hoşgörü, Bilim, Erdem ve İrfan-/Bayram Ali Çetinkaya

İSLÂM MEDENİYETİNİN DİNAMİKLERİ

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

Kadim bir medeniyet olan İslâm medeniyeti, içinde barındırdığı çeşitli ırk, din, renk, mezhep ve inanç gruplarıyla evrensel bir uygarlığın işaretlerini vermiştir ve bu durum el'an devam etmektedir. İslâm medeniyetini oluşturan dinamikler, hoşgörü, bilim, erdem ve irfan gibi âlemşümül olgular üzerine dayanmaktadır.

İslâm medeniyetinin geleceği, geleneğinden kopartılmadan hoşgörü, erdem ve irfan üzerine bina ve inşa edilmiştir. Bu yapılmadan bilim ve teknolojiye gelişim ve dönüşüm, mekanik ve maddî olmaktan öteye gitmeyecektir. Cemiyet ve ferdin cisim ve ruhu, zihin ve kalbi, akıl ve inancı birbirleriyle uyumlu bir harmoni oluşturmalıdır. Böyle bir uyum ve harmoni oluşturmadan inşa edilen her istikbal, ruhunu yitirmiş, mekanik ve maddî bir gelişmeyle sınırlı kalacaktır.

Kadim uygarlıkların fâili olan İslâm medeniyeti için böyle bir gelecek tasavvuru düşünmek, onun tarihî misyon ve tecrübesiyle uyumlu bir öngörü olmayacaktır. Hoşgörü, bilim, erdem ve irfan medeniyeti olan İslâm medeniyetini, bu -maddî ve manevî- dinamikler şekillendirecek ve ihyâ edecektir. Medeniyetimiz için böyle bir gelecek algısı ve tasavvuru, ütöpik bir tavır değildir. Zira bir defa gerçekleşenin bir kez daha gerçekleşmesi ilâhî evrensel bir ilkedir.

insan yayınları

2011 "YHİN
İN İYİ ÖDÜLLERİ"
YHİN İSLÂM
MEDENİYETİ KİTABI

THG